Bilim ve Ütopya

Haziran 1997 Sayı: 36 Aylık bilim kültür ve politika dergisi 200.000 TL

Neanderthallerden günümüze

ÖLÜ GÖMME ADETLERİ

Burçay Anger
Ölüyü gömmek, mumyalamak, ölenin geri dönüşü için değil, öte dünyaya, yukarıdaki kutsala postalama işlemidir.

Dr. Hüseyin Türk
Neanderthaller törensel ölü gömmenin bilinen ilk uygulayıcıları. Neanderthallerde ölü gömme "öte dünya" inanışıyla ilgilidir, ulaştıkları düşünsel ve kültürel düzeyi göstermektedir. Ölülerini çiçeklerle süslerlerdi.

Dr. S. Yücel Şenyurt
Hititlerde ölüler küp ve taş sanduka şeklindeki mezarlara gömülürdü. Hitit mezarları sınıfsal statüyü gösterir. 14 gün süren ölü yakma törenleri. Hititlerin öbür dünya anlayışları.

- Astrolojik esintiler,
- Bilimkurgu ve uzay,
- Yabancı dilde eğitim ve ülkeye yabancılaşma,
- Tarih boyunca sözcükler imgeler ve kadın cinsel organı,
- Stres ve hastalıklar,
- AIDS'le sona yürümek,
- Romalıların Anadolu'yu işgali ve bir 'ütopist' başkaldırı,
- Lut Peygamber kızlarıyla neden yattı,
- Cinlere ifritlere ve öbür iyi saatte olsunlara dair,
- Satın alınan haber ve gerçekler

İÇİNDEKİLER

KAPAK
ÖLÜ GÖMME ADETLERİ

- **Burçay Anger**
  En eski kültür kökü: Ölü gömme adetleri 8
- **Dr. Hüseyin Türk**
  Neanderthal insanda törensel ölü gömme 10
- **Yıldız Cıbıroğlu**
  Sümer'de ölen kocasını diriltmek için yeraltına inen Kraliçe Şub-ad'ın gömülme öyküsü 12
- Şükrü Günbulut'la söyleşi 14
  Öntarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri 15
- **Mehmet Arslan**
  Anadolu folklorunda ölüm 15
- **Dr. S. Yücel Şenyurt**
  Hititler döneminde "öbür dünya" anlayışı 16

Rennan Pekünlü
Astrolojik esintiler 20
Dr. Ümit Sayın
Bilimkurgu ve uzay 23
Dr. Ahmet Duman
Yabancı dille eğitim ve ülkeye yabancılaşma 26
Ahmet İnam
Bir arayışın seyir defterinden 27
Yıldız Cıbıroğlu
Tarih boyunca; sözcükler, imgeler ve kadın cinsel organı 28
Deniz Akgün
Stres ve hastalıklar 32
Arın Namal
"AIDS"le sona yürümek 34
Kürşat Başdemir
Romalıların Anadolu'yu işgali ve bir "ütopist" başkaldırı 36
Muazzez İlmiye Çığ
Lut Peygamber kızlarıyla neden yattı? 37
Ali Nahit Babaoğlu
Cinlere ifritlere ve öbür iyi saatta olsunlara dair 38
Prof. Dr. Nihat Bozcuk
Klonlama tartışması 41
Prof. Dr. İlhan Arsel
Şeriat ve kölelik-4 42
Bora ATAMAN
Satın alınan haber, satın alınan gerçekler 44
Nalan Mahsereci
Kaynak Yayınları çocuk kitaplarına başlıyor 47
Ekotopya 48
Çağatay Keskinok
Çetin Göksu ile söyleşi 50
Prof. Dr. Ali Nesin
Matematik sohbetleri 52
Prof. Dr. Şafak Alpay
Noktalar ve kutular 53
Bilim Gündemi / Neden uyuyoruz? 54
Merak Ettikleriniz / Sağduyu-Solduyu 55
Yayın Dünyası 56
Çocuk ve Bilim 58
Ana Karnındayken 60
Satranç 61
Zeka Oyunları 62
Briç 63
Doç. Dr. Yücel Çağlar
Yeşilleme / Orada bir köy var ormanda 64

Kamuoyuna Duyuru

*Prof Dr. **Aykut Kence**, Prof. Dr. **Işık Bökesoy**, Prof. Dr. **Yaman Örs** ve Doç. Dr. **Meral Kence** tarafından hazırlanan aşağıdaki metin Orta Doğu Teknik, Ankara, Hacettepe, İstanbul, Boğaziçi, Ege ve Eylül Üniversitelerinin biyoloji bölümleri ve tıp fakülteleri üyesi 320 akedemisyen tarafından imzalanıp kamuoyunun bilgisine sunuluyor.*

Bilim, doğayı anlamak ve açıklamak amacı ile elde edilen bilgilerin sistematik organizasyonudur. Bu nedenle bilim, bu amaçla yapılan ve bir çok kez yenilenen deney ve gözlemlerle elde edilen büyük bir kanıt yığınını içermektedir.

Ne var ki bazı kimselerin son günlerde giderek artan bir sıklıkta bilimsel terimleri ve sözcükleri kullanarak kendi uzmanlık alanları dışında bazı biyolojik sorunlara sözde bilimsel açıklamalar getirdiklerine, bazı bilimsel kuramları çürüttüklerini ileri sürdüklerine tanık olmaktayız.

Halkımızın sağlık, ulusal güvenlik, ülke kalkınması gibi konular nedeni ile de bilimsel gelişmeye son derece gereksinim duyduğu ülkemizde, insanımızın, özellikle de gençlerimizin bilimi bir anlayış sistemi olarak kavramaları ve benimsemeleri yaşamsal önem taşımaktadır. Bununla birlikte ülkemizde bazı orta öğretim ders kitaplarında laikliğe aykırı olduğu bilinen ve dünyanın hiçbir çağdaş ülkesinde görülmeyen bilim dışı açıklamalar yer alabilmektedir.

Bu çağdışı eğitim politikaları, bir makine mühendisi olan Başbakan Prof. Dr. **Necmettin Erbakan**'ın son günlerde çeşitle yer ve tarihlerde yinelediği ve bitki, hayvan ve insan kromozonları arasında bulunduğunu ileri sürdüğü yapısal farklar üzerindeki açıklamaları ile doruğa çıkmıştır. Hiçbir bilimsel desteği olmayan bu bilim dışı açıklamalar, ülkemizde bilimi, bilim adamlarını hiçe sayan bir tutumun örneğidir. Özgür ve eleştirel düşünceye sahip, sorgulayabilen, bilimsel düşünceyi, bilimi kendilerine bir anlayış sistemi olarak önder edinmiş gençlerin yetişmesinden en başta sorumlu bir kişi olması gereken Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nın bilime bu denli ters düşmeye hakkı olmadığı düşüncesi ile kamuoyuna bu duyuruyu yapmayı gerekli gördük.

İletişim için: Prof. Dr. **Aykut Kence**
ODTÜ Biyoloji Bölümü Ankara
Tel: (0312) 210 51 76
Faks: (0312) 210 12 89

Gigas'ın ütopyası

Taranta Babu kültür merkezinde, 4 Haziran 1997 Perşembe günü, saat 19.00'da, Prof. Dr. **Gediz Akdeniz**'in "İmparator Gigasın Ütopyası" adlı konferansı izleyebilirsiniz.

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti.
adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu
İdare Müdürü: Metin Aktaş
Sorumlu Yazışleri Müdürü: Nalân Mahsereci
Yazışleri: Firdevs H. Gümüşoğlu, Nesrin Timur
Ankara Temsilcisi: M. Serhat Özyar
Tel: (0312) 210 23 45 E-posta: ozyar@rorqual.cc.metu.edu.tr
İzmir Temsilcisi: Şenel Ergin
Avrupa Temsilcisi: Alp Hamuroğlu
Tel: (0049) 612 07 118 Fax: 612 07 119
Ankara: Çağatay Keskinok, Emel Oybak, C. Can Bilgin, Ayşe Turak, Nejat Akfırat
İzmir: Orhan Bulunmaz, (0232 382 86 18) Meftun Bulunmaz ,Murat Argon
Muhasebe-Abone: Semra Önür
Teknik Sekreter: Muzaffer Usta
Dağıtım: Hüseyin Yücebağ

Yazışma adresi : Büyükdere Cad. No: 79 Bor Ap. Kat 5 Daire 10 Mecidiyeköy /İST.
Tel-Faks: (0212) 213 80 29-30
E-posta : ender-sd@feza.mam.gov.tr
Yönetim Yeri : Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy İstanbul
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: BİRYAY A.Ş.

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 1.200.000 TL. 1 Yıllık: 2.400.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 60 DM.
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 60 $

YURTDIŞI SATIŞ FİYATLARI
Almanya: 5 DM Fransa: 18 FF İngiltere: 2.5 £ İsviçre: 5 Fr. Hollanda: 6 Fl.

Yurtiçi abone bedelleri için
Posta Çeki Hs. No: 1055136
Türkiye İş Bankası : Mecidiyeköy Şubesi, Hs. No: 1089 429660
Yapı ve Kredi Bankası : Osmanbey Şubesi Hs. No: 053497-3
Hesaplar **Metin Aktaş** adınadır.
Yurt dışı abone bedelleri için:
A. Coşkun:
Girokonto 6348 62-609 BLZ: 500 100 60 Postbank Frankfurt am Main

Dinsel dogmaların usdışılığını ortaya koyma zamanı

Herşeyden önce Türk insanın aydınlanması konusunda yapmış oluduğunuz değerli katkılarının devamını diler, sevgi ve saygı dolu dileklerimi iletirim.

Bu sizlere gönderdiğim ikinci mektubum, ilk mektubumda sizler ve artık hepimizin dergisi olan *Bilim ve Ütopya* hakkında, görüşlerimi ve ilişikte gönderdiğim "Kuran'da Çeşitli Yaratma Kavramları" adlı makalemi kapakta yayınladığınız için sizlere çok teşekkür ediyorum. Ben, girdiği ortamlarda sıradışı bir ilahiyatçı olarak nitelenen ve hayatının önemli bir bölümünü, insan usunun doğru bir biçimde işlenmesine engel teşkil eden "kör inançların" yok edilmesi için adamış birisiyim. Türk bilim hayatının 1950'li yıllardan beri başına gelen olumsuzluklar göz önüne alınırsa, benim gibi dinsel dogmalara eleştirel tarzda bakan ilahiyatçıların pek az olacağı kendiliğinden ortaya çıkar.

Nitekim, master tezimde kullandığım, "tahrihselci eleştirel" yöntem ve onun ulaştırdığı sonuçlar yüzünden, İlahiyat Fakültesindeki araştırma görevime bir müddet ara vermek zorunda kalmam da sanırım Türkiye bilim hayatının içine düştüğü açmazları yalın bir biçimde göstermektedir. Fakat ne olursa olsun, tüm olumsuz koşullara rağmen, gerçeği gören ve bilmin aydınlatıcı ışıklarına sarılan insanların, bağnazlıklar karşısında mücadele etmesi ve biraraya gelerek kenetlenmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bana öyle geliyor ki, bilimsel düşünüşü benimsemiş çağdaş insanların en etkin mücadele biçimi belirli dernekler, vakıflar vb. kurarak, onlar kanalıyla bir birliktelik oluşturup, basın ve yayın araçlarını tüm olanaklarını seferber ederek kullanmaktır. Bu açıdan bakıldığında, *Bilim ve Ütopya* dergisiyle, onun bünyesinde kurulan vakfın ve düzenlenen "bilgi dolu" konferansların önemini ne kadar vurgulasak azdır. Bilindiği gibi, yaşadığımız çağ, bir tür ihtisaslaşma çağıdır. Bu nedenle farklı alanlarda çalışan düşün adamlarının birlikteliğini içiren *Bilim ve Ütopya* gibi her türden konuyu kapsayan dergilerin önemi daha da artmaktadır. Ben, dinsel doğmaların usdışılığı ile tarihselliğini ortaya koymayı ereklemiş bir insan olarak, yayınlarınıza katkılar sağlamayı amaçlıyorum. Umudum bu konu da bana yardımcı olmanız doğrultusundadır. Sanırım, İslam konsunda, onun temel kaynaklarına inecek düzeyde oluşumla, bana eleştiri malzemesi sağlayan ilahiyat eğitimim ve söz konusu alanda master yapmış olmam, söz söyleme hakkı veriyor. **Atatürk**'ün deyişiyle "Sahte din tiyatrosu aktörlerinin" ortadan kalkması, dini iyi bilen ve onu bilimsel bir yöntemle ele alan düşün insanları sayesinde mümkün olacaktır. Eğer meydan din bezirganlığı yapan "sözde ilahiyatçı bilim insanlarına" bırakılırsa, Türk insanının geleceğinin bulunduğumuz koşullardan daha da karanlığa doğru kayacağı açıktır. Hepinizin bildiği gibi, bugün din bilimleriyle uğraşan ilahiyatçıların bir kaçı dışında hepsi dini bir ideoloji olarak benimsemiş ve onu allayıp pullayarak piyasaya sürmeye çalışan insanlardır. Sizinde takdir edeceğiniz gibi, bu "sözde bilim insanlarının" düşünen eleştiren insanlar değil, şeriat özlemleriyle yanan bezirganları yetiştirecekleri ortadadır. Zaten kendileri gibi düşünmeyen insanların üniversitelerden ayaklarını kesmek için yaptıkları çeşitli insanlık dışı entrikalar da açıkça göstermektedir ki, düşünen insanlar yetiştirmek gibi bir amaçları yoktur. Bir virüs gibi, kırsal üniversitelerden, Türkiye'nin en önemli üniversitelerine değin uzanan dinsel ideolojiyle, dinin güdümünde yürütülen bilim anlayışı, sonumuzun pek olumlu olmadığı izlenimini uyandıracak denli kendini gösteriyor. Umudum, bu kötü gidişe dur diyebilecek etkin bir karşı çıkışın oluşması doğrultusundadır. Kanımca, bu işte en etkin rollerden birisi de *Bilim ve Ütopya*'ya düşmektedir. Din ideolojisiyle mücadele etmenin en etkin yolu, onun temellerini sorgulamaktan geçmektedir. Onu, zaten bu işin bezirganlığın yapan ilahiyat fakültelerinde çalışan "sözde ilahiyatçı bilim insanlarına" bırakmak işin çözümsüzlüğünü kabullenmek demektir. Hiç kuşkusuz, ilahiyat fakültelerinin, yapamadığını derginizin yapmayı üstlenip, dinin sosyo-kültürel kökenlerini ve kaynaklarını göstermeye çalışması ve onu tarihsel eleştirel bir yöntemle irdelemesi. Türk düşün dünyası için önemli bir adım sayılabilir. Umudum, gerçeklerin farkına varmış olan bilim insanlarının kenetlenerek, üniversitelerdeki bilim dışı etkinliklere topluca dur diyebilmeleri ve sizin derginiz gibi gerçek ışık kaynakları olan etkinlikleri desteklemleridir.

Hasan Aydın/ Ordu

Felsefesiz bir yaşam

Felsefe bir yaşam biçimi midir acaba? Felsefece ya da filozofça yaşamak...

İnsanlar günün üzerine çıkmak, anlamak, bilinçli olmak istemektedirler. İnsanın bir hedefi, bir projesi olması gerekmektedir. Herkese biraz felsefe bulaşmalı. Felsefesiz insan neye yarar? Bireyselliğini, varoluşunu, özgürlüğünü yaşamamış olmaz mı?

İnsanlarımız felsefeyi, konusunu, ya da, konularını, yönetimini merak ediyorlar. Metafizik, epistemoloji, ontoloji, rationalizm, empiricism, positivizm, realizm, idealizm ve materyalizm kavramlarıyla dolaylı ya da dolaysız ilgilenmek istiyorlar.

Felsefe nedir acaba? Yöntemini günlük yaşamımızda nasıl kullanabiliriz? Konuşmalarımızda, yazdıklarımızda, çizdiklerimizde nasıl kullanabiliriz? Günlük yaşamımızda mantıklı olmak istiyoruz. Akıl yürüterek, neden-sonuç ilişkisi içinde çalışmak istiyoruz. Kendimizi, yaşamımızı ilgilendiren herşeyi sorgulamak istiyoruz. Felsefenin konuları o kadar önemli değil, yöntemi önemli. Sorgulama yöntemi...

Sorgulama yöntemi şüpheyi, eleştiriyi, analizi ve yorumu içermektedir. Günlük yaşamımızda bunları ne kadar kullanabiliyoruz? Günlük yaşamda ne kadar mantıklı olabiliyoruz? Sıradan insanlarımız felsefesiz mi yaşıyorlar? Felsefesiz yaşamak, karanlıkta yaşamak mıdır? İnsanlarımız karanlıkta mı yaşıyor? Camide, okulda, meyhanede, kahvede, felsefe yapılıyor mu? Okulda ne kadar felsefe yapıyoruz? Diğer bilim dalları felsefenin sorgulama yönetimini ne kadar kullanabiliyor? Felsefe öğretmek değil, felsefe yapmak önemli... Yerel yönetimlere çok iş düşüyor. Bütün gün ve gece kumar oynanan o kahvelerde haftada bir akşam, kültür ve sanat faaliyetleri yapılsa ne olur?

Felsefeyi insanlarımızın ayağına ne kadar götürebiliyoruz? Medya ne kadar yardım ediyor? Felsefe, felsefe bölümlerinin duvarlarının arasına mı sıkışıp kaldı? Bir akademik, entel uğraşı mı oldu? Felsefenin şemsiyesi bütün yaşamımızı kaplamalıdır. Eğitim, bilim, sanat, ekonomi yönetim, ahlak, estetik, çevre... Bu şemsiyeyi bilmeden altındakileri bilemeyiz, yorumlayamayız.

Bir yazarın satır aralarında, bir satır ya da bestecinin dizelerinde, bir ressamın renk ve çizgilerinde felsefe varsa anlamlıdır. Felsefesiz din, felsefesiz sanat, felsefesiz eğitim düşünülemez. Biz felsefesiz yaşıyoruz, karanlıkta. Bugün kültürümüzdeki yozlaşma felsefesizlikten mi kaynaklanıyor? Her yerde bir yozlaşma; dinde, sanatta, yaşamda bir yozlaşma...

Felsefe bizi kalıplardan, ön yargılardan kurtarır; özgürleştirir, bulutların üstüne çıkarır. Kişilikli, yaratıcı yapar. Doğu insanı felsefesiz. Doğu insanı kaderci, tevekkül etmiş; günübirlik yaşıyor.

Felsefe düşündürür, imgeleme gücünü geliştirir. Yani hayal gücünü... Bu şekilde düşüncenin boyutlarını genişletir. Ufku uzatır. Günlük prgramların, ders kitaplarının üstüne çıkarır. Özgürleşme olur. İnsan adeta sonsuzlaşır. Güzele, güzel olan bir içtepi; aklın ve duyuların içtepilerinin üzerinde yer alır. Bu da ancak felsefeyle olur. İnsanımız bu felsefeyi tadamıyor. Bu imgelemeyi yapamıyor. Güzeli oynayamıyor. Oysa insan güzeli oynadığı sürece yaşar. Biz yaşamıyoruz.

Felsefe, sosyoloji, psikoloji, sanat, eğitim, insanın doğasında vardır. İnsanın vazgeçemediği kavramlardır. Fizik, kimya da gereklidir. Bir meslek de gereklidir. Ama felsefe, sanat insanın doğası gereği vardır. Kim mantıklı düşünmek istemez ki? Kim şiirden, müzikten ya da resimden hoşlanmaz ki? Bunların mesleği de yok. Bunlar merak işi, zevk işi... Bunlar büyük hobiler. Bizim insanımız hobisiz. Güzel alışkanlıklarımız yok.

Felsefe camilere, kahvelere de girmelidir. Camiler yalnız namaz kılınan yerler olmamalı. Konferanslar verilmeli, resim sergileri açılmalı. Klasik müzik konserleri verilmelidir. Camiler, o büyük kubbelerin altında neler yapılmaz ki... Hâlâ elli yıl önce çocukluğumuzda duyduğumuz vaazlar, hutbeler... Tek sözcüğünün anlamını bilmedikleri duaları,okuyup duruyorlar. Kuran oldu bir dua. Nazar, cennete gitmek için bir vize kitabı. Arapça yazıldığı, anlamını bilmedikleri için davranış değişikliği yapmıyor. İyi huy, iyi ahlak sahibi yapmıyor. Çalışkan yapmıyor. Şekli bir İslam yerleşiyor. Çoğu tarikatlarda görüldüğü gibi. İçtihat kapıları artık açılmalı. Yeni yorumlar yapılmalı. Kuran bile felsefeleşmeli. Kuran tefsirleri yeniden gözden geçirilmeli, güne göre yeniden yorumlanmalıdır.

Ben Londra'da kampüsün kilisesinde ne felsefe konuşmaları dinledim. **Bethoven**'ın ve **Mozart**'ın en iyi örneklerini dinledim. Resim sergileri izledim. Şiir günlerinde ne şiirler dinledim.

Kahveler, Türkiye bir kahve ülkesi... Bizim köyde on kahve var. Azgelişmişliğin simgesi. İşte bu kahvelere de arasıra felsefe, sanat toplantıları yapılmalıdır. Her kahvenin bir köşesi okuma yeri olarak ayrılmalıdır. Yerel yönetimlere çok iş düşüyor. Bu kahveleri biraz nitelendirmek gerekmektedir.

Nitelikli insan, nitelikli toplum, felsefeye bulaşmış toplumdur. Felsefe bir derinlik verir. Bir dünya görüşü kazandırır. Bacaklarımız kaslarla çalışır. Beyin hücreleri otuzaltı kasla çalışır. Felsefenin sorgulama yöntemi, beyin hücrelerini iyi çalıştırır. Soru sormak, eleştirmek, yorumlamak gerekmektedir. Bizde olmayan bir şey, bizim beyin hücrelerimiz yeterince çalışmıyor. Nakilci, aktarıcı ve ezberleyici bir yöntem uyguluyoruz. Yeni sentezlere varamıyoruz. Çağı değil, günü yakalayamıyoruz. Bilgiden bilgi üretemiyoruz. Elimizdeki kitaplar bilgi üretmiş, biz onlardan yeni bilgiler üretmeliyiz. Çağımız bilgi çağı.

Felsefe hiç önemini yitirmedi ve yitirmeyecek. Ortaçağda önemini yitirdi. O da skolastik çağı yarattı. Dogmatik çağ... Biz galiba hep bu çağı yaşıyoruz. Biz bütün karşıtları bir arada yaşıyoruz. Prekapitalizm-kapitalizm; tutuculuk-ilericilik; çağdaşlık- çağdışılık.

Bizim felsefe geleneğimiz yok. Suyun nereye aktığı belli değil. Herşey bölük pörçük. Gelenek oluşmayınca eleştirmenler de yetişmiyor. Felsefeci aynı zamanda bir eleştirmendir. Daha öncekileri eleştirecek, çağdaşları eleştirecek ki kendi felsefesini oluşturabilsin, yenilik bir gelenek içinde olur.

Bazen "Benim bir felsefem var mı?" diye düşünüyorum. Otuz yıllık bir felsefeci olarak bu soruyu kendime soruyorum. Sadece başkalarının felsefelerini mi aktarıyorum? Ben böyle olunca, sıradan insanlarımız ne olacak? Yaşamımız ne olacak? Felsefesiz bir yaşam, yaşanmaya değer mi? Anlamlı olur mu?

Prof. Dr. İhsan Turgut Buca

TELEFON NUMARASI DEĞİŞİKLİĞİ

Dergimizin telefon (faks) numaraları PTT tarafından 1 Haziran 1997'den itibaren değiştirilmiştir.

Yeni telefon ve faks numaralarımız :

(0212) 213 80 29 - (0212) 213 80 30 olmuştur.

'Bergama Çevre Hareketi'

Ülkemizde son yılların en güzel dayanışma örneklerinden birini izliyoruz. Bir bölgenin insanları, kendilerini ve gelecek kuşakları geri dönüşümsüz olarak etkileyecek bir "yasal yatırım"a karşı çıkıyorlar! Kendilerine sunulan "şimdiki zaman" ekonomik çıkarları reddediyorlar. Bergama çevre hareketi yapılan eylemlerle, sergilediği dayanışma ruhuyla gerekçelerini en açık biçimde ifade ediyor. Bergama halkı, evrilmiş insan eylemlerinin en güzellerinden birine imzasını atıyor. En mükemmel söylemle anlatılacaklardan daha aşkınını, eylemleriyle dünyaya gösteriyor. Bu yazı kapsamında hareketi tanıtmak gibi bir yanılsama içine girmek iddiasını taşımıyorum. Çünkü, hareket kendini en iyi biçimde anlatıyor. Bir hekim olarak, siyanürle altın çıkarmanın yaratacağı ciddi sağlık sorunlarının niteliğine de değinmeyeceğim. Benim bu yazı kapsamında temel amacım, bu aşkın hareketten insanlığın geleceğine ilişkin çevre, yönetim ve etik açısından ne gibi çıkarsamalar yapabileceğimizi irdelemektir. Bu hareketin insanlık için çok boyutlu öğretici niteliği olduğuna inanıyorum.

Rekabetin uluslararası yükselen değer olarak, ön planda tutulduğu yaratıcı ilişkiler ortamında, dayanışmanın güzelliği unutulup, itiliyor. Çevre hareketi, dünyada ve Türkiye'de dayanışmanın güzelliğini kanıtlayan insanca bir eylemlilik sürecidir. Çevre hakkı insanın evrim sürecine koşut olarak üçüncü kuşak insan haklarındandır. Çevre hukuku ulusal ve uluslararası düzeyde normatif kurallarını belirlerken, çevre etiği insanın sorumluluk alanını genişletiyor.

Etik, insan eylemlerine ilişkin değerler felsefesi olarak ortaya çıkmıştır. Etik değerler, eskiden metafizik kavramlarla temellendirilirken, günümüzde insanların daha iyi yaşamalarını ve dünyanın bir bütün olarak ileriye gitmesini sağlamaya yönelik kavramlarla temellendirilmelidir. Etik, insan- insan ilişkilerinde açık uçlu sorulara "iyi- kötü" değerlendirmeleri ile yanıtlar bulmaya çalışırken, etiğin önemli bileşeni olan sorumluluk insanla sınırlı tutulmaktaydı. Çevre etiği kavramıyla insanın sorumluluk alanı hayvanlar, bitkiler, hava, su gibi tüm bileşenleriyle birlikte ekosistemle ilişki içinde genişletilmiştir. İnsan merkezli (antroposentrik) veya ekosisteme içsel değer veren ekosentrik bakış açısı ile çevre etiği, sorumluluğu insana yüklemektedir. Geçmişte değerler felsefesi dar bir mekanda, dar bir zaman diliminde oluşan ikilemleri irdelerken, teknolojideki sınırsız ve hızlı gelişmenin yansımasıyla günümüzde, gelecek kuşaklar ve evren kavramları da ikilemlerde belirleyen olarak önem kazanmıştır. Etik, genellikle bilimin ve hukukun yolunu açan bir nitelik taşımaktadır. Çevre etiği ise eylemlerin ardından felsefe alanına taşınarak, çevrebilim ve çevre hukuku ile birlikte gelişmektedir. Çevre için, hukuk ve bilim tek başına yeterli olmayıp, evrensel değer kavramları çevre için geliştirebilirse insanlık için bir gelecek sözkonusu olabilecektir.

Çevre hareketi, insanların biraraya gelip dayanışmasıyla işlev ve anlam kazanan bir olgudur. Bu yönüyle de, çağımızın en önemli siyasal etik eyleminin çevre hareketi olduğu kanısındayım. Eğitim sistemleri, değer kavramları, ekonomik modeller, sağlık politikaları rekabetin ilkelerimize kadar işlemesi için üzerine düşeni gerçekleştirme yarışı içinde önde olmakla değer kazanmaktalar. "Ötekileri geride bırakma sanatı" için "çözüm" üreten sektör, "en çok satan" konumuna gelip, yandaş bulmaktadır. İnsanları toplumsal konumda "birey" olarak ele alıp, bencil duygularına, tüketimi arttırmaya yönelik bir söylemle seslenen rekabet felsefesi, ekonomik- politik modelleriyle insanlığı etkilemektedir. İnsanın birey olarak varlığını yadsıma temeli üzerine konumlanmış olan tipte toplumcu siyaset felsefesi ne oranda eksikse, birey olarak önceleyip toplumsallığını gözardı eden tipte liberal siyaset felsefesi de o oranda eksiktir. Toplum- birey dengesinin evrensel olarak iyi kurulduğu bir siyaset felsefesinin gereksinmesi, değerler felsefesi olarak etik alanının yönetim boyutundaki ikilemleri irdelemesi sırasında belirmektedir.

Siyasal bilimlerin demokratik yönetim biçimlerini tartışırken hiçbir dönem dışlamadığı bir sözcük katılımdır. Katılımın kapsamı ve niteliği yönetim biçimlerinin farklılıklarını belirleyicidir. Bir sistemin demokratiklik parametresi en yaygın ve etkin katılım sağlayıp sağlamadığına göre değerlendirilebilir. Türkiye'de gelinen noktada çok sesli olarak sistemde tıkanmadan söz edilmektedir. Tıkanıklığı aşmak için gerekli kanallarda, erkin kendini korumak için oluşturduğu daralmalarla sistem yenilenip gelişememekte, bu kanallar aracılığıyla yapılması beklenen denetim yapılamamaktadır. Kendini besleyen ve yenileyen kaynakları kuruyan bir göl gibi kokular yükselmekte bataklığa dönüşme tehlikesi belirmektedir. Bununla birlikte, siyasal bilimlerde **Michaels**'in tunç yasası diye bilinen "sudaki dalga teorisi" vardır ki; siyasal yönetimi sudaki dalgalara benzeterek açıklar. Erk tepe noktasına ulaştığında kitleden en uzak noktada olur ve bir dalganın tepe noktasına ulaşması gibi kırılarak, kitlenin hep birlikte oluşturacağı yeni bir hareketin içinde kaybolur. Bu yenilenmeyi sağlayan kitlenin hep birlikte en geniş katılımla ve sağlam bir dayanışma ile oluşturduğu toplumsal hareketliliktir. Belirleyici olan kitlenin birlikte eylemliliğidir. Bireylerin, istemleri doğrultusunda biraraya gelerek oluşturduğu toplumsal dayanışma, evrensel umutların ve yeni siyasal çözümlerin yeşermesi için en sağlıklı zemini oluşturacaktır.

Ülkemizde yönetimin çevre etiği kapsamında Bergama perspektifinden değerlendirilmesi "iyi" kavramından oldukça uzak gözükmektedir. Çevre açısından katliam yaratacak "yatırımlar" irdelenerek nasıl yasallaştırırım konusunda kafa yorulmaktadır. Yönetim, bu tür yatırımların çevresel değerlendirmelerini oluşturacağı zararları nasıl engellerim diye değil, oluşan tepkileri nasıl gideririm, yatırımı nasıl kolaylaştırırım gözlüğüyle bakarak değerlendirmekte ve yasal düzenlemeler yapmaktadır. Sonuç olarak, gelecek kuşakları, flora ve faunayı olumsuz etkileyecek bir yatırıma karşı Bergama çevre hareketi evrensel "iyi"ye ulaşmak yolunda önemli bir köşe taşı olurken, yatırımı kolayca yasallaştırmanın tarihsel bedeli yönetim açısından "kötü" olarak ödenecektir. Evrimsel yaklaşımla Bergama çevre hareketi, tüm olumsuzluklara karşı ileriye doğru atılan önemli bir adımdır. Bu adımın önünde duran "önemli", "işbitirici" kişiler tüm günahlarına karşın hoşgörünün tarih yazmacılığına yansıması sonucu umarım unutulur (!) ama Bergama çevre hareketi insanlığa ve doğaya saygısıyla hakettiği muhteşem tarihsel yeri tüm boyutlarıyla alacaktır.

Dr. Nesrin Çobanoğlu
(Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıbbi Etik Anabilim Dalı)

Psikiyatri Sempozyumu'nun ardından

7- 9 Mayıs 1997 tarihlerinde yapılan 4. Sosyal Psikiyatri Sempozyumu'nda ana tema olarak, ülkemiz için yaşamsal öneme sahip bir konu belirlenmişti: "Şiddet". Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Pskiyatri Anabilim Dalı ve Türkiye Sosyal Psikiyatri Derneği, toplantının akademik yönünün mimarları olarak; şiddetin tarihsel, sosyal, psikolojik, siyasal, felsefi ve ahlaksal tüm boyutlarının tartışılmasını olanaklı kılacak bir izlence oluşturumuşlardı. Adana'da, Çukurova Üniversitesi'nin **Mithat Özsan** Salonu'nda düzenlenen ve Prof. Dr. **Muzaffer Özsan**'ın anısına adanan sempozyum, farklı disiplinlerden katılımın zenginleştirdiği bir etkinlik oldu. Ülkemizde doğrudan doğruya

DUYURULAR... DUYURULAR... DUYURULAR... DUYURULAR... DUYURULAR...

7 Haziran Dünya Çevre Günü

7 Haziran 1997 Cumartesi dünya çevre günü nedeniyle, Mimar Sinan Üniversitesi Oditoryumu Saat 10.00-18.00 arasında, "Kent ve çevre haklarında hukuk ve yargı bağımsızlığı" konulu oturum düzenlenmiştir. Oturam düzenleyen örgütler: Mimar Sinan Üniversitesi Rektörlüğü, TMMOB Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, TMMOB Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi.

Oturum programı:

Açılış konuşmaları (10.00-10.30):

-Prof. Dr. **Cengiz Eruzun** (Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şb. Başkanı)

Ahmet Turgut (Şehir Plancıları Odası İstanbul Şb. Başkanı)

Mustafa Ürgüplü (İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şb. Başkanı)

Prof. Dr. **Ertuğrul Acun** (Orman Mühendisleri Odası İstanbul Şb. Başkanı)

Prof. Dr. **Tamer Başoğlu** (Mimar Sinan Üniversitesi Rektörü)

Genel değerlendirme (10.30-11.30):

Yekta Güngör Özden (Anayasa Mahkemesi Başkanı)

I. Oturum (11.45-13.00)

"Kent ve Çevre Hukukunda İdari Yargılama Süreci) Yöneten: **Oktay Ekinci**. Konuşmacılar: Av. **Derviş Parlak**, Prof. Dr. **Ülkü Azrak**, Av. **Noyan Özkan**.

II. Oturum (14.00-15.15):

"Kent, Çevre Hakları ve Hukukun Üstünlüğü", Yöneten: Prof. Dr. **Cengiz Eruzun**.

III. Oturum (15.15-16.30):

"İmar Yetkileri, Planlama ve Hukuk", Yöneten: Prof. Dr. **Cengiz Eruzun**. Konuşmacı: **Yıldız Uysal**

Tartışma (16.45-18.00)

Yöneten: Ahmet Turgut.

Kokteyl (18.00-19.30).

"Çölden Yeşile Doğa Yürüyüşü"

3 yıldır yapılan Ormansızlaştırmaya ve yaylaların betonlaştırılmasına karşı doğa yürüyüşü, 14-15 Haziran 1997 günleri, Bolu Aladağlar ve Düzce Odayeri yaylasında düzenleniyor.

Düzenleme Kurulu: Orman Mühendisleri Odası, Or-Kam-Sen, SOS., İHD, TEMA, İ.Ü. Orman Fakültesi, ADD, Eğitim-Sen, Ağaç-İş, SMMOD ve *Bilim Ve Ütopya* dergisi Düzce temsilcisi bulunuyor.

Program:

Cumartesi

07.30 İstanbul'dan hareket (Dolmabahçe Sarayı önünden)

11,30 Bolu'ya varış

12.30 Kır yemeği

14.00 Panel. "Ormansızlaşma ve Erozyon", Bolu Aladağlar'da. Yöneten: Prof Dr. **Metin Sözen**. Konuşmacılar: Prof Dr. **Melih Boynak**, Prof. Dr. **Uçkun Geray**, **İsmail Özkahraman**.

15.30 Sanat etkinlikleri.

17.30 Bolu'ya hareket

19.00 Yemek

20.00 Panel. "Çevre ve Kültür Açısından Medya'nın Sorumluluğu". Yöneten: **Osman S. Arolat. Konuşmacılar: Semih Balcıoğlu, Oktay Ekinci, Salim Alparslan, Engin Altaş, Semih Özay**.

Pazar

08.00 Kahvaltı

09.15 Düzceye hareket.

10.00 Odayeri Yayla'sına hareket

11.00 Doğa yürüyüşü

12.00 Odayeri Yaylası'na varış

12.30 Yemek

14.00 Sanat etkinlikleri

18.00 İstanbul'a hareket

ODTÜ doğa topluluğu "Doğa Söyleşileri" Haziran etkinlikleri

ODTÜ Doğa Topluluğu'nun her perşembe saat 17.45'da Biyoloji Bölümü S-34 nolu sınıfta düzenlediği "Doğa Söyleşileri" haziran etkinlikleriye sürüyor.

Haziran ayı programı:

5 Haziran 1997: "Nüfus sorunu ve **Malthus**". **Malthus** savaşları, hastalıkları, besin yetersizliklerini fazla nüfusu dengelemek için ortaya çıkan unsurları ele alan bir iktisatçı. **Malthus**'un doğal populasyonların nüfuslarının dengelenmesinde işleyen kuralları insan populasyonlarına uyarlarken, sosyal eşitsizlikleri göz önünde bulundurmaması tartışmamızın gündemini oluşturacak.

12 Haziran 1997: "Nasıl yapmalı?". Doğanın kurtuluşu da insanın kurtuluşu ile; insanın yabancılaşması koşullarını yaratan alt yapının dönüşümüyle mümkün olabilecektir. Bunun yollarını arayacağız.

şiddetin konu edinildiği başka bir toplantı yapıldı mı bilmiyorum, ancak ilki olsun olmasın bu sempozyumun, katılanların şiddete ilişkin düşüncelerine farklı boyutlar kattığını düşünüyorum.

Sempozyumun ilk konferansını veren Prof. Dr. **Fahri Işık** (arkeoloji), katılanları ilkçağardaki Anadolu topraklarında bir gezintiye çıkardı ve onlara şiddetin Anadolu'daki tarihçesi üzerine, görsel yönü üst düzeyde olan bir konuşma sundu. Prof. Dr. **Özcan Köknel** ise, konferansında şiddetin kültürle ilişkisini kurarken, evrensel kültüre kapanma biçiminde ortaya çıkan kültürel yozlaşmanın altkültürleri etkin duruma geçirdiğini; bu altkültürlerin kendilerini şiddetle ifade etmelerinin ve aralarındaki çatışmanın topluma şiddet olarak yansıdığını vurguladı.

Şiddetin medyadaki yansımaları sempozyumda uzun boylu tartışıldı. Gerek medyayı temsil edenler, gerekse öteki katılımcılar şiddetin görsel ve yazılı iletişim ortamındaki tırmanışından yakınırken, bir yandan da medyaya yönelik şiddet konusunu gündeme getirdiler. Medyanın şiddeti doğrudan üreten bir etken olmamakla birlikte, onun niteliğini belirlemede ve kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamada önemli bir rol üstlendiği görüşü genel kabul gördü.

Şiddetin en savunmsız kurbanları olan çocuklara ilişkin çalışmalar sempozyumda önemli bir yer tutmaktaydı. Çocuklara yönelik şiddetin, aile içinde, okulda, genel olarak toplumda ve savaş gibi şiddetin en yalın dışavurumlarında, nasıl ortaya çıktığı, erken ve savaş gibi etkilerinin neler olduğu gibi konular derinlemesine tartışıldı. Ender biçimde kadınlara yönelik şiddet de ele alındı.

Sempozyumun en önemli tartışma konularından biri, şiddeti disiplinlerarası bir kavram olarak nasıl anlayabileceğimizdi. Bu soru eksenindeki sunuşlar, sempozyumun ele aldığı konuyu algılayış biçimimizi doğrudan sorguluyordu. "Psikiososyal ve Siyasal Açıdan Şiddet" başlıklı panele katılan konuşmacılar Prof. Dr. **Ahmet İnam** (felsefe), **Sibel Özbudun** (antropoloji), Dr. **Suavi Aydın** (antropoloji), Doç. Dr. **Emin Önder** (psikayatri) ve panel yöneticisi Prof. Dr. **Cengiz Güleç** (psikiyatri) şiddetin kaynağını ve yaşamımızda kapladığı yere oturtan nedenleri enine boyuna tartışırken, konuya farklı açılardan baktılar. Örneğin Prof. Dr. **İnam**, şiddetin ontolojik bir kavram olduğunu, sorunun "şiddetle birlikte nasıl yaşanır?" biçiminde sorulmasının daha uygun olacağını belirtirken, **Sibel Özbudun** din ile şiddet arasındaki ilişkiyi, Dr. **Aydın** ise ulus devlet olgusunun şiddetle olan bağlantısını ele aldı. Doç. Dr. **Önder**, işkencenin ruh sağlığı açısından yıkıcı etkilerini, yapılan çeşitli araştırmaların çarpıcı sayısal sonuçlarına dayanarak ortaya koydu.

"İnsan Hakları ve Şiddet" panelinde konuşmacılar toplumumuzdaki şiddetin insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerini ele alırken, kuramsal düzeyde ortaya konulanların yaşama yansıyan örneklerini dile getirdiler. Katılımcılardan Dr. **Necdet İpekyüz** (Diyarbakır Tabip Odası Genel Sekreteri) Güneydoğu'da yaşananları bir tanık perspektifinden anlatırken, şiddetin sağlık hizmetlerine ulaşmada yol açtığı olumsuz etkileri vurgulayarak, bu durumu belgeleyen önemli sayısal verileri açıkladı. Adana İnsan Hakları Vakfı'ndan Dr. **Tufan Köse** vakfın çalışmalarını özetledi. Dr. **Nuray Karalı** ise, işkence sonrası pskiyatrik sorunlardan söz etti.

Yazarınız sempozyumda "İnsan ve etik açısından şiddet" konulu konferansının "Şiddeti Anlamak" başlığıyla sundu. Bu sunuşun temel kaygısı "şiddet" sözcüğünün anlam ve alt- anlamlarından yola çıkarak, şiddeti ilgli tüm disiplinler için ortak bir çalışma nesnesi durumuna getirecek bir yöntem bilgisine ulaşmaktı. Doç. Dr. **Cem Kaptanoğlu** (pskiyatri) siyasal açıdan şiddeti ele aldığı konuşmasında siyasal şiddeti, "toplumsal ideallerimize ulaşmamıza engel olan unsurlara yönelik şiddet" olarak tanımladı. Bu kavramlar toplumsal ideolojiler arasındaki bağlantıyı açıklayan kuramsal bir yaklaşım önerdi. Bu tür şiddetin, ancak rasyonalize edilip kitlesel bir etki kazanamayacağı, demokratik kanalların tümüyle açık olduğu ülkelerde, en aza ineceğini savundu. Doç. Dr. **Levent Küey**'in (psikiyatri) sunduğu "Tarih, Şiddet ve Umut" başlıklı konferans da yukardaki sunuşlarla aynı doğrultuda bir söylem içermekteydi. Dr. **Küey** şiddetin çarpıcı görüntüleriyle bezeli sunuşunda saldırganlığı tanımlayarak, saldırgan davranışları sınıflandırdı. Şiddetin ancak, tarih bilincinin gelişmesi, sağlıklı bir gelecek beklentisinin oluşması ve davranışlarımızın değerlendirileceği normlar belirlenirken referans olarak en azından tüm insanlığın normlarının kabul edilmesiyle azalabileceğini vurguladı.

Bir şiddet toplumu olma özelliğini giderek daha fazla göstermekte olan toplumumuzda, şiddet konusunun böylesine bilimsel bir ortamda ve üst düzeyde tartışılması gelecek için umut verici bir adım olarak nitelendirilebilir. Ancak kuşkusuz bu alanda, başta sayısal veriler ortaya koyabilecek türden araştırmalar olmak üzere, daha pek çalışma yapılması gerekmektedir.

Dr. N. Yasemin Oğuz,
(A.Ü.T.F. Deontoloji Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi)

Belirsizlik ve determinizm

Bilim ve Ütopya dergisinin Ekim 1996 sayısında yayınlanan "Üç deney ve tanrı" isimli yazımla ilgili olarak 6 ay sonra, aleyhinde de olsa bir eleştiri gelmesini sevinçle karşıladım. Sivas'dan yazan **Levent Altunöz**, "**Bayram Kaya** ve **Tanju Ertunç**'un yazılarında gördüğüm yanlış, belirsizlik ilkesini, ölçme aletlerinin yetersizliği gibi nedenlere bağlamalarıydı" demiş. **Levent Altunöz** haklıdır. Kuantum fiziğinde gözlemlediğimiz belirsizlik, ölçme aletlerinin yetersizliğine bağlı bir belirsizlik değildir. Bir başka deyişle, parçacığın nasıl hareket edeceğini bizim bilememiz değil, bizzat doğanın bilememesi sözkonusudur. Eğer **Levent Altunöz**, yazımı sırf bu nedenle bilimsel esneklikten uzak, durağan vs. mekanist bulmuşsa haksızlık etmiş sayılır, zira önceki yazımda, kendisiyle hemfikir olduğumuzu sandığım bu görüşlerin tersini yazmamıştım.

Ancak hemfikir olup olmadığınızı bilmediğim konu, bu ilkenin bize bir Tanrı varlığının gerekliliğini gösterip göstermediği konusudur. Çünkü, belirsiz kelimesindeki gizeme saklanarak, çoğu zaman inançlara kanıt aranmaktadır. Dinin bilimsel gelişmeleri kendi lehine kullanma sabıkasını göstermek için geçmişte, belirsizliğin tam zıddı olan determinizim geçerliyken neler söylediğini incelemek lazım.

Evrenin bugünkü konumu tam olarak bilebilirsek ve işleyişi sağlayan bütün yasalar ortaya konabilirse, bir milyon yıl sonra bile ne olacağını bilebiliriz. Determinizm, gerekircilik veya belirlenimcilik denen teorinin özeti budur. Bilim adamları uzun yıllar çalışmalarına bu teorinin doğru olacağı varsayımıyla hırsla sarılmışlardır. Herşey değişmez ve belirlenebilir fizik yasalarıyla çalışıyorsa gün gelip herşeyi ortaya koyma şansı vardı. Tabi ki, insanın bütün evren planını ele geçirip geçiremeyeceği şüpheliydi ama bu özde teorinin doğruluğunu etkilemezdi.

İnsan aklı her yasayı çözemeyecek olabilir ama insan bunları ister çözsün, ister çözemesin herşey belirlenmiştir. Bu arada bazıları kafa karıştırıcı sorular ortaya atmıştır: Eğer, herşeyin önceden belirlendiği evrende, biz gelecekte ne olacağını belirlersek, kendi çabalarımızla o sonucu engelleme şansına sahip olmaz mıyız? Bu soruya şöyle bir yanıt verilibilir: Determinizm, kendi geleceğini bilme yolunda ilerleyen insanı kaderini ne şekilde değiştirebileceğini de bildiği için vardır. Determinist bir dünya varsa insanın kendini o dünyanın dışında tutmak için bir nedeni yoktur.

Determinizimin kabul görmesi 17. yüzyıl sıralarına rastlar. Sanırım bilimin en hızla ilerlediği yıllar o yıllardı (şimdilerde sadece pazarlamacılığın ilerlediği söylenebilir). Bilimdeki hızlı ilerleminin coşkusu, insanları büyük bir yasanın varlığına inanmaya itmişti. 17. yüzyılı ilerleme çağı olarak nitelememize yol açan şeylerin başında **Newton**'un yasalarının geniş kabul görmesi gelir. **Newton** öyle güzel yasalar ortaya koymuştu ki, o yıllarda gezegenler sisteminde açıklaması mümkün olmayan olay kalmamıştı. **Newton**, insanlara hem belirlenebilir yasaları ortaya çıkarabileceği konusunda umut vermişti, hem de büyük ve belki de sonsuz bir evrende küçücük bir gezegenin canlıları olduğumuz için kendimizi fazla bir şey sanmamızı engellemişti. Bu iki yaptığı da din tarafından hoş karşılanmamıştı.

Newton'un belirlediği yasalara göre herşey bir Tanrı varlığına gerek olmaksızın işlemektedir. Tanrının rolü belki gezegenler sistemini yaratmak olabilir ama ondan sonra devreden çıkmıştır. O zamanlar en ileri teknoloji saatçilik olacak ki, gezegenler sisteminin saat gibi işlediği düşünülmüştür ama saati kurmak için de bir Tanrı varlığı zorunlu görülmüştür. Tanrı sadece "çekim olsun" demiş ve ayrılmıştır. **Laplace**'a göre gezegenlerin yaratılmış olması da gerekmiyordu, çünkü onlar güneşten kopmuştu. O halde Tanrı'nın işlevi daha geriye, sadece güneşin yaratılmasına alınabilirdi. Aslında bir yaratıcı olarak da varlığı şüpheliydi. Sıklıkla bu bilim adamlarının ateist olmakla suçlanmasının nedeni daha ileri tartışmalar olsa gerek. **Kopernik**'in yazdığı bir kitap yasaklandı ve kendisi de ateist olmakla suçlandı.

Din ve Tanrı inancının determinizme ilk tepkisi olumsuz olmuştur, çünkü onlar yaşamımızın her anına müdahele edebilen bir tanrı görmek istiyordu. Evreni yaratıp aradan çekilmiş bir Tanrının var olmasıyla olmaması arasında pratik olarak fazla bir fark yoktu.

Başlangıçta bilimin bu ilerilemesine dur demeye çalışan din başarısızlığa uğrayınca taktik değiştirip bilimsel determinizmin doğruluğu üzerine bir Tanrı inşa etti: Belirlenebilen yasallarla geleceği ön görebileceğimiz iddia edildiğine göre bizim şu anki konumuzu belirleyinin de yasalar olduğunu kabul etmek zorundayız. O halde bir Tanrı vardır ve öyle şaşmaz yasalar koymuştur ki biz bugün bu halde varız. Konulabilecek trilyonlarca yasa ve nice başlangıç durumu varken, sonu bizim varlığımızla bitenin seçilmesi mucize değil de nedir? Belli yasalarla yönetilen bir dünyanın ve insanlarının yaşadıkları bir şiirdir ve onu yazan bir şair zorunludur. Mevcut kurallar manzumesinin şairi Tanrıdır. Yasalardaki en ufak bir oynama bizim var olmamızla sonuçlanacağına göre kendimizi bir masal kahramanı, Tanrıyı oyun yazarı olarak görebiliriz. Aşağı yukarı benzer şeyler söylenerek, bir şekilde determinizm, din için katlanılabilir bir hale getirilmiştir.

Ancak tam o sırada bilimde yeni bir değişim olmuş ve determinizmin doğru olmadığı ortaya atılmıştır. Bu yeni teori, Kuantum fiziğinin ortaya çıkardığı hiçbirşeyin önceden belirlenemez olmasıyla ilgili görüştür. Bu bizim veya ölçme aletlerimizin yetersizliği sonucu olabilir ama Ockhamlı'nın usturası ilkesi gereğince kavram sayısını gereğinden fazla arttırmamak gerekir. Dünyayı belirlemem mümkün olmadığına göre "belirleseydim ne olurdu" diye düşünmek tasarruflu bir davranış değildir. **Levent Altunöz**'ün belirsizlik ilkesinin gerçek bir belirsizlik olduğunu nasıl kanıtladığını bilmiyorum ama sanırım bunun kanıtı hiçbir zaman mümkün değildir. Ne yapılırsa yapılsın bizim veya ölçme aletlerinin neticeyi değiştirebileceğini iddia edenler çıkacaktır. Kanıtlanmış olduğu için değil ama akla ve gözlemlere en yakın olanı kazanacaktır. Kanıtlanmış olduğu için değil ama akla ve gözlemlere en yakın olanı olduğu için denir ki: Elektronun ne yapacağı sadece bizim tarafımızdan değil bizzat elektronun kendisi tarafından da bilinmemektedir.

ÜTOPYA TATİL KÖYÜ

Dostluk, deniz, kum ve güneşin kucaklaştığı Ütopya Tatil Köyünü hizmetinize açtık.
Bütün dostlarımızı bekliyoruz.

1 kişi sabah kahvaltısı+yatak	850.000.-TL.	25 Haziran'a kadar
1 kişi sabah kahvaltısı+yatak	1.250.000.-TL.	30 Ağustos'a kadar
1 kişi sabah kahvaltısı+yatak	850.000.-TL.	Eylül

LÜTFEN REZERVASYON YAPTIRINIZ

Adres: Ürkmez Cad. Bengiler Mah. Ürkmez/İzmir
Tel: (0232) 742 22 94

Demek ki, geleceği belirli yasaları bulduktan sonra bileceğimizi söyleyen determinizm yanılmaktadır. Biz yarın ne olacağını değil, evrenin bugünkü konumunu bile tespit edemeyiz. Tanrıcılar buradan yola çıkarak her olayın ayrı ayrı altına konulabilen bir ilahi varlık görmek istemektedirler. Determinizmin kabul gördüğü yıllarda "elektron belirli yasalara göre hareket eder, çünkü kader vardır" denmekteydi. Şimdi ise "elektron önceden belirlenemeyecek şekilde hareket eder çünkü özgür irade var" denmektedir. Yani parçacıkların davranışları izah edilebiliyorsa da Tanrı vardır, izah edilemiyorsa da Tanrı vardır. Aynı mantıkları kullanarak her iki durumda da tam tersi kanıtlanabilir.

Mistisizme inanmayanların belirsizliği görmezden gelmelerine gerek yoktur. Determinizm en azından yasaları koyan bir Tanrı fikrine muhtaçtı; oysa Kuantum fiziğinin buna bile ihtiyacı yoktur.

Tanju Ertunç / İstanbul

Genetik bilimi

1997 yılının başlarında genetik kopyalama ile "üretilen" koyun "**Dolly**" çok tartışılacağa benzer. Genetik kopyalama yönteminin ilk olarak canlılarda pratik olarak denenmesi insanlarda heyecan uyandırdı. **Dolly** olayı sulandırılmış ve magazin bir şekilde sunulurken, bir takım "orta zekalı" bilim adamı da, her yeni teknolojide keramet varmış gibi, gönüllü genetik savnucusu olarak boy gösterdi. Oysa genetik bilim çok ciddi bir şekilde tartışımalı ve sorgulanması gereken bir olgu. Genetik kopyalama daha önce bitkiler üzerinde uygulandı. Labovatuvarlarda yürütülen çalışmalar, yavaş yavaş açık havadaki sebzeleri manipulasyon yoluyla üretmeye kadar geldi. Şu anda Avrupa'daki gıda satan marketlerin raflarını genetik raflarını genetik sebze, meyve ve her türlü genetik mallar süslüyor. Sebze ve meyvelerdeki genetik uygulamalara fanteziler de karışıyor. Kısa bir zaman sonra patlıcan, biber karışımı ya da patetes, havuç arası yeni sebze çeşitleri camekanları süsleyebilir. Domates tadında çilek, belki de soğan tadında kavun üretmek teorik olarak mümkün. Güneş yüzü görmemiş sera malı sebze ve meyvelerin yoksullaştırdığı damak tadımıza, yeni bir saldırı da genetik bilimden gelecek. Her şeyin yapay ve sentetik olduğu bir dünyaya hızla yaklaşıyoruz.

Genetik bilimini destekleyen, ellerinde tutan büyük tekellerin, kendilerine taban oluşturmak ve genetik bilimine karşı çıkan hareketleri ve tüketiciyi koruma örgütlerini, etkisizleştirmek için öne sürdüğü kanıtlardan birisi de, dünya üzerindeki açlığa çözüm bulanacağıdır. Bu kargaların bile güleceği cinsten bir yalandır. Geliştirdiği ve "bulduğu" her ürüne, kar iştahı bakararak patent alan çokuluslu tekeller, hiçbir yan etkisi ve uzun vadede açacağı zarar araştırılmadan, piyasaya sürmeye ve yoksul güneyin insanları üzerinde denenmeye hazırlanmıştır. İnsanlığı binlerce yıllık geliştirdiği beslenme kültürüne karşın yapılan bu müdahele ve yönlendirme hareketine karşı, Avrupa'nın tanınmış ahçılarından sert yanıt geldi. Bu ahçılar genetik gıda maddelerine karşı boykot kararı aldılar. Küçük ama anlamlı bir umut ışığı.

Genetik bilimin bir başka yalanı da hastalıklara karşı bir çare olacağı. Oysa esas amacı insanın organlarını tıpkı yedek parça gibi parayla alınıp satılan bir malaya dönüştürmek. İnsanın kuşatılmış son kalesi olan gövdesine utanmaz bir saldırı. İnsana ve doğaya ait patenti alınmış altı bin adet, genetik mal pazara sürülmeye hazır bekliyor. Para kokusunu alan büyük tekelleri ne etik, ne de ahlak ilgilendiriyor.

Genetik bilimi hayatın tek hükümranı olmaya çalışan egemenlerin yeni silahıdır. Laboratuvarlarda, itaat eden, düşünmeyen, köle ruhlu, ikinci sınıf insan yaratmaya düşleyen ırkçı ve faşist bilim adamları var. Tabii bu ikinci sınıf insanları yönetecek dahi insanların spermlarını veya hücre kodlarını saklandığı sperma bankaları kuruluyor. Genetik bilimi aslında 21. yüzyılın "yeni faşizimdir" **Hitler**'in hayal etmeye cesaret edemediği şeyler üzerine bugün gen labaratuvarlarında araştırmalar yapılıyor. Genetik bilimi, **Hitler**'in, **Mussolini**'nin demode olduğu bir dünyaya ince bir faşizm ayarıdır. **Hitler** ve **Franko** tipi ilkel faşizmler Güney'in yoksul ülkelerine havale edilmiştir.

Labaratuvarlarda ve açık havada yapılan deney ve araştırmalarda, Çernobili aratacak kazaların yaşanacağını söylemek kehanet olmasa gerek. Aids virüsünün böyle genetik bir araştırma sonucu insanlara bulaştırıldığı tezi yabana atılır cinsten değildir. İlerde atom ve kimyasal silahlara gerek kalmayacaktır. Virüs savaşları çağına giriyoruz.

Genetik dünyasının insanı tek boyutlu, sadece çalışan, itaat eden, her türlü insanlıktan arındırılmış bir yaratıktır. Başkaldırmak, kuşkulanmak ve düşünmek gibi insani erdemlerse bu dünyada yer yoktur.

Son yıllarda genetik bilimine binlerce "yerel girişim" ve tüketiciyi koruma örgütlerinin de katıldığı çok geniş bir muhalif hareket gelişiyor. 80'li yıllardaki tabandan gelen çevre ve barış hareketine benzer bir halk haraketi uç vermeye başladı. Başta sol aydınların başlattığı bu karşı hareket her geçen gün güçleniyor. Bir başka cılız muhalif ses ise kiliseden geliyor. Öteden beri etik bir söyleme sahip kiliselerden gelen bu temkinli tepkiyi abartmamak gerekiyor. Çünkü kurulu düzene eklenmemiş, iktidardan pay sahibi bir kurum olan kiliseden daha güçlü bir muhalefet beklemek hayalcilik olur zaten. Genetik karşıtı hareketin motoru, her muhalefet hareketinde olduğu gibi, işçiler, sol, sendikalar ve sosyalistlerdir.

Genetik bilimi her türlü bilim-kurgu fantezilerini aşarak korkunç bir karabasana dönüşüyor. Kahin **Orwel**'in haber verdiği dünya yakında gerçek olabilir. Ama herkes anti-tezini de yaratıyor. İnsanlık genetik biliminin faşizmine teslim olmayacaktır.

İnsanlık ikibinli yılların yaklaştığı günlerde büyük bir dönemecin eşiğindedir. O büyük dev uyanacak ve bu bir avuç oligarkı dünyamızdan ve kendi omuzlarından silkeyecektir.

Bu yazılanlardan teknoloji düşmanlığı çıkaranlar yanılıyorlar. Çünkü önemli olan bilim ve teknolojinin kimin tekelinde olduğudur. Elbette biliyoruz ki insanlığın ulaştığı bu bilim ve teknoloji aşaması dünyayı bir "yeryüzü cennetine" çevirebilir. Fakat bilim ve teknoloji bir avuç oligarkın elinde olduğu için insanlığı ezen ve köleleştiren bir silaha dönüşüyor. Bilimin ve teknolojinin tek elde toplandığı bir dünyada yaşıyoruz.

Genetik bilimi belki hayvanları, bitkileri ve doğayı hatta, insanı kopyalayabilir. Fakat bu tamamen fiziki bir kopyalamadır. Ya insanın aklı, düşüncesi ve ruhu... Genetikçiler işte bunu unutuyor, insanın aklına, düşüncesine ve en önemlisi duygularına hükmedemezsiniz, insanın düşüncelerini ve duygularını kopyalayamazsınız. Kahin **Orwel** bize bakıyor. Herşey de kuşkudayız, itaat etmemek, başkaldırmak ve karşı çıkmak için. Evet tümden kuşkudayız.

Hüseyin Mor / Berlin

Düzeltme

Nisan sayımızdaki 5. sayfada yer alan Prof. Dr. **Nihat Bozcuk**'un "Ulusal ve çağdaş bir opera: Dudaktan kalbe" başlıklı yazısının imzası bir hata sonucu Prof. Dr. **Nihat Bozcu** olarak yayınlanmıştır.

Ayrıca, Mayıs sayımızda 4. sayfada yer alan, "Hacettepelilerin 30. kuruluş yılı" başlıklı yazının imzası Prof. Dr. **Nihat Bozcuk** (Hacettepe Üniversitesi Rektör Yardımcısı) olacaktır..

Düzeltir, Sayın **Nihat Bozcuk**'tan ve okurlarımızdan özür dileriz.

BİLİM VE ÜTOPYA

Ciltleri

Çoğu okurumuz *Bilim ve Ütopya* ile sonraki sayılarında tanıştığı için ilk sayılarımıza ilişkin yoğun bir talep alıyoruz. Özellikle ilk 6 sayı bizim de elimizde kalmamıştı. Bu talebi karşılayabilmek için tek çare olarak, ilk 10 sayıyı 1000'er adet yeniden basma yoluna gittik. Çok büyük bir maliyet gerektiğinden baskıyı siyah beyaz yapmak zorunda kaldık. Doğal olarak baskı ve fotoğraf kalitesi düşük oldu. İkinci, üçüncü ve dördüncü cildimizi ise orijinal dergilerle yaptık. Birinci cilt ilk 10 sayıyı, ikinci 11-18 sayılarımızı, üçüncü 19-24 ve dördüncü cildimiz 25-30'uncu sayıları içeriyor. İsteyen okurlarımız, posta çeki veya banka hesabına her bir cilt için 2.500.000 TL. yatırarak ve yatırdığına dair belgeyi posta veya faksla bize ileterek (hangi cilt için yatırdığınızı özellikle belirtin) bu ciltlere sahip olabilirler. Yurtdışındaki okurlarımız için her bir cildin fiyatı 70 DM'dir. Belge elimize ulaşır ulaşmaz ciltler adreslerinize postalanacak. Ulaşabilen okurlar ciltleri dergi büromuzdan temin edebilirler.

İş Bankası Mecidiyeköy Şubesi : 1089 429660
YKB Osmanbey Şubesi : 0534497-3
Posta Çeki Hesap No : 1055136
Hesaplar **Metin Aktaş** adınadır

Bilim ve Ütopya'nın arkeolog yazarı **Burçay Anger** ile hafta sonu Kültür Gezisi

GÖLLER BELDESİ ANTİK MYSİA
Bizans, Selçuklu, Osmanlı Kültür Harmanı
İZNİK VE ULUBAT GÖLLERİ

14-15 HAZİRAN 1997

Program:

14 Haziran: **Hareket** : Kadıköy'den 07.00, Taksim'den 07.30'da yola çıkıyoruz. **Gezi Yerleri:** Nikera İznik kıyılarında antik kalıntıları, göl kıyısın da öğle yemeği. Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı harebeleri, iç içe yaşayan Doğu ve Batı kültürleri. Kios Plaji: Haydi yüzelim. Mudanya'da geceleme.

15 Haziran: Apameia-Myrieıa harabeleri, Ulubat Gölü kıyısında mangal şöleni. Gölde motor turu. Apollonia üzerinden feribotla dönüş.

BEYAZ SOYLU TAŞIN VATANI:
Dağları ve Köyleri ile MARMARA ADASI

28-29 HAZİRAN 1997

Program:

28 Haziran: **Hareket** : Kadıköy'den 07.00, Taksim'den 07.30'da yola çıkıyoruz. **Gezi Yerleri:** Saraylar Beldesi, antik mermer ocakları, antik mermer üretimi izleri, lahitlerin öyküsü. Bizanssaray harabesi, eski Rum evleri. Antik gizemli Mermercik limanı, eski fabrikaya motor gezisi. **Otelde konaklama**

29 Haziran: Arabayla dağa çıkış ve yürüyüş. Vahşi atların dağındaCeneviz kalesi, Antik Rum Köyü, kutsal Meşe ormanı.Çınarlı Köyü, Marmara'da çay molası ve feribotlaTekirdağ ve dönüş.

Geziler için Ücret
Yol, konaklama, sabah ve akşam yemekleri 8.000.000,TL.
Rezervasyon : Nesrin Timur, Tel: 0.212 213 80 29-30
Not: Çalışıyor olmanın gezmeye ve yurdumuzu tanımaya engel olmadığını düşünüyoruz. Geziler bebekli aileler ve turistik anlayış için uygun değildir. Turlarımızı 22 kişiye göre düzenliyoruz ve **Kültür Safarisi**'ne katılanlara spor giyisiler öneriyoruz.

İyi ki doğduk...

Firdevs H. GÜMÜŞOĞLU

Bilim ve Ütopya üç yaşında!

Günlük *Aydınlık* gazetesinin hafta sonu eki olarak yayın dünyasına giren *Bilim ve Ütopya*, 49 sayı boyunca 'ana karnında' gelişti. 1994 Temmuz'unda aylık olarak ilk kez okurlarının-yazarlarının karşısına çıktı. Büyük bir heyecanla, tutkuyla... Ona elini uzatanlarda; tıpkı bir çocuğun dünyaya gelirken sevdiklerine verdiği coşku türünde duygular yarattı. Biraz da endişe... Acaba ne kadar yaşayacaktı? Sağlıklı bir bebek olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu elbette. Fakat, "ya yeterince beslenemez, gelişemez ve uzun ömürlü olmazsa?".

Bilim ve Ütopya; işte bu kuşkuları tüm dostlarıyla birlikte, elinin tersiyle bir kenara itti. Ortaçağ karanlığına karşı; Aydınlanmanın, bilimin cephesi oldu. Dergimiz; sermayenin, egemen güçlerin "büyük olanaklar"la çıkardığı "bilim" dergilerinin karşısında özgürlük ve eşitlik ütopyalarının kürsüsü oldu.

Bilim ve Ütopya; bilim insanlarının, araştırmacıların, "gerçeğe aşık" olanların, araştırma- öğrenme tutkunlarının okulu, ütopyasızlaşmaya direnenlerin dergisi oldu. Kısacası *Bilim ve Ütopya*; bilimi, felsefeyi, gelecek umutlarını Türkiye halkıyla paylaşmak isteyenlerin, halka güvenenlerin, dünyayı değiştirme tutkusuyla yananların dergisi oldu.

Yaşımız henüz çok küçük. Oysa, gücümüz ve umutlarımız çok büyük. Önce 32, sonra 48 sayfa olduk. Uzun süredir de, 64 sayfayla okurlarımızla buluşuyoruz. Eylül 1997'de yaşama geçireceğimiz "Atılım Projesi"yle birlikte, biçimimiz değişecek, sayfa sayımız artacak; gücümüzün sınırları gelişecek ve içeriğimizi zenginleştireceğiz.

Bilimi ve ütopyayı gençlere, hatta çocuklara ulaştırmak başlıca hedefimiz olacak. Kadınların gizlenen tarihiyle ilgili araştırmalar ve kadın politikası oluşturmaya yönelik çalışmalarla da dergimize renk katacağız. Eklerin, *Bilim ve Ütopya* bahçesine yeni çiçekler kazandıracağına inanıyoruz. İşte bu noktada abone kampanyasına, yeni okurlar bulmaya harcanacak her emek *Bilim ve Ütopya* cephesini genişletmeye hizmet edecektir.

★★★

Bu sayımızın kapak paketi "Ölü Gömme Adetleri". Araştırmacı- yazar **Burçay Anger**; "ölü gömme adetleri"ni tartışıyor. Dr. **Hüseyin Türk**; Neanderthal insanın, törensel ölü gömme adetlerini çeşitli boyutlarıyla inceliyor. Dr. **S. Yücel Şenyurt** ise; Hititler döneminde Anadolu'da, öbür dünya anlayışını ve bununla ilintili olarak ta, mezar biçimlerini, ölüyü gömme ve yakma törenlerini ilginç örneklerle anlatıyor. Ayrıca **Yıldız Cıbıroğlu**; Sümer'deki "öbür dünya" anlayışına; **Şükrü Günbulut** ise Anadolu folklorundaki "ölü gömme" kültürüne dikkat çekiyor.

Kapak paketimiz dışında dergimizde ilgiyle okuyacağınız pek çok makale bulunuyor. Bu sayıya emeği geçen, bütün yazarlarımıza; geçen ay dergimizi İstinye'deki bayiden bulamayıp bizi üç kez arayarak derginin bayiye gidip gitmediğini takip eden okurumuz **Erkan Bey**'e özellikle teşekkür ediyoruz.

★★★

Yayın Yönetmenimiz **Ender Helvacıoğlu** Mayıs ayının ilk haftasından beri yurtdışında. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde katıldığı toplantılarda, *Bilim ve Ütopya*'nın okurlarıyla- yazarlarıyla buluşuyor. Bu toplantılar; sınırlı olanaklar içindeki dergimizin tanıtımı ve yeni *Bilim ve Ütopya* dostları edinmemiz için önemli bir fırsat. Nitekim, **Ender** henüz Türkiye'ye dönmeden dergimizin faksı abone sağanağına yakalandı. *Bilim ve Ütopya* mayası Avrupa'da da tutacaktır. Bundan eminiz.

Ender, ayrıntılı haber ve izlenimlerini önümüzdeki sayıda sizlerle paylaşacak.

★★★

Ender, ilk kez derginin mutfağından bu kadar uzak kaldı ve Haziran sayısının hazırlanma sürecine kakıda bulunamadı. Süreçten ayrı kalmasının getirdiği, hüznü bizlere hissettirmeye çalışmasına rağmen bizler, "gerilim"den uzak bir ay geçirdik desek yalan olmaz! Dergi çalışanları olarak; yayın yönetmeninin başımızda bulunmamasının yarattığı görece "özgürlüğü" sonuna kadar kullandık. Ama dergiyi de zamanında hazırladık. Ayrıca, *Bilim ve Ütopya* ile *Ağaçkakan* dergisinin düzenlediği 4. Ütopyalar Toplantısı'na katılıp; hem tartışmaktan, hem de tatil yapmaktan geri durmadık. Bu "sırrımız"ı da, okurlarımızla paylaşmak istedik.

Gelecek ay buluşmak dileğiyle...

Bilim ve Ütopya

KAMPANYA'DA SON AY

Bilim ve Ütopya dergisi Temmuz 1997'de 3. yaşını tamamlıyor. Dergimiz bayi satışı, aboneler ve büro satışlarıyla 10 bini aşkın bir satış rakamına ulaşmış durumda. Önemli bir gelişme, ama Bilim ve Ütopya için yeterli değil. Bir kampanya başlatıyoruz. Haziran sonuna kadar sürecek bir ABONE KAMPANYASI. Bütün okurlarımızı, yazarlarımızı ve dostlarımızı elbirliğiyle bu kampanyayı desteklemeye çağırıyoruz.

Bilim ve Ütopya 500 abone toplayarak yayın hayatına başlamıştı. Bugün olanaklarımız çok daha geniş. 1000 yeni abone. Hedefimiz budur. Her yeni abone, daha güzel ve daha güçlü bir Bilim ve Ütopya inşa etmek için bir tuğladır. Damlaya damlaya kocaman bir göl yapalım.

- ✓ **Her Bilim ve Ütopya okuru, en az iki yeni abone bulsun.**
- ✓ **Dostlarımıza, arkadaşlarımıza, sevdiklerimize en güzel armağan: Bir yıllık Bilim ve Ütopya aboneliği.**
- ✓ **Yurtdışında Bilim ve Ütopya'ya ulaşmanın tek yolu: Abone olmak.**
- ✓ **Çalıştığımız işyerini, üyesi bulunduğumuz kurumu Bilim ve Ütopya'ya abone yapalım.**
- ✓ **Bir yıl boyunca fiyat artışlarından etkilenmeyin**
- ✓ **Kampanya süresinde abone olanlar 2.400.000 değil 1.500.000 TL'lik kampanya fiyatından yararlanacaklar.**

Abonelik için aşağıdaki formlardan yararlanılabilir. Aşağıdaki formları kesebilir ya da fotokopi yaparak çoğaltabilirsiniz. Dolduracağınız formları para yatırma dekontlarıyla birlikte faks veya mektupla bize ilettiğiniz zaman aboneliğiniz başlayacaktır.

Hesaplar Metin Aktaş adınadır

İş Bankası Mecidiyeköy Şubesi : 1089 429660
YKB Osmanbey Şubesi : 0534 497-3
Posta Çeki Hesap No : 1055136

Yazışma Adresi:

Büyükdere Cad. No: 79 Bor Ap. Kat 5 D. 10
Mecidiyeköy /İstanbul
Telfaks: (0212) 213 80 29-30

Abonenin
Adı, Soyadı :
Adresi :
Abonelik hangi aydan başlayacak:

Yurtiçi		Yurtdışı	
6 Aylık : 800.000	❑	6 Aylık : 30 DM	❑
Yıllık : 1.500.000	❑	Yıllık : 60 DM	❑

Abone bedelini..... hesaba yatırdım.
Dekontu ektedir.

Abonenin
Adı, Soyadı :
Adresi :
Abonelik hangi aydan başlayacak:

Yurtiçi		Yurtdışı	
6 Aylık : 800.000	❑	6 Aylık : 30 DM	❑
Yıllık : 1.500.000	❑	Yıllık : 60 DM	❑

Abone bedelini..... hesaba yatırdım.
Dekontu ektedir.

En eski kültür kökü :

Ölü gömme adetleri

Burçay ANGER

Yüz bin yıldan bu yana geliştirilmiş "Büyük insanlık kültürü"nde üç temel sorun esas alınmıştır. Öncelik sıralaması tartışılabilir tabii ama bana göre şöyledir: üreme-soyun devamı (cinsel ilişkiler ve soyun saptanması ve çift yaşamın düzenlenmesi), sonra mide kültürü (yiyecek içeceğin sağlıklı ve erdemli geliştirilmesi) ve ölü gömme adetleri. Bu üç temel sorunsal sıkı sıkıya toprağa bağlıdır, bu dünyaya, hayatımızın ta kendisine. Son zamanlarda ortaya çıkan kültür emperyalizmi fokurdamasının, en bilinç saptırımlı saldırısı olarak görülen; uygarlığımızın uzaydan gelmiş veya uzaya bağımlı olduğu şeklindeki postmodernist yaklaşımlar tümüyle saçmadır, asılsızdır. İlk dinsel metinlerin, ilk kültür belge verilerinin bildirdiği gibi 'Topraktan geldik, toprakta var olduk, toprağa döneceğiz'. Yaşam suda başladı diye atılmayın, biliyorum, biliyoruz. Fakat su ve toprak, etle tırnak gibi ayrılmaz bir bütündür. Topraksız suyun, susuz toprağın anlamı yok. Çöl ne kadar boşluksa, hava ne kadar boşluksa, yalnız su da boşluktur. 'Bilmem ne gezegeninde okyanus saptanmış, demek ki hayat var, hmm demek ki insan da var' mantığına yüz vermeyin. Sonra dönersiniz dogmacı mistisizme. Hayata 'hayat' denebilmesi için biyolojik yapı asla yeterli değildir. Biyoloji temeldir şüphesiz. Hiçbir şey temelsiz olmaz ama her şey temelin üzerindekilerle var olmuştur. Dogmacılıktan sıyrılma noktası burası. **Nazım Hikmet**'çe söylersek "Varoluşumuz için gökten ayet inmedi bize, uygarlığımızı kendi ellerimizle vaadettik kendimize!".

Ölü gömme adetlerinde ilkel yalın bilinçten toplumsal bilince geçiş açıkça görülüyor. İnsanlığın bu güne değin sürmüş hemen bütün sorunlarına değinmeden ölü gömme adetlerini anlamak olası değil. Önce sorunları kaydedelim;

-Ölüm ile sınıf farkı bitmiş mi ? (Hayır)

-Kadın erkek ayrımı bitmiş mi? (Düşünün bir)

-Ölümle bilinç bittiğine göre, memori -sorgulayıcı ve araştırıcı yetenek- bitmiş ama bilincin diğer yarısı 'erdem' de bitiyor mu? (Hayır)

-Ve ölüm en büyük ve en son atık mıdır? (İşte insanla hayvan arasındaki erdemsiz biyolojiyi-kimyayı fırlatıp atan fark.)

KİM KİMDEN KOPUYOR?

Ölü gömme adetlerini yaratan şey, insanlığın hâlâ çözülmemiş ve pek de çözülecek gibi olmayan, temel felsefi sorunu üzerinde ısrarla düşünmek olmuştur. Ölüm bir kopuştur. Uygarlık boyunca bütün inançlarda, şu veya bu şekilde hayli farklı olarak belirtildiğine göre ortak konsensusta, ölüm dünyayı terk etmedir. Çağdaş uydurma, sapkın tarikat zorlamalarındaki değil ama, köklü bir kültür düşüncesi olarak Hinduizm'deki reenkarnatik 'ruhların bir başkasına geçerek yaşamın sürdüğü' inancında bile ölümle bedensel yaşamın bittiği kabul edilir. Ruhları, **Şükrü Günbulut**'un tabiriyle ruhçulara bırakıyoruz. Zannedildiği gibi ölü gömme adetlerinin hiçbirinde ruh düşünülerek gömme yapılmaz. Evet, çok özel bir tarz olan mumyalama işleminde de gerçekte ruh ve onun geri dönüşü düşünülmüş değildir. Biliyorum uzun zaman İngiliz arkeolojisi bizi buna inandırmaya çalıştı ve bunda, sanırım hâlâ ısrar ediyor. Tıpkı trafiğin sağdan oluşunda inat ettikleri gibi. Bu doğru değil. Sanırım yüz bin yıldır herkes, ruhun tekrar dönüp o bedene girerek ayağa kaldıramayacağını biliyor. Bu o kadar kesindir ki en zirvedeki korku konusu olarak 'hortlama' hiç etkisini yitirmeden dehşetini sürdürüyor. Çünkü bu insanlığın başına hiç ama hiç gelmemiştir. Ve tabii insan bilinci için en büyük korku, henüz hiç başına gelmemiş bir şeyin bir gün oluvereceğidir. Bu fikre çok kafa yorulmuş ve böyle bir şey olsa nasıl olur sorgulamasından, ancak taze kanla mümkün olabilir sonucuna varılmış ve vampir edebiyatına sıkı sıkıya sarılınmış.

Likya lahiti

Oysa soğukkanlıca düşünecek olursak, hortlama olsaydı pek de korkunç olmazdı. Yaşlı babamızı yine karşımızda görmek niye korkunç olsun? Hem zaten doğa, daha ölümden önce insanı parça parça öldürerek bizi ölüm fikrine usul usul alıştırmıyor mu? Felç, bunama, bedensel çökme, hatta yaşlıların hiç de inkar edilemeyecek kötü kokusu, görünümü kötü olan şişlikler, saç dökülmesi, tırnak eğrilmesi, akıp duran salyalar...

Bir zamanlar ne kadar sevmiş olursak olalım, son günlerde artık bilinçaltımıza iyice yerleşen 'öfkeyle karışık soğuma' duygusu inkar edilir mi? Bakınız, bebeklere hiçbir şey borçlu değiliz. Onları sevmemizde 'toplumsal bilinç' payı pek az. Yaşlılara hemen her şeyimizi borçluyuz. Son günlerinde yaşlılar da bebeklere benzer. Altlarına kaçırır, bakıma muhtaçtırlar. Ama onları içten içe hep iteklers, bebekleriyse hep kendimize çekeriz. Yaşamın dayatması budur. Bebekler insanlığın en güzel kokusuna sahiptirler. Hepsi de istisnasız çiçek gibi kokar. Bütün yaratıkların (en fark edebildiğimiz memeliler) en güzel görünümleri yavru iken, en çirkin durumları ise yaşlılığında olur. Onun için genç ölümlere çok daha fazla üzülürüz ya.

Her neyse, ölüm hayatı terkediş demek. Terk edilmek zaten çok acı veriyor. Ölüm ise en büyük terk ediş. Burada çözümsüz bir varoluş sorunsalı var. Terk eden kim? O, çok sevdiğimiz insan mı bizi terk ediyor, yoksa o doğal yoluna devam edeken, biz mi onu terk ediyoruz? İşte 'öteki dünya' anlayışı bu ikilem sonucu ortaya çıkmıştır. Eski yeni bütün dinsel belgelerden ve ritüellerden anlaşılıyor ki, ölümün 'bir şeyi bitirmediği' yalnızca ölen insanın başka bir dünyaya göçtüğüne inanılıyor. Biz ise güçsüzlük gösteriyor ve onun peşinden o dünyaya gidemiyoruz. İşte intiharların cesaret olarak kabul edilmesinin bir nedeni de budur. Bütün dinler, öteki dünya ile neredeyse gerçek dünya kadar ilgilenmişler ve bu sorunsalı çözmeye çalışmışlardır. Bu yüzden pozitif bilim, dinin kendisiyle olduğu kadar, bu anlayışını yıkmak için de uğraşmıştır. Cennet-cehennem-mahşer kavramlarını yok etmediği sürece dinsel düşünceyi yıkamayacağını biliyor çünkü. Ancak kimyanın vardığı temel sonuç bu yolculuğu yok etmekten yine uzaktır. 'Hiçbir şey yoktan var olmaz veya vardan yok olmaz!' Yani bir anlamda kesintisiz yolculuk vardır. Öyleyse yaşam bir bitiş değil, bir dönemeçtir sadece. İşte bütün dinlerin yok edilemez gıdası burada. Bilim, öte dünyaya yolculuk ile şimdilik uğraşamadığına göre, bu alan dinlere kalıyor. Bu alan bilimle dolmadığı sürece 'gizem' bitmez. Bunun yan sektörü olan, fal, büyü cincilik de gittikçe azalmasına karşın bitmeyecek gibidir. Bu noktada dinlerin pozitif bilimler karşısında müthiş bir avantajı daha var. Ölü gömme bir toplumsal inanç kampı göstergesi (din adeti) olduğuna göre bu dünyada "hiç kimse dinsiz olamaz". **Aziz Nesin**'in bütün çabası işte bu zor tavrı kırmaktı ve başardı. Ama milyarda bir örnek. Sonuçta hepimiz nasıl bir bilinç içinde yaşarsak yaşayalım, ölürken dinli oluyoruz. Ve dinli öleceğimizi önceden bal gibi biliyoruz. Evet, öldüğümüzde Katolik mezarlığına mı, Protestan mezarlığına mı, Yahudi mezarlığına mı yoksa Müslüman mezarlığına mı gömüleceğimizi bilmiyor muyuz? Dinsizler mezarlığı kurulmuş değil. Bir gün olacak, olmalı ama henüz yok. Siyasal bilim alanında pek çok eser vermiş olan **Doğu Perinçek**'in saptaması çok ilginç ve kesindir doğrusu "Emperyalist kültürün bir başka toplum üzerindeki kesin ve en acımasız zaferi onun dinini değiştirmesidir!" **M. Akif Ersoy** İstiklal Marşı'nda, "Bu ezanlar ki şehadetleri dinin temeli/ Ebedi yurdumun üstünde benim inlemeli" derken bu korkuyu dile getirmişti, öyle sanıldığı gibi, kuru kuruya hilafete destek amaçlı değil.

Ölüyü gömenlerin, ölüm üzerindeki yaklaşık ortak düşüncelerini açıklamaya çalıştık. Şimdi bu perspektif içinde ölü gömme adetlerine bakalım.

ÖLÜ ATIK DEĞİLDİR

Hiçbir zaman da olmadı. Tersine korunması gereken nesne oldu.

Dünyanın eski büyük uygar (teknoloji ve felsefede ileri) toplumlarında "mumya" adeti vardır. Tabii en detaylı ve köklü olanını MÖ 3. binden beri eskiçağ Mısır'ında görüyoruz. **Herodot** anlatıyor (*Herodot Tarihi II. Kitap*, 85-88) "Bir evde hatırı sayılır birisi öldü mü, evin bütün kadınları başlarına yüzlerine çamur sürerler. Sonra ölüyü evde bırakıp sokaklara dökülürler. Eteklerini bellerine kadar sıvarlar, memeleri açarlar böylece dövünerek sokak sokak gezerler. Erkekler de sıvanmış olarak dövünürler, bütün akrabalar birlikte dolaşırlar. Sonra ölü tahnitçiye (ölüyü bozulmaması için ilaçlayan) götürülür."

Uzman mumyacı, en iyisi Baş Tanrı Osiris tasvirinde olan, içi boş insan şekilli sandukalar hazırlamıştır. Ölü sahibinin bütçesine göre kalite kalitedir bunlar. En yoksullara sanduka olmaz tabii. Mumya şöyle yapılır: "Önce demir bir kanca ile burun deliklerinden beyin çekilir. Kalan kısmı ilaç ile eritilir." Bundan anlaşılıyor ki, ölünün geri dönmeyeceği kesin olarak bilinmektedir. "Sonra keskin bir Etyopya taşı ile böğrü kesilir ve içi boşaltılır. Hurma şarabıyla yıkanır. İçine dövülmüş saf Mür ve çeşitli kokular doldurulur ve kesik dikilir. Sonra tabii soda içinde 70 gün yatırılarak tuzlanır. Sonra çıkarılır, yıkanır ve özel Mısır zamklı bez şeritlerle sarılarak sanduka içine konur." Daha ucuz olan mumyalama şöyledir: "Ölünün iç organları çıkarılıp tekrar dikildikten sonra, kıçından içine sedr ağacı yağı şırınga edilir. Bu kuvvetli likör ölünün içini iyice eritir, 70 gün sonra likör içindeki her şeyle birlikte geri çekilir. Sonra tuzlanır. Ceset bir deri bir kemik kalmıştır." İlginç bir kayıt daha: "Hatırı sayılır kişilerin karıları, pek güzel ve namlı kadınlar ölür ölmez hemen mumyacıya verilmez. Mumyacının, kadına kötü bir şey yapmasından korkulur. Anlaşılan böyle çirkin tecavüz olaylarına rastlanılmıştır."

Bu durum gösteriyor ki uzun zaman

İngiliz arkeolojisinin, piramit hücrelerindeki ölü hediyelerine bakarak, Mısırlıların ölünün geri geleceğine inandıkları şeklindeki varsayımları doğru değildir. Yoksa kadın hortlağın intikamından haliyle korkulurdu. Mumyalama geri dönüş için değil, devam edecek olan öte dünyaya doğru yolculukta gerekli bakım ve hazırlık içindir. Bir tür paketleme ve postalama diyebiliriz. Amasya'da 13. yüzyıl Selçuklu dönemine ait yedi adet şehzade mumyası vardır. Kuşkusuz Mısır'dan getirilmiş bir adet gereği olmalı. Üniktir (tek örnektir). Türklerde başkası görülmez.

İster tek tek özenli; ister savaşlarda görüldüğü ve salgınlarda raslanıldığı gibi topluca, çabucak olsun; insanlık ölüsüne hiçbir zaman 'atık' muamelesi yapmamıştır. Ölü gömme işinde, hiçbir zaman 'erdemli olmak' kavramını bırakmamıştır.

Ölü gömmede kadın, belki bütün yaşamı boyunca göremediği erkekle eşitliği yakalar. Tören ve biçimde hiçbir önemli fark görülmez. Bütün zamanlar ve toplumlar için böyledir. Ancak kuşkusuz sınıf farklılığı görülüyor. İnsan, ölü gömerken, esas itibariyle cins, renk, ırk, ulus farkını yenmiş ancak yoksul zengin ayrımını sıkı sıkıya korumuştur. Egemenlerin halka karşı zorbalığa dayalı sınıfsal üstünlük ve zenginliklerini öte dünyaya taşımakta çok kararlı oldukları bellidir. İslamiyette bu en körüklenmiş biçimindedir. Sıradan insan için gösterişli mezarı yasaklar. Tamamen belirsiz gömmeyi önerir, ancak veli, şeyh ve seyyitler için türbeyi alttan alta teşvik eder.

ESKİ ASYA ANLAYIŞI

Ortadoğu, Hazer çevresi ve Moğollardan dünyaya yayılan adet, mezar taşı dikmektir. Ben dünyanın en büyük ve görkemli Türk-İslam mezarlığı olan Ahlat'ta Müze Müdürlüğü yaptım. Burada hem müthiş yerel, özgün mimarisiyle Selçuk Türbeleri (Mezar Anıtları) hem de 100 km.'ye yayılan, yüksek taşlı mezarlar bulunur. Yıllarca bunlar arasında dolaşıp, burada yazdıklarımı düşündüm, inceledim, keşfetmeye gayret ettim. Gök Tengri'ye son kez yakarırcasına uzanmış kuru parmaklar gibi yükselen, 4 metreye çıkan bu gizemli tasvirlerle dolu taşlar arasında, yaşam ve ölüm çizgisinin sırrına ermeye çalıştım. Gözlemlerim ve hemen bütün araştırmalar mezar taşını iki türlü açıklıyor. Genelde benimsenen görüş, eski Türk ellerinde 'balbal' denilen mezar taşlarının, insanın soyluluğunun sembolü olduğudur. Mezar taşları üremenin ve soyun kaynağı, kutsal çıkışı sayılan "Phallos"u (erkek cinsel organı) temsil eder. Önceki sayılarda "Sünnet" konulu yazımda bütün esaslı varoluş efsanelerinde ve kutsal metinlerde yaratılışın erkek organının kesilmesiyle (ana kadın tarafından orakla kesilmesiyle) dünyaya dağılan spermlerden hayat olduğunun belirtilişine dikkat çekmiştim.

Benim taraf olduğum açıklama ise mezar taşlarının aslında birer güneş saati olduğudur. Antik güneş saatleri böyledir. Uzun yüksek dik çubuğumsu taşın gölgesi, zamanı ölçer. Birinci açıklama genler ile sürüp giden ölümsüzlüğü anlatıyor. İkinci açıklama ise daha başka. Ölü ölüdür ama dünyayı terk etmemiştir. Hayat kopmuş ancak terk ediş yok. O bizi bekliyor. Doğumu bizden önce olduğu için yaşam yolunda çok ilerlemiş, yolu bitirmiş ve şimdi de öte tarafa hep birlikte geçmek için bizi bekliyor. Otobüs bekleyene bile bir korunak, durak yapılmıyor mu? Bu bekleyiş için ölüye ciddi bir barınak yapılmalıydı. Eski inançlarda ve dinlerdeki 'mahşer' yani 'büyük buluşma' anlayışı bunu destekliyor. İntihar etmenin hoş görülmemesi de buna bağlıdır. İntiharcı, sırasını beklemeden durağa giriyor, doğal ya da kutsal sıraya uymuyor. İntiharcı bir bozguncu, bu yüzden toplumdışı birisi oluyor. Beklemek tabii 'zamanı saymak'tır aynı zamanda. Ona bu olanağı sağlamak için de, işte güneş-gölge saati olan mezar taşı konulmuştur.

CESEDİN KONUŞLANMASI

Tepetaklak hariç, insan aklına gelebilecek her türlü biçimde ceset konuşlanmasını görüyoruz. Çin ve Kuzey Afrika'da (eski çağda) dikine ayakta gömme (hatta atıyla dikine ayakta), tunç devri Anadolu mezarlıklarında çiftler yüzyüze, konserve istiflenmesi şeklinde yan ve peşi peşine, Hititlerde creamation (yanmış ölü külleri) küçük urna çanaklar içinde, duvarlardaki nişler içine koyma, MÖ 10-5. bin arasında, atayı ocak altına gömme (kadın ayrımcılığı burada var), Çatalhöyük'te Antik Libya'da ölüyü oturtarak gömme, topluca başları doğuya ya da batıya çevirerek, baş hafifçe kalkık (güneşin doğuşunu ve batışını izlesin diye), yüz güneye çevrik (günleri saysın, zamandan kopmasın diye) gömme ve daha neler neler... Ölü yerleştirmenin en ilginci Hoker tarzıdır. Ölü, ana rahmindeki cenin şeklinde kıvrılarak, küp ya da daire biçimli taş mezara konur. 1. bin Anadolu'sunda hemen her yerde görülür. Burada yine ölünün sonsuzluk içindeki yolculuğu dikkate alınmış. Ölüm, 'yaşam' adlı sürecin tamamlanması, bir başka yolculuğun başlangıcı olarak düşünüldüğünden cesedin, yani bedenin çıktığı yere geri döneceği fikri benimsenmiş. Yani hayat ceninle başladı ceninle bitmeli inancı var. Büyük tasavvufi kısır döngü söz konusu.

YUKARIDAKİ KUTSALA POSTALAMA

Ölünün sahipleri ölüyü kaçınılmaz Tanrısal (kutsal) yolculuğa mümkün olduğunca uygun biçimde hazırlamakla, yolculuğunu kolaylaştırmakla yükümlü olduklarını düşünmüşlerdir. İnsanoğlu için en bilinmez, en meraklı şey, kuşkusuz gökyüzüdür. Asyalıların Tanrısıdır gökyüzü. Paganist panteon da gökyüzüne, göğe en yakın dağlar üzerine konuşlanmıştır. Hindularda cesedi yakarak, yine göğe yükselen alevler vasıtasıyla ruhu yukarı postalamak amacı apaçıktır. Anadolu'nun özgün ve görkemli Likya tipi kaya mezarları da bu tema ile düşünülmüştür. Ölü çok yüksek ve insanın erişmesi çok zor bir yere, ana kayaya oyulmuş bir oda içine konur. İçeri yırtıcı kuşların girmesi için küçük delikler bırakılır. Kuşlar cesedi didikleyip yiyerek göğe uçuracaktır. 1. bin yılları başlarındaki ilk taş sandukalar (lahitler) da bu anlamda olmalı. Herhalde üstteki taş kapak başlangıçta biraz aralık bırakılıyordu. Böylece böcek ve kuşların ölüyü yemesine izin verilmiştir. Eğer böyle düşünülmemiş olsaydı, kapaklı değil, üstü açık taş sanduka yapılır sert bir zemin üzerinde ölünün üzerine ters çevirelerek kapanırdı. Böylece hem kapak yapımı için zahmet ve dolayısıyla masraftan kurtulunmuş, hem de MÖ 3. binlerde bile görülen mezar soygunları kesinlikle önlenmiş olurdu. Taş kapağı kaydırarak açan hırsızların ağır taş sandukayı ters çevirmeleri, kısa hırsızlama süresi içinde mümkün olmazdı. Daha sonraları özellikle Ege-Yunan dünyasında Roma'yı da kaplayan alan ve uzun dönemde, taş lahit geleneği çok tutulmuştur. Ancak artık 5-6. yüzyıl mezarlarında ruhun bedenden tümüyle ayrı soyut bir kavram olarak düşünüldüğü bellidir. Bedenin, cesedin anlamı önemsiz kalmıştır. Önemli olan ruhun huzurudur artık. Peki öyleyse neden İslamiyetteki gibi kara kuru toprakla yetinilmiyor da özel kabirler, ağır kabartmalı, yaşamdan parçalar anlatan registerli tasvirlerden vazgeçilmiyor? Burada, eğer bedene gereken önem verilip uygun bir şatafatla gömülmezse, ruhun lanet yağdıracağı korkusu var, yani belirleyici olan asıl ruhtur yine. Polinezyalılar ve Vikingler gibi ada halklarında (İzlanda, Danimarka, İngiltere, Hawai, Borneo) ölü akıntıya verilen kayık üstünde yakılarak denize gönderiliyor. Bu toplumlar için bilinmezlik gökten çok deniz ötesidir. Ancak ruh-ceset ilişkisi fikri aynıdır.

İnsanlık tarihinde, 20-30 yıl aralıklarla görülen, özellikle yoğun iskan edilmiş yerlerde (bütün dünyada), insanlığı kasıp kavuran salgın hastalıklar görülmüştür. Aspirin, DDT, kinin gibi ilaçların keşfedildiği 20. yüzyıla kadar birkaç gün içinde yüz binler ölebiliyordu. Bu dönemlerde zorunlu olarak ölüler, kireç kuyularına atılıyor, topluca yakılıyordu.

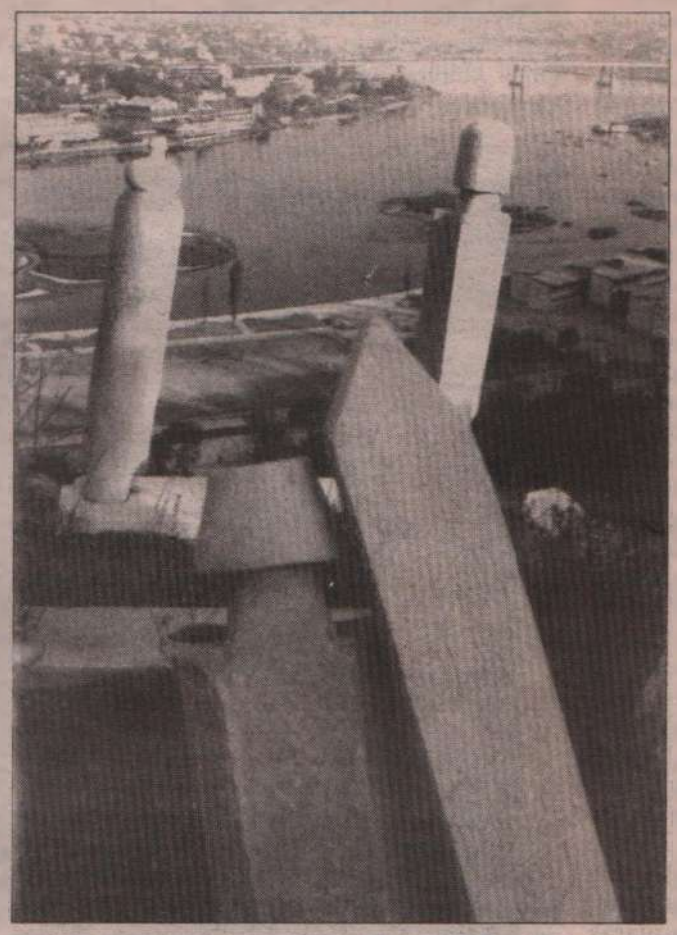

Bazı mezar taşları,'üremenin ve soyun kaynağı, kutsal sayılan Phallos'u (erkek cinsel organı) temsil eder.

Mikroplu cesedin hastalık yayma tehlikesi antik çağlardan beri bilinmekteydi. Bu facia dönemlerinde -ki çok da uzun sürmüştür- ölü gömme adetlerine filan aldırmayıp toplu ve çabuk ölü gömmenin tercih edildiği besbellidir. Ancak bu çok iz bırakan dönemler bile, insanlık vicdanında ölünün zararlı iğrenç bir atık olduğu fikrini yerleştirememiştir. Bu kötü zamanlar dışında, her toplum yine ölüsünü 'erdemli düşünceler' içinde görmekten vazgeçememiştir.

Yaşayanlar ve ölüler ilişkisinde özellikle Osmanlı kentlerinde, tabii başta İstanbul olmak üzere, Türk-Anadolu toplumunun özgün bir yeri vardır. Hıristiyanlık aleminde, ölüler çiçekler içinde, düzgün bakımlı ama kesinlikle kent dışında ve yaşayan dünya ile apayrı bir konumdadır. Özellikle sık ormanlı yağışlı Batı Avrupa ülkelerinde, bu sessiz dışlanmışlıktan ötürü hatırı sayılır bir 'hortlak korku edebiyatı', etkisini hâlâ sürmektedir biliyorsunuz. Türk kentlerinde durum tam tersinedir ve bu yüzden bizlerde hortlak edebiyatı fazla prim yapmamıştır (bunun yerini cin hurafeleri fazlasıyla doldurmuşsa bile). 16. yüzyıldan itibaren Türkiye'yi merakla ziyaret etmeye başlayan Avrupalı hariciyeci seyyahların anılarında ilgiyle kaydettikleri, yaşayanlarla ölülerin iç içe, sanki ölüler de yaşıyormuş gibi sıcak ilişkileri günümüze kadar süregelmiştir. Esas olarak bu kayıtlarda, Türk kadın ve erkeklerin büyük ağaçlıklı mezarlıklarda saatlerce dolaştıkları, buraları bir piknik yeri gibi düşünerek, kabirler üzerinde küçük kır yemekleri yedikleri, hayretle anlatılmaktadır. Katolik seyyahlarca çok garipsenen bir durumdur bu. Gerçekten ben bile tanık olmuşumdur 25-30 sene öncesine kadar, İstanbul'un hemen her mahallesinde küçük şirin mezarlıklar vardı. Çoluk çocuk buralarda rahatça oynardı. Hatta kenar mahallelerin 'mezarlık kumarbazları veya kabir şarapçıları' gibi özel bir lümpen tayfası bulunmaktaydı. Heybetli Karaca Ahmet'in bütün mistik havasıyla, Üsküdar bölgesine ne denli ağır, fakat yaşamla iç içe bir atmosfer verdiği herkesçe bilinir. Tabii son on-on beş yılda hızla değişti bu durum. Geçen yıl, Sultan Ahmet Meydanı'nda mutlaka olması gereken 16. yüzyıl İstanbul'unun ünlü Melami Şeyhi Oğlan Şeyh'in merkadini aramıştım (merkat: kişinin öldürüldüğü, kanının aktığı yer, ünlülerin mezara benzer merkadi yapılırdı). Hayli soruşturduktan sonra, meydana bakan kıytırık bir "cafe"nin iğrenç bulaşıkhanesinin, penceremsi deliğinden başımı uzatarak hazretin Kadiri taçlı mezar taşını görebildim. Oysa 50 yıl önce İstanbullular buranın önünden ayetler okuyarak, geceleri ise, uzağından, geniş bir kavis çizerek geçiyorlarmış. Hazin kültür erozyonu.

Her neyse, şöyle veya böyle dünyanın bütün zamanlarındaki ölü gömme adetlerinden anlaşılan tek kesin şey şudur; insanlık en başından beri biliyordu, bu dünyada ölümsüz olan tek bir canlı yoktur, hiç de olmamıştır. Tek sonuç bu işte.

Ve ölüm yaşam diyalektiğini Veysel'den daha iyi anlatan birisini bilen varsa beri gelsin: "Dünyaya geldiğim anda/ Yürüdüm aynı zamanda / İki kapılı bir handa / Gidiyorum gündüz gece".

Neanderthal insanda törensel ölü gömme

Dr. Hüseyin TÜRK (*)

İnsanın evrim tarihindeki fosil kanıtlardan biri,1856 yılında Almanya'nın Düsseldorf kenti yakınlarındaki Neander Vadisi'ndeki bir mağarada ortaya çıkmıştır. Bu olay; insanoğlunun evrim tarihinde, önemli bir yere sahip olduğu kadar yoğun tartışmaların yaşanmasına da neden olmuştu. Söz konusu tarihte, adını buluntu yerinden alan Neanderthal insanına ait ilk fosil buluntunun elde edilmesiyle birlikte, bilim adamları Neanderthaller konusunda ikiye ayrıldılar. Bunlardan ilki Alman anatomist **Rudolf Virchow**, kafatasının patolojik nedenlerden dolayı farklı bir görünüme sahip olduğunu savundu. İngiliz biyolog **Thomas Huxley** ve diğerleri ise, patolojik olduğu görüşünü reddederek, bu kafatasının insanın evrimsel aşamalarından birisine ait olduğunu kabul ettiler. 1864 yılında İrlandalı anatomist **William King** günümüz insanından farklı olarak tanımladığı bu türü Homo Neanderthalensis olarak isimlendirdi. Daha sonra, La Chapelle- aux- Saints'de bulunan iskeleti inceleyen Paris Doğa Tarihi Müzesi Müdürü, **William King**'le aynı sonuca ulaştı: Neanderthaller modern insandan farklı bir türdü. Neanderthaller, uzunca bir süre, ayaklarını sürüyerek yürüyen, belirgin bir şekilde kamburu olan ve ape (kuyruksuz maymun) benzeri bazı fiziksel özelliklere sahip insanlar olarak tanımlandılar. Bunun nedeni de 1908 yılında, Fransa'da La Chapelle-aux- Saints bölgesinde bulunan Neanderthal iskeletini inceleyen ve dönemin ileri gelen bilim adamlarından biri olan **Marcelin Boule**'nin, incelediği bu iskeletin mafsal iltihabı (arthritis) olan yaşlı bir bireye ait olmasıydı. Yine, bir süre soyu tükenmiş bir Avrupa türü olarak düşünülen Neanderthallerin günümüz insanından farklı ve insanın evrimsel aşamalarından biri olduğu kabul edilmiştir (1).

Bu gerçeğin kabul edilmesinde, kanıt olarak Avrupa'nın başka bölgelerinde arka arkaya birçok Neanderthal fosilinin bulunmasının etkisi olmuştur. Almanya ve Fransa'nın dışında, Belçika ve İspanya'da da Neandarthaller bulundukça, geçmişte yaşamış ve morfolojisi günümüzde farklı fosil insanların varlığı kesinleşti. Avrupa'daki bu buluntular klasik Neanderthaller olarak adlandırıldı. Daha sonraları ise, Yakındoğu, Uzak Doğu ve Kuzey Afrika'da Neanderthallerin çağdaşları bulundu. Ancak Neanderthal insan hakkında yapılan tartışmalar bitmedi, bu kez de onun evrimsel konumu üzerine tartışmalar başlatıldı. Neanderthallerin başlı başına bir insan türü olarak mı, yani Homo Neanderthalensis olarak mı, yoksa Homo Sapiensin bir alt türü olarak mı, yani Homo Sapiens Neanderthalensis olarak mı isimlendirileceği tartışıldı. Neanderthallerin çağdaş insanın evrimi ile olan ilişkisi konusunda da bu isimlendirme tartışmasıyla bağlantılı olarak iki farklı görüş ortaya atıldı. Bazıları Neanderthalleri insanın evrimsel aşamalarından biri olarak yorumlarken, diğerleri ise Neanderthallerin modern insanın evriminde hiçbir işlev görmediklerini ve insan evriminin zaman içinde sapmış ve yok olmuş bir dalı olduğunu düşünmektedirler (**Arsebük**, 1995: 86; **Maga**, 1996: 39-40). Neanderthallerin son temsilcilerinin 35 bin yıl önceye kadar Avrupa'da yaşamış olmaları ve aynı bölgede modern insanların da varlığı, Neanderthallerin doğrudan atamız olmadığı görüşünü güçlendirmektedir. Neanderthal insan herhangi bir soy bırakmadan evrim sahnesinden silinmiş ve onların yerini Homo Sapiens almış gibi görünmektedir.

Yukarıda ilk buluntuları ve bu konudaki tartışmalardan bahsedilen Neanderthal insanda törensel ölü gömme konusuna odaklaşacak olan bu yazıda, öncelikle bir kültürel adaptasyon olan törensel ölü gömme ele alınacaktır. Ancak, Neanderthallerin kültürel adaptasyonlarını açıklamak, onların morfolojilerini ve çevresel uyumlarını iyi anlamaya bağlıdır. Bu nedenle, bu yazıda öncelikle törensel ölü gömme ve diğer kültürel görünümler üzerinde odaklaşılarak, genel olarak ölüm, ölüm korkusu ve öte dünya anlayışının evrimsel kökenleri belirlenmeye çalışılacaktır.

KÜLTÜREL VE ÇEVRESEL UYUMLARI

Neanderthallere ait kültürel bir adaptasyon olan törensel ölü gömme diğer kültürel davranışlar ve her şeyden önce, biyolojik yapıyla ilişkilidir. Ancak, biyolojik ve kültürel uyum başarısında çevresel uyum da önemli bir rol oynar. Bu nedenle, törensel ölü gömme konusuna girmeden önce, Neanderthallerin biyolojik yapılarından ve çevresel uyum başarılarından bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü Neanderthallerin morfolojilerini iyi anlayabilmek, onların ne derece başarılı bir çevresel uyumlarının olduğunu anlamaya bağlıdır. Çünkü morfolojik özellikler, çevresel uyumun sonucunda ortaya çıkar. Neanderthallerin ilk olarak ortaya çıktığı döneme bakıldığında, yaklaşık 130 bin yıl önceden 70 bin yıl önceye kadar süren ılıman buzul arası döneme rastlar. Neanderthaller genellikle Avrupa'nın buzul çağı insanları olarak görüldü; ancak bu kesinlikle bir basitleştirmeydi. Çünkü Neanderthaller ılık bir çağda evrimsel olarak ortaya çıktılar. Dünyanın buz çağının etkisinde kalan birçok bölgesinde yaşadılar. Fosil buluntuları Batı Avrupa'dan Yakındoğu ve Batı Asya'ya kadar yayılır (**Leakey**, 1981: 149, 150). Neanderthallerin özelliklerinin seçiliminde biraz soğuk, biraz da buzul iklim koşulları etkili olmuş gibi görünür. Çoğu özelliğin düşük sıcaklığa ve kuraklığa birer uyum sonucunda kazanıldığı düşünülmektedir (**Maga**, 1986: 38). Örneğin, Avrupa Neanderthallerinin iri vücutları, kısa kol ve bacakları ısı kaybını azaltmak için geliştirilmiş iyi bir adaptasyondu. Onların fırlak bir yüze sahip olmalarının da soğuğa karşı korunmayla ilişkili olduğu ileri sürülmektedir. Burun boşluğunun geniş olması soğuk havanın ısınması için daha fazla zaman kazandırır (**Leakey**, 1981: 150).

Neanderthallerin bu derece başarılı bir çevresel adaptasyon sergilemelerinde, elbetteki, onların göreli olarak gelişkin bir morfolojiye sahip olmaları önemlidir. Onlar, modern insana göre daha yüksek bir beyin kapasitesine sahiptiler. Beyin hacimleri 1300-1750 cm^3 arasında değişmektedir. Onların daha yüksek bir beyin kapasitesine sahip olmaları da çevresel uyumla açıklanabilir. Çünkü bazı araştırmalara göre soğuk iklim kuşağında yaşayanların beyinleri büyüktür ve bu büyük beyin sayesinde soğuğa daha iyi bir uyum sağlanmaktadır (**Arsebük**, 1995: 87). Kafatasları arkaya doğru belirgin bir çıkıntı yapar. Kaş kemerleri ve art kafa çıkıntıları gelişkindir. Kaş kemerleri çıkıntılı ve süreklilik gösteren bir siper oluşturur. Üst çene sinüsleri yüzde önemli bir yer tutar. Boy 1.48 m. ile 1.77 m. arasında değişir. Ön dişleri güçlü bir yapı gösterir. Alt çene ve güçlü çiğneme kaslarının varlığı en sert yiyecekleri bile kolayca ezip öğüttüklerini düşündürür. Genel diş özellikleri bakımından Homo Sapiense benzerlik gösterirler (**Özbek**, 1988: 27; **Arsebük**, 1995: 87).

Neanderthallerdeki morfolojik değişmeler, bir bütün olarak anatominin az da olsa narinleştiğini ve iskelet üzerinde yer alan biyomekanik yükün derece derece azaldığını gösterir... Neanderthal evrimi süresince, yüz iskeletine ve dolaylı olarak da cranium üzerine binen yükü azaltan yiyecek hazırlamanın Neanderthaller arasında gitgide daha çok geliştiği görülür. Bu muhteme-

Latin Amerika'da bulunan, küp içine oturur biçimde gömülü insan.

len craniofacial hacim ve massivliğin azalmasının ve en azından Avrupa'da *bütün dental boyutların küçülmesinin* nedenidir. Göreli olarak iri incisivlerin ve caninelerin varlığı ile bu dişlerdeki yüksek aşınma derecesi, ön dişlerin daha çok çiğneyici olarak kullanıldığını düşündürür (**Trinkaus**, 1983: 470-471).

Neanderthallerin başarılı bir çevresel uyum sergilemeleri ve gelişkin bir biyolojik yapıya sahip olmaları, göreli olarak kültürel adaptasyon başarılarını da beraberinde getirmiştir. Bu kültürel adaptasyonların en önemlilerinden biri de törensel ölü gömmedir. Neanderthal gömüler Fransa ve Batı Asya'daki mağara ve kayaaltı sığınaklarından ele geçmiştir. En eski Neanderthal mezarlarının Würm Buzulu'nun başlarına ait olduğu bilinmektedir. Sonraki dönemlerde mezarlara bazı ölü hediyeleri de konulmaya başlanmıştır. Avrupa ve Asya'yı kapsayan bir araştırma, orta paleolitik süresince görülen üç mezarın bulunduğunu kanıtlamıştır. Mezar hediyelerine sadece erkek mezarlarında rastlanması Neanderthallerin ölünün cinsiyetine göre farklı tutuma sahip olduklarını göstermektedir (**Arsebük**, 1995: 89).

NEANDERTHALLER VE "ÖTE DÜNYA"

İnsan evriminde Neanderthaller öncesindeki insanların tinsel inançları olduğuna ilişkin herhangi bir bulgu yoktur. Neanderthal aşamada bu konudaki en önemli somut bulgu ölü gömmeyle ilgilidir. Elbetteki, insanların soydaşlarını öldükleri yerde bırakmaları yerine onların ölülerini gömmeleri "öte dünya" inancıyla doğrudan ilişkilidir. Bu durum, Neanderthallerin ulaştıkları düşünsel ve kültürel düzeyi açıkça göstermektedir (**Arsebük**, 1995: 89). Neanderthallerin yaşadıkları bölgelerde belkide manevi saygıdan kaynaklanan bir tarzda gömülmüş bireylere ait birçok buluntuya rastlanmıştır. Bu buluntu yerlerinden biri olan Fransa'daki Le Moustier'de 13-19 yaşları arasında bir erkek çocuk, sanki uyuyormuş gibi başı ön kolunun üzerinde, sağ tarafına yatmış pozisyonda bir çukura gömülü bulunmuştur. Bir yastık gibi işlev gören çakmaktaşı yığını ve özenle işlenmiş bir taş balta ellerinin yanında duruyordu. Etrafına saçılan vahşi sığır kemikleri, belki de yeni bir yaşama yolculuğunda yiyecek sağlamak için onunla birlikte gömülmüştü (**Leakey**, 1981: 153). Neanderthal insan, belki de, bilmeden insanlık tarihi boyunca sürecek bir inancın, geleneğin ilk uygulayıcısı olmuştur. Bilindiği gibi ölünün yanına çeşitli hediyeler bırakmak çeşitli toplumlarda gözlemlenen bir uygulama olagelmiştir. Bu yaygın uygulamaya öntarihte Anadolu'nun çeşitli toplumlarında da sık sık rastlanmıştır. Mezarlara çeşitli hediyeler bırakmak, ölülere yemek, içki sunmak ve dünyada işine yarayan eşyayı ölünün yanına bırakmak geleneği eski Anadolu toplulukları arasında yaygındı (bkz.**Özgüç**,1948:75-92). Buna benzer uygulamalar Anadolu'da bugün de yaygın olarak varlığını sürdürmektedir. Ölünün mezarı başına çeşitli eşya ve yiyeceklerin yanı sıra, yorgan yatak koyan Anadolu toplulukları da bulunmaktadır (bkz. **Örnek**,1979:72-75). Neanderthal ölü gömme örneklerinden biri de Orta

Neanderthaller ölülerini deve dikeni, peygamber çiçeği, yaban gülü v.s. çiçeklerle ve çeşitli otlarla süslerlerdi.

Asya Özbekistan'daki Teshik Tash'ta dağ keçisi kemikleri arasında yatan genç bir çocuğa ait iskelet kalıntısıydı. 8 çift dağ keçisi boynuzu, çocuğun başının etrafında bir daire şeklinde dizilmişti. Çocuğun iskeleti üzerinde taş alet izleri vardı. Bu izler, belki de ritüelin bir parçası olarak çocuğun etlerinin kesildiğinin kanıtlarıydı. Yine Dordogne'de Le Bugue kasabasının yakınındaki La Farrassie kaya sığınağında genç bir çocuğun başsız vücudu sığ bir çukurun dibinde bükülmüş bir pozisyonda bulundu. Çukurun biraz yukarısında ise bir çocuğa ait çenesiz bir kafatası, bir kireçtaşı kalıbının altında duruyordu. Kireçtaşı kalıbının alt yüzeyi kırmızı aşı boyasıyla boyanmıştı ve üstü ise 18 küçük delik ile işaretlenmişti (**Leakey**, 1981: 153). Bir diğer Neanderthal gömüye de İtalya Roma'da bulunan Monte Circeo'da rastlanmıştır. Burada yaşayan bir grup, yaklaşık 45 yaşındaki yetişkin bir erkeğin başını gövdesinden ayırdıktan sonra değişikliğe uğratılan kafatasını burada bulunan bir mağaranın gizli bölmesinde kazılan sığ bir çukura gömdüler. Söz konusu mağaranın yaklaşık 60.000 yıl önce bir toprak kayması sonucunda kapandığı tespit edilmiştir (**Fagan**, 1987: 69).

Neanderthallerin ölülerini gömmesiyle ilgili en önemli buluntular Irak'taki Shanidar'da elde edilmiştir. Shanidar'ın önemi sadece törensel ölü gömmeyle ilgili buluntulardan kaynaklanmaz. Burada elde edilen buluntular Yakındoğu'da bulunan Neanderthal örneklerinin sayısını büyük ölçüde artırdığı gibi, aynı zamanda az parçalandığı için karşılaştırmalara olanak tanıyordu. Neanderthallerin incelenmesinde, Shanidar'dan elde edilen verilerin bütünlüğü sayesinde, insan evriminin bir parçası olarak bu yok olmuş populasyonlarla ilgili düşüncelerimiz de zenginleşti (**Trinkaus**, 1983: 1).

Shanidar'ın kazılan arkeolojik depozitleri yaklaşık 14 m. civarındadır. Çoğunlukla orta paleolitik bulgulardan oluşan bu depozitler günümüze doğru bir sıralama izleyerek gelir. Mağara kültürel malzemelere dayanarak dört seviyede incelenmiştir: Neolitikten günümüze uzanan A katı, protoneolitik B_1 ve mezolitik B_2'den oluşan B katı, üst paleolitikten oluşan C katı ve orta paleolitik dönemden oluşan D katı. Neanderthal buluntuları ve ölü gömmeyle ilgili örneklerin yer aldığı D katı en *çok çalışma yapılan depozittir* (**Trinkaus**, 1983: 4-30). Bu katta elde edilen Mousterien endüstri üzerinde çalışan **Solecki**, homojen bir yapıda tanımladığı bu endüstrinin tek bir endüstriden evrimleştiğini belirtmiştir (bkz. **Solecki**, 1963: 179-193).

Shanidar'da "çiçek gömü" adıyla bilinen önemli gömü örneği 1960 yılında yapılan kazıda Mousterien seviyenin yine orta kısmında B_7 karesinde ele geçmiştir. Yaklaşık 7.5 m. derinlikte tibia ve fibula bulunmuş ve iskelet sol tarafa doğru yattığından sağ kolu ve bacakları kıvrık pozisyonda ele geçmiştir. Etrafındaki toprak incelendiğinde çiçeklerin özellikle buraya bırakıldığı ve bunun özel bir gömü örneği olduğu anlaşılmıştır (**Trinkaus**, 1983: 24). Bu gömüyle ilgili çalışmalardan en önemlileri, yine Mousterien topluluğu üzerinde de çalışan ve yaklaşık 20 yıldır burada kazı yapmakta olan **Solecki** tarafından gerçekleştirilmiştir (2).

ÖLÜLERİNİ ÇİÇEKLERLE SÜSLERLERDİ

Neanderthal ölü gömmeyle ilgili en önemli buluntu olan Shanidar IV iskeleti, aşağı yukarı 60.000 yıl önce alışılmadık bir ölü gömme biçimi sergiliyordu. Shanidar mağarasının etrafındaki sayısız vadide çam, ardıç, dişbudak, meşe ağaçları ve birçok yabani çiçek yetiştiği, mağaranın toprak depozitleri üzerinde polen analizleri yapan Musee de l'Homme'de görevli **Arlette Leroi-Gorhan**'ın çalışmalarından bilinmektedir. Polenler rüzgarla mağaranın içine sürüklenmiş veya mağarada oturanların elbise ve vücutları ile taşınmış olabilir. **Arlette Leroi-Gourhan** bütün çiçeklerden gelmiş olabilecek polenlerin yoğun bir kümesini ortaya çıkarmıştı. Çiçeklerin düzenlenmesi tesadüfi değildi; Shanidar IV'ün iskeletinin etrafına dikkatlice yerleştirilmişti (**Leakey**, 1981: 153).

Polen analizleri, civan perçemi çiçeği, peygamber çiçeği, devedikeni, kanaryaotu, salkımlı sümbül, gül hatmi, at kuyruğu gibi çiçeklerin varlığını ortaya çıkardı. Sonuçta ortaya çıkan, yeşil at kuyruğu dallarıyla birlikte mavi, sarı ve beyaz çiçeklerin güzel bir karışımıydı. **Gourhan**'a göre; bu çiçekler karışımı, üzerine ölünün yatırıldığı bir tür yatak işlevi görmüş olabilirdi. Manzara yeterince anlamlıydı; ancak **Solecki**'ye göre çiçeklerin niteliği daha önemliydi. Çünkü çiçeklerin çoğunun şifa verici özellikleri olduğu bilinmekte ve bölgedeki insanlarca da bugün bu amaçla kullanılmaktaydı. Bundan dolayı, Shanidar IV olarak isimlendirilen yetişkin erkeğin sadece önemli biri, bir lider olmadığı, aynı zamanda bulunduğu grupta bir şaman veya bir tür tıp adamı olabileceği şeklinde de yorumlanabilir (**Leakey**, 1981: 153). Ayrıca günümüzde de çeşitli ilaçların yapıldığı ve bazı hastalıkların iyileştirilmesinde kullanılan bitkilerin bu özelliklerinin saptanabilmesi, ancak ciddi bir gözlem ve iyi bir deneyim sonucunda elde edilebilir. Yalnızca bu gerçek bile, Neanderthallerin içinde yaşadıkları çevreyi ne denli iyi tanıdıklarının ve ne denli geniş deneyime sahip olduklarının somut göstergesidir (**Arsebük**, 1995: 89).

Bütün bu bulgular göz önüne alındı-

☞

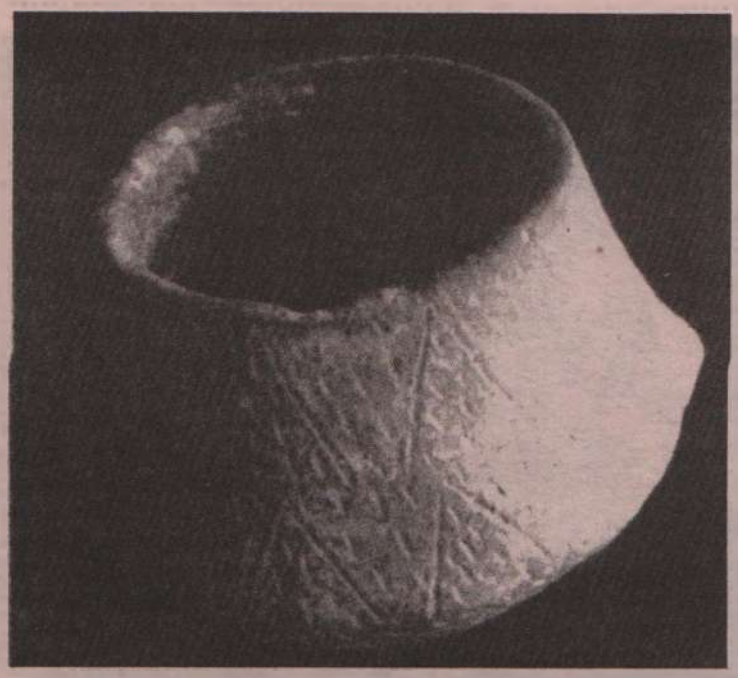

Kırmızı aşı boyası konan seramik kap: Aşı boyası canlılığın ve yaşamın simegesi

ğında, Shanidar örneklerinin önemi inkar edilemez. Ritüel ölü gömmenin diğer birçok örnekleriyle birlikte, Shanidar örnekleri yaşamın tinsel niteliği ile ilgili derin bir inancın varlığının açık göstergesidir. İnsan ruhunun ölümden sonraki akibetiyle ilgili merak, bugün insan toplumlarında evrensel bir olgudur ve bu kesinlikle Neanderthal topluluğu için de geçerliydi. Ayrıca, Neanderthallerin gruptaki hasta ve yaşlılara bakım gösterdiklerine inanmak için de neden vardır. Örneğin, Shanidar mağarasında gömülü olan birçok birey, yaşamı boyunca aldıkları yaraların izlerini taşıyorlardı. Ayrıca, yetişkin bir erkek bireyin vücudunun sağ tarafı muhtemelen bütünüyle felçliydi. Bu insanlar bir bakıma ve desteğe gereksinim duymalarına karşın, uzun bir süre yaşadılar. Çok ayrıntılı bir konuşma dili olmaksızın ritüellere sahip olmaları ve merhamet duygularıyla dolu olmalarından dolayı, Neanderthaller kadar karmaşık bir toplum hayal etmek mümkün değildir (**Leakey**, 1981: 153).

Neanderthallerde ölünün etrafının taşlarla çevrilmesi, etrafında boynuzlardan daire oluşturulması, içine koyulduğu çukur ana rahmini, kıvrık pozisyonda gömülmesi ise çocuğun ana rahmindeki pozisyonunu simgeler. Öte yandan kırmızı aşı boyası canlılığın ve yaşamın simgesidir. Bunların tümü Neanderthallerin ölümden sonra yaşamın sürdüğüne ve öte dünyaya inandıklarına ilişkin ipuçlarıdır. Ayrıca, ölünün yanına iyileşebilir umuduyla, şifalı bitkilerin ve çeşitli çiçeklerin yerleştirilmesiyle, savunmasız kalmasını önlemek için yanına çeşitli aletlerin konulması da Neanderthallerin yeniden diriltme inancına sahip olduklarına ilişkin diğer kanıtlardır.

Bütün bunlardan yola çıkarak, ilk törensel ölü gömmeyi uygulayan Neanderthallerin ölümle tam ve kesin bir yokoluşun gerçekleşeceğine inanmadıkları söylenebilir. Onlar için ölüm sadece ölenin canlılık durumunda bir değişiklik olarak görülüyordu. Onlara göre, ölen kimse yaşamını herhangi bir biçimde sürdürmekte, geride kalanlarla ilişkiler kurmaktaydı. Bilindiği gibi, ölenin geri dönerek insanlara zarar verebileceği korkusu ve ölümden sonra da anılmaya, yiyeceğe, giyeceğe, ilaca, korunmaya ihtiyacı olabileceği inancı ölü kültünü oluşturan en önemli etkenlerdir.

ALET YAPIMINDA BAŞARILIYDILAR

Karmaşık bir toplum olmaları, onların sadece törensel ölü gömmenin bilinen ilk uygulayıcısı olmalarından kaynaklanmaz. Neanderthal insanın avcılık, alet yapımı, haberleşme ve diğer dinsel-büyüsel uygulamalara sahip oldukları da bilinmektedir. Neanderthal insanın beynindeki belirli alanların genişlemesi, belirli bir derecede konuşmayı ve neden-sonuç ilişkisi kurmayı mümkün kılmış olmalı. Onların dünyanın birçok iklim kuşağına uyum sağlamayı başarmaları, avcılık tekniklerindeki gelişmeyle ilişkilidir. Yaklaşık 70.000 yada 80.000 yıl önce de Almanya'nın kuzeyindeki Harz dağlarının batısında Salzgitter-Lebenstedt'de stepten oluşan soğuk bir çevrede vahşi atları, bizonları, ren geyiklerini ve mamutları avlamayı başardılar. Mamutların kaburga kemiğinden yapılan mızrak uçlarını ise avcılıkta kullandılar. 40.000-60.000 yıl önce yaz mevsimi boyunca Rusya'nın doğusundaki Don nehri yakınında Vogograd'da steptundra bölgesinde mamut, bizon, vahşi at ve antilop avladıklarına ilişkin bulgular vardır. Başka yerlerde olduğu gibi, burada da, Neanderthal avcılar açık alanlara yakın, güçlü rüzgarlardan korunan ve suya yakın bölgelerde yaşamlarını sürdürdüler. Yaklaşık 40.000 yıl önce de avcı grupları, merkezi Avrupa'dan Sibirya'daki soğuk ve rüzgara açık ovalara yayıldılar (**Fagan**, 1987: 70).

Neanderthallerle özdeşleşen Mousterien taş alet teknolojisinde önceki teknolojilere göre önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Örneğin Neanderthaller özel bir amaç için sonradan düzeltilen bir yongadan 60'tan fazla tanımlanabilir alet üretmişlerdir. Mousterien aletler önceki kültürlerde üretilenlerden daha üstün ve daha kusursuzdurlar. Bir yonga çıkartma tekniği olan Levallois Neanderthallerle birlikte en yüksek seviyeye çıkarılmıştır. Temelde, bu teknik sonradan istenilen biçimdeki yongayı elde etmek amacıyla önceden bir çekirdek hazırlamayı gerektirir. Bu teknikte ellerin iyi kontrolü ve yapılmak istenilen aletin iyi bir tasavvuru gereklidir. Ayrıca Neanderthaller daha dikkatli el işçiliği gerektiren kemik aletler de yapabildiler. Levallois tekniği ile Neanderthaller 1 kilogram çakmaktaşından yaklaşık 2.2 m. kadar kesme kenarı elde edebildiler. Bu Acheuliande elde edilenden 5 kat daha fazladır. Bu teknikte sonraki evrimsel safhada "vurarak parça koparma tekniğine" dayanarak sadece 1 kg. materyalden yaklaşık 26 metre kesme kenarı elde edilebildi (**Leakey**, 1981: 150-151).

Açıktır ki, Neanderthal insanlar iyi teknolojik beceriye sahiptiler ve etraflarındaki dünyayı da iyi algılamışlardı. Çevrede var olan kaynaklara karşı yeterince duyarlı olmadan ve onları kullanmak için mükemmel bir yeteneğe sahip olmadan, farklı çevrelerde yaşamını sürdürebilmek mümkün olamazdı. Modern insana yakın anatomik özelliklere sahip Neanderthallerin iyi gelişmiş bir teknolojiye sahip olmaları da şaşırtıcı olmasa gerek.

SOYUTLAMA YETENEKLERİ GELİŞMİŞTİ

Neanderthal insan, içinde bulunduğu zor koşullara karşın, yeni gereksinimlere karşı yeni barınaklarda yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde mağaralar insanların vazgeçilmez konutları haline gelmiştir. Hatta giderek mağaralar dışında bile barınaklar yapılmaya başlan-

Sümer'de ölen kocasını diriltmek için yeraltına inen Kraliçe Şub-ad'ın gömülme öyküsü

Yıldız CIBIROĞLU

Aşk ve Bereket Tanrıçası İnanna, ölümlü kocası Dumuzi'yi diriltmek için Ölüler Ülkesi'ne inmeyi, tehlikeli serüvenler yaşamayı göze alır. Sümer Tanrıçası'nın bu fedakarlığı anlaşılan, Sümer Kraliçesi Şub-ad Hanım'a (Şub-ad bazen de Puabi okunmuştur) esin kaynağı olmuş; ya da İnanna'nın bu davranışı, mitler aynı zamanda önerme sayıldığı için Kraliçe Şub-ad tarafından da tekrarlanmış.

Sümerlerin Ur Hanedanlığı Kralı Abargi (yaklaşık İ.Ö. 3500) ölünce eşi Şub-ad, "yirmibeş insan ve iki katır tarafından çekilen bir kızakla efendisine öteki dünyaya giden yolculuğunda eşlik etmiştir. Böylece ölü tanrı Dumuzi'nin peşinden öteki dünyaya giden ve onun dirilmesine yardım eden tanrıça mitosu doğrulanmış olmaktadır" (1).

"Kraliçenin cenazesi, iki katırın çektiği bir arabaya yatırılmış. Ölü, kraliçelik mevkiinin gerektirdiği eşsiz bir ihtişamla süslenmiş. Vücudunun üst kısmını altın ve gümüşten boncuklarla ve (...) bezenmiş bir örtüyle örtmüşler. (...) Başına ağır bir peruk, onun üstüne de taç yaprakları mavi ve beyaz kakmalarla bezenmiş som altın çiçeklerden, gürgen ve söğüt yapraklarından bir başlık takılmış. Alnının üzerine altın çemberler sarkıyor; perukasının lülelerine de ağır burma halkalar dolanmış. (...)

"Güçlü kuvvetli iki adam, arabanın üzerine yerleştirilmiş ve kraliçenin yatmakta olduğu kereveti kaldırdılar, cenaze şarkılarının eşliğinde, yeraltına giden yokuşu iniyorlar. Uzun bir dehlizi geçerek küçük boyutlu kral odasına ulaşıyorlar. (...)

"Ve işte boğuk gürültüler geliyor; bu, atılan toprak ve taş yığınının sesi, yukarıda mezarı örtüyorlar. Ve bütün bu kadınlar, seyisler, askerler, kraliçenin son yolculuğunda onunla birlikte olacaklar. Bu pek yakın ölüme karşı hiçbiri isyan etmiyor; hepsi de karanlıklar dünyasında kraliçenin ölümsüzlüğünü paylaşmaktan belki de mutluluk duyarak vakarını koruyor.

Ur'da bulunan tablette İnanna'nın yeraltı dünyasına inişi yazılı.

"Az sonra, kendilerinin titrek ışıklarını saçtığı salonlara, gün ışığı artık ulaşmaz oluyor. Bunun üzerine herkes sırayla dehlizin ortasındaki büyük leğene yaklaşarak, bir maşrapayı daldırıyor ve bir dikişte içiyor. Sonra herbiri sessizce yerine dönüyor. Nedimeler diz çökmüşler, harp seslerinin eşliğinde ilahiler okumaya devam ediyorlar. (...) Askerler, görevlerinin gururu içinde dimdik duruyorlar. Nihayet, sesler zayıflıyor, harpın telleri üstündeki parmaklar sürçüyor ve çalmayı bırakıyorlar. Harp çalan kadın, sesi hâlâ kubbede yankılanan sazıyla birlikte yere düşüyor. Son sesleri bir iç çekmeyle tükeniyor" (2).

Ay Tanrısı'nın kenti olan Ur Kral Mezarlığının bulunduğu tapınak külliyesinde, **Sir Leonard Wooley**, 1926-1930 yılları arasında kazılar yaptı (3). Kraliçe Şub-ad ile Kral Abargi'nin bitişik mezarları bu sırada bulundu.

"Şub-ad'ın iskeleti kiremitten yapılmış kemerli bir kubbe altında ahşap kerevet üstünde yatmaktadır. Elinde altın bir kap vardır, belki de ölüm şerbetini bundan içmiştir" (4).

DİPNOTLAR

1) Joseph Campbell; Doğu Mitolojisi, Çev.: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 1993, s. 51.
2) Guy Rachet; Kaybolmuş Dünyalar, Çev.: Orhan Tercan, Baskın Yayınları, 1980, s. 6.
3) Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Abargi mad., Gelişim Yayınları, 1986.
4) J. Campbell, a.g.e, s. 51.

mıştır. Dere kenarlarında, ovalarda, av alanlarında taşınabilir, mevsimlik hafif çadırların yapıldığı saptanmıştır. Bunların doğrudan kanıtları bulunmamakla birlikte, Güney Fransa ve Rusya'da bu tür barınaklara ait taş ve mamut dişinden yapılmış temeller ve ocaklara ait kalıntılar bulunmuştur. Kuşkusuz, tüm bu gelişmeler, insanları doğa karşısında göreceli daha bağımsız kılmaya başlamıştır. Ancak kolay ateş yakma yöntemlerinin gelişmesine paralel olarak, artık ateş ocağı mağara ve barınaklarda konutun en önemli "kutsal" köşesini oluşturmuştur. Ateş, giderek ısınmanın, aydınlanmanın ve etleri pişirmenin ötesinde de kullanılmıştır. Sivri uçlu mızraklar, Neanderthallerin geliştirdikleri en önemli aletlerden biridir. Ucu ateşte yakılarak sivriltilmiş ve sertleştirilmiş böyle bir alet ile kalın derili dev mamutların bile avlanması mümkün olmuştur. Böylece tonlarca et, kemik ve deri bulma olanaklarıyla donanmış insanların yaşamı daha da zenginleşmiş ve renklenmiştir (**Teber**, 1982: 141-151).

Neanderthal insanın bu denli gelişkin kültüre sahip olması onlarda konuşma dilinin varlığıyla ilişkili olsa gerektir. Çünkü Neanderthallerin sahip olduğu kültürel görünümlerin çoğu soyutlama ve genelleştirmeyi gerektirir Bu kültürel görünümlerden biri de törensel ölü gömmedir. Törensel ölü gömme, nedensel ilişki kurma, soyutlama ve genelleştirmeyi gerektirir. Öte yandan dil olmadan soyutlama ve genelleştirme mümkün olamazdı... Neanderthal insanda dilin varlığı konusunda yapılan çalışmalar da bunu doğrulamaktadır. Bu çalışmalarda, Neanderthal insanın bazı sesleri çıkarabilme yetisinden uzak değerlendirilmesine karşın, yaşam biçimine parelel gelişkinlikte bir dile sahip olduğu belirtilmektedir (3). Nitekim Filistin'deki Karmel dağındaki Kabera mağarasında bulunan 60 bin yıl öncesine ait bir Neanderthal iskeletinde "hyoid" kemiğinin bulunması da (bkz. **Tiller**, 1990:191-198) bu savı doğrulayan kanıtlardan birisi olarak görülmektedir...

Neanderthallerin ne denli karmaşık bir toplum olduklarına ilişkin bir diğer örnek de İtalya'da Savona yakınlarındaki Cadı Mağarası'ndan elde edilmiştir. Bu mağaranın girişinden 500 m. kadar içeride, hayvanı andıran doğal bir dikiti Neanderthallerin av büyüsüyle ilgili olarak, nişan tahtası gibi kullandıkları ve buna kilden topaklar atarak vurdukları saptanmıştır. Mağaranın karanlık bir bölgesinde karşılaşılan bu olayın bir rastlantı ya da oyun olmadığı, büyüsel içerikli bir kült olduğu açıktır (**Arsebük**, 1995: 90).

Neanderthallerle ilgili dinsel ve büyüsel bir diğer buluntu da İsviçre'de Drachenloch mağarasından elde edilmiştir. Bu mağarada aynı kültürün uygulandığına ilişkin kanıtlar vardır. Bu mağaranın iç kısmında, 80-100 cm. boyunda büyük taşlar yan yana dizilerek sandığa benzer bir biçim oluşturulmuş ve üzeri de yekpare bir taşla örtülmüştür. Bu sandığın içinde de, yüzleri mağaranın girişine bakan yedi ayı kafatası bulunmuştur. Biraz daha iç kısımdaki duvarların birindeki doğal bir çukurluğa yerleştirilmiş altı ayı kafatasına daha rastlanmıştır. Bu kafataslarından birinin yüzüne yine bir ayıya ait bacak kemiğinin geçirilmiş olması da ilginçtir. Yine benzer şekilde bir örnek de, Fransa'da Regourdou'da mağaranın tabanına kazılmış, üstü yaklaşık 1 ton ağırlığında yekpare bir taşla kapatılmış bir çukurun içinde 20'yi aşkın ayıya ait kemikler bulunmuştur. Bütün bunlar Neanderthallerin günümüzde soyu tükenen mağara ayısıyla ilgili kültlerinin ve bu kültün toplumsal bir olay olduğunun somut kalıntılarıdır (**Arsebük**, 1995: 90).

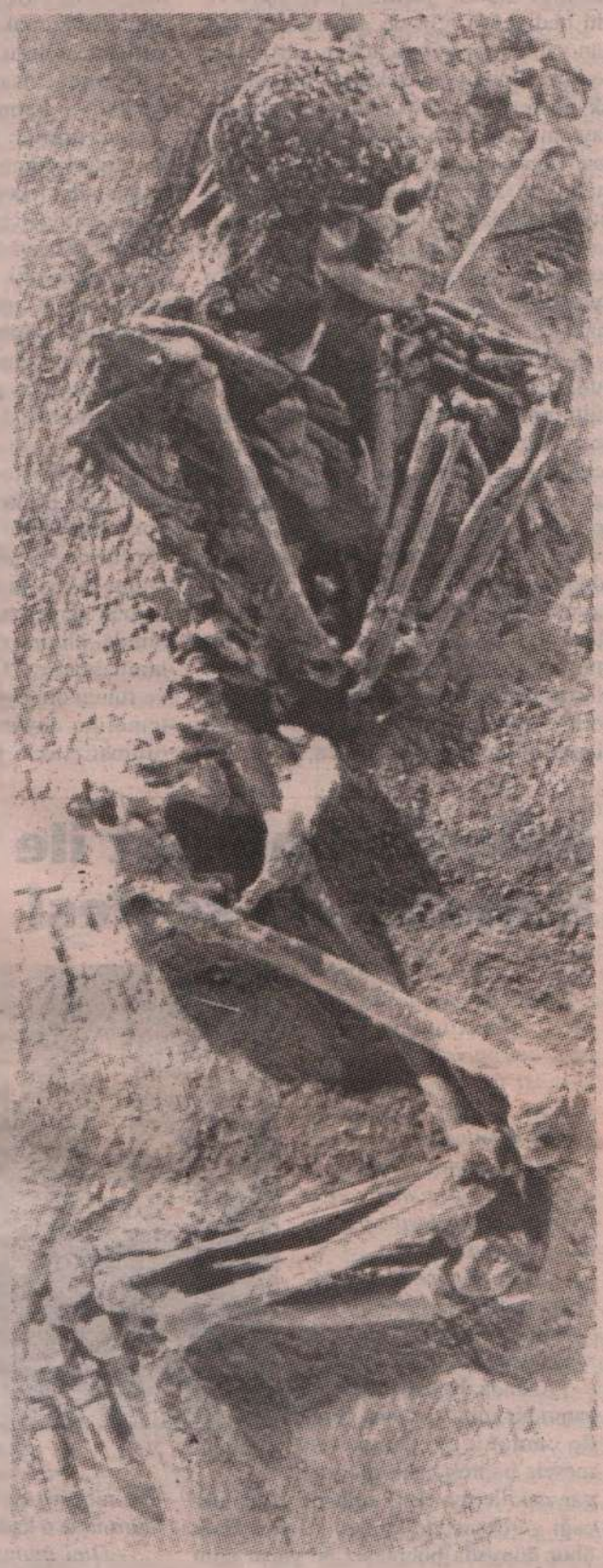

Başı deniz kabuklarından bir saç filesi ile süslü iskelet.

Neanderthallerle başlayan mezara hediye koyma adeti, yakın tarihimize kadar sürdü. Kabın üzerinde bulunan adam, kap içindeki tanrıçayı gözlüyor.

YOK OLUŞTAN KORKU

İnsan evriminde Neanderthal aşamada biyolojik ve kültürel değişmeler ile çevresel faktörler arasındaki ilişkileri ele aldığımız ve özellikle de törensel ölü gömme konusuna odaklaştığımız bu çalışmada ulaşılan sonuçlar ana hatlarıyla aşağıda sunulmuştur.

1- İnsanın biyolojik ve kültürel evrimi karşılıklı ilişki içinde birlikte işleyen süreçlerdir. Biyolojik ve kültürel değişmelerin içinde yer aldığı çevre de önemli bir evrimsel boyuttur. İnsan evriminin önceki aşamalarında olduğu gibi, Neanderthal aşamada da biyoloji, kültür ve çevre arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Neanderthal insanın anatomik değişmeleriyle kültürel yetenekleri arasında bir paralellik hemen göze çarpmaktadır. İnsan evrimindeki bu üç boyut birbirini tamamlayıp, desteklediği gibi, aynı zamanda birbirini geliştirip, pekiştirmişlerdir.

2- Biyoloji, kültür ve çevre arasındaki bu karşılıklı ilişkiyi Neanderthal aşamada da izlemek olasıdır. Neanderthallerin sahip oldukları göreli olarak gelişkin anatomik yapı temelinde insanın düşünsel ve kültürel yeteneklerinde belirgin bir gelişme olmuştur. Bu dönemde insanın kültürel repertuarlarının çoğu görünümünde büyük değişmeler olmuş ve bu kültürel değişmeler de insanın adaptiv yeteneklerinin gelişmesine hizmet etmiştir. Neanderthal insan bu adaptiv yetenekleri sayesinde dünyanın birçok bölgesinde zor çevresel koşullarda uzun bir süre hayatta kalabilmeyi başarabilmiştir.

3- Neanderthallerin düşünsel ve kültürel yeteneklerindeki gelişmenin göstergelerinden biri de törensel ölü gömmenin bu aşamada yer almasıdır. Neanderthallerde törensel ölü gömmeyle ilgili olarak elde edilen kanıtlar, onların öldükten sonra da yeniden dirilmeye, yaşamın devam edeceğine inandıklarını göstermektedir. Öte yandan ölü gömmenin "öte dünya" inancının bir göstergesi olduğu da bilinen bir gerçektir.

4- Aslında, insan evriminde Neanderthal aşamanın önemi, diğer başarılı kültürel adaptasyonların ve dinsel-büyüsel ritüellerin yanı sıra, törensel ölü gömmenin ilk kanıtlarının ele geçmesinden kaynaklanmaktadır. Neanderthal öncesi aşamada ölülere karşı ne tür uygulama olduğu hakkında kanıtlardan yoksunuz. Ancak Neanderthaller törensel ölü gömmenin ilk kanıtlarını sunarlar. İnsan evriminde Neanderthal aşama sonrası hediyeleriyle birlikte ölü gömmenin sürdüğü bilinmektedir. Neanderthallerle başlayan boynuz ve çiçeklerle süslenmiş mağara içi ilk basit toprak mezar biçimi, daha sonra çömlek mezar, küp mezar, sanduka mezar, oda mezar, taş mezar ve urne mezarlar şeklinde bir çeşitlenme gös-

☞

termiş ve bir evrim geçirmiştir. Bu çeşitlenme ölünün yatırma pozisyonu ve ölü hediyeleri için de geçerlidir. Ölünün yatma pozisyonu hoker, yarı hoker ve dorsal pozisyon şeklinde bir çeşitlilik gösterirken; ölü hediyelerinde de hayvan kemikleri, çocuk oyuncakları, ana Tanrıça heykeli, mühürler, damga mühürler, altın takılar şeklinde bir çeşitlenme gözlenmiştir. Yine Neanderthallerde de görülen, kırmızı aşı boyası kullanımı ve kesik insan başları gibi uygulamalara zaman zaman rastlanmaktadır.

5- Bilinen ilk törensel ölü gömme ve buna ilişkin uygulamaları içeren ölü kültünün Neanderthallerde başlaması ve zamanla varlığını sürdürerek basit veya karmaşık çoğu kültürde bugün de var olması, yaşamını ölümün gölgesinde sürdüren, yaşamı sevip onun nimetlerine sevinen insanın varlığını tehdit edici son olan ölümden korkmasından kaynaklanır. Ölüm ve ölümün inkarı bugün de insanın düşleri içinde her zaman en yıkıcı ve korkutucu temayı oluşturur. Ölüm karşısında insan büyük korku ve heyecan duyar. Onu bir son olarak kabul etmek istemez, kesin bir bitişi, yokoluşu düşünmeye dayanamaz... Bu yüzden de sürekliliğine ve ölümden sonraki yaşama ilişkin avutucu inanca ulaşır. Bu korku ve heyecan karşısında insanlar ölüm konusunda şiddetli ve karmaşık bir dinsel gösteriye başvururlar. Ölenin ardından yapılan dinsel gömü törenleri insanın ölüm karşısındaki korkusunu ve heyecanını yenmesine hizmet ettiği gibi, onun ölüm karşısındaki kurtuluş inancına da biçim ve kişilik verir. Bu yüzden insanın yaşama içgüdüsü tarafından yönlendirilen ölümsüzlük inancı, felsefi bir doktrin olmaktan çok, derin bir heyecansal dışavurumun din tarafından belli bir forma sokulmuş hali olarak görülebilir.

6- Geçmişten günümüze varlığını sürdüren ölümsüzlük inancı, bir tür yok olmaya karşı direnme ve varlığını sürdürme içgüdüsünden kaynaklanır. Ölüm insanlığı o denli etkilemiştir ki, hemen hemen her dönemde ve her toplumda ölümsüzlükle ilgili mitlere rastlanmaktadır. "Öte dünya"nın varlığı ve ruhun ölmeyip yaşamını sürdürdüğü temeline dayanan çeşitli dinlerde de ölümsüzlükle ilgili inanışlara sıkça rastlanmaktadır.

7- Geçmişten beri insanlık ölüm gerçeğini bir türlü kabullenememiştir. Ölümden sonra yeniden dirilmeye olan inanç, insanlığın ölümle ilgili bu çelişkisinin bir dışavurumudur. Birçok toplumda bedenin ölümlü olduğu, ruhun ölümsüz olduğu ve bir başka bedene girerek yaşamını sürdüreceğine inanılır. Bu, ölümden sonra yeniden dirilme inanışının en yaygın biçimidir. Aslında, yeniden dirilmeye olan inanç da insanın ölüm karşısındaki içgüdüsel korkusunun kültürel görünümlerinden biridir.

(*) D.T.C.Fak. Paleoantropoloji Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

KAYNAKLAR

1) Arsebük, Güven (1995), İnsan ve Evrim, İstanbul: Ege Yayınları.
2) Fagan, Brian M. (1987),The Great Journey, The Peopling of Ancient America, London: Thomas and Hudson Ltd.
3) İzbul, Yalçın (1983), "Konuşmanın Anatomik Evrimine İlişkin Liberman Tezi Üzerine Bir Değerlendirme", H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, Ankara: H.Ü. Yayını, s.119-125.
4) Leakey, Richard E. (1981), The Making of Mankind, London: Michael Joseph Ltd.
5) Liberman, P. and Edmund C. Crelin (1971), "On the Speech of Neanderthal Man", Linguistic Inquiry, Number: 2, pp. 203-222.
6) Maga, Murat (1996), "Neanderthaller", Bilim ve Teknik, Sayı: 342, Ankara, Tübitak Yayınları.
7) Ömek, Sedat Veyis (1979), Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara: D.T.C.Fak. Yayını.
8) Özbek, Metin (1988), Antropolojiye Giriş, (Teksir edilmiş ders notları), Ankara: H.Ü. Antropoloji Bölümü.
9) Özgüç, Tahsin (1948), Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, Ankara: T.T.K. Yayını.
10) Solecki, R.S. (1963), "Prehistory in Shanidar Valley, Nortern Iraq" , Science, Sayı: 139.
11) Solecki, R.S. (1971), Shanidar, the First Flower People, New York: Knopf.
12) Teber, Serol (1982), Doğanın İnsanlaşması, İstanbul: Onur Yayınları.
13) Tillier, Anne-Marie and et.al. (1990), "The Cervical Vertebrae, Mandible and Hyoid From the Kebara Mousterian Hominid 2: Morphological and Behavioral Aspets", Proceedings of the Human Paleontology Symposium, Brussels, 12-14 Sept., pp.191-198.
14) Trinkaus, Erik (1983), The Shanidar Neanderthals, London: Academic Press.

DİPNOTLAR

1) Neanderthallere ait ilk buluntular ve tartışmalar hakkında bkz. Teber, 1982: 141 -144; Fagan, 1987: 67; Maga, 1996; Arsebük, 1995: 86,87.
2) Bkz. Solecki,1971 .
3) Bu konuda bkz. Liberman and Crelin, 1971: 203-222 ; İzbul , 1983: 119-125.

Şükrü Günbulut ile ölü gömme adetleri konusunda söyleşi

'Küçük Felsefe Tarihi', "Ortadoğu Din Kültürü" gibi kitapları bulunan, antropoloji ve din sosyolojisi üzerine çalışmalar yapan araştırmacı yazar ***Şükrü Günbulut****'tan, dinlerin ölü gömmeye bakışı ile dinlerdeki ölü gömme adetlerinin gerekçelerini öğrenmeye çalıştık.*

- Dinlere göre öbür dünyaya gidecek olan ruh mu yoksa, canlanacak olan ölmüş beden mi?

-Aslında dinlerde ölen insanın bir ruhu var ama ceset de canlanıyor. Onun için mesela böbrek nakli gibi organ nakillerine eksik organla canlanılacağı gerekçesiyle karşı çıkılıyor. Halk öbür dünyada böbreksiz ne yapacağını düşünüyor. Nitekim Kuran'da da bedenin canlanacağına ilişkin birtakım veriler var. Örneğin, bir peygamber, kemiklerle dolu bir vadiye geliyor; "bu kemikler tekrar canlanacak mı?" diye soruyor ve Allah'tan gelen bir ses "evet, canlanacak" diyor. Yani, tekrar canlanmanın bambaşka bir gövdeyle değil aynı bedenle olacağını söylüyor. Böyle görüldüğü için, canlanacak bedenin bazı şeylere ihtiyacı olduğu düşünülüyor; su, yemek gibi.

Ayrıca mezar taşlarıyla ilgili olarak yine bedenin canlanmasına ilişkin yorumlar vardır. Bu yorumlardan biri, kıyamet zamanı düşünülerek yapıldığı şeklindedir; çünkü kıyamette dünya dümdüz ve aşırı sıcak olacaktır ve o mezar taşlarının gölgesi canlanan insanları koruyacaktır. Tabii başka yorumlar da var.

-Mezar taşı koyma geleneği Anadolu'da ve Türkler de var mı?

-Evet vardır, örneğin Göktürk'lerde çok görülür; mezarlarına "balbal" denilen mezar taşı konulur; kaç kişiyi öldürmüşse o kadar taş dikilir.

Zengin mezarları.

- Dini inanca göre ölenin ruhu hemen öbür dünyaya gitmiyor mu?

- Hayır, kıyamete kadar ruh mezarda bekliyor. Hatta öldüğü zaman öldüğünü ilk önce anlamıyor; hareket edince yüzü toprağa değiyor ve böylece öldüğünü anlıyor. Yalnız, şehitler ölür ölmez cennete gidebiliyor. Orada onu hemen bir huri karşılıyor.

- İnanca göre bedenin olması gerek; şehitler nasıl bedeni olmadan gidebiliyor?

- Herşeyin açıklaması tabii ki yok. Onu kendi açıklamalarından anlayamıyoruz; anlamak da pek mümkün değil...

Aslına bakarsanız her şey gibi gömme adeti de manevi değil, son derece maddidir. Bu nedenle de mezarlarına yiyecek, alet, altın vs. konur.

Ruha inanma ise yani bedenden ayrı bir varlığın inancı ise, çok eskilere dayanır: İlk insanlar, beynin o dönemlerdeki özellikleri nedeniyle dünyayı farklı algılıyor. Dünyayı kendisi gibi algılıyor, her şeyde bilinç arıyor ve farklılığı kavrayamıyor. Bu nedenle dünyayı ruhlandırıyor; yani herşeyi bilinci olan bir canlı olarak düşünüyor; kısacası animist bir bakış oluşuyor. Ve giderek ruhu bedenden ayrı bir biçimde ele almaya başlıyor. Binlerce yıl, bu düşünüş süregelmiş. Bundan 500 bin yıl önce yaşayan insanlara bakarsak, mağaralarda yaşarken, ölülerin yanına birtakım yiyecekler koyduklarını görüyoruz. O zamandan bu yana ölünün dirileceğine dair inanç çeşitli biçimlerde devam ediyor. Oysa bugün, ruh denen şeyin olmadığını ve beynimizin özelliklerini, artık bilim sayesinde biliyoruz. Biliyoruz ki bilinç, kendi iç elektriklenme işlemleriyle ortaya koyduğu bir veridir. Mesela ben 1947'de doğdum; beynimin maddesi 1947'de oluştu; o dönemden önceki bir tarihi düşünecek olursam, örneğin 1942'yi, bir yokluktur benim için. Demek ki beyin oluşmadan önceki şey bir yokluktur. Öldükten sonra ise yine bir yokluktur. Eski insanlar ve dindarların görüşü, "beyin istediği kadar yok olsun, ondan bağımsız bir bilinç, ruh var" şeklinde. Oysa bilim, beyin olmadan bilincin yani ruhun olamayacağını ortaya koydu. Ama bunu kabul edemeyen düşünce, bağımsız ruh üzerine bu kez de, o ruhun nereye gideceği, ne zaman dirileceği vs. konuda hikayeler oluşturmaya başladı. Tabii bu hikayeler, Hıristiyanlara, Müslümanlara vd.'ne göre farklı farklı.

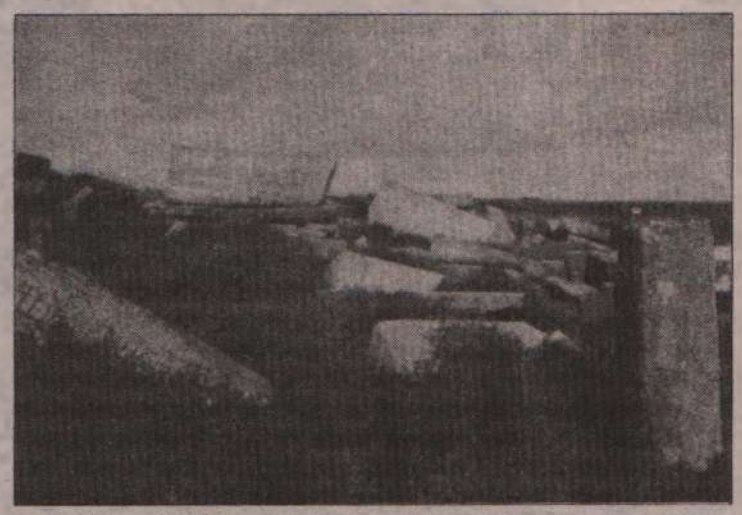

Fakir mezarları.

Diğer yandan ölümün de inanca rağmen maddi düşünüldüğünü söylemiştik nitekim ölümlerde bile sınıfsal farklılık çok nettir. Örneğin, zengin mezarları ile fakir mezarları birbirinden oldukça farklı. Zengin mezarları hep tekrar zengin olarak kalkma düşüncesiyle yapılır.

- Peki, hem maddi beden dışında bir ruh varlığına inanmak, hem de o maddi bedenin tekrar canlanacağına inanmak bir çelişki değil mi? Madem ruh bedenden ayrı, o halde neden bedene bu denli önem veriliyor?

- Bu, dinlerde her zaman vardır. Her şeyi tam olarak açıklayamaz ve zaten bu mümkün de değil. Manevi hayattan bahseder ama tümüyle maddeci tutum alır. Ki, manevi hayatta da hep maddi şeyler vaat eder: bol kadın, elma-armut vs.

Öntarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri (*)

*Anadolu; tarih boyunca uygarlıklara evsahipliği etmiş ve bir konuğundan aldığını diğerine büyük bir zenginlik olarak katmış. Böylesi bir zenginliğin mirasçısı olmamıza rağmen; ölü gömme adetleriyle ilgili olarak yaptığımız araştırmada yeterince Türkçe kaynak ve araştırma ne yazık ki bulamadık. Karşımıza, yalnızca, biri Prof. Dr. **Tahsin Özgüç**'e; diğeri ise, Prof. Dr. **Sedat Veyis Örnek**'e ait iki yapıt çıktı. Kütüphanelerin dışında ulaşmanın mümkün olmadığı bu iki kitap, göreceğiniz gibi birbirini tamamlıyor. **Özgüç** Anadolu'nun Ön Tarihini ele alırken, **Örnek** yine Anadolu'nun süregiden folklorik geleneğini araştırmış. Her iki çalışmanın da, ölü gömme adetleri konusunda ışık tutan bölümlerini özetleyerek okurlarımıza sunuyoruz:*

Anadolu'dan bir kaya mezarı.
(Fotoğraf: İsmail Üstün)

Tahsin Özgüç kitabında M.Ö. 3200-2000 tarihleri içerisinde yer alan 210 adet tarih öncesine ait Anadolu mezarlıklarını irdelemiş. Farklı kavimleri tespit etmeye yönelik çalışmalara bir temel oluşturan bu kitapta Özgü ölü gömme adetlerini ve inançları incelemiş.

Özgüç, Anadolu'da toplu ölü gömmenin görülmediğini, genellikte tek ve nadir da olarak çift gömülme olduğundan söz ediyor. Ayrıca, aile veya kabile mezarlıklarının da olmadığı Anadolu'da, Ege'de olduğu gibi ev biçimindeki mezar anıtları ve kaya mezarları bulunmadığını vurguluyor. İstisnaların dışındaki tüm ölüler "hoker" biçiminde gömülmüş. Dizlerin hafif biçimde çekilerek veya çeneye doğru çekilerek gömülesi nedeniyle "tam" ya da "yarım" hoker olarak adlandırılıyor. Bu tür gömülmenin kesin bir açıklaması yapılmadığını belirten Özgüç, değerlendirmeleri 6 başlıkta veriyor:

1) Ölümün uzun bir uyku olduğu düşüncesiyle, uyuma biçiminin verildiğini düşünenler;

2) Yemek yeme duruşunu temsil ettiğini düşünenler;

3) Ölünün hortlamasından korkulduğu için bağlandığını ve bağlanma için en uygun durumun bu olduğunu düşünenler;

4) Öteki Dünya'ya doğduğu gibi göçtüğü inancı nedeniyle, ana rahmindeki durumun taklit edildiğini düşünenler

5) Ölülere ayrılan yerin küçüklüğüyle ilgili bulanlar

6) Ölümün bir nevi istirahat olduğu inancı ile istirahat durumun taklit edildiğini düşünenler.

Özgüç, hoker biçiminde görülen gömme adetinin, tek bir nedenden ziyade pek çok nedeni olabileceğini düşünüyor. Anadolu'da ölü hediyelerinin, Kalkolitik çağda, çanak çömlekle birlikte, madenden yapılan şahsi süs eşyalarının gömüldüğünü, bu çağda ölü gömmede sınıf ayrımı olmadığını belirtiyor. Bakır Çağında ise günlük işlerde kullanılan hediyeler, din ve kültle ilgili hediyeler ve ölü yemeği ile kurban merasimine ilişkin buluntular olarak üç ana katagoride ele almış ve yine özel süs eşyaları olmasına karşın din ve kültle ilgi hediyelerin fazla bir yer tutmadığını belirtiyor. Ancak, ölü yemeğinde kesilen hayvanlardan ölüye belli bir miktar pay verildiğini belirtiyor.

Anadolu'da ölü yakma ve eksik gömmenin olmadığını belirten **Özgüç**, ölüden kormanın yaygın olmadığını, bu nedenlere evlere bile gömüldüğünü söyleyerek mezar biçimlerine ilişkin görüşünü şöyle açıklıyor.

"Anadolu mezarlıklarında ölü-evi prensibi yoktur. Şehir içindekilerde olduğu gibi, şehir dışındakiler de küpe, sanduka ve basit çukurlara gömülmüştür. Bu bakımdan, Anadolu mezarlıklarını Girit, Kıt'a Yunanistan ve Mısır'dakilerden ayırmak kolaydır... Anadolu mezarlarında varlıklı ölülerin çakısı, bıçağı, bileziği, küpesi, idolü ve kült aletleri kullanılabilir bir durumda bulunmaktadır... Alacahöyük'ün oda mezarları Anadolu'ya yabancı olan ve dışarıdan gelen hakim bir sınıfa aittir."

(*) Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1948

Bronz çağı, küp mezar (M.Ö. 2500).

Anadolu folklorunda ölüm (*)

Mehmet ARSLAN

Bu kitap hazırlanırken **Cahit Öztelli**'nin araştırmasından alınan yanıtlardan ve kaynak kişilerden faydalanılmış ve ayrıca Anadolu'nun çeşitli yerlerinde anketler uygulanmıştır. Bu monografik araştırma başlıca 3 bölümü ele almaktadır. Ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası.

Bu üç bölümde toplanan adetler inanmalar, geleneksel işlemler ve uygulamalar açıklanırken monografik araştırmaların gereğine uyularak ayrıntılara kadar inilmiş "tasvir"e önem verilmiş ve yorumları yapılmıştır. Ayrıca ölüm çevresinde toplanan bir takım adet ve inanmanın evrenselliği de belirtilmeye çalışılmıştır. İslam dininin ölüme ilişkin adet, inanma ve işlemler karşısındaki tutum ve davranışının saptanmasına, gelenekselle dinsel kurallar arasındaki sürtüşme ve çelişkilerin gösterilmesine de önem verilmiştir.

Ölüm öncesine ilişkin bölüm, "Ölümü düşündüren ön belirtiler" ile "Kaçınmalar" şeklinde incelenmiştir:

Halk inanışında yer alan ön belirtiler içinde hayvanlar (örn. köpeğin uluması, vs), ev eşyaları (eşyanın nedensiz kırılması gibi), astronomik, kozmik değişimler (ay-güneş tutulması) ve düş yorumları ele alınmıştır. Bunlara ek olarak ayrıca, hastadaki kimi kötü değişimler ile tabut, cesetle ilgili inanışlar da yer alır.

Kaçınmalarda ise halkın ölümün kendilerine gelmemesi için hangi tür inançları olduğuna yer verilmiştir. Örneğin ölü evinde, yemekler dökülür, o mahalle su kaplarını boşaltır, giyisiler başkasına verilir vd.

Ölüm anı, duyurulması, yıkanması ve gömülmesi detaylı olarak betimlenmiştir. Anadolu halkının tasarımlarına göre ruh, kişiyi gerek sağlığında gerekse ölümünden sonra yaşatan bir cevherdir. Ruh kavramıyla can kavramlarının çoğu zaman aynı şey olarak tasarımlanması kişinin yaşama gücünün bu uçucu cevhere bağlı olduğunu göstermektedir. İnsan sağlığında bedenindeki organlarının birinde eğleşen ve insana hayat gücü sağlayan ruh, ölümden sonra da sahibinin bir çeşit sembolü olarak yaşamasını sürdürmektedir.

Halk genellikle tek bir ruhun varlığına inanmakla bu konuda bir dualizmi kabul etmektedir. Halkın ruhun nasıllığı ve ne gibiliğiyle ilgili tasarımları soyutla somut benzetimler arasında değişmektedir.

Ölüm çevresinde toplanan adetler dünya genelindeki çeşitli toplumlarla şaşılacak benzerlikler görülür. Kitapta yerel farklılıklar olmasına karşın ana davranış kalıbının genellikle örtüştüğü belirtilmektedir.

(*) Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek'in kitabı.

Kurtuluş Savaşı'nda ölen askerlerin mezar taşları
(Fotoğraf: İsmail Üstün)

Hititler döneminde 'öbür dünya' anlayışı

Dr. S. Yücel ŞENYURT (•)

Öbür dünya anlayışı bir toplumun dini inançları içindeki belki de en önemli konudur. Farklı inanç ve dini pratikleri olan her toplumun kendine özgü ölüm sonrası ve öte dünya tasavvurunun olacağını kabul etmek gerekir. Hitit devri denildiğinde, genel bir sınırlandırma ile MÖ1700-1100 yıllarını kapsayan, yaklaşık 600 yıllık bir zaman dilimi söz konusudur. Bu dönemde Anadolu'da Hititlerin dışında başka halkların da yaşamış olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan, Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Mısır gibi önemli uygarlıkların da Anadolu kültürünü zaman zaman etkilemiş olduğu gözardı edilemeyecek bir gerçektir. Kuşkusuz ki, tüm bu farklı etnik grupların ve kültürlerin etkisi altında, Anadolu'nun tümüne maledilebilecek, bağdaşık veya tek bir öbür dünya anlayışının mevcut olduğunu kabul etmek zordur. Hititler devri Anadolu'sundaki halkların öbür dünya hakkındaki inançlarının daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle Anadolu'nun bu dönemdeki etno-kültürel yapısının bilinmesi gerekmektedir.

Tarih ve tarih öncesi çağlar boyunca gelişmiş uygarlıklara sahne olmuş Anadolu; Mezopotamya ve Mısır'a göre daha geç bir dönemde, ancak MÖ. 2. binin başlarında yazı ile tanışmıştır. Kayseri yakınlarındaki Kültepe höyüğünde Anadolu'nun bilinen en eski yazılı belgeleri olan, eski Asurca dilinin kullanıldığı çivi yazılı kil tabletler ele geçmiştir. Yazının henüz Anadolu'da bilinmediği, Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ ve Eski Tunç Çağı olarak adlandırılan, daha çok maddi kültür belgelerine dayanılarak belirlenen ve ortak kültürel özellikler yansıtan dönemler için Anadolu'da yaşayan halkların kimliği hakkında detaylı bir fikir sahibi olunamamaktadır. Ancak, hem Anadolu'daki erken yazılı belgeler ve hem de MÖ 3. binin ortalarından itibaren yazının bilindiği, komşu kültürel bölgeler olan, Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de ele geçmiş, çevre kültür bölgelerindeki halklarla ilgili bilgiler içeren Sumerce ve Akadca çivi yazılı belgeler Anadolu'da MÖ 3. binde yaşamış halkların kimliği hakkında az da olsa bir takım bilgiler sunmaktadır.

Kültepe'de bulunmuş yazılı belgelerden MÖ. 3. binin ikinci yarısında Anadolu'da, özellikle Orta Anadolu'da Hatti adı verilen bir halkın yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Çorum'daki Boğazköy (Hattusas), Ortaköy ve Yozgat-Yerköy yakınlarındaki Alişar gibi Hitit merkezlerinde ele geçen çivi yazılı belgeler, Hattilerin MÖ 2. binde de Anadolu'da varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. MÖ 3. bin yıla ait Mezopotamya ve Kuzey Suriye yazılı kaynaklarına göre, Doğu Anadolu'nun güneyi, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgelerinde Hurriler bulunmaktaydı. Hattiler gibi MÖ 2. binde de bu bölgelerde varlığını sürdüren Hurriler, Ural-Altay dil grubu içinde değerlendirilen bitişken yapılı bir dil konuşmaktaydılar. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Anadolu'da, genel bir tarihleme ile MÖ 2500-2000 yılları arasında, kendine has gelişmiş kültürleri ile Hatti ve Hurri uygarlıklarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan henüz kimlikleri saptanamamış olmakla beraber bu dönemde Batı Anadolu'da gelişmiş kültürler sergileyen halkların yaşamış olduğunu, Çanakkale'deki meşhur Troya, İzmir'deki Panaztepe ve Limantepe ile Denizli'deki Beycesultan merkezlerinde yapılan kazılardan anlamaktayız. Görüldüğü gibi yazılı dönemin hemen öncesine ve başlarına ait kaynaklar Anadolu'da tek bir kültürün hakim olmadığını, aksine farklı halk topluluklarının Anadolu coğrafyasında yanyana yaşayarak ortak bir uygarlık yarattıklarını kanıtlamaktadır.

Yazılıkaya doğu odası genel görünüm. Hitit kralı Suppiluliuma tarafından babası Kral Tuthaliya için yaptırılan ölü tapınağı.

Eski Tunç Çağının sona ermesiyle, yeni MÖ 3. binden 2. bine geçerken Anadolu'da yeni bir dönem başlıyordu. Erken yazılı belgeler, orta Anadolu yaylalarında yerleşimler kurmaya başlayan Hititler hakkındaki ilk bilgileri sunmaktadır. Bu ilk bilgiler daha çok Hint-Avrupai bir dil özelliği gösteren çeşitli kelimeler ve isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu Asur Ticaret Kolonileri Çağına ait çivi yazılı tabletler, Asur kolonistlerinin yanı sıra Anadolu'nun yerleşik halklarından olan Hatti, Hurri ve Hitit kavimlerinin varlığını bildirmektedir.

MÖ 1600 yıllarında Anadolu'daki ilk merkezi otoriteye bağlı devlet olan Hitit devleti kurulmuştur. Bilindiği gibi bu tarihten önce Anadolu'da feodal yapıdaki küçük şehir beylikleri hüküm sürmekte idi. Geçmiş dönemlerde farklı etnik kökene sahip beylikler bir yana, aynı etnik kökene bağlı site devletleri bile bir araya gelerek merkeziyetçi bir devlet kuramamışlardı. İlk Hitit kralı olan Anitta, öncelikle merkezini Kızılırmak kavsinin oluşturduğu Orta Anadolu'da yaşayan Hatti ve Hitit halklarını biraraya getirmiş ve büyük Hitit İmparatorluğunun temellerini atmıştır. Bundan sonra gelen Hitit kralları Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki diğer halkları himayelerine almışlardır. Bunlar; güneydeki Luwiler, batıdaki Ahiyawa ve güneybatıdaki Arzawalılar, güneydoğudaki Hurri kökenli halklar, doğudaki Azzi ve Haiaşa halkları, kuzeydoğudaki Kaşkalılar ile kuzeybatıdaki Pala-Tumana halklarıdır. Hititler ile birlikte Luwi ve Palalar da Anadolu'daki İndo-Germanik halklardandır (1).

Yukarıda genel hatları ile verilen Anadolu Protohistorik dönem tarihi coğrayasından, Anadolu'nun, daha önceki devirlerde olduğu gibi bu dönemde de çeşitli etnik grupların bir arada yaşamasıyla büyük ve zengin bir kültürel oluşuma sahne olduğu anlaşılmaktadır.

HİTİTLER'DE MEZAR TÜRLERİ

Öbür dünya anlayışı bir toplumun ölüm ve sonrası hakkındaki inançlarının tümünü kapsamaktadır. Hitit devri yazılı belgeleri, ölüm, ölü gömme törenleri, öbür dünyaya geçiş ve oradaki yaşam ile ilgili çeşitli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgilerin yanı sıra, tasviri eser, dini mimari, mezar mimarisi, mezar buluntuları ve diğer arkeolojik bulgular öbür dünya anlayışının açıklanmasında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Hitit devri Anadolu'sundaki etnik grupların çokluğu, bunların kendilerine ait farklı inanç ve adetlere sahip olması ve özellikle komşu toplumlarla olan yoğun kültürel etkileşimler nedeniyle öbür dünya anlayışı konusunda çeşitli inanç ve uygulamaların mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Hititlerde ölüm ve ölüm sonrası inançları ele almadan önce, bu döneme ait arkeolojik verilerden yararlanarak, Anadolu'daki ölü gömme adetlerine değinmek yerinde olacaktır. Mezar türleri, mezar eşyası, ölünün mezar içine bırakılış konumu gibi bir takım pratik uygulamalar ölüm ve ölüm sonrası ile ilgili inançların anlaşılmasında önemli veriler olarak kabul edilmektedir.

Hititler devri Anadolu'sundaki ölü gömme adetlerini, "ölülerin ceset halinde gömülmesi" ve "ölülerin yakılarak ceset artıklarının gömülmesi" olarak öncelikle ikiye ayırmak gerekmektedir. K. Emre, bu iki farklı uygulamayı, bu çağda Anadolu'da, dinsel inançları ve öbür dünya düşünceleri farklı insanların yaşamış olduğu şeklinde açıklamaktadır (2).

Ölülerin ceset halinde gömülmeleri adeti açısından MÖ 2. binde Anadolu'da görülen mezar türlerinin ilke olarak daha önceki, eski Tunç Çağı mezar türlerinden farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Yerleşim yerleri çevresinde, gömülere ayrılmış özel alanlarda veya yerleşim yeri içinde, küp, taş sanduka ve basit toprak mezarlar Anadolu'da yaygın olarak görülmektedir (3).

Pithos mezar da denen küp mezarlar genellikle gömülecek insanın boyu ile orantılı yüksekliğe sahip küplerden oluşmaktadır. Bazen daha kısa olan ve iki küpün ağız ağıza gelecek şekilde yerleştirildiği küp mezarlara da rastlanmaktadır. Yine çocuk gömüleri için daha küçük boydaki küplerin kullanıldığı görülmektedir. Ölü bu küpler içine genellikle, "hoker" denilen dizlerin karına çekik olduğu yan çömelik pozisyonda yatırılmaktadır. Ölünün bu pozisyonda yatırılışı insanın ana rahmindeki duruş posizyonunu hatırlatmaktadır. Taş sanduka mezar ise toplama taşlar veya düzgün işlenmiş taşlardan dikdörtgen sandık biçiminde yapılmış bir mezar türüdür. Bu mezarlara da ölüler genellikle hoker posizyonda yatırılmaktadır. Toprak mezar adından da anlaşılacağı gibi toprağa açılan basit bir çukurdan ibarettir.

Söz konusu bu mezarlara, çanak çömlek, süs eşyası ve diğer bir takım küçük aletlerden oluşan, daha çok ölen kişiye ait olması gereken mezar eşyası konmaktadır. Çoğunlukla mezar içine, ölünün yanına konulan bu eşyanın majik anlamda ölüyle birlikte öbür dünyaya ulaştığına inanılıyor olmalıydı. Hitit ya-

zılı belgelerinde bu görüşü doğrulayan bilgiler bulunmaktadır. Bu dönemin yeni bir özelliği, sunu olarak verilen kapların sadece mezarların içine konmayıp dışına da yerleştirilmesidir. J. Seher'e göre, mezar dışına bırakılan bu kaplar, ölü adak kapları veya cenaze yemeklerinden sonra defin töreni sırasında ya da daha sonra buraya bırakılmış kaplar olmalıdır (4).

Gömülen kişinin, sosyal statüsü, ekonomik durumu ve çevre şartlarının mezar türünün belirlenmesinde etkin bir faktör olduğu genellikle kabul görmektedir. Buna göre, nispeten daha zengin kişiler için küp mezarlar kullanılırken, daha fakir kimseler için de taş sanduka veya basit toprak mezarlar kullanılmış olmalıdır. Diğer taraftan mezar türünün seçiminin etnik geleneklere de bağlı olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Afyon yöresindeki Yanarlar mezarlığında olduğu gibi sadece küp mezarların kullanılmış olması bu görüşü destekleyen bir kanıt olmalıdır. Aksi taktirde tüm Yanarlar mezarlığına gömülen halkın aşağı yukarı eşit statüdeki insanlardan oluştuğunu kabul etmek gerekirdi. Polatlı'daki Gordion Hitit mezarlığında (5) küp, sanduka ve basit toprak mezarlar; Hitit başkenti Boğazköy'ün (Hattusas) yakınındaki Osmankayası mezarlığında (6) yakma ve toprak mezarlar; Ankara yakınlarındaki Ilıca mezarlığında (7) yakma mezar, küp mezar, taş sanduka mezar ve basit toprak mezarlar; İzmir yakınlarındaki Panaztepe mezarlığında (8) yakma mezar, küp mezar, taş sanduka ve Mikenlere özgü tholos mezarlar bir alanda ele geçmiştir. Bütün bu Hitit devri mezarlıklarındaki farklı mezar türlerinin bir arada görülmesi sadece sosyal statü veya ekonomik nedenlere bağlanmamalıdır. Anadolu'da bu dönemde yaşamış çeşitli etnik grupları göz önüne alarak, aynı mezarlıktaki farklı mezar türlerinin daha çok bu farklı halk kitlelerinin geleneklerinden kaynaklandığını düşünmek daha doğru olsa gerektir.

ANADOLU'DA ÖLÜ YAKMA GELENEĞİ

Ölülerin yakılarak ceset artıklarının gömülmesi şeklindeki ölü gömme adeti MÖ 2. bindeki en büyük yenilik olarak göze çarpmaktadır. İlk olarak MÖ 3. binin sonlarında, Gaziantep'teki Gedikli'de ortaya çıkan yakma mezarlar daha sonra Anadolu'nun hemen her köşesine yayılmış bir gelenektir. Hint- Avrupai bir uygulama olan ölü yakma adeti Hitit ve Luwiler gibi Hint- Avrupai kavimlerin Anadolu'ya girmeleriyle açıklanmaktadır. Bu adete göre ölü, bir odun yığını üzerinde yakılmakta, daha sonra toplanan küller ve ceset artıkları urne adı verilen pişmiş toprak bir kap içinde toprağa gömülmektedir. Anadolu'ya bu dönemde girmiş olan ölü yakma geleneği her tarafa yayılmış olmasına rağmen hiç bir zaman tek geçerli gelenek halini almamıştır.

Hitit İmparatorluk devrine tarihlenen, içinde kral ve kraliçenin öldüğü zaman yapılan dini bir töreni anlatan çivi yazılı metinler ölü yakma geleneğini detaylı bir şekilde tarif etmektedir (9). Ondört gün sürdüğü anlaşılan törenin ilk gününde hayvanlar kurban edilmekte, ölüye içki ve yemek sunulmakta, tanrılar ve ölenin ataları için rahipler dualar okumakta, içki ve yemek sunmakta, aralarında kıymetli madenlerden yapılma nesneler de bulunan ölü hediyeleri verilmekte, ölen ve tanrılar için ağıtlar yakılmakta ve cenaze yemeği yenerek ölünün heykeli etrafta dolaştırılmaktaydı. Söz konusu hediyeler ve kurbanlar yakılarak ölüye sunulmaktaydı. Törenlerin ikinci gününde ölü, bir araba üzerinde yakılacağı odun yığınının bulunduğu meydana götürülmekte ve o akşam yakılmaktadır. Ertesi sabah köz yığını bira ve şarapla söndürüldükten sonra kadınlar; geride kalan kemik artıklarını külün içinden ayıklayarak kokulu yağ dolu gümüş bir kaba yerleştirip ardından bir keten bezine bohçalıyordu. Metnin devamında kemik parçalarının bir masa üzerine yerleştirildikten sonra karşısına konan bir başka masada ölüyle yemek yendiğini anlatmaktadır. Kemikler daha sonra "Taş Ev" denilen bir yere götürülerek yatak üzerine yerleştirilmekte ve önüne bir lamba konmaktadır.

Kral ve kraliçenin cenaze törenleri ne denli görkemli olursa olsun, halktan kişilerin cenaze törenleri için de büyük bir olasılıkla basitleştirilmiş benzer törenler yapılmış olmalıydı. Nitekim, sıradan halkın gömülü olduğu yakma mezarlarda, urneler içerisinde, ölüyle birlikte yakıldığı anlaşılan, ağırşak veya bir takım süs eşyasının ele geçmiş olması halktan kişilere de benzer törenlerin uygulandığını göstermektedir.

Maraş. Kabamartmalı mezar taşı. Yemek sahnesi, üçlü aile kompozisyonu.

Maraş. Yüksek kabartmalı mezar anıtı kucaklaşan karı-koca. Erkeğin elinde üzüm salkımı kadının elinde ayna.

Hitit prensi Kantuzili bir dua esnasında tanrıya şöyle yakarmaktadır: "Yaşam ölüme, ölüm yaşama bağlıdır. İnsan sonsuza değin yaşamaz, onun yaşamının günleri sayılıdır. Beni sen yarattın tanrım, beni ölümlü bir insan yapan sensin" (10). Bu ifadeler öldüğünde tanrı olduğuna inanılan, kral soyundan birinin bile, yaşam ve ölüm hakkındaki düşüncelerini oldukça açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

HİTİTLERDE RUH VE BEDEN

Hititler insanın kalımsız bir beden (*tuekka, NI. TE, RAMANU*) ve ruhtan (*ištanza (n) -, ZI*) oluştuğuna inanmaktaydı (11). Ölüm esnasında bu gerçek ruh vücuttan ayrılmaktadır. Ölüm sonrasında cesedin yakılarak veya gömülerek defnedilmesinden sonra ölü ruhunun (*akkant, GIDIM, ETEMMU*) yeraltı dünyasına gittiğine inanılmaktadır. Ancak görüldüğü gibi biri yaşarken, diğeri ölüm sonrası mevcut olan iki farklı ruh tasarımı söz konusudur. A. Ünal gerçek ruhun ölü ruhundan kesinlikle ayırtedilmesi gerektiğini belirterek bu iki ruhun birbirinden farklı olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu gerçek ruhun ölümden sonra nereye gittiği ve nerede kaldığının da kesinlikle bilinmediği öne sürülmektedir.

Tanrıların da aynı insanlar gibi bir ruhu olduğuna inanılmaktadır. İnsan ruhu ile tanrı ruhu aynı kelime ile, yani ištanza (n) ile aynı anlama gelen Sumerce ZI olarak ifade edilmiştir. Bu durum insan ruhunun tanrı kökenli olduğuna inanıldığını göstermektedir. Diğer taraftan cansız nesnelerin ve hayvanların da ruhlarının olduğuna inanılmaktadır. Daha da önemlisi ölünün, yeni akkant, GIDIM olarak ifade edilen ölü ruhunun da bir ruhu (ZI) olduğundan (12) söz edilmektedir. Bir kehanet metninde; "sen, ölü ruhu, ruhunu yatıştırırsan" şeklinde geçen ifade bu her iki ruh arasındaki farklılık sorununu aydınlatmaya yardımcı olacaktır. Bize göre ištanza (n), ZI tanrısal kökenli olup esasen öz, cevher, kişilik ve en önemlisi de canlı olma hali veren can anlamında bir ruh olmalıdır. Bu ruh daha çok Mısırlılardaki Ka ruhu ile benzerlik göstermektedir. Mısır inancında dört farklı ruh aşaması mevcuttur (13). Bunlardan Ka ruhu insanın bir tür dublörü ve soyut yaşam kudreti olarak düşünülüyordu. Kişinin ölümünden sonra Ka ruhu bu dünya ile bağlantıda kalır ve ölünün resim ve heykellerinde yaşamaktadır. Görüldüğü gibi Mısırlılardaki Ka ruhu ile Hititlerdeki ištanza (n), ZI arasında büyük benzerlik vardır. Diğer taraftan akkant, GIDIM ise gözle görülemeyen, ruhani bir yapısı olan, belki de insanın bedeninin yok olmasına bağlı olarak ortaya çıkan ve kişinin ölüm sonrasında yaşamını sürdüreceği bir ikinci beden olarak düşünülmüş gibidir. Bu ölü ruhu yine Mısırlılardaki, daha çok öbür dünyada kudret sahibi olan Ach ruhu ile benzerlik göstermektedir. Onlara göre Ach ruhu bu dünyada bazen hayalet olarak görülebilmektedir. Aynı şekilde Hititler de, özellikle zorla ve haksız yere öldürülmüş olan insanların ruhları ve kendilerine gerekli kurbanlar sunulmayan, öfkeleri yatıştırılmamış ölü ruhlarının bir takım yollar bulup insanların dünyasına sızarak onları rahatsız ettiklerine inanıyorlardı. Ayrıca bu ruhların insanlara rüyalar aracılığıyla gözüktüğüne, hatta onlarla karşılaşmanın insanları kirlettiğine inanılmaktadır.

Netice olarak, bizim bildiğimiz anlamda beden içindeki ruhun ölüm esnasında vücuttan ayrılarak öbür dünyada yaşamını sürdürdüğü yönünde bir anlayışa Hititlerde rastlanmamaktadır. Onlara göre öbür dünyada kişi yaşamını ölü ruhu, yani akkant-, GIDIM olarak sürdürmektedir.

Ölüm sonrasında ruhun nereye gittiği konusunda Hititlerde iki ana görüş mevcuttur. Bunlardan ilki ve belki de en yaygın olanı, ölü ruhunun ölümden sonra yeraltı dünyasına gittiği ve orada atalar ruhu ile birleştiği şeklindedir. Özellikle kral ve kraliyet ailesinden olan kişiler için geçerli olduğu sanılan anlayışa göre ise yeraltı dünyasına inen basit halkın aksine ölen kral veya kraliyet ailesinden olan kimseler tanrılar arasına, gökyüzüne çıkmaktadır.

Ruhun ölümden sonra nereye gittiğini daha iyi açıklayabilmek için, Hititlerdeki evren tasarımının nasıl olduğunu, onların öbür dünyayı bu evrenin neresine lokalize ettiklerini ve daha da önemlisi yeraltı dünyasını nasıl bir yer olarak tasavvur ettiklerini anlamak gerekmektedir.

"ÖBÜR DÜNYA" YERALTINDA

Hititlerdeki evren tasavvuru ile ilgili

bilgilere daha çok Sumer-Babil etkili Hurri kökenli mitoslarda rastlanmaktadır. Kumarbi mitosuna göre evren kozmik bir ilksel deniz üzerinde bulunmaktadır. Gök ve yer ise bu denizin ortasındaki koca dev Upelluri'nin omuzları üzerinde durmaktadır. Başlangıçta gök ve yer birbirinden ayrılmış durumda değildi. Tanrılar bakır bir bıçakla gök ile yeri birbirinden ayırdılar (14).

Hitit metinlerinden anlaşıldığına göre "Yer" üç katmana ayrılmıştır. Göksel tanrılarla güneş tanrıçasının hakimiyeti altında olan; insanların, hayvanların ve bitkilerin alemi olan "Yukarı Yer" yani yeryüzü birinci katmandır. İkinci katman yeraltı suyunun bulunduğu, Ea- Enki'nin hakimiyet alanı olan "Orta Yer", yani nehir, göl ve denizleri kapsayan alandır. Yerin en içlerinde bulunan, daha çok ilksel tanrılar olan yeraltı tanrıları ve Arinna'nın hakimiyeti altındaki; insanların öldükten sonra yaşamlarını sürdürdüğü "Yeraltı Dünyası", yani öbür dünya ise üçüncü katmanı oluşturmaktadır.

Hitit inancına göre karanlık yer (dankui tekan), alttaki ülke (kattera utne), yani yeraltı dünyası olarak belirtilen öbür dünyanın esasen belli bir çoğrafi yerden ziyade tüm yeraltını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Öbür dünyanın yeri konusunda, Babil'deki Kutha ve Mısır'da Nil'in batı yakasındaki dağlık bölge olarak gösterilen ve daha çok güneşin batış yönü ile bağlantılı olarak batıda olduğu belirtilen, genellikle mezarlık alanlarının yakınındaki bölgelerle sınırlama eğilimine Hitit yazılı belgelerinde rastlanmamaktadır. Hititlerin güneşin batışını onun öbür dünyaya gidişi olarak yorumlamaları, onların yeraltı dünyasının veya onun girişinin de batıda olduğuna inandıklarını göstermemektedir.

Arkeolojik açıdan ele alındığında, mezar yönü veya ölünün yatırılış istikametinin ölüm sonrasında ölü ruhunun gittiğine inanılan öbür dünyanın yerini göstermesi açısından bir ipucu olabileceği düşünülebilir. Hitit mezarlıklarında yapılan kazılardan elde edilen veriler Hititlerin öbür dünyanın girişi olarak belli bir yönü benimsemediklerini göstermektedir. Afyon yöresindeki bir Hitit mezarlığı olan Yanarlar'da mezar küpleri arasında yön birliğinin mevcut olmadığı vurgulanmıştır. Gordion Hitit mezarlığında ise açığa çıkarılan küp mezarlarda, güneydoğu- kuzeybatı istikametinde ortalama bir yön birliğinin tespit edildiği belirtilmektedir. Diğer Hitit mezarlıkları ile karşılaştırıldığında Gordion'daki bu yön birliğinin istisnai olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim, Hitit düşüncesine göre yerin en içlerinde ve üzerinde yaşadığımız yeryüzünün tam altında bulunduğuna inanılan yeraltı dünyasının tek bir girişi yoktur. Doğal mağaralar ve suni çukurların yeraltı dünyasının belki de doğal girişleri olduğu anlaşılmaktadır. Mağara ağızlarında yeraltı dünyası tanrılarına kurbanlar sunulmakta, kesilen kurban hayvanlarının kanları mağaranın içine akıtılmaktadır. Aynı şekilde bir büyü rahibinin suni olarak açılmış bir çukur vasıtasıyla yeraltı güçleri ile bağlantı kurduğu bilinmektedir.

Gordion'dan seramik ve bronz kaplar.

Pınarlar, kaynaklar ve küçük gölcüklerin de öbür dünya ile yeryüzü arasındaki doğal bağlantılar olduğuna inanılmaktadır. Hurri kökenli Ullikummi destanında, sular tanrısı Ea'nın "kara toprak altında kendi gözleriyle ölü ruhları görmüş" olduğu haberi yer almaktadır. Bu ifadeye göre de, öbür dünyanın yeryüzünün tam altında yer alan ve belki de yeraltı suları ile çevrili bir alan olarak tasavvur edildiği anlaşılmaktadır. Ea'nın hakimiyetindeki yeraltı suları ve diğer geçitler vasıtasıyla tanrılar ve kötülük tanrısının bir mağara ve bir kaynak vasıtası ile yeraltına inip tekrar yeryüzüne çıkışı Tunnawi ritüelinde anlatılmaktadır.

Güneş Tanrıçası ve kucağında çıplak bir erkek çocuk.

Yeraltı dünyasının konumu ve özellikle girişi hakkında bir ev arındırma ritüeli oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Büyü rahibi eşliğinde ev üzerindeki uğursuzluğu gidermek üzere nehir kenarında yeraltı tanrılarının davet edildiği bir yemek kurbanı hazırlanır. Öncelikle bu tanrıların yeryüzüne çıkmasını sağlayacak bir çukur kazılır ve rahip bu çukurda bir kuzu keserek Yer'in güneş tanrıçasından (yeraltı dünyasının) kapısını açmasını ve eski tanrıları dışarı salmasını ister. Eski tanrılara evdeki kötülüğü ellerinden ve kollarından bağlayıp yeraltı dünyasına aşağı götürmelerini söyleyen büyü rahibi çukura yiyecekler koyar ve libasyon yapar. Bazı karmaşık büyü işlemlerinden sonra nehir kıyısı çamurunu yağ ve balla karıştırıp sekiz eski tanrıyı biçimlendirir. Rahip bunları toprağa sokmak, onları yeraltı dünyasına geri göndermek amacıyla, alt kısımlarını sivri olarak, yani hançer biçiminde yapar.

Gordion harabeleri.

Bu bilgiler, her toprak mezarın da netice itibarı ile yeraltı dünyasının girişleri olabileceğini ve toprak altının tümüyle yeraltı dünyasını oluşturduğunu akla getirmektedir. Sonuç olarak Hitit inancında yer alan öbür dünyanın yeri tüm bu verilere göre toprağın altı olmalıdır.

Yeraltı dünyasının nasıl bir yer olduğu konusunda Hitit kaynakları esasen çok az bilgi sunmaktadır. Sumer ve Babil mitoslarındaki kadar detaylı tasvir edilmemiş olsa da, Hititlerin de öbür dünyayı adeta bir yeraltı ülkesi olarak tasavvur ettikleri anlaşılmaktadır. Karanlık yer anlamındaki Hititçe dankui tekan ifadesi yeraltı dünyası için kullanılmıştır. Sumer ve Babil kaynaklarında olduğu gibi Hititler de öbür dünyayı tanımlamada çoğunlukla karanlık yer deyimini kullanmışlardır. Güneş tanrıçasının gün batımıyla yeraltı dünyasına gittiğine ve bu tanrının o dünyada da hakim bir konuma sahip olduğuna inanan Hititliler bu karanlık ifadesini daha çok öbür dünyanın ürkütücü yanını vurgulamak için kullanmış olsa gerektir. Bir mektupta: "İşte bu meseleler yüzünden benim ruhum karanlık Yer'e indirilir." ifadesi geçmektedir. Ancak bu ifadeler öbür dünyanın herzaman tümüyle karanlık bir ülke olduğu anlamına gelmemelidir. Hem güneş tanrıçasının gün batımıyla yeryüzünden ayrılıp yeraltı dünyasına gitmesi, yani orayı aydınlatması ve hem de öbür dünyada yaşamı tasvir eden olaylar buranın sürekli karanlık bir yer olmadığını kanıtlamaktadır.

Hititlerde yeraltı dünyası için kullanılan bir başka tanımlama ise aşağı ülke anlamına gelen kattara utne'dir. Bu aşağı ülkenin tamamen yeryüzünün aksi bir ülke olduğu anlaşılmaktadır. Yeryüzünde olduğu gibi yeraltı dünyasında da ırmaklar vardır. Bazen dokuz tane olduğu bildirilen bu ırmaklar arasında "Nakkiliyata" ve "Maraşşanta (Kızılırmak)" gibi yeryüzünde bilinen ırmakların da adı geçmektedir. Bundan anlaşıldığına göre, her nehrin bir yer üstü bir de yer altı güzergahının olduğuna inanılıyordu. Aynı şekilde, bereket getiren ve kimi zaman yeraltı tanrılarının yeryüzüne çıkmasına vesile olan doğal su kaynakları da yeraltı dünyası ile bağlantılıdır. Bunların yanı sıra, Hitit ölü ritüellerinde geçen, kralların öbür dünyada bir hayvan yetiştiricisi ve köylü olarak varlığını sürdürdükleri ile ilgili bilgiler de öbür dünyanın bir anlamda yeryüzünün aksi biçiminde olduğuna inanıldığını göstermektedir.

"ÖBÜR DÜNYA"YA GİDİŞ GÜÇ BİR YOLCULUK

Mezopotamya'da olduğu gibi, yeraltı dünyası ile yeryüzü arasında olduğuna inanılan ve ölü ruhlarının üzerinden, bir kayıkçının kullandığı kayık vasıtasıyla öbür dünyaya gidilebildiği Ilurugu (Sumerce) veya Hubur (Akkadca) gibi bir özel nehir tasavvuruna Hititlerde rastlanmamaktadır.

Mezopotamya kökenli mitoslarda bu yeraltı ülkesinin tam merkezinde, etrafı yedi duvarla çevrili olan tanrıça Ereşkigal'in sarayı bulunmaktadır. Her birinde hastalık veren demonların bekçilik yaptığı karşılıklı yedi kapı aracılığı ile bu saraya ulaşılmaktadır.

Hurri mitolojisinde yeraltı tanrıçası Allani'nin yemek davetine giden Teşup ve kardeşinin bir kapıdan geçerek saraya girdiğinden söz edilmektedir.

Eski Hitit dönemine ait Telepinu mitosunda yeraltı sarayı ile ilgili olarak yedi sürgülü kapıdan bahsedilmektedir. Yine, bir ritüelde "yerin güneş tanrıçasının kapısının" açılması gerektiği, başka bir büyü metninde de yeraltındaki Ereskigal'a inen tanrının "karanlık yerin kapılarını" açması gerektiği anlatılmaktadır. Eski Hitit dönemine ait bir dua metninde yeraltı dünyası tanrıçasının hizmetçilerinden bahsedilmektedir. Bu hizmetçilerden Hilaşşi yeraltı sarayının kapı binasının demonu olarak tarif edilmiştir. Bu ifadeler Hititlerin Mezopotamya'ya ait öbür dünya tasavvurlarından etkilenmiş olduğunu açıkça göstermektedir.

Ölüm sonrasında yaşamını öbür dünyada sürdürecek olan ölü ruhununun bir şekilde yeraltı dünyasına geçmesi gerekmektedir. Bu geçiş aşamasının diğer dinlerde de olduğu gibi kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Mezopotamya'daki gibi, ölü ruhunun öbür dünyaya geçebilmesi için kayıkla özel bir nehrin aşılması tasavvuruna Hititlerde rastlanmamaktadır. Bunun yerine Hititler bu geçişi, daha çok bir yol olarak tanımlamışlardır. Metinlerden anlaşıldığına göre bu yol geçilmesi kolay bir yol olmayıp belki de güçlüklerle dolu bir patikadır. Ölü ritüellerinde geçen "Senin patikan sana yağ ile yağlanmış olsun" ifadesi bunu vurgulamaktadır.

Hitit ölü ritüellerinde, bir patili rahibi tanrılara ölü ruhunun nereye gittiğini sorar. Tekrar tekrar yöneltilen sorulara verilen cevaplar ise oldukça ilginçtir: "O

'sedir ormanları' evine gitti. O, oraya gitti. O şuraya gitti veya o buraya gitti". Yedinci kez sorulduğunda tanrılar: "Anne onun elinden tuttu ve ona refakat etti" şeklinde cevap vermektedir. Bu ifade bir taraftan ölü ruhunun ata kültü gereği ataların ruhlarıyla birleştiğini gösterirken, diğer taraftan da annenin ölü ruhuna refakat etmesiyle bu yolculuğun kolay bir yolculuk olmadığını vurgulamaktadır. Daha önce ölmüş olduğu için anne yeraltı dünyasını belki de daha iyi tanımakta ve bu nedenle ölü ruhunu ölüler diyarına götürmek üzere elinden tutmaktadır.

YÖNETİCİ SINIFTAN OLMAK "ÖBÜR DÜNYA"DA DA İŞE YARIYOR

Yukarıda da değinildiği gibi, Hitit kralları ve kraliyet ailesinden olan kişiler için farklı bir öbür dünya anlayışı mevcuttur. Kral veya kraliyet ailesinden kişilerin ölümden sonra, yeraltı dünyasındaki ölü ruhları arasına gitme yerine tanrıların oturduğu gökyüzüne çıktığına ve onların tanrı olduğuna inanılıyordu. Bir metinde bu konuyla ilgili şu ifadeler geçmektedir: "Artık beni gök tanrıları arasındaki tanrısal kaderime bırak, beni ölü ruhları arasından kurtar" şeklinde geçen ibare bunu kanıtlamaktadır. Hitit krallarının ölümden sonra gökyüzüne çıkma ve tanrı olma anlayışlarının Mısır'dan ithal edilmiş olduğu düşünülebilir. Mısır'da Yeni Krallık dönemine ait bir metinde III. Tutmosis'in (MÖ 1479-1425) ölümü şöyle anlatılmaktadır: "Kral III. Tutmosis göğe çıktı. Güneş kursu ile birleşti: Tanrının bedeni onu, yarattığını içine aldı". Hititlerin Mısır kökenli güneş kursunu benimsemiş olmaları gibi bu anlayışın da Mısırlılardan alınmış olduğunu kabul etmek garip karşılanmamalıdır. Hatırlanacağı üzere Kantuzili'nin duasında kral veya hanedan üyeleri aslında kendilerini tanrılar karşısında normal insan gibi görmektedirler. Bu durum kuşkusuz onların ölümden sonra tanrı oldukları inancı ile çelişmektedir. Kralların tanrı olması esasen alegorik bir anlatım olmalıdır. Öbür dünyada esasen nasıl yaşayacağı belirtilen bir kralın aynı zamanda tanrı olması nasıl açıklanabilir? Birbirinden farklı iki inanç nasıl aynı ortamda yaşayabilir? Bize göre bu ifadeyle, tanrısal gücü yeryüzünde temsil eden kralın halk gözünde yüceltilmesi ve onun bir şekilde kutsanması söz konusu edilmiş olmalıdır.

Hititlerde kralların ve kraliçelerin ölümü ata kültü ile yakından ilgilidir. Kral veya kraliçe öldüğü zaman onların Şiu (tanrı veya tanrıça) olduğuna inanılmaktadır. Ölüm günü için "kader günü, annenin günü, babasının ve annesinin günü" terimleri kullanılmıştır. Kral veya kraliçenin ölümü evrenin düzenini bozan büyük bir olaydır. Çünkü kral, tanrı ve insanlar arasında bulunan, toplumun ve ülkenin mevcudiyetini temsil eden bir güçtür. Ölü yakılması ile ilgili Hitit ritüeli bu nedenle "Eğer Hattuşa'da. kral veya kraliçenin tanrı olacağı büyük bir fenalık-büyük bir bozulma olursa" şeklinde başlamaktadır.

Maraş Kabartmalı mezar steli. Solda yün eğiren kadın sağda küçük yazıcı.

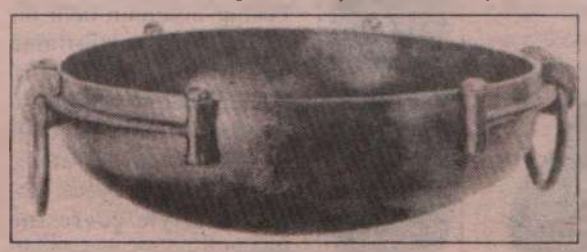

Gordion'dan bir bronz kap.

Ölü gömme gelenek ve inançlarındaki en önemli amaç ruhun öbür dünyaya taşınması ve geçişidir. Yukarıda bahsedildiği gibi toprağa açılan mezarlar bir çeşit geçiş istasyonu niteliğindedir. Anadolu'da Hitit devrinde kremasyon, basit toprak gömü, küp ve taş sanduka gömü gibi farklı ölü gömme gelenekleri mevcutur. Bunlardan ölü yakma geleneği olan kremasyonun Hititlere ait bir uygulama olduğu bilinmektedir. Öldükten sonra gömülmemiş olan kişilerin yaşayanları rahatsız eden şaşkın bir ruh olduğu ve bu dünya ile öbür dünya arasında sefil bir yaşam sürdüreceğine inanıldığı belirtilmektedir. Bu yorumun daha çok Mezopotamya'daki inançlar gözönüne alınarak yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Hititler devrine ait kremasyon dışındaki gömüler için bu inancın Anadolu'da da geçerli olabileceği düşünülebilir. Ancak Hititlerde ruhun öbür dünyaya geçmesinde ölü yakma olayının daha büyük bir önemi olduğu anlaşılmaktadır. Ölen kişinin cesedinin yakılması adeti, belki de bu sayede ruhun bedenden çıkışının ve öte dünyaya geçişinin hızlandırıldığı şeklindeki bir inançtan kaynaklanıyor olabilir.

Yazılı belgelere göre yeraltı dünyasında yeraltı tanrıları, çoğunlukla hastalık ve kötülük getirici demonlar ile ölen insanların ruhları yaşamaktadır. Tamemen, yaşadığımız yeryüzüne benzeyen öbür dünyada ölüler genellikle sefil bir hayat sürmektedir. Bu hayat sadece geride kalan yakınları tarafından kendilerine kurban veya ölü yemeği sunulan ölüler için bir ölçüde çekilebilir durumdadır. Ölen insanın temiz veya kirli, bir anlamda günahkar veya günahsız olması onların, öbür dünyada yaşamlarını nasıl sürdüreceklerini belirler. Onun kirli olması ölüler tanrıçasının takdirine bırakılır: "İşte Lelwani, kraliçem, ay tanrısı bu alametle şayet benim için kötülük bildirdiyse, başıma gelecek şey, yukarıdaki tanrıların beni senin eline vermeleridir". Bu, kötülük yapmış insanların bir nevi tanrıların rahmetine sığınma eğilimini göstermektedir. Yeminini bozanlara, yani bu nedenle temiz olmayanlara öbür dünyada huzursuzluk vadedilmiştir. Yine tanrının lanetlediği bir kişiye ise Mezopotamya'da olduğu gibi pislik yemek ve idrar içmek öngörülmüştür. Bu nedenlerden dolayı da Hitit ölü ritüellerinde arınma seremonilerinin önemi büyüktür. Anlaşılan bu seremonilerle insan henüz yeraltı tanrılarının önüne çıkmadan önce günah ve kirliliklerinden arınmak zorundadır.

Mezopotamya ve Mısır'da çok daha açık olarak belirtilen ölüm sonrasında, yeraltı tanrıları önünde yargılanma Hitit kaynaklarında pek geçmemektedir. Ancak, yukarıda geçen ev arındırma ritüelinde olduğu gibi yeraltı tanrıları arasındaki Irwetiga'nın mahkemenin beyi olduğu belirtilmiştir. Bu ifade kuşkusuz bir ölü yargılama olayına tanıklık etmektedir. Yine Yazılıkaya'da tasvir edilen oniki tanrının, yeraltı dünyası yargıçları olan Anunnaki olduğu belirtilmektedir. Çeşitli metinlerde bazen yedi, bazen dokuz, bazen de oniki olarak belirtilen yeraltı tanrıları Hititlerin öbür dünyanın yargıçları olarak nitelenen bu tanrıları bildiklerini ve onların bu fonksiyonuna inandıklarını gösterir.

Ölü ritüellerine göre kralların bir hayvan yetiştiricisi ve köylü olarak varlığını sürdürdükleri belirtilmektedir. Elbiselerden başka ölmüş sığır ve at, katır ve koyun, otlaklar için bir parça çimen ve çeşitli köylü aletleri kırık durumda ölüyle birlikte öbür dünyaya gönderilir. Aletlerin kırık olması ile onların da ruhları olduğu düşünüldüğünden ancak bu sayede ölü tarafından kullanabilecek hale geldiğine inanılıyordu. Büyü ritüelinde büyücünün temsil bebeği kırması onu ölüye benzer duruma sokarak yeraltı dünysına göndermesidir. Bu tür mezar eşyası ile ritüelde ölüye söylenen "Eğer otlağa gidersen" gibi ifadelerden ölümden sonra insanın bu dünyadakine benzer bir halde yaşayacağı inancının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Hitit halk mezarlıklarında bulunmuş olan mezar eşyası ve hayvan kafatasları göz önüne alındığında bu inanç sadece krallar değil sıradan insanlar için de geçerli olmalıdır. Bu tanım ve tasvirler öbür dünyanın iyi yönünü vurgulayan pozitif inançları yansıtmaktadır.

(*) Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim dalı.

DİPNOTLAR

1) E. Akurgal, M.Hirmer, Die Kunst der Hethiter, München 1961, s. 20-24.
2) K. Emre, Yanarlar- Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı, Ankara,1978, s. 63.
3) K. Emre, Yanarlar- Afyon Yöresinde bir Hitit Mezarlığı, Ankara, 1978, s. 63.
4) J. Seher, "Tarihöncesi Çağlarda ölüm ve Gömü, "Arkeoloji ve Sanat 59 (1993), s. 14.
5) M.Mellink, A Hittite Cemetery at Gordion, Philadelphia, 1956.
6- K. Bittel y.d., Die hethitischen Grabfunde von Osmankayası. WVDOG 71, Berlin, 1958.
7) W. Orthmann, Das graberfeld bei Ilıca, Wiesbaden, 1967.
8) A. ve H. Erkanal, "A New Archacological Excavation in Western Anatolia: Panaztepe." Türkish Review Quarterly Diegest 1-3, 1986, s. 67-76.
9) H.Otten, Hethitische Totenrituale, Berlin, 1958; J. Seher, "Tarihöncesi Çağlarda Ölüm ve Gömü." Arkeoloji ve Sanat 59 (1993), s. 15.
10) A. M. Dinçol, "Hititler", Anadolu Uygarlıkları I, Görsel Yayınları, 1982, s. 88.
11) A. Ünal, "Hititlerde Ölülere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler", Anadolu 19 (1980), s. 165.
12) H. Otten, Hethitische Totenrituale, Berlin, 1958, s. 123; V.Haas, "Die Unterwelts-unt Jenseitsvorstellungen im hethitischen Kleiasien", OrNs 45 (1976), s. 209.
13) H. Altenmüller, Suche nach unsterblichkeit. Totenkult und Jenseitsglaube im Alten Agypten. Mainz, s. 17.
14) V. Haas, Geschichte der Hethitischen Religion, Leiden 1994, s. 127.

Sözlük

Majik: Büyüsel.

Tholos Mezar: Tepesi kubelli oda mezar.

Urne: Ölünün küllerinin konduğu vazo veya kap.

Ağırşak: Elde yün eğirmeye yarayan alet.

Libasyon: Tanrılara içki sunarak ibadet etmek.

Demon: Karışık yaratık, cin.

Patili rahibi: Bir tür rahiplik statüsü.

Astrolojik esintiler

Rennan PEKÜNLÜ

Bilim ve Ütopya'nın erken sayılarından birinde *Astrolojik Esintiler* adı altında bir yazım yayımlanmıştı. Bu yazının son tümcelerinde, "Astrologların, astrolojiye inananların üzerine fazla gitmeye gerek yok! Çekince orada değil; kuşku alanına sızan inançtadır!" gibisinden bir saptamada bulunmuştum. Bu saptamanın ilk tümcesinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine inanıyorum. Aşağıdaki yazı bu dizinin ilki olacak. Arkası gelecek, ancak usandırmayacağını muştulayabilirim!

Occult sözcüğü gizli, bilinemeyen, var olduğu sanılan doğaüstü veya olağanüstü güçlerin etkisinin bulaştığı (!) olayları betimlemede kullanılan bir sözcüktür. Occult science denilen Bilinmeyenler Bilimi (!) çeşitli dallardan oluşur: Din, astroloji, horoskopi, hemeroloji, haruspices, transandantal meditasyon, alkemi, yoga, Zen Budizmi, spiritualizm vb.

İsimleri farklı ancak işlevleri ortak olan bu dallar "diğer tarafla" iletişim kurarlar! Aslında "diğer taraf" kişinin karanlık, baskı altında tutulmuş, özbeninin aşağılandığı taraftır.

Teolojik alanda yapılan çalışmaları "ilim"; astroloji, transandantal meditasyon, horoskopi vb. alanında yapılan şarlatanlıkları da "bilim" olarak sunmaya çalışanlar var. Bu nedenle, önce "Bilinmeyenler Bilimi ne denli bilim olabilir?" sorusunu yanıtlamaya çalışalım.

Bilim de tıpkı Bilinmeyenler Bilimi gibi dallara ayrılır: Fizik, kimya, dirimbilim, yerbilim, gökbilim, taşbilim vb. ile bunların birleşiminden oluşan astrofizik, fizikokimya, paleoantropoloji vb.

BİLİMDE SINANABİLİRLİK, YİNELENEBİLİRLİK VE YANLIŞLANABİLİRLİK

Her bir bilim dalının üzerinde çalıştığı bir özdek vardır. *Gökbilim*; gezegenler, yıldızlar, gökadalar vb. ile, *kimya*; kimyasal elementler, bunların bileşimleri, tepkimeleri vb. ile ilgilenir. Tüm bilim dallarının ortak yöntemi *sınanabilirlik* ve *yinelenebilirliktir*. Bilim insanı veya bilim insanları grubu, üzerinde çalıştıkları özdeği (nesne, madde)($CuSO_4$, nötron yıldızı, DNA molekülü, manyetik alan içinde devinen elektron, vb.) onu etkiyen fiziksel koşulları, deney veya gözlem düzeneğini bir raporla tüm ilgili grupların dikkatine sunar. İlgilenen birey veya gruplar deneyi bir de kendi düzeneklerinde sınar ve sonucun yinelenebilirliğini görürler. Ortak yöntem budur. Bilim dallarının bir de ortak ilkesi vardır. Buna *yanlışlanabilirlik ilkesi* denir; **Karl Raimund Popper** tarafından oluşturulmuştur. Bu ilke, diyalektik materyalist felsefenin ilkelerinden biri olan *yadsımanın yadsınması* ilkesinden başka bir şey değildir.

Şimdi bilimsel yöntemi bir kez daha anımsayalım: Bir olgu veya sürecin gözlemlerinden yola çıkan bilim insanı yeni hipotezlere, olay veya süreci kabaca tanımlayabilen yeni kavramlara ulaşabilir. Bu çevrimsel çabanın tümevarım aşamasıdır. Daha sonra ulaşılan kavrama matematiksel bir biçim verilir ve kuramdan, tümdengelim yöntemiyle sonuçlar çıkarılabilir. Bu da çevrimsel çabanın tümdengelim aşamasıdır. Kuram, olay veya süreci açıklama yeteneğinin yanı sıra bir dizi yeni süreçleri de öngörebilmelidir. Kuramın öngörüleri yeni gözlemler karşısında sınanır. Eğer gözlemler kuramın öngörüleriyle uyuşuyorsa, "kuram doğrudur" denmez; "Kuram gözlemlerle tutarlıdır" denir. Ayrıca kuramın öngörülerinin çağın teknolojisiyle sınanabilmesi gerekir. Öngörü, 100 yıl sonrasının teknolojisine bel bağlamışsa, deney veya gözlem yapılıncaya dek kuram metafizik bir araştırma programı olarak kalacaktır. Bilimde "doğru", "gerçek" gibi kavramların anlamı yoktur! Yalnızca doğruya daha iyi yaklaştırmalar dizisi vardır. Bilim tarihi daha iyi yaklaşımların daha kötü yaklaşımları *yanlışlama* tarihidir. Kısa ve kaba bir betimlemeyle **Popper**'ın yanlışlanabilirlik; diyalektik materyalizmin yadsınmanın yadsınması ilkesi budur.

Bilinmeyenler Bilimi yukarıdaki paragrafta sunulan bilimsel yöntem ve ilkelere uymaz. Spiritüalistlerin (tinselcilik, ruhçuluk) seanslarında ruh yalnızca onunla iletişim kurabilenlere görünür veya yanıt verir. Kutsal kitaplarda yazılı olan Allah'ın kelamını herkes anlayamaz; "İlim" dedikleri şey, Allah'ın hikmetleriyle gelen bilgidir; o da yalnızca tarikat şeyhlerine gelir! İnsan usu bilgiye erişmekte yetersiz kalınca sorunu kutsal kitaplar çözecektir. Tıpkı çözümsüz kaldıklarında Kur'anı Kerim'i açan NASA çalışanlarının yaptığı gibi! Herkes yıldızları gezegenleri onların birbirleriyle olan konumsal ilişkilerini gözleyebilir. Ancak bu ilişkiyi yorumlamak, yalnızca astrologların işidir! Kısacası din adamlarının, astrologların, spiritüalistlerin, meditasyoncuların o zengin deneyimleri diğer kişilerin deneyimlerine her nedense açık olamıyor. Sınanabilirlik ve yinelenebilirlik yöntemi bu alanlarda çalışmıyor. Yanlışlanabilirlik ilkesiyse bu alanlar için tam bir "mezar kazıcısı" niteliğindedir!

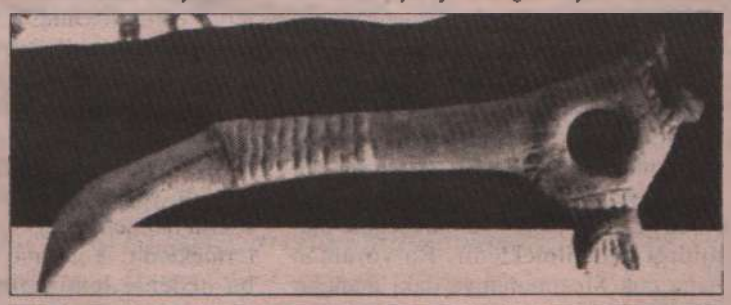

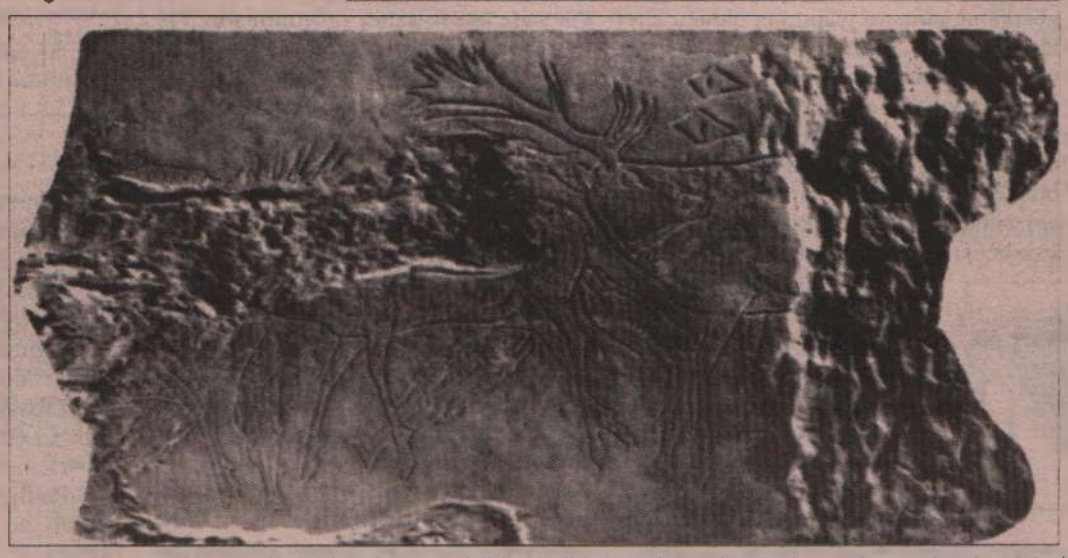

Kemik ve taşlar üzerindeki resim ve çeltikler belki de öykü anlatmada yardımcı olmaları için kazınmıştır.

Darwin'in doğal seçim ilkesi yalnızca canlı türleri için değil, davranış biçimleri için de geçerlidir. Örneğin din ve astroloji doğal seçime uğrayıp binlerce yıllık güçlükleri aşarak uzay çağına dek ulaşabilmiş davranış biçimleridir. Bu davranış biçimlerinin insanda bulduğu verimli topraklar nedir?

İNSANIN İÇGÜDÜLERİ

Davranış bilimcilere göre insan içgüdüler yumağıdır. Kabaca altı temel içgüdü sıralayabiliriz. 1- Kişinin kendisini yaşadığı ortama uyarlamasını sağlayan *uyum* içgüdüsü. Bu içgüdünün kendisini dışavuruş biçimleri, 1a) öykünme, 1b) yineleme, 1c) oyun, 1d) merak, 1e) yapıcılık, 1f) göç, 1g) istifleme. İkinci olarak kişiyi kişi yapan içgüdü, 2- *Bireysel içgüdü*. Bu içgüdünün de kendisini gösteriş biçimleri var. 2a) kendini (saldırıda ve savunmada) koruma, 2b) kendini kanıtlama, 2c) antisosyal davranma (alaycılık, tehdit), 2d) utangaçlık. Üçüncü sıraya 3- *Seks ve aile içgüdüsü* konabilir. 4- *Toplumsal içgüdü*. Bu da kendini değişik biçimlerde dışa vuruyor. 4a) rekabet, 4b) bir toplumsal grupla özdeşleşme isteği, 4c) yardımlaşma, 4d) düşkünlere yardım (altruistik). 5- *Estetik* (şarkı, dans, resim, yazın). Ve konumuz açısından en önemli olanı, 6- *Dinsel içgüdü*. Bu içgüdünün dışavuruş biçimi kişinin kendini aşağılamak istemesi biçimindedir (1).

Evet, bilinmeyenlerin bilimine yenik düşenlerin zayıf noktası, dinsel içgüdü olarak tanımlanan kişinin kendisini aşağılamak istemesidir. Yaşamını paylaşacağı eşini sarışın, kumral veya esmer olarak; işini, işçi, doktor veya mühendis olarak; dünyasını burası veya "öte taraf" olarak seçme özgürlüğünü astrologuna veya tarikat şeyhine bırakacak denli kendisini aşağılayan insanlar ne yazık ki var! İçgüdüler eğitilmeliyse, bu tür insanların da özel bir eğitime gereksinimi var. Dinsel davranışların doğal seçimini, hem aydınlık hem de karanlık dönemlerde, dinsel içgüdüsünü eğitme olanağı bulamamış kişiler sağlamıştır. Rönesans sözcüğü Avrupalının aydınlanma çağını simgeler. Ancak günümüz insanına çok komik gelecektir ki, "aydınlanmış" Rönesans doktorlarının hiçbiri, hastasının "gezegeni" ya da astrolojik işareti diğer gök cisimleriyle "uygun olmayan" açılar yaptığında hastasının sağaltımına başlamıyordu! Sağaltım ya da operasyon ancak açı "uygun" duruma geldiğinde başlıyordu! İnsanlık bir dönem ırkçı okultist- faşistlerin iğrenç çizmeleri altında inim inim inledi. Bu iğrenç çizmelerin içindekilerden biri **Rudolph Hess** idi. 1941 yılının Mayıs ayında **Hess** bir Messerschmitt ile İskoçya üzerinden İngiltere'ye sığındı. Canını kurtarmak için değil! Çünkü o yıllar faşistlerin en güçlü olduğu yıllardı. Yenilginin kara bulutları Nazilerin çevresine henüz çökmemişti. Bilinmeyenler bilimine inanan ve bir mistik olan **Hess**, Prof. **Haushofer**'den astrolojik "yardım" alıyordu. **Haushofer**, 1941 Mayıs'ından sonra **Hitler**'in "yıldızının" **Hitler**'e felaketler getireceği öngörüsünde bulunmuştu. Bunun üzerine **Hess**, Führer'inin yazgısını olumlu yönde değiştirebilmek amacıyla İskoçya'ya kaçmıştır. **Isabel Peron**'un canına okuyan Albay **Lopez Rega** da bir mistik ve astrolog idi. Büyücülüğe inanan bu cani, erki (yetkiyi) ele geçirmek için binbir dolap çevirdi. **Hitler**'e yapılan bombalı saldırıdan sonra **Nebe**, **Himmler**, **Schellenberg** ve **Kersten** gibi Nazi katilleri de yazgılarını astrologların haritalarında aradılar!

Evet, Babil, Mısır, Yunan, Roma, Arap, Rönesans Avrupası, Maya, Aztek uygarlıklarından süzülüp günümüze dek ulaşabiliyorsa, dinsel dogmaların ve astrolojinin doğal seçimi ve uyumu oldukça yüksek.

ANTROPOLOJİK DEVRİM

Astrologların öğünerek savundukları bir başka sav da gökbilimin astrolojiden doğduğu savıdır. Aslında son yıllarda devrimci çalışmalar içine giren paleoantropoloji durumun hiç de böyle olmadığını savunuyor. Antropoloji tarihöncesi ve ilkel insan üzerine çalışan bir bilim dalıdır. Son yıllardaki bulgularıyla daha önceki dönemlerin gizlerine doyurucu yanıtlar getiriyor.

Antropologlar mağara adamını artık ateşi boş gözlerle ve homurtularla izleyen, salt hayvansal güdüleriyle, açlıkla oradan oraya amaçsız bir biçimde dolaşan bir yaratık olarak görmüyorlar. 500 bin yıl önce yaşamış olan Peking insanının belli bir teknolojisi ve algılama gücü vardı. Kültürünü bunlar üzerine kurmuştu. Antropologların özdeği ilk insanların kafatası, kalça, kaval, uyluk vb. kemikleriyle çevresine ilişkin bilgileri depoladığı "makroçipleri"dir. Peking insanının belleği olan bu

"makroçipler" genellikle başka hayvanların kemikleri ya da üzeri kolaylıkla işlenebilen taşlardı. Günümüz antropologları daha geniş bir karşılaştırmalı alan içinde çalışıyorlar. Hayvan davranışları üzerine yapılan çalışma sonuçlarından yararlanıyorlar; insan usunun nasıl çalıştığı ve geliştiğine ilişkin kuram ve deney sonuçlarına ve en önemlisi elektron mikroskobuna yabancı değiller!

Antropolojik devrimi gerçekleştiren bilim insanlarından biri **Alexander Marshack**'tır. Tarihöncesi insanın geliştirdiği aygıtları mikroskop altında inceleyen ilk antropolog **Marshack**'tır. **Marshack**, özel olarak üzeri işlenmiş kemik ve taşlarla ilgilenmektedir. **Marshack** öncesi antropologlar bu tür aygıtları "süs" veya "av belgeleri" olarak yorumlamışlardı. Ancak **Marshack** kemik ve taşlar üzerindeki çizgi, çentik ve oyukların diziler biçiminde gruplandığına ve her bir grubun farklı "uçlarla" açıldığına dikkat çekmektedir. El Pendo'da bulunan ve 10 bin yıllık olduğu sanılan bir kemiğin üzerinde bir at, dişi ve erkek kızıl geyiklerin şekillerinin yanı sıra gruplar halindeki çentiklerin varlığı gözlenmiştir. Kemik üzerindeki düz ve *V* biçimindeki çentikler bir tür, *X* biçimindeki ve daha derin çizgiler de başka bir tür "uçla" işlenmişti.

Bu konudaki en şaşırtıcı bulgu, mikroskop gözlemleri sonunda gelmişti. **Marshack**, kemik üzerindeki çizgi, çentik ve oyukların aynı zaman diliminde işlenmemiş olduğunu buldu. Gerçekten de eğer çizgiler "süs" amaçlı olsaydı, hepsinin aynı anda işlenmiş olması beklenirdi. Ancak mikroskop gözlemleri işlemelerin değişik zamanlarda yapıldığını kuşkuya yer bırakmayacak biçimde sergiliyordu. Dahası, her bir grup çizginin değişik "uçlarla" işlenmiş olması, işlemi yapan kişinin her bir grubu gerektiğinde kolayca ayırt etmek istediğine işaret ediyordu. Belki de her bir grup değişik ve özgün zaman aralıklarını betimliyordu! **Marshack**'ın bu konuda sunduğu kanıtlar MÖ 32 bin yılına, Cro-Magnon insanın yaşadığı döneme dek geriye gidiyordu.

"KEMİKTEN TAKVİM"

Zaman? Cro-Magnon'da zaman kavramı olabilir miydi? Günlerin, mevsimlerin geliş gidişlerinin kayıtlarını tutabilir miydi? Bu nokta **Marshack**'ın sunduğu kanıtların özünü oluşturuyordu: Tarihöncesi insan göçebe yaşantısını sürdürürken, üzerine çizgi, çentik ve oyuklar işlediği "kemik takvimini" de yanında taşıyordu.

Neden? Nasıl? Tarihöncesi insan gün ve mevsimleri izleyebilmeyi nasıl becerdi? Ölüm-kalım savaşı verirken, birinci dereceden sorunu olan mağarasına et, midesine böğürtlen bulma savaşı verirken, 'zaman kaydı tutma' gibi bir sorunla niçin ilgilenmişti? Gerçekten de 'zaman kaydı tutma'nın ölüm kalım savaşı veren ilk insana "kalma" şansı sağladığı için doğal seçimsel değeri vardı. Yok olup giden türler içinden neslini sürdürebildiyse bunda takvim kullanma becerisi ne denli yardımcı oldu? İnsan evrimi gibisinden doğal bir süreçte takvim kullanma doğal seçimde yardımcı olabilir mi?

Marshack'a göre olabilir. Kaba bir takvim kullanımının ilk insan için oldukça yüksek bir doğal seçimsel değeri vardır. Takvim yardımıyla ilk insan bitkisel ve hayvansal besin depolarının mevsime bağlı olarak geliş gidişlerini izleyebilirdi. Küçük gruplar halinde yaşayan bu ilk insanlar eğer ava hazırlıklı olmasalardı, vadilerinden geçip giden göçmen geyikleri alık alık izlemekten başka birşey yapamazlardı. Benzer şekilde, eğer grup, meyve ve böğürtlen toplayacağı yörelere tam mevsiminde ulaşmasaydı ürünü rakip yaratıklara kaptırabilirdi.

Pekiyi, takvim tutmayı nasıl becerdiler? Bizonun ne zaman nerelerde çiftleşeceğini, salmonun derelerden yukarılara, kaynağa doğru ne zaman göç edeceğini nasıl bildiler? Belki şaşırtıcı ama tıpkı bizim yaptığımız gibi güneş, ay, yıldız, gezegen ve gökcisimlerinin geçişlerindeki düzenliliği izleyerek!

Avrupa'dan, neolitik döneme ait mağara resimleri.

Marshack'a göre tarihöncesi insan hızla değişen ancak düzenli olarak yinelenen ay evrelerini izledi ve değişikliklerin kaydını tuttu. Günümüzdeki dolunayı düşünün; bugünkü ışık kirliliğinde bile çoğu sokak lambasından daha çok aydınlatıyor karanlık gecelerimizi. Mağara adamı, vadisini gündüze çeviren dolunaya nasıl ilgisiz kalabilirdi? Beş gün sonra o gümüş tepsinin yarısının yok olup gittiğinin, bir hafta sonra da hemen hemen tamamen yok olduğunun ayırdına nasıl varamazdı?

En ilkel canlılar bile gündüz ve gece gökyüzü deseninin değiştiğinin ayırdındayken ve değişiklikleri kullanmasını becerirlerken, daha zeki olan ilk insanın bu değişikliklerden habersiz olmasını bekleyemeyiz. Burada vurgulanması gereken nokta, insanın algılama yeteneğinin evriminin içgüdüsel düzeyden, bilinçli düzeye geçişidir. İnsanın aygıt yapmaya başlaması da aşağı yukarı aynı döneme denk gelir (500 bin yıl öncesi). İnsan, yaptığı aygıtları ilk kez, belki de içgüdüsel olarak tanıdığı desenleri bilinçli olarak öğrenme ve anımsamada yardımcı olması için "kemik takvimi" yapmada kullandı!

Elimizde bu savı doğrulayacak kanıt var mı? Kemik ve taşlar üzerindeki çizgi, çentik, oyuk gruplarının ay veya diğer gök cisimlerinin evrelerine karşılık geldiği söylenebilir mi? Diğer bir deyişle her bir grup içindeki çizgi veya çentik sayısının bir ay dönemine karşılık geldiği söylenebilir mi?

Savını kanıtlamak amacıyla **Marshack**, ay evrelerine göre otuz günlük bir ay dönemi hazırlamıştır. Daha sonra bu takvimi El Pendo'da bulunan kemik takvim üzerindeki çentiklerle karşılaştırmıştır. Bire bir olmasa da gözlenen uyum, 'çentiklerin ay dönemini gösterdiği' biçiminde yorumlanabilir. Bulutlu geceleri, çıplak gözle dolunay ve hilal evrelerin saptanmasındaki güçlükleri göz önünde bulundurursak bire bir uyumun beklenmesinin haksızlık olacağı anlaşılır (2).

Kısacası **Marshack**'ın ay modeliyle paleolitik çağdan kalan kemik takvimlerin çentikleri bir iki günlük yanılgılarla uyuşmaktadır. Kanıtlar, tarihöncesi insanın, ayın değişen evrelerine uygun düşen gösterimlerle takvim kullanıldığına işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, insan "uygarlaşmadan" önce, tarıma dayalı toplumlar biçiminde örgütlenmeden önce ve astroloji tarih sahnesine çıkmadan önce astronomik gözlemler yapıyordu!

Marshack'ın incelediği kemik takvimlerden bir tanesinde, ünlü *Cueto de la Mina* takviminde çentikler boyunca ve çentiklerin ortasına çizilmiş iki dağ keçisi kafası ve değişik türden bitkilerin değişik zamanlardaki görüntüleri dikkat çekiyordu. Eğer **Marshack**'ın takvim tezi doğruysa *Cueto de la Mina* kemik takvimi şubat ayında başlayıp ekim sonunda sona eren, aşağı yukarı bir yıllık bir dönemdeki ay ve mevsim gözlemlerini betimlemektedir. Kemik üzerindeki hayvan ve bitki resimleri 10 bin yıl önce yaşamış olan geç Magdelana dönemi avcısının mevsimsel beklentilerini anlatıyordu.

Bu dönem aynı zamanda tarihöncesi insanın Fransa ve İspanya'daki mağara duvarlarını, bildiği bitki ve hayvan resimleriyle donattığı dönemdir. **Marshack** öncesi antropologlar bu resimleri "av törenlerinin" betimlemesi olarak yorumladılar. Ancak bu resimler **Marshack**'ın bulguları ve maymunların oyun öğrenmeleri üzerine yapılan çalışma sonuçlarının ışığı altında yeniden değerlendirilirse, mağara duvarları ve kemikler üzerindeki erken dönem sanatı ve gösterimlerinin öğrenme ve öğretme sürecinde çok önemli rol oynadığı anlaşılır. İnsan türünün genç ve deneyimsiz bireylerinin doğal seçimi açısından bakıldığında, resim çizme sanatının değeri, salt 'av törenlerinin öykülendirilmesi'nden daha derin bir anlam taşıyordu: Resim ve gösterimler, genç ve deneyimsiz bireylere, yaklaşan mevsimle birlikte ekolojik ilişkiler ve mevsimin hayvan ve bitki türleri arasındaki ilişkileri öğretiliyordu.

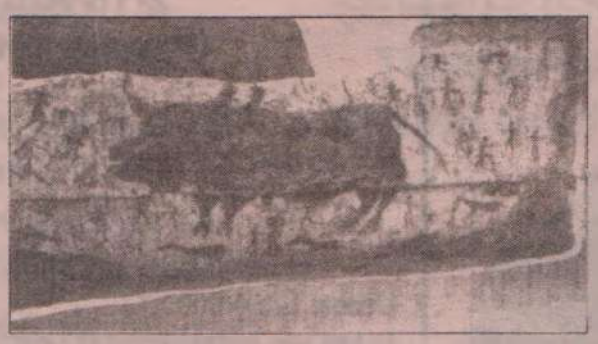

Konya, Çatalhöyük'te neolitik dönemle ilgili kaya resimlerinden bir kesit (üstte) ve kaya resimlerini tamamını gösteren maket (sağda).

TARİHÖNCESİ İNSANIN BİLGİ AKTARIMI

En azından, gösterimsel sanatı ve zaman etmenini içeren çizgilerin doğal seçimsel değeri, törensel ve ruhsal değerinden daha yüksekti. Belki de öğrenme süreci, insanın özellikle tarım toplumlarında örgütlenmeye başladığı neolitik kültürlerde giderek törensel ve büyüsel bir önem kazandı. Çünkü büyü, fiziksel boyuttan çok psikolojik boyutta etkili olduğundan, yerleşik olmayan insanlardaki doğal seçimsel etkisi yok denecek denli azdır. Yerleşik tarımsal toplumlara geçildiğinde, "yurttaşları" yola getirecek ek doğaüstü güçlere gereksinim duyan din adamları büyüyü icat etmek zorunda kaldılar.

Tarihöncesi insanın kendine özgü teknolojisi ve algılama kültürü vardı. Uygarlığın en eski izlerinden, en az 500 bin yıl öncesinden beri ateş kullanıyor ve aygıt yapıyordu. En azından 35 bin yıldan beri (belki de daha uzun bir süreden beri) dikkatli astronomik gözlemler yaptığı ve gözlemlerini kemik ve taşlar üzerine kaydettiği bilinmektedir. Dahası, tarihöncesi insanın "sanatı" ve gösterimleri, onun çevresel değişikliklerin ayırdında olduğunu gösteriyor. Bazı bitkilerin canlanmasıyla birlikte salmon balığının derelerden yukarılara doğru çıkmaya başlayacağını ve vadisinden ren geyiği sürülerinin resmi geçit yapacağını biliyordu.

Son zamanların paleoantropolojik çalışmaları ilk insanın geçmişte sanıldığı gibi "ilkel" olmadığını, çevresini algılamada son derece uyanık olduğunu göstermektedir. Tarihöncesi insan belki "uygar" değildi ama aptal da sayılamazdı. Günümüz dilbilimine uygun sözcük ve kavramlardan yoksundu, ama öykü anlatmasını kesinlikle biliyordu.

500 bin yıl önce yaşamış Peking insanının ateş yakmayı ve onu korumayı nasıl becerdiğini öngörebiliriz. Soğuk ve yağışlı kış günlerinde en değerli şey olan ateşin korunabilmesi için grup üyeleri arasında belli düzeylerde yardımlaşmanın gelişmiş olması gerekir. Bazıları ateşi canlı tutmaya çalışırken, bazıları da odun toplamaya giderdi. Ateşin yakıldığı konum da çok önemliydi. Ateş, yağmur ve kardan korunacak denli içeride, mağarada yaşayanların dumandan boğulmasını engelleyecek olan hava akımını yakalayacak denli de dışarıda kurulmalıydı.

Marshack'a göre, böylesi bir ateş kültürünün oluşabilmesi için yeni nesillere aktarılabilmesi için mağara adamının öykü anlatabilme yeteneğine sahip olması gerekirdi. Bilgiyi aktarım biçimi bizim bugün bildiğimiz dil aracılığıyla değil, gerekli eylemin neliğini aktarabilecek bir tür beceriyle olmuş olmalıydı. Gerekli bilgi ardı ardına sıralanmış bir dizi kavramlarla aktarılıyordu. Büyük bir olasılıkla el kol devinimleri ve gırtlaktan çıkan sözcük benzeri hırıltılar!

Marshack'a göre öykü anlatma yeteneği insanın evrim sürecinin ilk aşamalarında belki de ateşin korunmasından ve aygıt yapma yeteneğinden daha önemliydi. Kemik ve taşlar üzerindeki resim ve çentikler zamana ilişkin kayıt tutmaktan çok belki de öykü anlatmada yardımcı olmaları için kazılmıştı. Avcılar belki de birden fazla kemik takvim kullanıyor-

☞

lar, önceki yıllara ilişkin olanlarla yeni olanları karşılaştırıyor, geçmişte ne olduğunu ve gelecekten neler bekleyebileceklerini öykülendiriyorlardı.

Sanki astrolojiye doğru ilk adımlar atılıyordu! Ne dersiniz?

Kemik ve taş takvimler aslında astrolojinin başlangıcından çok daha önemli gelişmelere işaret eder. Çizgi ve gösterimlerle öykü anlatma çabası, uygarlığın gelişmesiyle birlikte Sümerliler ve Mısırlılarda resimsel yazının yani çivi yazısı ve hiyoroglifin doğmasına yardımcı olmuştur. Her iki tür yazının da temeli olan çizgi ve resimler aynı zamanda kemik takvimlerin üzerinde de yan yanaydı, burası kesin!

Kısacası **Marshack**'ın zaman belirteci olan gösterimleri ve öykülendirilmiş zaman resimleri yazının gelişimini açıklayabiliyor. Daha ilginç olanı, **Marshack**'ın kemik ve taş takvimleri, uygarlığın yükselmeye başlamasıyla birlikte astrolojinin de ortaya çıkması için gerekli sahneyi oluşturuyor. İnsanlık büyük gruplar halinde uygar yerleşimlere başladıktan sonra, grup liderlerinin bu çok sayıdaki insanı denetim altında tutma gereksinimi de doğmuştur. Bu görev din adamlarınca gerçekleştirilmiştir. Din adamları gücünü "büyü" ve "gizli güçler" söylemlerinden almıştır. "Gizli güçler", "gizli dünya" görüşleri, yakın geçmişimizde, insan usunca, insan uslarını denetim altında tutmak amacıyla oluşturulmuştur.

ASTROLOJİNİN KÖKENİ

Son olarak **Marshack**'ın ay dönemli kemik takvimleri astroloji ve onun kökenine ilişkin iki eski ve çözümsüz soruya yanıt getirebilir.

Birincisi, çeşitli biçimleriyle Avrasya kıtasına özgü olduğuna inanılan astrolojinin Babillilerden kaynaklandığına ve onlarla iletişim kuran diğer toplumlara sıçradığına inanılır. Ancak Eski Çin uygarlığı bu kuramı geçersiz kılıyor. Çünkü MÖ 2400 yıllarına dek uzanan dolaysız kanıtlar astrolojinin Çin'de de bilindiğini hatta bazı astrolojik belgelerin MÖ 5. yüzyıla dek sarktığına işaret ediyor. Bu kanıtların ışığında astrolojinin Babillilerden kaynaklandığını ve oradan diğer toplumlara sıçradığını onamak zor! Daha sonra konuyla ilgili araştırma grupları Maya ve Aztek uygarlıklarında da astroloji kültürünün varlığını kanıtladılar. Böylece astrolojinin tamamen Babil kaynaklı olduğunu savunan kuram tamamen çöktü! Çünkü, varlığını MÖ 2000- MS 200 yılları arasında sürdüren

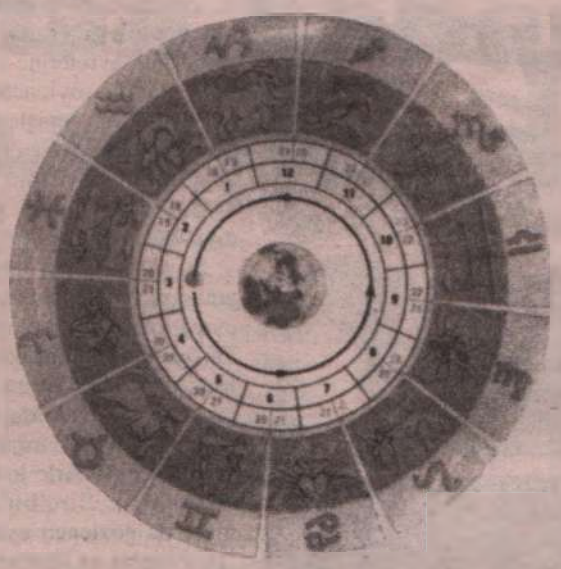

Astroloji çarkı.

Babil uygarlığıyla, yine varlığını MS 800-MS 1400 yılları arasında sürdüren Maya uygarlığının kültürel etkileşime girmiş olmaları olanak dışıdır. Tüm bu gerçeklere karşın astroloji gibisinden soyut bir kavramın tüm dünyada birbirinden bağımsız ancak eşzamanlı olarak ortaya çıkmış olması da düşük bir olasılık olarak duruyor.

Marshack'ın paleolitik döneme ilişkin kemik takvimleri bu soruna çözüm getirebilmektedir. Her şeyden önce, paleolitik göçebelerin çok sık yer değiştiren gruplar olduğu, grubundan Asya'da kopan Avrupalı avcıyla, yine grubundan Avrupa'da kopan Asyalı avcının ilgili teknik ve kültürü yeni grubuna aktardığı unutulmamalıdır. Diğer bir deyişle, ay dönemli takvim, mevsimsel öykü anlatma kültürü hem Asya hem de Avrupa'da yaygındı. Bir geleneğin bir başka kültüre sızması 10 bin, belki de 100 binlerce yıl alıyordu. Ancak astrolojinin tüm yeryüzüne yayılması birkaç 10 bin yılda oluyordu.

Ay dönemli kemik takvimleri son Buzul Çağın başlangıcında oldukça yaygındı. Bu takvimler Babil'de ve Çin'de hemen hemen eşzamanlı birbirinden tamamen bağımsız olarak ortaya çıkmıştır. Astrolojinin Amerika kıtasındaki çeşitlemesinin kaynağı ise son Buzul Çağı sırasında Bering Boğazı'ndan geçerek Orta Amerika'ya yerleşen paleolitik avcılardır.

Marshack'ın tezlerinin yanıtladığı sorulardan ikincisi, "niçin takımyıldızlara hayvan isimleri verildi?" sorusudur. Bu sorunun yanıtını **Marshack** öncesi araştırmacılar "eski insan gelişigüzel dağılmış olan yıldızlar arasından o hayvanları 'görmüşlerdir'" biçiminde verdiler. Ancak bu sav savunulur gibi değil! Çünkü ilk insanlar, takım yıldızların mevsimlere göre geliş gidişleriyle, besin depoları olan bitki ve hayvanların aynı mevsimlere göre geliş ve gidişlerini ilişkilendirmeyi öğrenmişti. Bu nedenle yerleşik uygarlıklara geçmesiyle birlikte o eski alışkanlığını sürdürmüş olması son derece doğaldır. Böylece tarihöncesi dönemden arda kalan kemik takvimler üzerindeki mevsimsel çizgi ve resim gösterimleriyle "uygar" astroloji dizgesi arasındaki süreklilliği de sağlamış oluyorlardı (3).

YÖNETENLERİN DENETİM ARACI: ASTROLOJİ

Önce dikkatli astronomik gözlemler vardı; sonra bir büyü dizgesi olarak astroloji doğdu. Babillilerde basit bir panteistik din olan astroloji, toplumun çalışan bireylerini denetim altında tutmak amacıyla din adamlarınca uyduruldu. İlk astrologlar bu Bilinmeyenler Biliminin doğruluğu veya yanlışlığıyla pek ilgilenmediler. Onları ilgilendiren tek şey, onlar için çalışan emekçi yığınları etkileyecek ve güdecek bir büyü dizgesinin oluşturulmasıydı. Din adamları, "Gezegen Tanrıların" çalışan kesimden yana olmaları için törenler ve büyü ayinleri düzenlediler. Bu arada tanrıları kızdırmamaları için çalışan kesimlerin kendilerine boyun eğmeleri gerektiğini de "aşıladılar". Böylece büyük kitleler ortak bir amaç çevresinde toplanabildi. Bu arada Marduk'u (Jüpiter) ve bibbu (yıldızlar) da yaşayan diğer yaratıkları kızdırmamak için boyun eğmede kusur etmediler!

Kısacası, erken dönemlerin astrolojisi insanları denetim altında tutmaya yarayan toplumsal bir dizgeydi. Astrolojinin bu işlevi bugün çok az değişikliğe uğramıştır. Astrolojinin karanlık yanı budur! Astrologlar bu karanlık yanı büyük bir özenle gizlemeye çalışıyorlar.

Özetleyecek olursak, astroloji oldukça karmaşık bir konudur; ancak karmaşık olan "bilimin" kendisi, yani astrolojik haritaların hazırlanışı ve yorumu değil, kökeni, tarihi, politika, din, felsefe ve hatta tıp ile olan ilişkisidir. Eğer astrolojiye doğru bir açıdan yaklaşılırsa, gökbilim, antropoloji, evrenbilim, felsefe ve belki de en önemlisi insan usunun tarihsel gelişimine ilişkin bilgilenme sağlanabilir. Bir sonraki sayıda değişik uygarlıklardaki astroloji "bilimine" değinmeye çalışalım.

KAYNAKLAR

1) Human Behaviour, S.S. Colvin$ W.C. Bagley, The MacMillan Co., New York, 1919.
2) The Roots of Civilization, A. Marshack, McGraw Hill, New York, 1972.
3) Astrology Disproved, L.E. Jerome, Prometheus Books, New York, 1977.

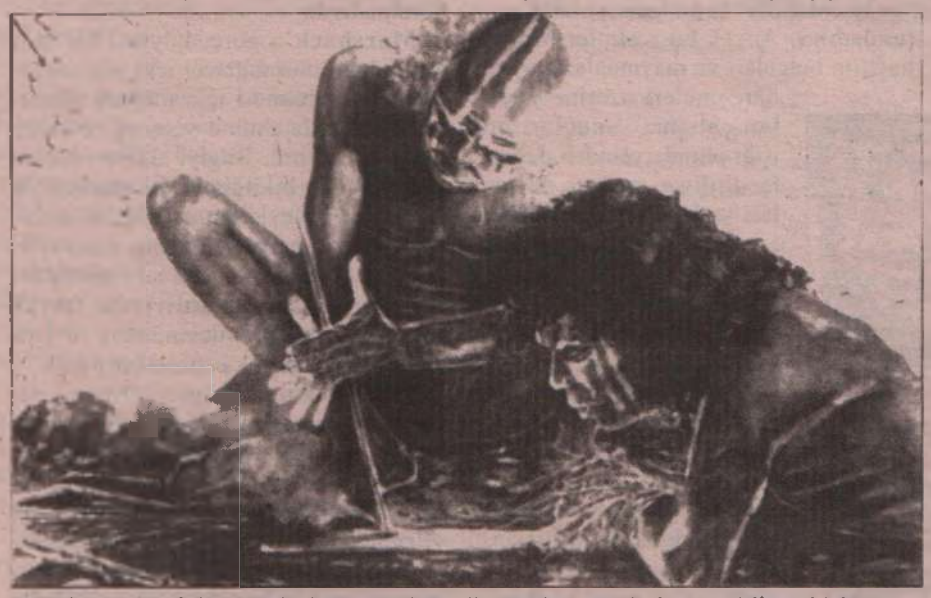

Soğuk ve yağışlı kış günlerinde en değerli şey olan ateşin korunabilmesi için grup üyeleri arasında belli düzeylerde yardımlaşmanın gelişmiş olması gerekir.

BİLİM ve ÜTOPYACILAR ! TATİLDE BİRLİKTE OLALIM

Hep yazısını okuduğunuz, sohbet etmek isteyip te fırsat bulamadığınız, yazarlarımızla ve sizinle pek çok ortak düşüncelere sahip okurlarımızla dinlendirici, eğlenceli ve dost bir ortamda birlikte olmak istemez misiniz? Bu yıl, Bilim ve Ütopya'nın okur ve yazarları için tatil programları düzenledik. Programımızda, yazarlarımızın eşliğinde geziler, sohbetler ve eğlenceler yer alıyor.

2-16 Ağustos 1997
Ütopya Tatil Köyü'nde

Efes'e, Selçuk'a arkeolojik gezi;
Tekne gezisi
Ve yazarlarımızla sohbetler

Ücret: 12.500.000 T.L.
(1 kişi için haftalık yatak+kahvaltı+akşam yemeği)
Rezervasyon : Nesrin Timur (0212) 213 80 29 -30
Yer: İzmir-Ürkmez Beldesi
Ulaşım: İzmir Üçkuyular terminalinden, Ürkmez minübüslerine binilecek.

Bilimkurgu ve uzay

Dr. Ümit SAYIN (*)

Bilimkurgu artık filmleri, alt kültürü, müziği, kahramanları ile başlı başına bir kültür, bir iletişim mekanizması haline geldi. Star Trek'ten (Uzay Yolu), Star Wars'a (Yıldız Savaşları) uzay filmlerini incelediğimizde iki tip filmle karşılaşırız: düşünmeyen insana hitap eden, bilimsel yanlışlarla dolu, saçma uzay- savaş filmleri ve daha felsefi öğelerle dolu, düşünen insana hitap eden, bilimsel gerçeklere daha uygun, bilimsel uzay filmleri. Ne yazık ki ikinci tip bilimkurgu filmlerine rastlamak çok daha zordur. Çoğunlukla, kurgusal uzay filmleri sıradan kanlı bir macera filmi olmaktan öteye geçemez.

Uzayda geçen bilimkurgu filmlerinin çoğunluğunda aynı dünyada olduğu gibi ezen ve hükmeden bir sınıf ile ezilen ve sömürülen bir sınıf vardır. Filmlerin kahramanları ise mücadele etmekte olan iki yönetici sınıftan "iyi" olarak nitelenen sınıf için çalışırlar (iyi ve kötünün ne olduğu, neye göre "iyi" olunduğu ise hiç tanımlanmaz). Galaksiler arası yolculukları yapabilen bu bilimi ve teknolojisi gelişmiş uygarlıklar niye hâlâ savaşıyorlar? Neden kafayı üşütmüş bir imparator, evrenin belli bir kısmını ele geçirmeye çalışıyor? Neden barışçıllık o yüzyıllarda her şeye hakim olmamıştır hâlâ? gibi sorulara verilebilecek hiçbir yanıt yoktur. Filmler 20. yüzyıl kapitalist mantığı ile çevrilmiş ve kolay kabul edilebilir olma öğesine uygun olarak hazırlanmıştır, sanki uzay odamızın ve sokağımızın hemen ötesinde devam etmektedir. Star Wars ve Star Trek gibi filmlerin senaryolarını yazanlar sanki bizim zekamızla alay etmekte ve hayal gücümüzün, bilimsel düşünme yeteneğimizin güdük kalması için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Ayrıca galaksilere hükmeden imparatorlar, köle gezegenler, savaşan dev kale biçimindeki uzay gemileri, bunların hiçbirinin gerçek uzayla ve olası bir gelecekle zerre kadar ilgisi yoktur. Bazı filmlerde varılan Tanrı ve kozmik bilinç kavramı da zaten "bir ilk neden" prensibinin kabul edilmesine hizmet etmektedir. Bu öğeleri ele alınca insanların farkında olmadan bu filmleri seyrederken;

a) bir yaratıcının varlığına inanması;

b) emperyalizmin ve savaşın hiç bitmeyeceğine ve sonsuza dek süreceğine inanması;

c) kaderinin ve geleceğinin kendi elinde olmadığına, evrensel başka güçlerin her zaman bu geleceği değiştirebileceğine inanması;

d) gelişmesi olası teknolojilerin günün birinde tüm insanlığı köleleştireceğine inanması;

f) iyi ile kötü arasındaki savaşın sonsuza dek süreceğine inanması;

g) bilimin insanlığın barışı ve gelişmesi için değil de, her zaman insanı yok etmek ve yarışmak için kullanılacağına inanması sağlanmaktadır (1). Adeta bu filmler de, kapitalist devletlerin 1950'lerden beri sürdürdükleri "Zihin Kontrolü" projesinin bir parçasıdır (2).

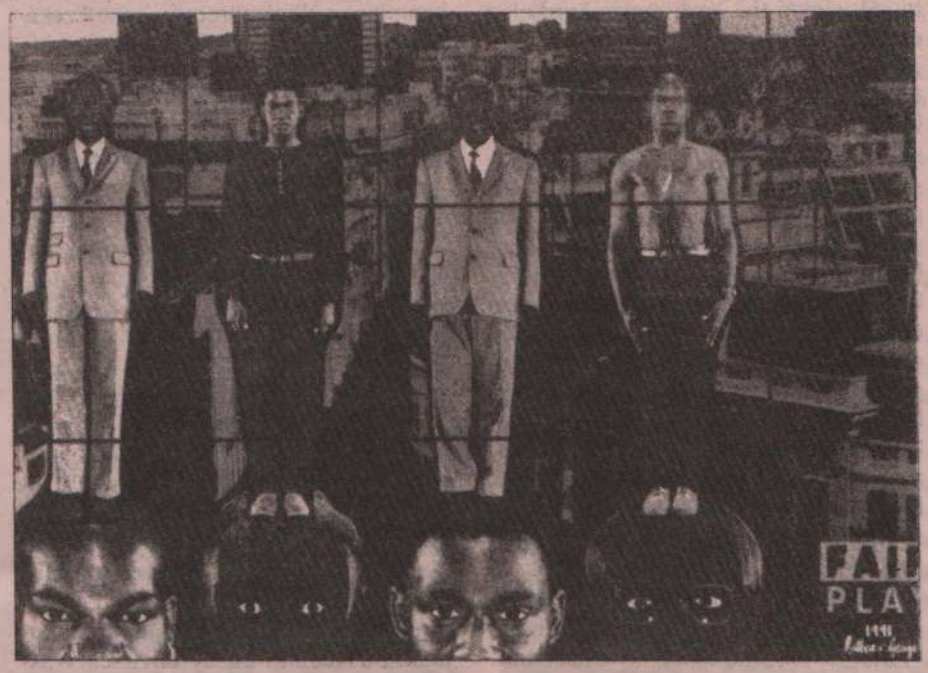

Bilimkurgu filmlerinde iyi ile kötü arasındaki savaşın sonsuza dek süreceğine inanılması, bilimin insanlığın barışı ve gelişmesi için de değil de, her zaman insanı yok etmek, yarışmak için kullanacağına inanılmasından kaynaklanmaktadır.

BİLİMKURGU NEYİN KURGUSU?

Yukarıdaki maddeleri bilimsel ve sistematik olarak incelersek evrensel gerçeklerle hiç uyum içinde olmadıklarını görürüz:

Bilim artık bir yaratıcının varlığını ve insansı, Tanrı biçiminde, dünyaya insanları doğru yola sokmak için habire mesih yollayan bir "Süper İlk Nedenin" varlığını reddetmektedir. Uzayla uğraşan bilim adamlarının büyük çoğunluğu ateisttir. Artık mesihler de sorgulanmaktadır, örneğin İsa'nın artık gerçekten yaşayıp yaşamadığı tartışılmaktadır (3). Kuran'ın orjinalinin yakıldığı, bugünkü Kuran'da yazılanların, Arap Peygamberi Muhammed'in sözleri olmadığı iddia edilmektedir. Dinin bir psikoz olup olmadığı sorulmakta, gündeme getirilmektedir (4).

Bugünkü bilimin insanın dünya gezegenindeki macerası konusunda yaptığı açıklama şudur: insan (homosapiens) dini kitaplarda açıklandığı gibi Tanrı tarafından dünyaya konmamış, sadece canlı organizmaların evrimleşmesinin sonucu olarak, farklı bir primat (üst düzeyde maymun) türünden milyonlarca yıl içinde değişime uğrayarak bu hale gelmiştir. Şimdiye dek çevrilen en iyi bilimkurgu filmlerinden birisi 2001: Uzay Efsanesi insanın bir maymun türünden evrimleştiğini kabul etmekte, ama bunun dünyaya inen "monolith" isimli ana maddesi belirlenememiş bir kristal tarafından başlatıldığı fantazisini ortaya sürmektedir. Aslında büyük olasılıkla bu kristal bilinmeyeni sembolize etmektedir. Derin bir mistik felsefe içeren 2001: Uzay Efsanesi bile bu işin kendi kendine olabileceği olasılığını gündeme getirmemektedir. Diğer bilimkurgu filmlerinin çoğunda ise filmin senaryosuna biraz yamuk doğu gizemciliği, biraz Zen, biraz New Age lakırdıları karıştırılarak filmin entelektüel ve felsefi yönlerinin artırılmasına çaba gösterilmiş; ilk neden, ruh, Tanrı kavramı hep öne çıkartılmıştır. Bu filmlerin çoğunluğu yüce bir Tanrı kavramını defalarca vurgularlar! Nedense bu Tanrı, galaksiler arası yolculuk yapabilen, bilimi ve teknolojisi gelişmiş "kullarını" hâlâ savaştırmakta ve "kan" istemektedir. Tabii ki bu Tanrı'nın antropomorfik (insansı) olması filmleri çeviren hakim sınıfların, insanlar için Tanrısız bir gelecek istememelerinden kaynaklanmaktadır. Halbuki bilim, uzayın derinliklerinde ilerledikçe, uzay ve evren ile ilgili yeni oluşumlar ve yasalar keşfedildikçe, böyle bir "antropomorfik, sakallı amca" kavramından fersah fersah uzaklaşmaktadır.

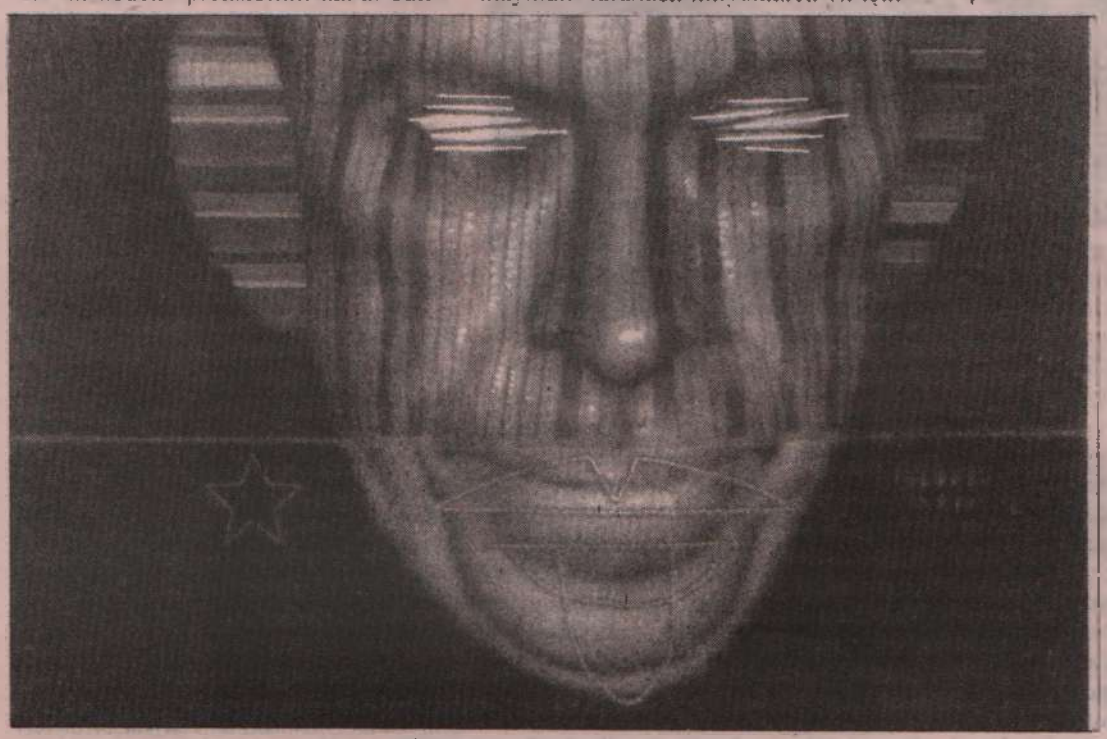

Bilimkurgu kimi kurguluyor?

Emperyalizmin ve insanlar arasındaki savaşın hiç bitmeyeceği fikri pekçok bilimkurgu filminin ana temasını oluşturmaktadır. Üstelik bu senaryoları yazan insanlar bizi öylesine ahmak sanmaktadırlar ki, kafası, gözü, organları değişik, ama insana benzeyen başka canlı türlerinin de aynı insanlar gibi savaş ve emperyalizmin yaptırımları içinde olduğuna inanmamızı beklemektedirler. Yani tüm evrendeki gelişmiş zekalara ve uygarlıklara ait yasaları, insanın 20. yüzyıldaki paylaşım değerleri belirlemektedir. Bu düşünce tarzının ortaçağdaki kilisenin inandığı ve empoze etmeye çalıştığı dünyanın ve insanın evrenin merkezinde olduğu fikrinden ne farkı vardır?

Siz milyonlarca ışık yılı öteye gideceksiniz, canlı hayat ve zeka olan yeni uygarlıklar keşfedeceksiniz, ama bir de bakacaksınız ki böylesine gelişmiş uygarlıkların yamuk suratlı garip canlıların aynı sizin 20.yüzyılda yaptığınız gibi evreni paylaşım savaşına çıkmış, birbirlerini yok etmek için korkunç kitle imha silahları icat ediyor, gezegenleri havaya uçuruyorlar. Bu saçmalıkları size kabul ettirmeye çalışan senaristlerin ve yazarların "ceviz kabuğu" büyüklüğündeki hayal güçlerine tepki duymaz mısınız? Olası gelişmiş farklı bir evrene ait bir canlı, ilk kez E.T. (Extraterestrial: Uzaylı) isimli filmde ele alınmıştır. Bu canlı dünyaya geldiğinde insanları bir türlü anlayamaz ve sonunda bir çocukla arkadaş olur. E.T. saf barış yanlısı gelişmiş bir uzaylı beyindir ve olası bir gelişmiş canlı da E.T.'ye benzeyecektir.

UZAYA YOLCULUK İNSAN ZEKASININ ÜRÜNÜ

100 yıl sonra bile dünyadaki değerlerin değişeceği, büyük olasılıkla "Yeni Dünya Düzeni" ideolojisi'nin yerini, daha barışçı, insancıl ideolojilerin alacağı aşikardır. Kimse 20.yüzyılda sürmekte olan emperyalizmin, 100-200 yıl sonra halen sürebileceğini iddia edemez. Çünkü artık sosyal sistemlerin ekonomilerin yapısını bile bilim belirlemeye başlamıştır ve belki de 100 yıl sonra dünyayı yalancı, üçkağıtçı ve satılık politikacılar değil bilim adamları yönetecektir. Örneğin bir an için füzyonun gerçekleştirildiğini düşünün: deniz suyundan kontrollü enerji elde edilebilecektir. Bu buluş gerçekleşirse, dev çokuluslu petrol şirketleri ne kadar geciktirmeye çalışsa da elektrik ve füzyon enerjisi petrolün yeri-

ni alacaktır. Bu da dünyadaki tüm dengeleri ve ekonomi emperyalizmini darma duman edecektir. Yeni ucuz enerji biçimleri keşfedilmesi, aynı endüstri devrimi gibi "enerji devrimi" yaratacaktır. O zaman da 20.yüzyılın kapitalist değerlerinin çoğu kendini daha insancıl değerlere bırakabilir. Burada verdiğim füzyon küçük bir örnektir, bilimin atılımlarının sınırı yoktur. Önemli bir örnek de cloningin (klonlama) 1997'de İngiltere'de ilk kez gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu, dünyadaki açlık ve beslenme sorununa moleküler biyolojinin imkanlarını kullanarak büyük çözümler getirebilir. Klonlanma tekniği ile çok ucuza üretilebilen proteinler, et ve diğer besin maddeleri on yıl içinde mutfaklarımıza girecektir. Benzer biçimde diabet, yaşlılık, kalp hastalıkları, kanser, AIDS, Alzheimer gibi sorunların çözümü konusunda da tıp dev adımlarla ilerlemektedir. Bilim, bilimkurgu filmlerinde empoze edilmeye çalışıldığı gibi insanlığa yeni galaksilerarası savaşlar değil, barış ve daha iyi yaşam standartları getirecektir. Ayrıca toplumlar ve kültürler "Global Bilgi Devrimi" sayesinde uyanmaktadır. Emperyalizmin ve onun bir ürünü olan mafyanın çok fazla ömrü yoktur, son sıçrayışlarını yapmaktadırlar.

Bilimkurgu filmlerinde vurgulanan bir palavra da insanın kaderinin kendi elinde olmadığı, evrensel mistik güçlerin bunları değiştirebileceğidir. Fakat insanın şu ana dek ulaştığı başarılara, sadece kendi beyninin yarattığı teknoloji sayesinde geldiği hep gözden kaçırılmaktadır. İlk roketin bulunuşundan, aya gidene kadar geçen süreçte insana ne Tanrı, ne meçhul uzaylılar, ne de evrensel mistik güçler yardımcı olmuşlardır.

Kendimizi aldatmamamız gerekmektedir, insan sadece matematik, fizik, kimya ve elektronik bilgilerini kullanarak uzaya gitmiştir. Ve uzaya gitmesindeki ilk amaç son derece barışçıldır. Sonradan geliştirilen "Star Wars" projesi istihbarat örgütlerinin paranoyak ve hasta beyinlerinin bir ürünüdür. Gerçi bugün uzay çalışmaları emperyalizme hizmet etmektedir ama bunun sürekli böyle olacağını iddia etmek zordur.

Evet, uzaya gitmemize ne evrensel garip zekalar, ne UFO'lar ne de mistik güçler zerre kadar yardımcı olmamışlar; kendi kaderimizi belirlemeye de zerre kadar yardımcı olmayacaklardır. İnsan hep doğadaki yalnızlığından korkmuş ve doğa ötesi mistik güçler aramıştır. Ama gerçek acıdır, insan doğada yalnızdır ve kendi kaderini kendi belirliyecektir, bilimkurgu filmleri ne derse desin.

Gelişen teknoloji ve bilim, insanlığı köleleştirmeyecek, aksine ona yeni sınırsızlıklar ve bağımsızlıklar verecektir. 18. ve 19. yüzyıla bakın, bilim ve teknoloji 200 yılda insanın köleliğini artırmış mıdır? Yoksa dine, sosyal sınıflara karşı köleliğinin yok edilmesi için mücadele mi vermiştir? Akılcı ve bilimsel düşüncenin olduğu yerde kölelik barınabilir mi? Bir Batı beyninin getirdiği insan haklarına, insan hakları için verilen mücadeleye, bir de dinlerin, fanatizmin insanı getirdiği kölelik konumuna bakın. İnsanları köleleştiren bilim ve teknoloji değil, asıl dinler ve mistisizmdir. Arap Peygamberi Muhammed'in kurmuş olduğu din sistemine bakın, Kuran özünde kölelik kurumunu kabul etmektedir (5.6). Burada Katolik Kilisesinin ve Vatikan mafyasının ortaçağda insanları nasıl köleleştirdiğinden ise hiç bahsetmeye gerek duymuyorum.

Bilimkurgu filmlerinde değinildiği gibi galaksileri yöneten bir grup canlının, bazı gezegenleri Nazi toplama kamplarına dönüştüreceği, yine "zekamıza ve insan uygarlığına" yapılan büyük bir hakarettir. Siz hem maddeyi her biçimde kontrol edebilecek, ışık hızında gidebilen uzay gemileri yapabileceksiniz, hem de bir sürü gezegen dolusu insanın emeğini sömürmeye ihtiyacınız olacak. Bu mümkün müdür?

O teknoloji seviyesine gelen bir uygarlığın, galaksiye hakim olması, galaksileri "babalarının çiftlikleri" olarak ilan etmeleri hangi mantığa sığar? Hem neredeyse gelişmiş tıp bilimleri sayesinde yüzyıllarca yaşayabilen ekonomik ve sosyal sorunlarını çözmüş olan bu canlıların, daha fazla tüketme yarışına gireceğini nereden çıkartmaktayız? O zamanki değer yargıları, yaşamdan beklenenler ve uğrunda mücadele edilecek idealler inanılmaz ölçüde değişecektir. Bugünün mantığı ile yüzlerce yıl sonraki o günler hakkında yargılarda bulunmak, bir kedinin bir ay boyunca Washington Kongre Kütüphanesine kapanıp, doktora tezi yazmasına benzer!

BİLİMKURGU GELECEK DÜŞLERİMİZE KET VURUYOR

Bilimkurgu filmlerindeki ortak özelliklerden birisi de hepsinin bir süperman'a sahip olmasıdır. Bu süperman, belki de 50 farklı konuda özelleşmiş, hem uzay gemisi kullanan, hem iyi dövüşen, hem bilimsel düşünüp anında kararlar verebilen bir Hollywood tiplemesidir. Zaten böylesine gerçek ötesi, yamuk ve saçma sapan bir tipleme de insanlara "kolay filmler" sunarak onları uyutmaya yönelen ot kafalı bir Hollywood senaristinin kafasından çıkabilir.

Kutsal Hazine Avcıları'nda rastladığımız kahraman tipine, "Star Wars" veya "Star Trek" gibi filmlerde de rastlamaktayız. Kovboy filmlerinden bu yana, özde hiçbir şey değişmemiştir, yalnız kovboylar artık at yerine, uzay gemisi; tabanca yerine de laser ışınlı bir alet kullanmaktadırlar.

Bilimkurgu filmlerinde sürekli vurgulanan ve hiç bitmeyeceği söylenen "iyi ile kötü" arasındaki ebedi savaşa da bir anlam vermek mümkün değildir. Bu yine kapitalizmin insan beyinlerine sokmak istediği masallardan birisidir. Niye iyi ile kötü arasındaki savaş bitmesin ki? Hem iyi ne, kötü ne? Ne neye göre iyi, neye göre kötü? Bilimkurgu filmlerindeki ejderha suratlı, sürüngen ruhlu garip yaratıklar, kaderleri kötü olmak olduğu için mi kötüler, sadece kötülük yapmaktan zevk duydukları için mi kötülük yapıyorlar?

İnsanların beyinlerine bazı ideolojileri kalıplar biçiminde sokmak mümkündür. Örneğin tanımlanan mutlak iyiler ve kötüler sayesinde, işlenen cinayetlere, yapılan katliamlara, akıtılan kanlara birer kılıf bulmak çok kolaydır. Yani "hedef kötüler" her zaman yok edilmesi, acı çektirilmesi gereken hedeflerdir. Aslında "iyi" olduğu söylenen kahramanlar da en az yaptıkları eylemlerle bahsedilen kötüler kadar kötüdürler. Onlar da yüzlerce insanı havaya uçurup uzayın derinliklerine karıştırırlar, insanlara acı çektirirler, yok ederler. Yüzlerce yıl sonra varılan uygarlığın koşullarında bu "iyi" kahramanların, sorunlara çözüm sağlamak için, öldürmek, yok etmek, işkence etmekten başka bulabilecekleri yolları yok mudur? Eğer yoksa onlar da kötü denilen yaratıklarla birlikte yok edilmeyi hakketmemişler midir?

Eğer E.T. gibi bir barışçı uzaylı objektif gözle bu filmleri seyretseydi, herhalde "iyi" denen kahramanları da en az kötüler kadar kötü bulurdu. Sonuçta bilimkurgu filmleri, bugünün iyi- kötü dualizmi ile insanları aldatmakta; yarışın, sömürünün ve yok etmenin her zaman süreceğine insanları şartlandırmakta, hayal gücümüzle geleceğe ait olası gerçekleri bulmamıza ket vurmaktadır.

Bilimkurgu filmlerinde genellikle teknolojinin insanları yok edeceği, bilimin ve teknolojinin savaşmak, daha iyi silahlar bulmak ve insanları yok etmek için kullanılacağından bahsedilmektedir. Ekonomik sorunlarını çözmüş, tıbbi yönden ilerlemiş, enerji sorununu çözmüş insanların başka insanları kontrol etmek, sömürmek, yok etmek için bu filmlerde yeni silahlar yapmaya çalışmasını anlamak da mümkün değildir. Üstelik bu silahların galaksilerin ve güneş sistemlerinin astrofizik dengesini bozacağı da aşikardır. Bir gezegenin veya güneş sisteminin nükleer bir patlamayla uzaya karışması, bilimkurgu filmlerinde adeta Harlem'de arabaya konan bir bombanın arabayı uçurması kadar normal gösterilmekte, insanlar da bu patlamaları "pirofilik bir neşe" içinde izlemektedirler.

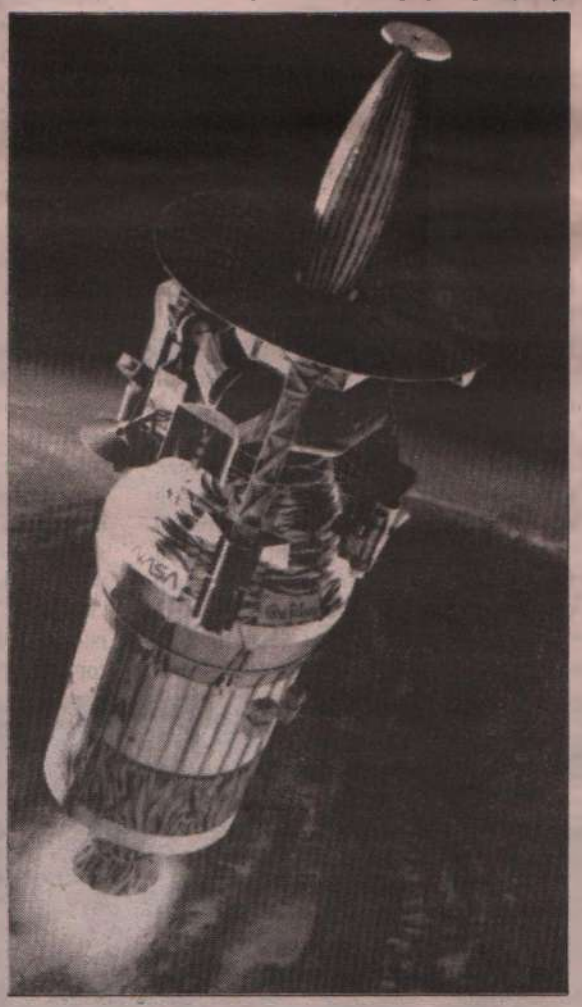

Bilimkurgu filmleri bilimsel hatalarla dolu.

İnsanların bilimsel olarak dev adımlar atacakları gelecek yüzyıllarda, bazı temel bazal sorunlarını çözdükten sonra hâlâ birbirlerini yok etmeye yöneleceklerini düşünmek, ancak kapitalist düşünceyle film yapan ve kapitalizme gönülden inanmış bir yönetmenin ve senaristin zihninden çıkabilir 1970'li- 80'li yıllarda Mad-Max gibi "yokoluşçu" bir sürü film çevrilmiştir. Bu filmler o zamanlar etkisini sürdüren global nükleer savaş korkusundan kaynaklanmaktaydı. Bu filmlerde hep insanlığın büyük çoğunluğunun yok edildiği, kalanların ise acımasızca birbirleriyle savaştıkları ve birbirlerini yok ettikleri teması işlenmiştir. Nükleer savaş tehlikesi gittikçe azalmaktadır, teknoloji insanlığın sonunu getirmek için, bir Apokalips'e (Apocalypse: ebedi son) hizmet etmek amacıyla kullanılmamıştır. Teknoloji bir sürü silahlar yapmaktadır, ama bu silahlar bugünün paylaşımcı ve emperyalist zihniyeti için geçerlidir. Önümüzdeki yüzyıl bilim adamlarının, düşünürlerin ve sosyologların yeni sosyal sistemler planlayacakları bir çağ olacaktır. Belki de bir 100-200 yıl içinde dünyayı düzenbaz kapitalistler ve üçkağıtçı, yalancı, satılık, binbir suratlı politikacılar yerine insanlığın eşitliğini ve doğayla uyum içinde yaşamasını savunan bilim adamları yöneteceklerdir.

BİLİMKURGU FİLMLERİNDE BİLİMSEL HATALAR

Bilimkurgu filmlerinin büyük çoğunluğu gerçek fiziğe ve bilimsel verilere uymamaktadır. En sık rastlanılan hatalardan birisi, boşlukta cisimlerin sürekli jet ve roket motorları sayesinde ivme almasıdır ki, bu gerçeğe uygun değildir. Roket motorları sadece yerçekiminin olduğu yerde etki tepki prensibine göre bir cismi iterek ivme kazandırabilirler. Uzaya çıkan bir cisim, kurtulduğu yerçekimi alanından "kaçış hızı" denen bir hızla kurtulur ve uzaya bu hızla intikal eder. Tekrar hız kazanması ve yeryüzündeki jetler gibi oraya buraya gitmesi mümkün değildir. Ancak hız kazanması, veya yön değiştirmesi "momentumun korunurluğu" prensibine dayanarak, içinde mevcut bir kütleyi (örn. Bir gaz kütlesini) dışarı atmakla mümkün olabilir. Yani bilimkurgu filmlerinin çoğunda uzayda oradan oraya hareket edip, ivme kazanan ve bir bilgisayar oyunundaki gibi birbirini vuran uzay gemileri bizi aptal yerine koymaktadır.

Uzayda birbirine ateş eden gemilerin lazer ışınlarının da gözle görünmesi mümkün değildir. Çünkü lazer ışınları belli düzlemlerde giderler ve dispersiyona uğrayıp, yansıyacakları tozun olmadığı ortamlarda yandan bakan bir gözlemciye görünebilmeleri mümkün değildir. Halbuki biz filmlerde çok kolay olarak, birbirleriyle savaşan gemilerin lazer ışınlarını görebilmekteyiz.

Ayrıca maddenin ışık hızından daha hızlı veya ışık hızında gidebilmesi ve madde olarak kalması da mümkün değildir. Işık hızında giden her şey enerjiye dönüşür, ayrıca zaman da ışık hızında anladığımız zaman olarak kalmaz (7,8)! Bu nedenle insanları ışınlayarak bir yerden bir yere gönderebilmek sadece fantaziden ibarettir.

Boşlukta ses geçemeyeceği için bilimkurgu filmlerinde duyulan gezegenlerin patlamaları veya uzay gemilerinin ses çıkararak parçalanmaları mümkün değildir. Bazı bilimkurgu filmlerinde yaratıklar ve insanlar uzayda birbirleri ile konuşabilmektedirler de! Aslında

☞

uzay son derece sessizdir ve uzayda kendi nefes alışverişlerinizden başka ses duymanız mümkün değildir.

Ayrıca 2010: Uzay Efsanesi'nin sonundaki Jupiter'in güneşe dönüşmesi veya bir gezegenin patlayarak yok olması gibi olgular çok ince dengeleri altüst eder, etraflarındaki gezegenlerin veya sistemlerin yok olmasına, yörüngesinden çıkmasına veya kavrulmasına neden olur. Halbuki bunlar gayet normal günlük olaylar gibi cereyan etmektedir.

Burada belirttiğim örnek birkaç bilgi ve mantık hatasının haricinde daha yüzlerce hata mevcuttur. Bir bilimkurgu filmini objektif bir bilimsel gözle izlerseniz çoğunun aslında bilimsel olmayan kurgu filmi olduğunu görürsünüz. Pekçok uzay bilimkurgu filminde çevrilenler hiçbir astro- fizikçiye veya bilim adamına sorulmadan, cahil insanlar tarafından çevrilmektedir. Çünkü bu filmlerde uzay yaşantısındaki gerçekliklerin filmin vurdu- kırdı sahnelerini sınırlaması istenmez, zaten insanları "salak" yerine koymanın bir sakıncası da yoktur.

GELECEĞE AİT GERÇEKLİK

Geleceğe ait gerçeklikleri anlamak için bundan bir 500 yıl önceye bakıp, bugünle kıyaslayınız ve bu gelişme hızını 100 veya 1000'le çarpınız. Bilimkurgu filmlerinde işlenmesi gereken geleceğe ait gerçekliklerin temel ilkelerinden bazıları şunlardır (500 yıl sonrasını düşünürsek) :

500 yıl sonra hiçbir değer yargısı, kavram ve düşünme biçimi bugünkü gibi kalmayacaktır. Bugünkü değerlerin, mantığın hemen hepsi değişecektir.

İnsanlar, enerji, beslenme, sağlık gibi problemlerini çözeceklerdir. Enerji çok daha ucuza üretilecek, sağlıklı beslenme sorun olmaktan çıkacak, dünya nüfusu kontrol altına alınacaktır.

Sosyal sistemler değişecektir. Çünkü 21.yüzyıl bir "Bilgi Devrimi"ne gebedir; bilgisayarların gelişmesi, odalarımıza girmesi, internet bunun ilk belirtisidir. Dolayısıyla bilgi kitlelere anında ulaştırılabilecektir. Her ne kadar beyin yıkama projeleri, zihin kontrolü, devletleri yönetenlerin ve istihbarat örgütlerinin temel yöntemleriyse de, insanlar uyanacaklar ve devletlere tepki gösterecek, karşı koyacaklardır. İnsanların emeğini sömüren ve onları robotlaştırıp, köleleştiren bir sistemin varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Sosyal sistem, demokrasinin, hukuk devletinin ve sosyal güvenliğin güçlü olduğu, sosyalist sistemlere dönüşecektir.

Dünyayı kapitalist zenginler, mafya ve politikacılar değil bilim adamları kontrol edip yönetecektirler. Para kavramı, emek kavramı, sosyal değerler, aile kavramı değişecek, sosyal yapı daha paylaşımcı hale gelecektir. Sadece egoizmden ve her şeyi kendine saklamaktan ibaret olan "kapitalist kişilik" psikiyatrik tedavi gerektiren bir hastalık olarak ele alınacaktır.

İnsanların ve canlıların genetik yapısıyla istenildiği gibi oynanabilecek, bu da yeni ahlak kavramları, yeni felsefeler, yeni düşünce biçimleri getirecektir. İnsanın ömrü 500 yıl sonra belki de 100-150 yıl uzatılabilecektir. Tıbbi problemlerin çoğu çözülecek, organ trasplantasyonları ile vücudu yenilemek rutin hale gelecektir.

İnsan bilincinin yapısı, ilk neden, oluşum, evrenin başlangıcı konusunda yeni gerçekler bulunacak, bu da Tanrı, ruh gibi kavramlara büyük sekteler vuracaktır. Dinler büyük ihtimalle ortadan kalkacak, mistisizm bir psikiyatrik bozukluk olarak ele alınacaktır.

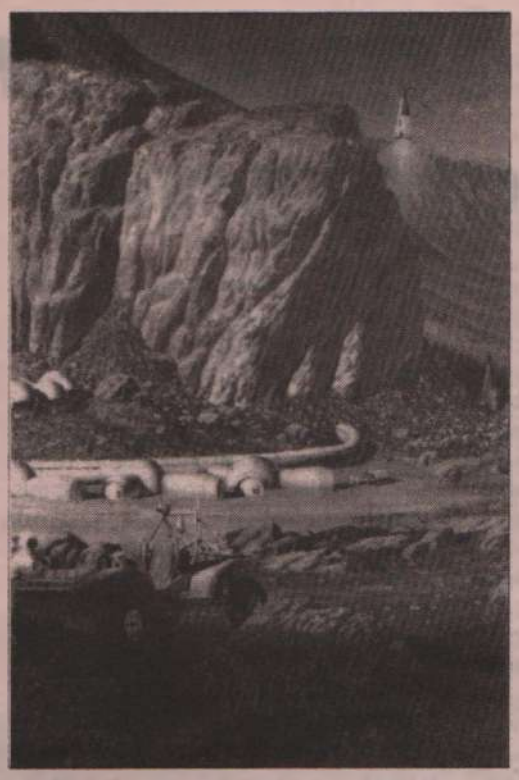

Bilimkurgu gelecek düşlerimizi belirliyor.

İnsan büyük olasılıkla, uzayda daha verimli bir biçimde hareket edecek, örneğin kurt delikçikleri sayesinde uzay yolculukları yapmak çok kolaylaşacak (9) ve yeni uzaylı zekalarla temas kurulabilecektir. Bu yeni teknolojilerin ve uygarlıkların paylaşılabilmesi anlamına gelir. Yeni uygarlıklarla tanışılması da dünyadaki değer yargılarını, yaşam biçimlerini, düşünce tarzını çok derinden etkileyecek, değiştirecektir.

İnsanların büyük çoğunluğu daha az çalışacak, hobileriyle ilgilenecek ve bilimle uğraşacaklardır; ama büyük olasılıkla hedonizme yönelim artacaktır. Bilgisayarlar çok gelişecek ve ufalacak, biyolojik bilgisayarların gelişmesiyle de belki insan beynine implante edilen ve insan beyni ile ortak çalışan minik bilgisayarlar dizayn edilecektir. Biyonik insan gerçekleşebilecektir. Ama bilimkurgu filmlerinde olduğu gibi bu, insan yok etmek, kapitalist bir imparatora hizmet etmek, yeteneklerini başka insanlara acı çektirmek amacıyla kullanacağına insanların yararına ve bilimin ilerlemesi için kullanacaktır. İnsanlar çok daha barışçıl bir yapıya sahip olacaklar ve tarih dersini okuduklarında "atalarını" bir türlü anlayamayacaklardır! Gelecekte insanlar bugünkü bilimkurgu filmlerini izlediklerinde atalarının güdük hayal güçlerine kahkahalarla güleceklerdir. Savaşlar 500 yıl sonra sona erecek, kitle imha silahlarının yapılması veya öldürücü silahların taşınması yasaklanacaktır. Polis ve kanunu uygulatma kavramı ve yöntemleri değişecektir. Bilimkurgu filmlerinde görüldüğü gibi Orwellian polis devletlerine hiçbir zaman raslanmayacaktır.

İnsan beyin kimyası çok farklı yeni maddelerin sentezlenmesi ve nörofizyolojideki sırların çözülmesiyle çok kolay ve korkusuzca değiştirilebilir bir hale gelecektir. Beyinin daha verimli ve yaratıcı olması bazı ilaçlar sayesinde mümkün olabilecektir.

Bu sıraladıklarıma daha pekçok değişim ilave edilebilir. Ama yukarıda tanımlanan bir gelecek ele alındığında, bilimkurgu filmlerinde raslanan yaşam tarzları, amaçlar, ilkeler, değerler çok güdük ve anlamsız kalır. Bu filmler 20. yüzyıl insanını 25. yüzyıla yollayarak çevrilmektedir; çünkü amaç 'sokaktaki adamın' mantığına hitap etmek ve herkese hitap eden, düşündürücü olmayan, kolay film çevirmektir. Bu filmlerin hedefi 20. yüzyılda para kazanmaktır ve çılgın kalabalığa seslenmek, kolay film çevirmek her zaman daha kârlıdır.

UZAY EFSANELERİ: 2001, 2010 VE 3001

Hiç kuşkusuz ki bilimkurgu tarihinde çekilmiş en iyi filmlerden biri **Arthur C. Clarke**'nin yazdığı, **Stanley Kubric**'in yönettiği 2001: Uzay Efsanesi'dir. Çok az filmde bu filmde gösterilen gerçek uzay yaşamına ait reel görüntüler yer almaktadır. Filmin bütününe 1960 kuşağının getirdiği değişik bir felsefe, mistik bir agnostizm, yalnızlık duygusu ve sürrealizm hakimdir. Ondan sonra çekilen senaryosunu **Arthur Clarke**'nin yazdığı 2010 Uzay Efsanesi isimli film, birinci filmde açık bırakılan bazı soruları yanıtlamakta, ama ne yazık ki birinci filmin seviyesine erişememektedir; sonu ise iyice absurd ve birinci filme yakışmayan bir olayla son bulmaktadır. **Arthur Clarke**, 3001 Son Efsane'yi 1997'de yayımlamış, kitap iki ayda birden bestseller olmuştur. İsterseniz bilimkurgu tarihinin en iyi trilojisi sayılabilecek "Uzay Efsaneleri"ni kısaca özetleme ve tartışma işini başka bir yazıya bırakalım. Bu eserlerdeki bilimsel ve düşünsel hataları da bundan sonraki "Uzay Efasaneleri: 2001, 2010 ve 3001" isimli yazımda ele alacağım.

2001 Uzay Efsanesi bilgisayar- insan ilişkisini, doğa- kozmik bilinç ikilemini, rölativiteyi ve insanın kozmosdaki yerini felsefi bir bakış açısıyla ele aldığı için türünün tek örneğidir. 1960'ların teknolojisiyle çekilen filmde gösterilen uzaydaki yaşama ait sahneler tamamen bilimsel ve reeldir; 1990'dan sonra çekilen filmlerde bile bu gerçekçi sahnelere rastlamak mümkün değildir.

(*) Wisconsin Üniversitesi

KAYNAKLAR

1) Osman Bilge Kuruca, Kapitalist Bilimkurguda Yeni Tanrılar ve Geleceksizlik Olgusu, Bilim ve Ütopya, Ekim 1996, s.10-15.
2) Ümit Sayın, İstihbarat Örgütleri ve Zihin Kontrolü, Bilim ve Ütopya, Şubat 1997
3) İlhami Alkan, İsa Gerçekten Yaşadı mı?, Bilim ve Ütopya, Ocak 1997, s.32-35
4) Ümit Sayın, Din Bir Psikoz mudur?, Bilim ve Ütopya (hazırlanıyor).
5) Doğu Perinçek, Şeriat Kölelik Hukukudur, Bilim ve Ütopya, Mart 1997, s. 6- 9
6) İlhan Arsel, Şeriat ve Kölelik, Bilim ve Ütopya, Mart 1997, s.10-12
7) Ümit Sayın, Zaman Yolculuğu Yakında Mümkün mü?, Bilim ve Ütopya, Ekim 1996, s. 22- 25.
8) John Gribbin, Unveiling the Edge of Time, Crown Trade Paperbacks, 1992, s. 151-190
9) Michio Kaku, Hyperspace, an Anchor Book,1995.

S.S. DİDİM MAVİ BELDE ARSA VE KONUT YAPI KOOPERATİFİ

EGE'NİN KIYISINDA DOSTLARIN ARASINDA

DİDİM ŞEHİR GİRİŞİNDE, ÇEVRE YOLUNA 150 m.
DENİZ MANZARALI VE DENİZE 800.m. UZAKLIKTA
YÜZME HAVUZLU, ÇOCUK PARKI, SOSYAL TESİSLER
90 m 2 DUBLEKS + ÇATI

ÖDEME ŞEKLİ — **Peşinat : 200.000.000.TL.**

Mayıs	:25.000.000.TL.	Temmuz	:25.000.000.TL.	Eylül	:25.000.000.TL.	Kasım	:25.000.000.TL.
Haziran	:25.000.000.TL.	Ağustos	:25.000.000.TL.	Ekim	:25.000.000.TL.	Aralık	:25.000.000.TL.

Arsa payı ve taksit ödemeleri sabit olup, 400.000.000.TL.

Ülkemizin son yıllarda hızla gelişen en önemli turizm merkezlerinden olan Didim'de arsa ve konut fiyatları hızla artmaktadır. Sizlere kârlı çıkacağınız bir yatırım olanağı sunuyoz.

ÜYE KAYITLARIMIZ DEVAM EDİYOR

İZMİR : Kıbrıs Şehitleri Cad. No: 151/9 Alsancak Tel.:(232) 464 15 71 Faks: 422 35 18
DİDİM: Yeni Mah. Park Cad. Kıray Pasajı No : 14 Tel.:(256) 813 39 02 Faks:813 10 73
İSTANBUL İRT.: Zehra Ada Tel - Faks: (0216) 327 14 92 - 93
ANKARA İRT.: Ali Kurtoğlu Tel : (0312) 431 20 68 Ev : (0312) 359 35 72

ARSAMIZ KOOPERATİF ADINA TAPULUDUR.

Yabancı dille eğitim ve ülkeye yabancılaşma

Dr. Ahmet DUMAN (*)

Milli Eğitim Bakanlığı'nın orta öğretim kurumlarında yabancı dil ile eğitime karşı almış olduğu karardan sonra özel okulculardan gelen tepkiler sonucu kararın kapsamı daraltılıp sadece Anadolu liselerinde yabancı dil ile eğitime son verilmesi uygun görüldü. Ama fırtına dinmedi ve tartışmalar kamuoyunda hâlâ devam ediyor. Yabancı dil ile eğitimin lehinde ve aleyhinde yazılar yazılıyor, bildiriler yayımlanıyor. Bu yazımda kamuoyunda yapılmakta olan tartışmalara kısaca değindikten sonra yabancı bir dil ile eğitim- öğretim; oturtulması gereken bağlam üzerinde odaklaşarak, yabancı dil ile yapılacak (yapılan) eğitim-öğretime niçin hayır sorusuna yanıtlar bulmaya çalışacağım.

Öncelikle şunu ifade etmek isterim ki yabancı dil eğitimi ve yabancı bir dil ile eğitim, hâlâ birçok insanın kafasında net değil. Sanki eğitim- öğretimin yabancı bir dil ile yapılması ve yabancı dil öğrenmek eş anlamlı olarak düşünülüyor. Oysa yabancı dil ile eğitim yapmak yabancı dil öğrenmek için bir ön koşul olamaz ve olmamalıdır. Hele ilk ve orta öğretim düzeyinde eğitim öğretim dilinin bir ülkede konuşulan anadilin dışında bir dille yapılmasını bu gerekçe ile savunmaya çalışmak eskilerin deyimi ile abesle iştigal-dir. Dahası Avrupa Birliği'ne giriş ya da Avrupa ile bütünleşme gibi amaçları yabancı dille eğitimi yaygınlaştırmak için kullanmaya çalışmak olsa olsa sapla samanı birbirine karıştırmaktır.

Son bir iki ay içerisinde yabancı dil ile eğitime karşı dile getirilen görüşler ana- babaların, öğretmenlerin ve öğrencilerin kafalarında oluşan "niçin yabancı dil ile eğitime hayır" sorusuna doyurucu yanıt getirecek açıklığa ve yalınlığa sahip değiller. Belki bunun en önemli nedeni eğitim- bağımlılık- sömürgecilik ve merkez- çevre ilişkilerinin karmaşıklığı, çok boyutluluğu, devingen bir yapıya sahip oluşu ve siyasal olarak son derece hassas olması. Bunlara ek olarak küreselleşme (globalisation), yeni dünya düzeni, karşılıklı bağımlılık ve uluslararası işbölümü gibi kavramlar yoluyla yukarıda sözü edilen ilişkiler ağını insanların görmesi, anlaması ve yorumlanması kasıtlı olarak engelleniyor. Tüm bunların sonucunda insanların büyükçe bir kısmı eğitim- bağımlılık- sömürgecilik ve merkez- çevre ilişkilerini gerçekten kavrayamıyorlar ve yabancı dil ile eğitimin devamından hatta daha da yaygınlaştırılmasından yana tavır geliştiriyorlar. Ya da Anadolu liselerinin birçoğunda dersler zaten Türkçe olarak yapılıyor ne gerek vardı böylesi bir karara ve tartışmaya diyerek tutumlarını açıklıyorlar. Bir diğer grup insanımız da yukarıdaki ilişkiler ağını görmezden geliyorlar. Çünkü bu durumun devam etmesi ile kişisel çıkarları uyum içerisinde. Onlara göre zaten bağımlılık çok doğal, çünkü küreselleşme, yeni dünya düzeni ve uluslararası işbölümü gibi kavramların şemsiyesi altında bağımsızlık yerine karşılıklı bağımlılık kandırmacasını çoktan yerleştirmişler.

Bu noktalara kısaca değindikten sonra yukarıda sözünü ettiğim kavramların ilişkilerini birazcık daha açmaya çalışacağım. Merkez ve çevre ülkeler (siz buna ister Kuzey- Güney isterseniz gelişmiş- az gelişmiş deyin) arasındaki ilişkiler eşitsizlik temeline dayalı. İşte bağımlılık ve sömürgecilik bu eşitsizliğin sonucu olarak karşımıza çıkıyor. Bu bağımlılık ve sömürge durumunun devamını sağlamak amacıyla gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere yönelik olarak bilinçli politikalar üretmesi, kurumlar ve kavramlar yaratması da yeni sömürgecilik (neo- colonialism) olarak adlandırılıyor. Çevre ülkelerin merkez ülkelere bağımlılığını pekiştiren ya da belirleyen birçok etmen var. Bunlar ekonomik, siyasal, askeri, teknolojik, eğitimsel ve kültürel olarak ele alınabilir. Eğitime bu bağlamda çok önemli bir işlev yükleniyor. Sömürge durumundaki ülkelerde eğitim dizgeleri sömürgeci ülkeler tarafından gerekli şekle sokuluyor, eğitim programları yenileniyor, eğitimin amacı değiştiriliyor, öğrenim dili sömüren ülkenin diline dönüşürülüyor, sömüren ülkedeki eski eğitim teknolojileri sömürge ülkelere satılıyor ya da bağışlanıyor.

SÖMÜREN ÜLKENİN DİLİ, SÖMÜRÜLENE DAYATILIYOR

Altbach (1982) *Kafaların Uşaklığı; Eğitim, Bağımlılık* ve *Yeni- Sömürgecilik* konulu makalesinde yukarıda sözü edilen ilişkilere değindikten sonra eğitimsel bağımlılığın anatomisini incelerken dil konusuna özel bir önem vermektedir. Çünkü Batı dilleri sömürgecilik mirasının bir parçası olarak bilimsel, kültürel, teknolojik ve düşünsel yaşamı hegemonyası altına almış ve bunu sürdürmektedirler. Bunun içindir ki sömürülen ülkelerdeki egemen elit gruplar sömürgeci ülkelerin dillerini yoğun bir şekilde kullanmayı toplumsal ve siyasal kontrolün sürdürülmesi açısından yararlı görmektedirler. Tüm bu nedenlerden dolayıdır ki sömürge ülkelerin birçoğunda eğitimin ve düşünsel söylemin (intellectual discourse) dili sömürgeci ülkeninki ile aynıdır. İnsanlık tarihi bunun örnekleri ile doludur. Amerika, Britanya, Fransa, Almanya ve eski Rusya kendi dil ve kültürlerinin öğretilmesi ile ilgili programları özel bir takım yardım kandırmacaları ile önce desteklemişler daha sonra bağımlılığı artırıcı yan öğeler olarak hep kullanagelmişlerdir.

Bu noktada yabancı bir dille eğitim yapmanın sakıncaları şöyle özetlenebilir:

a) Dil- düşünce bağlamında sömürgeci ülkenin dilinde yazmak, okumak, düşünmek ve konuşmak sömürülen ülke aydınının kendi ülkesinin gerçeklerine yabancılaşması sonucunu ortaya çıkarabilir.

b) Sömürgeci ülke ile çok yakın işbirliği ve çıkar ilişkisi içerisinde olan egemen çevrelerin varolan toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal kontrolünü kolaylıkla sürdürmelerine çok elverişli bir ortam yaratabilir.

c) Ders kitaplarının yazımı, basımı ve dağıtımı gibi çalışma alanlarının sömürülen ülkede gelişmemesine neden olabiir. Bu yüzdendir ki 20. yy'ın ikinci yarısında bağımsızlığını kazanan bir çok ülkede kendi dillerinde kitap basacak olanaklar bile yoktu. Okullar için ders araç gereç ve donanımları kendi ülkelerinde üretebilecek altyapıya sahip değillerdi. Bugün Afrika ülkelerinin bir çoğunda akademisyenler için Amerika, Britanya ya da Fransa'da basılmış kitaplara ulaşmak kendi ülkesinde basılmış bir kitaba ulaşmaktan hala çok kolaydır.

d) Kavramların ve bilimsel terminolojinin; sömüren ülkenin dili ile yapılan eğitim- öğretimden dolayı, ana dilde gelişimi ya olanaksız ya da çok yavaş gerçekleşmektedir. Bu yüzden sömürülen ülkenin anadili önce bilim yapmaya uygun görülmemekte sonra anadil sömürgeci ülkenin dili tarafından istila edilmektedir. Daha sonra da egemen elitler sömürgeci ülkenin dilini kendi iletişim amaçları doğrultusunda uyarlayarak kullanma eğilimine girerler. Bunun içindir ki, güzel Türkçemiz yabancı dillerin özellikle İngilizce ve Fransızca'nın istilası altında adım adım bilinçsizce terk edilmektedir. Yarı İngilizce, yarı Türkçe konuşan sözde aydın tipinin türemesinin nedenlerini başka yerlerde aramaya sanırım pek gerek yok.

e) Ve en kötüsü tüm bu olumsuzluklar, **Altbach**'ın (1982) da ifade ettiği gibi, sömürülen ülke insanında ruhsal bir bağımlılık (psychological dependency) durumu yaratır. Bu bağımlılık durumunun sonucu olarak sömürgeci Batı; modernliğin, çağdaşlığın, iyinin, güzelin, kalitenin tek örneği olarak görülmeye başlanır. Bu ruhsal bağımlılık durumu geri kalmışlık kısır döngüsünü oluşturan halkaların kırılması, belki çatlatılması, yerine o halkaları daha da sağlamlaştıran bir işlev üstlenmektedir.

Buraya kadar bağımlılık, sömürgecilik ve az gelişmişlik ilişkilerine hep yeni-sömürgecilik yani emperyalist ülkelerin bağımlılığı sürekli kılmak için bilinçli, planlı ve programlı çabalarının karşısından baktık. Olayın bir diğer boyutu da hiç şüphesiz çevre ülke konumundaki üçüncü dünya. Askeri darbelerin, dış borç açmazlarının, üç rakamlı enflasyonun, siyasal kirlenmenin ve sonu gelmeyen yolsuzlukların çıkmaz sokağında gezinen bu üçüncü dünyanın yoksulluk kısır döngüsünün zincirlerini kırması pek olanaklı görülmüyor. Bu azgelişmişlik kısır döngüsünün zincirleri şöyle sıralanabilir:

Birinci zincir: Düşük düzeyde tasarruf ve anamal yatırımı, az gelişmiş bir üstyapı ve yüksek oranlı yabancı anamal yatırımı.

İkinci zincir: Düşük büyüme hızı ve çok küçük yapısal ekonomik değişim.

Üçüncü zincir: İç ve dış borçlanma yoluyla süreklileşmiş bir dış bağımlılık, dışalım (ithalat) ve satım (ihracat) oranlarının dışalım lehine dengesizliği, uluslararası yardımlar ve yabancı işgörenler, yüksek dış borç faizi ödemeleri.

Beşinci zincir: Çok düşük kişi başı gayrı safi milli hasıla oranı.

Bırakalım bu azgelişmişlik kısır döngüsünün zincirlerini kırmayı bir yana, bu kısırdöngünün sosyal bilimciler tarafından üzerinde çalışılması, halka anlatılmasının bile pek kolay olmadığı üçüncü dünyada, emperyalist ülkelerin yeni- sömürgecilikleri karşısına geçmek çok zor bir uğraş olsa gerek. Kısacık bir makalenin sınırlılığı içerisinde bağımlılık- sömürgecilik- eğitim ve merkez- çevre ilişkilerini yabancı dille eğitim tartışması ile ilişkilendirerek niçin yabancı dil ile eğitime hayır sorusuna yanıtlar bulmaya çalıştık.

Eğitimsel bağımlılık merkez ve çevre ülkeler arasındaki eşitsizliğe dayalı olarak ortaya çıkan ve planlı, programlı ve kasıtlı olarak sürdürülen yeni- sömürgecilik anlayışının öğelerinden sadece birisi. Eğitimsel bağımlılık içerisinde sömürgeci ülkenin dilini dayatması çok önemli bir yere sahip. Bu dayatmanın sonucu olarak bilginin üretimi ve dağıtımı tamamen kontrol altına alınırken (**Altbach**,1987), sömürülen ülkenin egemen elitinin yetiştirilmesi, eğitim- öğretim dilinin sömürülen ülkenin anadilinde yapılmaması çıkıyor ortaya. Başka bir deyişle eğitim- öğretimin yabancı dille yapılması büyük bir yap bozun parçalarından birisi. Ama öyle bir parça ki diğer parçalar arasında çimento işlevi de yükleniyor. Yap boza yerleştirilen bu parçalar zamanla karşımıza bağımlılık resmini çıkarıyor ve eğer biz geleceğimiz olan çocuklarımıza ve gençlerimize yabancı bir dil ile eğitim- öğretim veriyorsak yaygın olarak yukarıda sözünü ettiğimiz yap boz, sömürgeci ülke tarafından yapılan ve bozulması çok zor olan, belki de olanaksız olan bir yapıya kavuşuyor.

Gelişmiş hiçbir ülkede eğitim- öğretim anadilin dışında başka bir dilde yapılmaz. Eğitim- öğretimini başka bir ulusun dilinde yapan ülke sömürgedir, sömürge olmayı kabul etmiştir. Kamuoyunda oluşmuş olan bu havadan sonra, sadece orta öğretim düzeyinde değil yüksek öğretim düzeyinde de yabancı dil ile eğitim konusu enine boyuna tartışılmalıdır. Sözümona özel üniversitelerin sayılarının hızla arttığı, ülkenin en eski ve köklü üniversitelerinden birisi olan İstanbul Teknik Üniversitesi'nde bile yabancı dil ile eğitimin senato kararıyla yürürlüğe sokulmaya çalışıldığı günümüzde bu tartışma toplumun gündeminde hakkettiği yeri almalıdır. Yabancı dil öğrenen fakat eğitim- öğretimini kendi anadilinde yapan kuşaklar ancak ve ancak yukarıda sözünü ettiğim azgelişmişlik kısır döngüsünün zincirlerini kırabilir. Ne kendi anadilini, ne de yabancı dili tam olarak kullanamayan, yarı- aydın kuşaklar değil.

(*) A. Ü. Öğretim Elemanı

KAYNAKLAR

1) Altbach, P.G., (1982) Servitude of the Mind? Education, Dependency and Neo-Colonialism, Comparative Education,. Edited by P.G. Altbach, R.F. arnove & G.P. Kelly, pp. 3-14, Macmillan: London New York.

2) Altbach, P.G., (1987) What do you know? Looks at How the West Dominates the Worldwide Distribution of Knowledge, The Times Education Supplement, 20 February, p. 16.

Bir arayışın seyir defterinden

Ahmet İNAM

Düşlerle düşüncelerin birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği bir dünyada yaşıyorum. Bir insan ömrünün uzunluğu göz önüne alındığında uzunca sayılabilecek bir dönemi, beni, başını, sonunu, ayrıntılarını henüz iyi bilemediğim, hiçbir zaman da bilemeyeceğim bir yolculuğa çıkaracak *düşünce salımı* hazırlamakla geçirdiğimi düşünüyorum. Üç dört yıldır, salımı bitirdiğimi, giderek yolculuğa çıktığımı bile sanmaktayım.

Bu hazırlık döneminde ve yolculuk sırasında çevremden gördüğüm tepkilerin bende yarattığı hüzün, sıkıntı, gülümseme hiçbir zaman bir savunma sayılmaması gereken bu satırların yazılmasına yol açtı.

Doğa bilimleri, matematik, mantık ve mühendislik teknikleriyle yoğrulmuş dönemimde, bu deneylerimin bir serüvene çıkmak için kullanılacağını düşünmüyordum. Serüvenim, mantığı, çözümlemeci düşünmeyi, bazı sevgili dostlarımın deyimiyle 'ciddi düşünme' yollarını dışlalamıyor. Onlara paramparça, darmadağın, gelişigüzel gibi görünen yazılarımın dayandığı ekseni, onların anlayabileceği bir dille anlatabilmeyi isterdim: Onlara vefa borcum olduğu için. Yıllar geçtikçe bu umudumu yitirmeye başladım. Sol iskeleden uzaklaşıyor.

Akademik düşünme yollarının, terbiyenin, ifade biçimlerinin uzağında değilim. Bir yanım hep orada kalacak. Serüvenim mantığa aykırı değil. Mantığı, dünyaya egemen olan alışılmış düşünme, araştırma, sorgulama yollarının oluşturduğu düzen olarak anlıyorsak.

Ama arama, bir kopmayı da yanında taşır. Bu cesareti kendimde buluyorum. Bu sayfalarda okurlarıma çoğu zaman satır aralarında ipuçlarımı verdim; yaşadığım hayatın, içinde bulunduğum kültürün, kültürel geçmişin, dünyaya egemen olan zulüm düzeninin, bu düzende tutunmaya çalışan çaresiz insanların çırpınışlarından, çığlıklarından duyduğum sesle çıktım yola.

Olağan ki bu yalvaç tavrı, birçok haddini bilir akademisyene ve kültür adamına itici gelebilir. Gelsin. Göze alınan, aranandır. Aramak göze almaktır: Gözümüzün ucuna değil, göz bebeklerimize. Anlatım biçimlerimiz, konulara bakışımızla ilgili olarak değişmekte. Keyfi, duygusal, cıvık, ucuz özdenelikten, basmakalıp, ezberlenmiş, paranoyak nesnellikten, öznel- nesnel ayrımının tam da kendisinden postmodern sorumsuzluktan, modern katılıktan uzakta kalmaya çabalayan bu arayış, insanla ilgili her alanda, fenomenolojik tutumun başlattığı bir ilgiyle *görme denemeleri* yapmaktadır.

Edebi söyleyişin beğenilip abartıldığı, kimi yayınevlerinin tez düşünme yanılgılı okurların kafalarını karıştırıp (kafa karışıklığına itirazım yok, bir arayış durumu için güç kazandıracaksa!) çeviri kitaplarla yönlendirdiği ortamda, okurlar, serüvenimi postmodern bir özenti 'ciddi' çalışmalardan kaçan kolaycı bir tembellik, bir araştırma kolaylığı olarak görebilirler. Görsünler.

Elbette serüvenin bir güvencesi yok. Zaten bilineni, 'malumu', 'ilan' etmekle bitebilir. Projelendirilip, planlanmadığı için darmadağın ve yüzeysel kalabilir.

Bilme ile 'olma' arasındaki sıkı bağı unutmamak gerekiyor. Benim serüvenim, bir bilmece çözme serüveni değil; 'Nedir acaba bilim?' 'Nedir teknoloji?', 'Yalancı paradoksunu nasıl çözebilirim?', 'Kümeler Kuramının temellerinde ne gibi felsefi sorunlar var, bu sorunlara nasıl yanıt bulabilirim?' Benim düşünmem *doğrudan* böylesi sorunları tartışmakla yola çıkmıyor. İlk elde sanılabileceği gibi mistik bir belirsizliğin, sisin ardına sığınacak kolaycılığım yok. Hiçbir 'baba' düşünürün (Levinas dahil!) Türkiye bayii olmak istemiyorum.

'Gezer iken' uğradığım bahçelerden, düşüncelerden, insan yüzlerinden, yüreklerinden, tenlerinden devşirmeye çalıştığım duygu, düşünce, anlama biçimleriyle yürüyorum. Okurum hem dostum hem düşmanımdır. Beni bir üstat, bir bilge, bir profesör (vah, vah!) olarak gördüğü sürece, övgüler düzdüğünce düşmanımdır. Anlayamadığında bıraksın. Anlayıp öyküneceği yazarlar o kadar çok ki. Beni kalıplayıp, sınıflandırdığında artık ilgimin dışındadır. Ne dostumdur, ne de düşmanım.

'Yahu bu hoca da neler yapıyor, Allah aşkına?' diyor, arada bir yazdıklarımı merak ediyorsa; gün olur, bir rakı sofrasında tebessümünü ve hışmını duymak isteyebilirim.

(Tutumum konusunda psiko- analitik analizlere kalkışacak dostlarım için her zaman psiko- analitik yardıma hazır olduğumu bildiririm.)

ÖNCÜ GENÇLİK
HAZİRAN '97 | AYLIK GENÇLİK DERGİSİ | 75.000TL

SEKİZ YILLIK KESİNTİSİZ EĞİTİM

İşçi Partisi örgütlerinden ve kitapçılardan temin edilir.

İSTANBUL : (0212) 251 99 10
ANKARA : (0312) 435 29 99
İZMİR : (0232) 445 20 58

Haziran sayısı çıktı

Aydınlık
HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

Sürekli Aydınlık İçin
Her Hafta Bir AYDINLIK

✔ Mafya-Tarikat diktatörlüğüne karşı, temiz devlet isteyenlerin dergisi
✔ Şeriata karşı, Laik Türkiye'nin dergisi
✔ Özelleştirmeye karşı, eylemdeki işçinin dergisi

Yeni Dünya Düzeni'ne karşı direnme hattı

- Siyasal ve toplumsal gelişmenin Bilimsel Sosyalist analizi -

Başyazılarıyla:
Doğu Perinçek

İnceleme ve polemikleriyle:
Burçay Anger, Bedri Baykam, Nejat Birdoğan, Gökhan Cengizhan, Yıldırım Koç, Emcet Olcaytu, Baskın Oran, Hasan Yalçın

HER PAZAR BAYİLERDE

Tarih boyunca; sözcükler, imgeler ve kadın cinsel organı

Yıldız CIBIROĞLU

Kramer'in *Tarih Sümer'de Başlar* adlı kitabında, çiviyazısından önceki resim- yazının göstergeleri liste halinde verilmiş. Bunlardan biri, sivri ucu aşağıya doğru olan üçgen ve Sümercede sal deniyor. Bu, kadın cinsel organının simgesi (1).

Muazzez İlmiye Çığ, Sümerli şair Ludingirra'nın ağzından, belgelere dayanarak kurguladığı Sümer yaşamı hakkında bize bilgi verirken, Ludingirra'ya "yazı okulunu bitirme sınavı" hakkında şunları söyletir: "Bana ilk sorulan soru 'yazı sanatının ilk işareti nedir?' oldu. Ben de başı üçgen biçiminde bir çizgi olduğunu, tam 6 tür okunuşu bulunduğunu, aynı zamanda 60 sayısını gösterdiğini anlattım".

6 ve 60 sayıları, üç açıya sahip üçgenin yani 3'ün katları. Acaba en eski örneğini Sümer'de gördüğümüz 60'lı sayı dizgesi bu işaretten mi ortaya çıktı? Çeşitli dillerdeki "sal"ın türevleri olan sözcükler tanrı- ananın cinsel organıyla, takvimle, 3- 6 sayılarıyla, "S" sesiyle ve entellektüel kavramlarla kurulan ilişkileri günümüzde de koruyor, ama biz onların ayırdında değiliz.

Burada çok önemli bir özellik daha var: Sal ve üçgenle ilişkili olanlar yalnız 3 ve 3'ün katları olan sayılar değil, çivi yazısı da ondan çıkıyor. Çünkü çiviyazısının en önemli öğesi üçgen. Çiviyazısında göstergeler, bu saplı üçgenlerin çeşitli biçimlerde bir araya gelmesiyle oluşuyor. Saplı üçgenin yazıldığı çağda çiviyle bir ilişkisi yoktu. Ama sal adlı üçgenin ve saplı üçgenin, bereket amacıyla yapılan ulu- ana heykelciklerindeki ucu aşağıya doğru olan üçgenle (ulu-ananın cinsel organıyla) ilişkisi var. Tanrı- ana rahminin kozmik rahim olduğunu, evrende ne varsa ondan çıktığını, bu inançtaki tarımcı kadınların, o gövdenin simgelerini üretimleri sırasında bereket versin diye kullandıklarını düşünürsek, bu bağıntıyı yadsıyamayız. Yazı laikleşince üçgen göstergeler geriledi ya da eril anlamlar kazanarak sürdü.

Saplı üçgen, henüz katılaşmamış yumuşaklıktaki kil tablete, kamışın çapraz kesilmiş ucu istenen sonuca uygun bastırılarak elde ediliyordu. Yazıya geçmeden önce, kilin nasıl hazırlandığını yine Ludingirra'nın ağzından öğrenelim: "Kili avucumun içine alarak elma gibi yuvarladım, ve iki taraftan bastırıverdim. Kenarları yuvarlak, kocaman mercimek biçimli bir şey oldu. Öğretmen torbamdaki kamış kalemlerden birini seçerek kil üzerine bir kez bastırdı ve 'Haydi bakalım, bunun gibi yapmaya başla dedi".

Sümer'de çocuklara yazı yazmasını öğreten okullarda öğrencilere yazıdan sorumlu Tanrıça Nidaba'yı öven ilahiler söyletilirdi. İşte o şarkıdan iki dize: "Ey hatunum Nidaba/ Yazı kamışı ile anlaşan sensin" (2).

YAZI TANRISI BİR KADIN

Eski çağlardaki animizm (canlıcılık) anlayışına göre; dağ, taş, bitki, hayvan yani her varlık, canlı ya da cansız, bir ruha sahip sayılırdı. Ayrıca bu varlıklar insanlara yardımcı olabilecek bilgilerle de doluydular. Önemli olan onların dilinden anlayabilecek bilgeliğe erişmekti. Ne var ki bilgelik sıradan insanların ulaşamayacağı çok üst basamaklardaydı. Sümer'deki Yazı Tanrıçası Nidaba aynı zamanda bilgelik tanrıçasıdır. Burada Nidaba'ya "Yazı kamışı ile anlaşan sensin" denilmesinin anlamı bu görüşle bağlantılı; yazı kamışının ruhu var ve onun dilini çözmesini bilen Nidaba diye düşünülüyor. Öyle anlaşılıyor ki Sümer'de yazıyı bulan, öğreten, yazılı dönemi başlatan Nidaba. Ama bir de onun önceli var, sözlü anlatım döneminin Ozan Tanrıçası Ninisina.

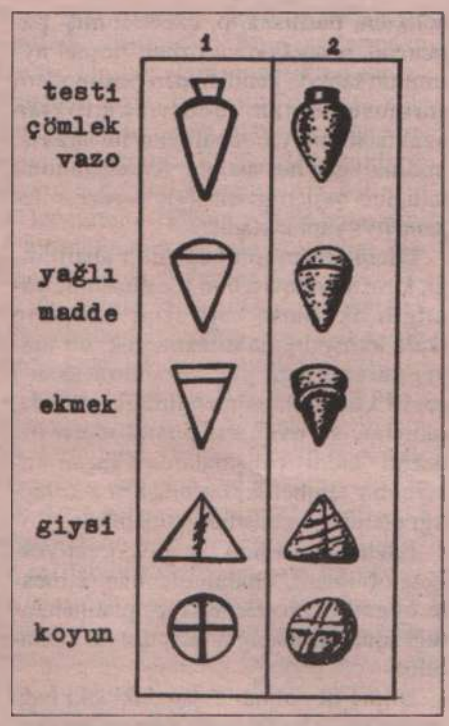

1. Sütun Sümer resim-yazı imleri.
2. Sütun, calculiler (jetonlar).

Ninisina Sümer'de ağıt tanrıçası. Öteki adı "Ağlayan Tanrıça". Bunun iki nedeni olabilir: Su kıyısında, sazlıklarda dolaşırken elindeki kamışa üflüyor ve inlemeli, ağlar gibi bir ezgi oluşturuyor kamışla. İkincisi ise gerçekten ağlıyor bu Tanrıça. Çünkü gözlerinden dökülen yaşlar oğlunu diriltecek. Yağmurlarıyla ünlü nisan ayının adı bu Tanrıçanın adından. Nisan yağmurları da onun gözyaşları ve toprağa karışıp bitkileri diriltiyor.

Ninisina kamışa üflemediği zaman ağıt söylüyor oğluna. Ağıt söylerken tılsımlı bir dil kullanıyor. Tılsımlı sözcükler, kamış, su (gözyaşları) ve toprak bir araya geliyor. Bunlar bereket ya da yaratma büyüsünün belli başlı öğeleri. Yaratılış mitlerinde salt onlar var.

Ninisina neden oğlunu su kenarında arıyor? Çünkü orada yoğurup biçim vermeye uygun toprak var. Neden elinde kamış taşıyor? İnanca göre Tanrıçanın soluğu, biçimlediği toprağı canlandırıyor. **Malik Aksel** "...çobanın elinde kaval, tekkedeki ayinde ney olur, kutsallık kazanır, çünkü erenlerin nefesi, kamil insanın iniltisi olduğuna inanılır" der (3). Bu inancın en eski kaynağı Ninisina, kamıştan çıkan ses onun soluğu.

Ezgilenmiş tılsımlı söz, üretim sırasında dikkatin dağılmasını önler, kadına güven verir; yapacağı iş ne ise düşüncesini toparlayıp ayıklanmış sözcüklerle kısa yoldan ifade etmeye, bir bakıma sözlü düşünmeye, iş üzerinde yoğunlaşmaya yarar. Bir örnek verelim: Ataerkil çağa geçilmiş, Altay'ın Eril Tanrısı İlgen bir dünya yaratmak istiyor, ama nasıl yaratacağını bilmiyor. Anaerkil dönemin yaratılış mitlerinde dünyayı, evreni, insanı analar tek başlarına yarattıkları için, anlaşılan İlgen (ya da İlgen'e bu rolü veren ozan) bu geleneğin etkisiyle, eski bir tanrı-anadan akıl danışıyor.

"Bir dünya istiyorum, bir soyla yaratayım!/ Bu dünya nasıl olsun, ne boyda yaratayım!/ Bunun çaresi nedir, ne yolla yaratayım!/ Bir ak- ana (Ak- Ene) var idi, yaşardı su içinde/ İlgen'e şöyle dedi, göründü su yüzünde:/ Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler İlgen,/ Yaratıcı olarak şu kutsal sözü öğren/ De ki hep, 'yaptım oldu' başka bir şey söyleme!/ Hele yaratır iken 'yaptım olmadı' deme" (4).

Üretim çağını başlatan kadınların içinde en etkileyici olanlar ulu- ana, Tanrı- ana diye anıldılar ve onların üretirken tekrarladığı sözcükler tılsım formüllerine, dua kalıplarına dönüştü. Bu kadınlar; tılsımlı saydıkları kamışla su kıyısındaki kile (balçık, işlemeye uygun tortul kayaç) toprak- anadan diledikleri nesnelerin, kafalarının içindeki imgelerini (düş, resim) çizdiler. Güneş kili kurutunca görsel işaretlerin aynen kaldığını gördüler. Tılsımlı işaretin dere kenarındaki toprağa çizilmesiyle kil tabletin ortaya çıkışı arasında bir ara basamak olmalı. Bu kadınlar ırmağın kenarında yere çizdikleri tılsımlı işaretin taşınır olmasını istediler, bir tür muska gibi; ya da onu barınaklarına götürmeyi.

Her coğrafyada istiridye kadın cinsel organıyla eşdeğer tutulur, inci ise cenine. Onlar avuçlarında yuvarlayıp bastırdıkları yassı topağın üzerine bir istiridye kabuğunu bastırıp izini çıkardılar, toprak- ananın tılsımlı cinsel organı. Ya da kamışla bir üçgen çizdiler. Önceleri o yassı topağın biçimi de bir piramiti, bir koniyi andırıyordu, yani muska biçimini. Bugün bile sigara böreğinin üçgen biçimde katlanan türüne kadınlar muska böreği derler.

Kadınlar tılsım nesnelerini ufak düğme büyüklüğünde bilye, koni, çubuk biçimi verdikleri kilden yapıp kurutarak hazırladılar. Sürü hayvanlarının yavrulaması, tarım ürünlerinin artması için bu nesnelere beklentilere göre sayısal değerler verdiler. Bu, toprak- anaya ya da bitkileri büyüttüğüne inanılan Ay- anaya gönderilen bir dilek mektubuydu.

İçlikköfte yapar gibi sol avuçlarının içinde ve sağ elin baş parmağıyla içini çukurlaştırarak oluşturdukları kilden kesenin içine (Yunancada caliculi denilen ve çakıl anlamına gelen); bilye, koni, disk, çubuk gibi nesneleri koydular. Henüz kurumadan kil kesenin ağzını sıvazlayıp avuç arasında yuvarlayarak kapadılar. Kadınların; kil kesede ve içine koydukları calculilerde örnek aldığı, gebe inek ya da inekte bedenleşen gebe tanrıçanın karnından ve içindeki ceninden başkası değildi. Calculiler daha sonra sürü sahibi ile çoban arasında sözleşmelerde de kullanıldı. Küçük koni (ya da üçgen imge) 1, küçük bilye 10, büyük koni 60 değerine sahipti. Üç boyutlu kil koni, Sümer resim- yazı göstergesi sala; sal ise çivi yazısının ilk harfi saplı üçgene dönüştü: 3, 6 ve 60'la olan ilişki kesintisiz sürdü. Kadınların kil hamurla içlikköftelik hamuru aynı biçimde yorumlamaları ilginç. "Bu işte kadın parmağı var" deyimi bu kadınların tılsımlı imlerle işaretli parmaklarıyla, gizemli kesecikler yapmalarından mı kaynaklanmıştı?

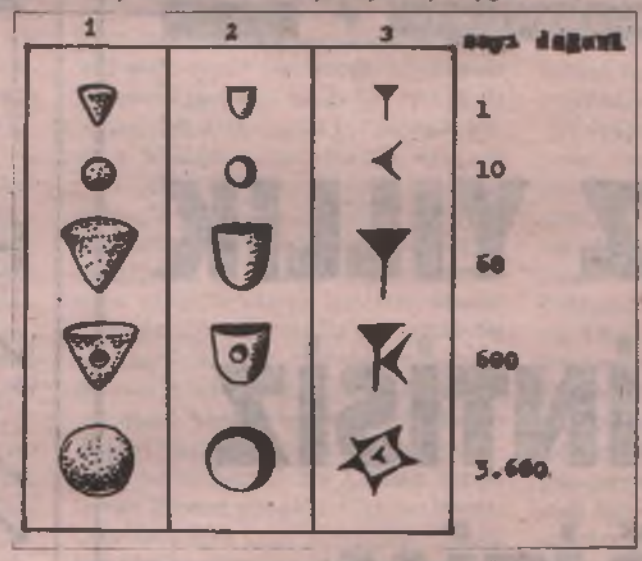

1. Sütun'da calculiler, Mezopamya'da İ.Ö. 4. binin ortalarında başlar. 2. sütunda, yumuşak kile bastırarak oyuk izlerin oluşmasıyla yazılan arkaik rakamlar. 3. sütunda, çivi yazısınınimleri. Calculiler'den çivi yazısına bir devamlılık görülmektedir.

"S" SESİ, KAMIŞ VE ÜÇGEN İLİŞKİSİ

Sümer yazısında ilk göstergenin biçiminin neden üçgen olduğunu artık biliyoruz. Sivri ucun devamı olan çizginin bazen fallusu, bazen rahim boynunu, bazen doğan oğuluya da ışık çizgisini, simgelediğini söyleyebiliriz. Kamışın içinden gelen soluk (ya da ağlamalı ezgi) kilin üzerinde bu ize dönüşüyor. Böylece yeni bir doğum gerçekleşmiş oluyor, kosmogoni (evrendoğum) tekrarlanıyor. Şimdi her yaratılış mitinde neden ezginin bulunduğunu daha iyi anlayabiliriz. Doğuran kadının iniltisi ve doğan bebeğin ağlaması ezgiye dönüşüyor. Bu sesleri ise en iyi kamış yansıtabilir. Sal her ay ölen ve yeniden dirilen Ay. Sal ölümden sonra doğum. Sal 365 günün adı. İşte bu nedenle yazının ilk göstergesi Sümer'de, ilk yaratıcının üreme organını anlatan göstergeyle bir tutulmuştur. Bu gelenek Arap alfabesinde alifle (elif), Yunan alfabesinde alfa ile sürer.

Birçok dilde soluk, ıslık, ses, işitmek, söylemek, rüzgar S sesiyle anlatıldı. O çağın yorumuna göre; doğanın dile geldiği yerlerde, toprakları aşan suda, dağları dolaşan rüzgarda, ıslıklı bir S sesi bulunduğu için belki de. Kamıştan çıkan ezgilerde insan soluğu S ile anlatılmaya uygundu. Tanrı- ana doğayla özdeş olduğuna göre, sesi de kozmik olmalıydı. Bu ses sudaki, rüzgardaki, kamıştaki S'den daha iyi ne ile anlatılabilirdi?

KADIN CİNSEL ORGANI VE SÖZCÜK BAĞINTILARI

Dünya dilleri içinde S ya da C ile ya da K ile gösterilen sözcükler aynı öbekte toplanırlar. Aşağıdaki sözcükler de "sal" eksenli olup çeşitli dillere S'nin, C ya da K değişimine uğrayarak girdiği sözcüklerdir.

Arapçada örnekler: Kal, söz. Kelam, Tanrı'nın sözü; Tanrı'nın yaptırım gücüne sahip olan, söylendiğinde maddeyi değiştiren söz. Kalu, dediler anlamında; kalubela Kutsal Kitap'ta "evet dediler" demek. Selis, akıcı söz. Selaset, anlatımda akıcılık, düzgünlük. Selika, güzel yazma ya da söyleme geleneği. Selim, kusursuz, doğru, eksiksiz, hastalıksız. Calib, kendine doğru çeken, çekici.

Kalde, Asur dilinde Kaldu. Mezopotamya ve Sümer'in güneyine verilen ad. Babil kralları Kaldular arasından sıklıkla çıkmaya başlayınca, bunlara Kaldeli adı verilir. Babil bilimlerini, özellikle kahinliği ellerinde tutan ve İÖ. 11. yüzyıldan başlayarak bütün Akdeniz havzasına yayan Aşağı Mezopotamya'lı rahip, yazıcı ve kahinlere, Yunanlılar ve Latinler "Kaldeliler"diyorlardı. Batı'nın gizilbilim geleneği Kaldeliler'i ata kabul eder. Roma İmparatorluğu'nun aracılığıyla Kaldeliler'in Babil'de ve Kalde'de uyguladıkları büyücülük ve mantikenin (mantıke; antikçağda kahinlikle ilgili uygulamaların tümüne verilen ad), bir bölümü Avrupa'ya miras kalmıştır (5).

Kalliope, Yunan mitolojisinde dokuz Musa'dan biri. Lirik şiir bu Tanrıçanın etki alanında sayılırdı. Bizim için en önemli niteliği, Kalliope'nin elinde tuttuğu yazı tabletleriyle birlikte betimlenmiş olması. Kalamala, Eski Yunan'da gizemli kadın tapımlarıyla ünlü Eleusis'te, nisan ve mayıs aylarında tarımcı kadınlar tarafından kutlanan bayram. Kalamala adı, bu şenlikte kullanılan gizemli göstergelerle ilişkili olabilir. Kalamos, Yunanca kamış; kalem, kalamos'tan. Kaligrafi, yazı sanatı, güzel ve süslü yazı. Kallos, Yunanca güzellik. Konya çevresinde de "keleş" sözcüğü güzel anlamda kullanılır. Bu sözcüklerin tarımcı kadınların üretim ilişkilerinden ve Sümer'de ki "Sal" sözcüğünden geldiğini düşünüyorum. Kalite ve kalifiye sözcükleri de aynı kaynaktan olmalı.

Sili, daha çok Türkmen kadınlarının dokuduğu, geometrik desenli ve Orta Asya özellikli dokumanın adı. Kilim, Anadolu'da kadınların dokuduğu yaygı. Yazının ilk işaretleri tarihöncesi duvar resimleri, boyalı çömlekler ve kilim gibi dokumalarda görülür. Günümüze ulaşan kilim motifleriyle, Çatalhöyük'te İÖ. 6. binlerde yapılan duvar resimlerinde kullanılan motiflerin aynılığı dikkat çekici. Her ikisinde de üçgen düzenlemeler, uç uca birleşen üçgen motifler ortak. Çatalhöyük duvarlarına çizilen üçgenler bereket, sağlık getirmesi amacıyla yapılmışlardı. Kuşkusuz önceleri kilimlerde de bu amaçla kullanıldılar. Arapçada zincirleme anlamına gelen iki sözcük var, müselsel ve selasil. Bu sözcüklerde en eski köken Sümer'deki Sal. Zincirlemeyi gösteren sözcükler neden üçgeni ve üçü gösteren sözcüklerle aynı kökten? Çatalhöyük duvar resimlerinde ve kilimlerde zincirleme motif üçgenlerle oluşuyor. Onlardaki birim üçgen. Bu, anayanlı soyun simgesel anlatımı olmalı. Birbirini izleyen ana kızlar birbirinden çıkan üçgenle gösteriliyor. Eğer kadın kız doğurmaz, erkek doğurursa zincir kesintiye uğramaktadır. Erkeğin doğumdaki rolünün bilinmediği çağın görüşü; dişi gösterge üçgen çoklukla, çoğalmayla ilişkili.

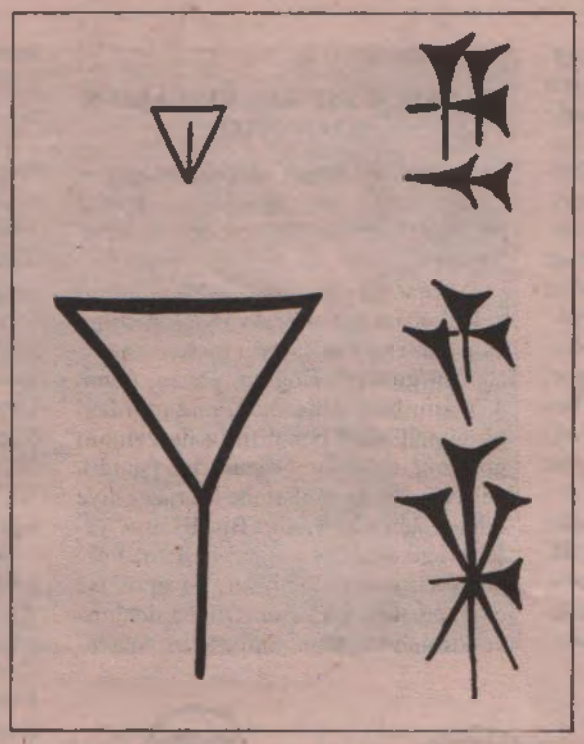

Sümer resim-yazının göstergesi sal kadın cinsel organı ya da kadın anlamında. Onun altında devamı olan gösterge, çivi yazısının ilk harfi.

Kali, Anadolu'da halı; kalmuk, tüylü yün dokuma demek. Kali ya da kilimin üzerindeki işaretler, motifler tılsım amaçlı yazının işaretleriydi. Kelam ve sal ile bağıntıları önce burada başlıyor olmalı.

Seal, İngilizce mühür. Kanımca ilk mühür saldan ötürü. Hint tantralarında da en büyük mühür tanrı- ananın mühürüdür (Tantra, Hindistan'daki kadın tapımlarında tedavi amaçlı çizimler, tılsım formülleri. Kilim ve halı motifleriyle, tapınak planlarıyla ortaklıkları vardır). Syl-lable (İngilizce) hece. Bu sözcüğün ilk hecesi de ilk kutsal hece salla ilişkili görünüyor.

Saliye (Farsça sal ve Arapça, -iyye'den) Divan edebiyatında hicri yılbaşını (Muharremin 1'ini) kutlamak amacıyla devlet büyüklerine sunulan övgü şiiri. İçinde yeni yılın tarihini, ebcet hesabıyla düzenleyerek saptayan bir beyit de bulunurdu. Sel-mek, Türk müziğinin en eski makamlarından biri.

Sol, müzikte ses değerlerini göstermek için kullanılan yedi notadan biri. Sol el, **Robert Graves**'de ve **Joseph Campbell**'de Tanrı- ana geleneğine bağlı kadınların gizemli harfleri, sayıları, gezegenlerin hareketlerini işaretledikleri, yani yazılar yazdıkları eldir. Sol eldeki işaretler ozanlık ve bereket büyüleri içindi ve notaların yazıldığı portre, hesap makinesi ve klavye gibi kullanılmaktaydı. (Okurun aklına şu soru gelebilir: Acaba yadsınan sol el, Tanrıçanın tılsımlı göstergelerle işaretlenen sol eli miydi?) Sol adlı notanın sal ile bağlantılı olduğunu, bütün gök cisimlerini doğuran tanrı- anayı ya da onun oğlu Sole'yi (Güneşi) temsil ettiğini düşünüyorum. Sal ilk varlık, bütün varlıkların ondan çıktığı ilk yaratıcı, tek ve biricik olan. Yalnız anlamındaki solo onun bu özelliğinden geliyor. Müzikte solo, tek başına çalınan ya da söylenen şarkı için yapılan müzik bölümü. Yeni yılda evrensel rahmi canlandırdığına, yeniden doğuşa yardım ettiğine inanılan Sümer ezgilerinden, Sümer inancından izler taşıyan sözcükler bunlar. Sal-ma için **Robert Graves** Güneş Tanrının annesi olan Ay Tanrıçası, diyor. Ma, Sümer dilinde anne anlamındaki "Ama"nın kısaltılmışı. (Bütün gökyüzünün, Tanrı- ananın tencere biçimli rahmi kabul edildiğini, bütün gök cisimlerinin ondan çıktığını, Bilim ve Ütopya'nın Mayıs 97, 35. sayısında anlatmıştım.) Arapçadaki sema sözcüğü Sal-ma'nın devamı (Sema, gök anlamına gelmekle birlikte, ezgiyle dans etmeyi de gösteriyor).

İngilizcede was- sail, içki alemi demek. Sümer'de Sal- ma adına yapılan, danslı içkili yeniyıl kutlamalarından gelen bir başka sözcük de Fransızca'da sarhoş anlamına gelen soule sözcüğü olabilir. Silenos da Yunan mitolojisinin daima sarhoş ama çok akıllı ve bilge erkek kahramanı.

SAL-ME'LER, SÜMER'DE TAPINAK FAHİŞELERİ

Sümer tapınaklarındaki Sal-me adlı kutsal kadınları anlatmadan önce, tapınağın her konudaki üretime örneklik eden bir eğitim merkezi olduğunu bir kez daha anımsayalım. Tapınağın planında Tanrı- ananın vulvasının tekrarlanması, tılsımlı gövdenin bütün üretimlere yararlı olacağı inancından ötürü. Genç kızların dokumayı, tarımı, çalgı çalmayı, içki yapmayı ve daha pek çok üretim biçimini öğrenmesinden, genç erkeklerin sevişmeyi öğrenmesine kadar geniş bir yelpazeye sahip tapınak öğretimi.

Sal-meler tapınakta ilk uygarlaştırıcı kadının (Tanrı- ananın) öğretisine bağlı kalan, onun önerdiği biçimde sevişmeyi öğreten kadınlar. Tıpkı, ergenlik çağındaki bir erkek çocuğa cinsellik dersi vermek için onunla kucaklaşan Hacılar'daki Tanrı- ana gibi (Bilim ve Ütopya, Mayıs 97, s. 22). O çağda gerekli bir eğitimdi bu. Çünkü üreme, aşk, doğum, cinsellik, çocuk gibi konular önder kadınların bilgi ve yetki alanındaydı. Salme'lerin bu adı almaları; kendilerini Sal-ma adlı tanrı- ananın kızları, ondan bir parça saymalarından ötürü. Ataerkil çağda ise, Tanrının gelinleri diye anıldılar.

Sal-meler, Tanrı- ananın yolunu izleyerek, hayvanlar gibi peşipeşine konumda sevişmek yerine; yüz yüze sevişmeyi, güzel sözcükleri ve yumuşaklığı katmayı, yani aşkı, deneyerek gösteriyorlardı genç erkeklere. Bunu uygarlaşmanın bir gereği, Tanrı- ana yolunda kutsal bir hizmet sayıyorlardı. Sümerli Ludingirra da "Tanrıçamız İnanna'dır bize sevmeyi, aşkı, üremeyi öğreten" diyor (6).

Bizim Sal-meler hakkında bildiklerimiz ataerkil dönemin yazılı belgelerinden elde edilenlerdir. **Leonard Woolley**'in verdiği bilgilere göre Sal-meler Sümer'deki rahibe kastlarının ikincisinde yer alıyorlardı. Bir Sal-me evlenebilir ama ne kocasından, ne de tapınaktaki ilişkilerinden çocuk sahibi olamazdı. Yine de çocuk olursa babanın bilinmesi yasaktı. Bu durumda çocuk annenin adıyla çağrılırdı. Eğer kocası çocuk sahibi olmayı çok istiyorsa, Sal-me kocasına kölelerinden birini odalık olarak verebilirdi (7).

Bu kadınların babası bilinmeyen oğullarına verilen adların daha sonra Sal-man, Sal-mon, Salamon vb. gibi adlara dönüştüğü kanısındayım. Ailenin ve evliliğin olmadığı dönemlerden gelen bu gelenekte Sal-meler önceleri çok kutsal sayılırken, giderek gözden düştüler. Salma adlı Tanrı- ana unutuldu. Bize ulaşan resim yazıda; şimdilik sal, Tanrı-anayla bağıntısı kopmuş olarak ve yalnızca kadın cinsel organı kimliğiyle ortaya çıkmaktadır.

Sal'dan türeyen ve kadın cinselliğini gösteren sözcükler de bulunmaktadır. Arapçada: Ca'l, yapmak, cinsel ilişki ve öbür ürünlerin yapılması. Sela, cenin torbası. Selil, yeni doğmuş. Seyl; sel, şiddetle gelen şey. Kanımca doğum sırasında anadan gelen suyun mitlerde abartılı biçimde anlatılmasına paralel bir ifade. Kalıp (Farsça kalbüd, Arapça kalib) bilinen anlamı dışında, sal'la bağıntısı, mitlerde Tanrı- ananın evrensel rahminin bir insan yapma kalıbı olarak anlaşılmasıdır.

Sel-va, İbranice, Tih çölünde Yahudilerin aç kalmaması için Tanrının gönderdiğine inanılan bıldırcın kuşu. Bu kuş çok yumurtlamasından ötürü mitlerde tanrı- ananın ve ondaki doğurganlığın simgesidir.

İngilizcede calve, buzağı doğurmak (tarımcı kadınların mitlerinde Tanrı-ananın inekte bedenleştiğini anımsayalım). With calf; yüklü, gebe kalmak; calf love, ilk aşk. Salacious, şehvetli, açık saçık. Saliva, salya, salgı. (Bu ineğin sağaltıcı tükürüğünden olabilir.

Sal- annatar, Hitit dilinde gebe kalan. Farsçada nevsal sözcüğü de eski çağlardan kalma evrensel "yeniden doğum"la ilişkili. Yeni yılda doğanın yeniden doğduğu, dünyanın yenilendiği inancından. Nevsal, yeni yıl.

Sal sözcüğü, Tanrı- ananın insanı topraktan yoğurup yaptığı inancıyla bağıntılı olarak kili (balçığı) göstermektedir. Arapçada şalşal, kil. Osmanlıcada ise, salsal. Ki, Sümer dilinde toprak ve Toprak Tanrıçası. İngilizcede clay, Fransızcada sol, İtalyanca'da suolo toprak demek. Türkler'de Aşk ve Bereket Tanrıçası Çolpan'ın adındaki Çol- bölümü sal ile aynı olabilir. Balçık sözcüğünün ise ilk biçimi: kalçık.

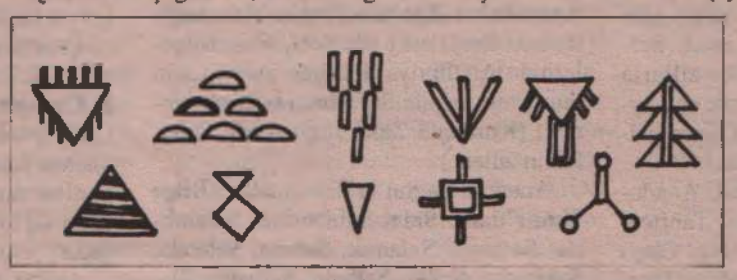

Proto-Elâm yazı göstergelerinde üç ve üçgen, haç ilişkisi. Kadınların dokuduğu kilim, cicim, sili motiflerine benzemiyor mu?

Fransızcada salope, sokak orospusu; sale, kirli,

edepsizce, açık saçık. Callipyge, güzel kalçalı. Caille, bıldırcın. Col, boyun, geçit. Colline, küçük dağ, tepe (Sümer kutsal evlilik şiirinde Aşk Tanrıçası İnanna kendi cinsel organını tepe olarak tanımlar). Caleçon, don, iç donu. Colombe, güvercin. Türkçede kullanılan keklik, kalça, şalvar, kaltak sözcükleri de kanımca Sümer'deki sal'la bağıntılı sözcüklerden.

SAL SÖZCÜĞÜ, KUTSALLIK VE GÜÇ

Arapçada: Sulta, otorite; sultan, yönetici; saltanat, yönetme. Calis, tahta çıkan. Salih, yetki sahibi; salah, dine bağlı, barış; salik, bir yola (tarikata) giren; salat, diz çökme, yere kapanma; salla, dua sözcüğünün kısa okunuşu (İslam'da).

Farsçada: Salar, başkan. İngilizcede self, kendisi, bizzat; slave, köle.

Saliens, Eski Roma'da Mars'ın rahipleri: Sümer'deki Sal-me adlı rahibelerin erilleştiğini, ataerkil düzenin Savaş Tanrısı Mars'ın rahipleri biçiminde sürdüklerini görmekteyiz. Salios, Saliens rahiplerinin savaş kuttörenlerinin kurucusu. Bu rahipler aynı zamanda kahin ve yazıcıydılar.

Salutatio, selam- saygı. Eski Roma'da halktan birinin, koruyucusu olan önemli birine yaptığı bayram ziyaretinin adı. Solenne, törenli, merasimli demek. Saluto, selam. Salute (İtalyanca) sağlığınıza.

Türkçede: Saltık, sonsuz ve mutlak olan, Şal- Yime, Altay yaratılış destanlarında önemli kutsal ruhlardan biri. Bence Sal-me'ye çok yakın. Selenge, Uygur yaratılış mitinde geçen ırmağın adı. Selenge Sal-anğ'la yani Sal-ana ile ilişkili görünüyor. Sel eski Türk mitlerinde önemli bir ad. Selçuk (ya da Sel'e eklenen küçültme ekiyle Selçik) adı belki de ana-yanlı bir soyun ve en baştaki ulu- ananın belirtkesiydi; daha sonra bir devletin adı oldu.

Herodes Philippus ile Herodias'ın kızı olan Yahudi Prenses Salome (ölümü 72'ye doğru), Sal-me geleneğine bağlı bir tapınak fahişesi olabilir. **Muazzez İlmiye Çığ**, Salome'nin yaptığı "yedi tül dansı"nın, Sümer Aşk ve Bereket Tanrıçası İnanna'nın yeraltına giderken giydiği yedi kat giysinin karşılığı olduğunu, her katta bir giysi çıkardığını söyler. İnanna eşi Dumuzi'yi dönüşü olmayan yere, yeraltına gönderirken, Salome Yahya Peygamberi ölüme gönderir.

R. Graves'e göre Sal-ma, Ay- ana anlamında, inek çehreli ve Güneş'in annesi. Babil'de Güneş'in adları Samah, Şamaş, Şems olur, annesi Sal-ma'dan ötürü. Akdeniz ve Ege'de Salmaah, Salmone, Salmaona'ya dönüşür. İsrail'de, Palestin'de Sal-ma Salmon'a dönüşür ya da Salomon'a ve erilleşir. Salma ya da Salim doğan Güneş Tanrı(ça)sını da gösterir. Ege'de Salmonea yapılır, daha sonra o da eril cinse dönüşerek Salmoneus olur (8). Türkçede Asya etkisi altında Aysel, Günsel, Selçuk, Salur, Saltuk gibi adlar dışında Mezopotamya etkili Selma, Sel-man, Süley-man gibi adlarla karşılaşmaktayız. Dikkat edilirse en yaygın Türkçe adlar olan Aysel, Günsel adları da Ay ve Güneşle ilişkilidir.

Cyllene (Cylle Ana) Sal-ana, Anadolu'da Ay ve Doğum Tanrıçası. Tanrıçanın adının Cylle bölümü kil (İng. Clay) ile çok yakın. Salmakis, bedeni Hermaphrodite ile tam olarak birleşen ve hep öyle kalan Asyalı Nemfa. Salamis Yunan mitlerinde ırmak kızı Nemfa. Kalypso, Yunan mitlerinde denizle çevrili ıssız bir adada yaşayan Tanrıça. **Azra Erhat**, Kalypso adının Yunancadaki saklamak anlamına gelen "kalyptein" fiilinden geldiğini söyler (9). Sümer'deki Salma da bütün Tanrı- analar gibi saklayan, koruyan, sağlık veren niteliklere sahiptir.

Sali, çok eski bir Sudan efsanesinde bir prensesin adı. Bu efsanede, geceleri parlak gök cisimleriyle dolu olan gökyüzü Tanrısal bir yazıdır; ve onu okumasını bilen Far-li-mas adlı bir rahiptir. Far'ı kaldırırsak, li-mas, Sal-me'nin bozulmuş biçimi gibi, onlardan birinin oğlu belki de. Sal-ma ise Sali'de prensese dönüşmüş (10).

Sal-ma tapımından etkilenen eski yerleşim adları da bulunmaktadır. **R. Graves**, Orta Arabistan'da Salma adlı, bir karavan geçiş yolu üzerindeki duraktan. Salma adlı kabileye ve Doğu Akdeniz'den Yunanistan'a kadar Salma'dan türetilen daha çok yerleşim yerlerinin adlarını sayar (11). Ur Salimu, Salem, Salamis, Solyma gibi. **Bilge Umar** ise *Türkiye'deki Tarihsel Adlar* kitabında Sala ile yapılan adların anlamlarına değinir: Eski Hellen dilinde selas; ışık, aydınlık demektir. Çok daha önce Luwi dilinde salu; ayışığı anlamına gelir. Anadolu'da Zile'nin (Tokat iline bağlı tarihsel kent) eski adı Zela, Hitit belgelerinde Anzilia'ya dönüşür; Anahit adlı tanrıçanın adı ile Sal adının birleşmesinden. (Kürtçede Zala, İngilizcede Sally, kadın adları.)

Anadolu'da Sal'la ilişkili adlar (**Bilge Umar**'dan): Sala, Salaberina, Salambria, Salamis, Salamut, Salana, Salanda, Salarama, Salba, Salbale, Salbakos Dağı, (Babadağı), Salda Gölü, Salkuma, Sallapa, Salluwatar, Solmisos Dağı (önce Tanrı- ana tapımı, sonra Meryem Ana tapım merkezi) (12).

TANRIÇA SAL-MA VE ZAMAN BAĞINTISI

Sal-ma ile zaman sözcükleri arasındaki benzerlik bir bağlantının habercisi mi? Eğer varsa bu bağlantı nerede kurulabilir?

Anlamı Ay- Ana olan Sal-Ma, tarımcı kadınların yarattığı Ay mitolojilerinin en önemli kahramanı. Bu mitlerde ay üç zamanı gösterir: Doğum, yaşam, ölüm. **J. Campbell** mitlerdeki, masallardaki üç güzellerden her birinin üç zamanı gösterdiğini söyler: Geçmiş, hal (şimdi), gelecek. Yunan mitlerinde Morialar diye bilinen üç kadın vardır: Biri Klotho, yaşam ipini eğirir ve yaşamı başlatır. Lakhesis kısmet, pay dağıtır. Atropos ise elinde makas, ipi keser. Örülen dokuma ve kirman yaşamın simgesidir. Anadolu'da halk ozanı aynı düNya görüşünü dile getirir: "Can ipini ten yününden ören kirman". Kirman, her coğrafyada kadının elindeydi.

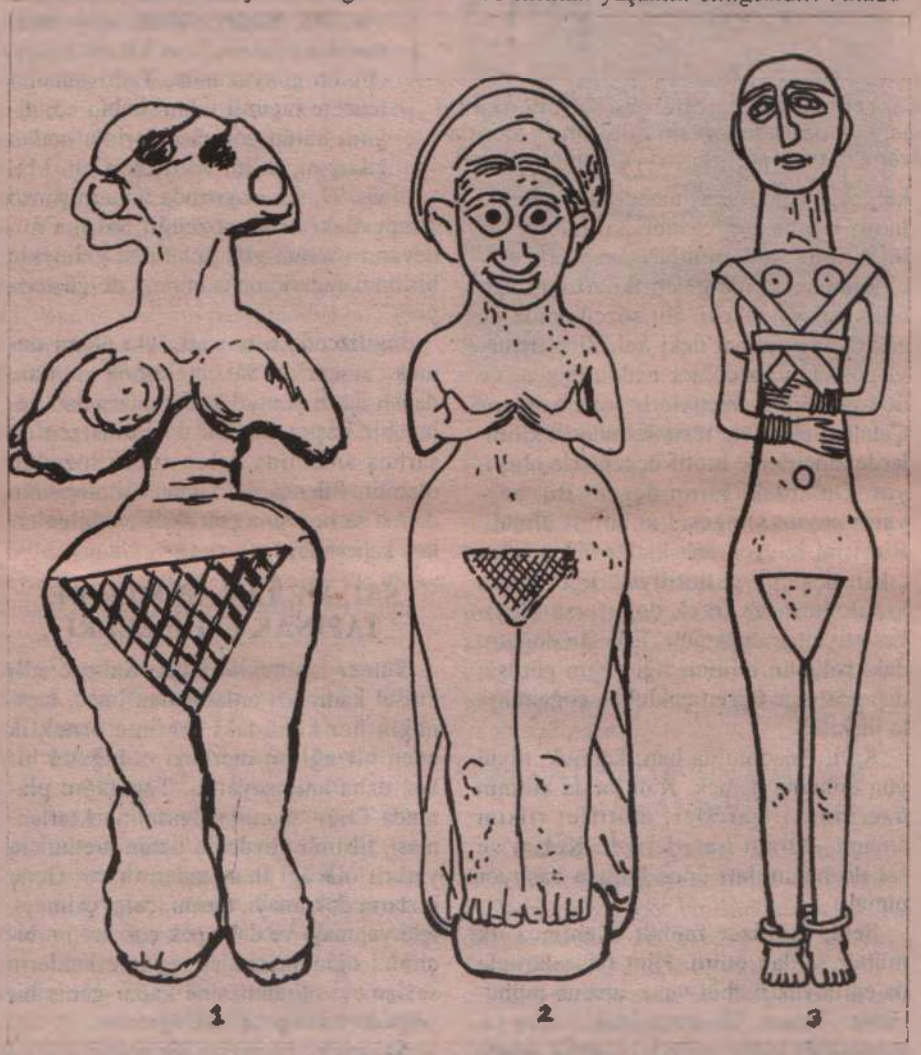

1. Tüm insanları (ve hayvanları da) sütüyle beslediğini, tükenmez bir besin kabı olduğunu söyleyen ulu-ana. Üçgen bereket tılsımı iyice vurgulanmış. Bronz, Alacahöyük, İ.Ö. 3. binyıl ikinci yarısı. 2. Fildişi heykelcik, Kültepe, İ.Ö. 18. yüzyıl. 3. Elektrum-altın, Hasanoğlan, İ.Ö. 3. binyıl sonu. Ortak özellikleri üçgenler: Güçlü bir olasılıkla tılsım içindi.

Avrupalı Kader Tanrıçaları olan Norn'lar da üç kadından oluşur. Norn'ların özel adları Norveç dilinde birinci kadında Urth (geçmiş) ikincide Verthandi (hal), üçüncüde skuld (gelecek) kavramlarıyla ilişkili sözcüklerdir (13).

Çatalhöyük'te Neolitik toplumun taptığı dişil Tanrı heykelciklerini **Mellaart, J. Campbell**'in yukardaki düşüncesini haklı çıkaracak biçimde açıklar: "En önemli Tanrı, genç bir kadın, doğum yapan bir anne ve yaşlı bir kadın olmak üzere üç ayrı aşamada betimlenen Tanrıçadır" (14).

Acaba yazı göstergelerinin ilki olan üçgenin üç köşesi "üç zaman"la ilişkili miydi? **Robert Graves**, İrlanda folklorunda tarımcı kadınların yorumladığı harflerin ağaçlarla temsil edildiğini gösterir: "B" Beth; Huş ağacı, doğumu temsil eder. "L" Luis; hayat ağacı, yaşamı simgeler. "N" Nion; Dışbudak ağacı, ölümden sonraki yeniden doğumu gösterir. Bu üç simge harf ve üç olgu, ağaç alfabesinde "saille" sözcüğüyle karşılanmaktadır. Saille sözcüğünün harf karşılığı ise S'dir. **Graves**, VII. yüzyılda derlenen folklorik bir alfabede S harfinin adının "salia" olduğunu belirtir. Salia ya da saille, Sümer'deki sal'dan başkası değil. **Graves**'e göre de bu sözcükler üç zamanı gösteren Ay- ana Sal-ma'dan geliyor. İngilizcede geçmiş zaman "was"; hal "is"; gelecek "shall" ile gösteriliyor; her üçü de S ile, acaba bu rastlantı mı?

R. Graves, İrlanda alfabesinde S'yi gösteren saille sözcüğünün Ay'ı gösterdiğini açıklarken; bunun en eski örneğinin Minos sarayında bir masada raslanan C olduğunu söyler. Eski Yunan yazısında S sesinin C biçiminde yapıldığını, bu biçimin ölmekte olan hilalden, alındığını belirtir. Ölmeye yakın hilal, mitlerde yaşlı Tanrıçayı ya da cadıyı temsil eder. Şair ve filozof **Graves**'in verdiği bir başka önemli bilgi de "kadın büyüsü"nün harfinin S olduğu, **Pitagoras**'ın dizgesinde S'nin Athena'yı temsil ettiğidir (15).

Tanrı- Ana dini, matematik zamanı ve mekanı da konu edinmektedir.

J. Campbell, "Ulu Tanrıça, adı ne olursa olsun, evrensel rahminde gece ve gündüzü barındıran, Demeter'de simgeleştirilen yaşam, ve yaşamın kızı Persefon'da simgeleştirilen ölüm dünyalarını içeren ulu varlıktır" diyor (16). Gece ve gündüz de yaşam ve ölüm gibi onun evrensel rahminden çıkar. Dahası onun rahmi öncesiz zaman ve öncesiz mekandır. Kozmos'u içinden çıkaran kaos, eril gücü- erkeği içinden çıkaran dişil ilke: Onun da tıpkı Ay gibi çift nitelikli olduğunu görüyoruz.

Ulu- ana aynı zamanda hep var olan, ölse bile yeniden dirilen, gelecekte de var olacak olandır. İlk yaratıcı, evrenin kraliçesi, her varlığın içinden çıktığı teklik, her varlığın ona döndüğü birlik ve çokluk. Çeşitli coğrafyalarda dağılan "Vahdet-i Vücut" felsefesinin en eski kaynağı, tarımcı kadınların ulu- ana (ya da tanrı- ana) eksenli bu dünya görüşüdür. Demek ki Ulu- ananın rahmi yalnız üç ve altmış sayısını göstermiyor; yin ve yang gibi iki kutupluluğu, yanı sıra tekliği de gösteriyor. Ve tekten çıkan bütün öteki sayıları. Bunlar Ay'ın da nitelikleridir. Ay gökyüzünde takvimi gösterdiği için bütün sayılar ondan çıkar. Ayın ritmiyle uyumlu olan kadın gövdesi de öyle. **J. Campbell**'e göre Tanrı- ana dini matematik zamanı ve mekanı konu edinir. Bunu Tanrı- ana dininin amentüsü sayabiliriz: İlk nedeni doğumda, adet kanamalarında, hiç şaşmayan hesaptan, takvimden ötürü kadın cinsel organına yüklenen, matematik bilgisine sahip olduğu inancıdır.

Kadın cinsel organı ya da evrensel üçgen, içinde ışığı barındırır. Kutsal ışık bilgiyle özdeştir. Varlıkların bilgisi, gizil anlamları, adları, sayısal değerleri gibi bilgiler ışıkla birlikte onun rahminden çıkar. Bu nedenle bütün coğrafyalarda, doğum Tanrıçaları aynı zamanda ışık ve bilgi Tanrıçalarıdır. Bütün entelektüel nitelikler onlara yakıştırılmıştır. Bu kadın yorumu en büyük dayanağını yaşamın içindeki uygulamadan alır; üretim çağını başlatanların erkekler değil de, kadınlar olmasından.

"Eski Mezopotamya hakkında bütün

bildiklerimizden, bazı rakamların kozmik düzen bilgisinin önünü açtıkları yolunda kanıtlar elde ediyoruz. Daha önce İÖ. 3200 gibi erken bir tarihte, yazılı tabletlerin ilk görünmesiyle ondalık ve altılık sistemler oluşmuştur. İkinci sistem soss'a dayanmaktaydı, 60;daireleri hala bu sistemle ölçüp hesaplıyoruz. Altmış saniye bir dakika eder, altmış dakika bir derecedir, 360 derece ise bir daire. Gök ve yer dereceyle ölçülür. Ve zaman daireleri: 60 saniye bir dakikadır, 60 dakika bir saat. Mezopotamya yılı 360 gündü; zaman ve mekan daireleri uyum içindeydi, aynı rakam ilkesinin iki yönüydüler. Ve mekan dairesinin merkezinde kutsal ziguratın beş noktası bulunuyordu (dört köşenin dört açısı ve göğe yükselen zirve) kutsallık onun aracılığıyla dünyaya getirilmekteydi. Zaman dairesinde de aynı biçimde, laik 360 günün yanında beş günlük ek festival haftası vardı; bu haftada eski yıl ölür, yenisi doğardı ve dünyadaki kutsallık ilkesi yenilenirdi" (17).

Kadın cinsel organının zamanla ve mekanla bağıntılı olduğu Hint düşüncesinde de görülüyor. **Campbell**, Hint düşüncesinin Sümer'le ilişkili olduğunu belirtir. Dünyanın çevresinde gösterilen zaman daireleri (eonlar) içinde en önemlisi, kozmik rahim dairesi adını taşıyandır.

Yine Sümer takvimine dönelim; burada yıl 72 haftadan oluşur. 72'yi kutsal sayı 6'ya böldüğünüzde 12 çıkar. Bir ay 6 hafta, bir yıl 12 aydan oluşur. Bir hafta 5 gündür. Bir ay 30 gün. Bu rakamların tümü sal üçgeninin verebileceği sayılar. Üçgen göstergenin 6 çeşit okunduğunu, bunlardan birinin de 60 olduğunu bir kez daha anımsayalım. 5 ya da 10 rakamı ise, üretimden kaynaklanan bu dünya görüşünde elle ilişkilidir ve bu el Tanrıananın tılsım imleriyle dolu elidir.

Malik Aksel, "Tanrı suretlerden bir suret olmadığı gibi bütün şekil ve suretler de kendisinden doğardı" diyor. Bu dünya görüşü tanrı- ana dininde de vardı ve sal üçgeniyle anlatılan da buydu. **M. Aksel** aynı kaynakta "Müslümanlıkta tanrıyı tek temsil eden, resim değil, harfler" (18) demektedir. Tanrı- ana dininde ise resim, heykel, harf, sayı hepsi tanrıyı temsil eder. Çünkü etiyle kemiğiyle yaşayan, buluşlar yapan, tapım gören kadınlardı onlar. Göstergeleri, onlar bulduğu için; harf imlerinin, rakamların onlardan (onların rahminden) çıktığı varsayılıyordu: Yazı ve rakamların göstergeleri, ondaki yaptırım gücüne sahiplerdi.

Arap alfabesinde karşılaştığımız ebcet hesabının, yani harflere sayısal değerler verilmesinin en eski kaynağının tarımcı kadınların bereket büyüleri olduğu şu örneklerde de ortaya çıkmaktadır: Arap alfabesinde "sad", S harfinin adı. Sad'ın sayısal değeri 90. Bu alfabede bir başka S harfi daha var; adı "sin", değeri 60. "Şin" Ş harfinin değeri ise 300. Bu harfler de eski Tanrılarla, Tanrıçalarla ve gök cisimleriyle ilişkili. Örneğin Sin, Sümer'de ataerkil dönemin Ay Tanrısı.

Bunların yanı sıra; Sal hecesinden türeyen ve zamanı gösteren sözcükler de bulunmaktadır. Sal eski Farsça, yıl; sal-i hal, içinde bulunulan yıl; salha, yıllar; sale, yıllık; Nevsal, İran'da yeni yıl.

Sal-name, eski dilde, yıllık. Osmanlı devleti'nde ilk salname 1847'de .

Arapçada şala (Osmanlıcada sala) namaz vaktinin yaklaştığını ya da bir müslümanın öldüğünü bildiren ezgilenmiş dua. Şalat (salat) zamanı gösteren namaz ve dua. Salif, önceki, geçmiş olan; selef daha önce yaşamış ata. Salise, saniyenin altmışta birine eşit yay ve açı ölçüsü birimi. İbranicede salis, üçüncü demek. Aynı zamanda eski takvimde haftanın üçüncü günü, yani salı (19). Günümüzde salı haftanın ikinci günü.

Erzurum Yakudiye Medresesi'nde Hayat Ağacı Tasviri

Eski çağlarda haftanın günleri, aylar Tanrı-anaların, Tanrıçaların adlarını taşıyordu; bu adlar giderek erilleştiler. Kanımca salı da, Sal-ma'nın, Ay Tanrıçasının günüydü.

Calendes, Romalılar'da ayın ilk günü. Calender Latince; takvim, liste. Kala, Sanskritçe zaman, an, yanı sıra; yıkıcı zaman, kaderi, sonu, ölümü belirtir. Kali aynı dilde mitsel dört zamandan biri. Hint mitolojisinde insanın sonunu belirleyen, kader veren, ölüm getiren güç Tanrıça Kali'dir. Tanrıça Kali ya da Kara Kali aynı zamanda karanlık gecedir ve gökyüzüne parlak gök cisimleriyle Tanrısal yazıyı yazan da odur. Gök daima zamanla ve yazıyla ilişkili ve gök geceleri Tanrıça Kali'nin ta kendisi. Kali ile Sümer'deki Sal temelde aynıdır. Caligo Latince'de karanlık.

SAL KÖKÜ VE ÜÇ SAYISI İLE İLGİLİ SÖZCÜKLER

Selas, Arapçada üç; salis, üçüncü; sadis, altıncı; müselles, üçgen; sülüs, esk. üçte bir anlamında. Arap yazı yazma biçemine verilen ad. Bu yazıda üçte ikisi düz, üçte biri yuvarlağımsı yazıldığından bu adı alır. Salib (Osmanlıca salip) haç, yanı sıra üçlüyü de gösterir: Baba, oğul, kutsal ruh: Ataerkil anlayışta "ana" üçlünün dışındadır.

Se Farsça 3. Shat Hintçe 6 sayısının günlük adı. Kala, Hint sayı dizgesinde 3'ün kutsal adlarından biri.

Salut adaları, Fransız Guyanası'nda üç ada. Sail İngilizcede yelken, üç köşeli olması anlamlı. Salep, sağaltıcı otlardan. Çiçeğinde üç adet taç yaprağına, üç adet çanak yaprağına sahip. Taç yapraklarından her biri ileri doğru uzanan dudakçıklarla dilimleniyor.

Mısır hiyerogliflerinde Ay anlamındaki göstergenin değeri üç; İrlanda'nın folklorik alfabesinde, saille S harfinin değeri on altı; Yunan yazı göstergelerinde T haçla özdeştir ve sayısal değeri üç yüzdür. **Georges İfrah**'ın Yahudi kabalalarından (Kabala, bir kimsenin adlarındaki harflerin sayısal değerlerinin toplanarak yorumlanması) verdiği örneklerde (20) sözcüklerdeki harf sayılarının toplamları olan sayılar çoklukla ya üçlü ya da altılı.

Bilinen en eski rakamlar Sümer'de: Sümer sayı dizgesinde ges, 1; es, 3; as, 6; usu, 30; ges 60 demek.

Asur- Babilcede selasu, 3; salasa, 30; sessu, 6; sussu- susi, 60. İbranicede slosah (dişil) ya da salos (eril) 3 demek; sisak, 6; slosym, 30; sisym, 60.

Sümercede Gök Tanrının (An sar) sayısal değeri 60; Yer Tanrıçasının (Ki sar) sayısal değeri 50; Ay Tanrının 30; İştar'ın (Venüs yıldızı, Zühre, çolpan) 15. Bu değerler ataerkil yorumun! Oysa önceleri gök, tencere biçimli ve gökcisimlerini içinden çıkaran rahim olarak yorumlanmıştı ve gök cisimleri de dişildi. At tanrısı artık eril ve adı Sin (yine S ile bağlantılı) Ninanna, Sümer Aşk ve Bereket Tanrıçası; adının anlamı, göğün kraliçesi. Ama o da artık Ay Tanrısının kızı, daha sonra Babil'de adı İştar olur.

Nidaba Yazı Tanrıçası. Adındaki "dab" bölümü, **Georges İfrah**'ın açıklamasına göre Sümercede, üzerine yazı yazılan kil tableti gösteriyor. Bir Sümerli sayman şu adı kullanabilir: "Lu ges dab-dim" (saymanlık için tahta tablet adamı). Saymanlar, yazıcılar için mesleğin piri, Nidaba. Ab, Sümer yazısında ineğin göstergesi olan bir im, inek başı.

Acaba Nidaba ile ineğin bir ilişkisi var mı? Bence var: Mitlerde ineğin postundaki ay, hilal, yıldız, alnındaki üçgen benzeri benekler yazı gibi kabul edilip yorumlanıyor. Anaerkil dönemde kozmik- inek- ana var, bu nedenle gök kadın ve inek daima bağlantılı. Gökyüzündeki işaretler ineğin üzerinde de var; ve bunlar o inançta yazı.

Bir de Sağlık Tanrıçası Bau var. Sağlık Tanrıçaları otlar, otların hangi ölçülerde bir araya getirilip karıştırılacağı, ateş, balmumu ve macun konusunda bilgililer. Yani; sayılar, doğa gözlemciliği, tılsımlar giriyor işin içine. Bunlar yazının ilk göstergeleri. Sümer Kralı Gudea, kendisine sağlık verdiği için Bau'ya teşekkür ediyor. Ataerkil dönemde neden Sağlık Tanrısına değil de, Tanrıçasına dua ediyor kral? Ataerkil dönemde neden Yazı Tanrısına değil de Yazı Tanrıçasına ilahilerle teşekkür ediyor yazı yazmasını öğrenen öğrenciler? Çünkü entelektüel kadınlar, entellektüel erkeklerden önce. Sally, kadın adı; aynı zamanda bu sözcüğün karşılığı (Webster Dictionary Edition'da) zeka kıvılcımının, zevkin, düş gücünün kaynağı olarak belirtilmiş. Ay- ana, Sal-ma'dan ötürü olamaz mı bu tanımlamalar?

Ataerkil dönem, kadınların entelektüel alanlardaki izlerini yok etse de, bu izler sözcük bağıntılarında erkekten çok dişil cinsi göstererek sürmekte. Çağımızda artık tarihi tersinden okumak önemli. Söylenenin gerisindeki, söylenmeyeni bulup çıkarmak için bütün coğrafyalardan örnekler göstermek, ortak ilişkileri yorumlamak gerekli. Tabi bunları yaparken de bilimsellik değerini yitirmemek çok önemli. Şunu unutmayalım ki, kadınların tarihinin adresi yazıdan daha çok, sözcük bağıntılarında, folklorda, mitlerde ve daha pek çok küçümsenip hor görülmüş, yok sayılmış bağıntıda.

DİPNOTLAR

1) Kramer, Tarih Sümer'de Başlar, Çev:, Muazzez İlmiye Çığ, T.T.K., 1990 Ankara, s. 18-309.
2) Muazzez İlmiye Çığ, Sumerli Ludingirra, Kaynak Yayınları, 1996, İstanbul, s. 40.
3) Malik Aksel, Anadolu Halk Resimleri, İstanbul, İÜ. Ed.Fak.Yayınları, 1960, s.161 .
4) Prof.Dr. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi I, T.T.K., Ankara,1993, s. 443.
5) Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Kaldu maddesi.
6) Çığ, Sumerli Ludingirra, s. 21.
7) C. Leonard Woolley, The Sumerians, Bar.Nob.Books,1995, New York.
8) Robert Graves, The White Goddess, Far.Str.Gir.,1966, New York.
9) Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Kalypso maddesi, Remzi Kitabevi, 1984, İstanbul.
10) Joseph Campbell, İlkel Mitoloji, İmge Kitabevi, 1992, Ankara.
11) R. Graves, a.g.y., s. 173
12) Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılap Kitabevi, 1993, İstanbul.
13) J. Campbell, Yaratıcı Mitoloji, Çev:, K. Emiroğlu, İmge Kitabevi,1994, Ankara, s. 130.
14) J. Mellaart, Yakındoğunun En Eski Uygarlıkları, Çev:, Bilgi Altınok Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988,İstanbul, s. 86.
15) R. Graves, a.g.y., s. 378- 387.
16) Campbell, Yaratıcı Mitoloji, s .31.
17) Campbell, Doğu Mitolojisi, Çev:, K. Emiroğlu, İmge Kitabevi, 1993, Ankara, s.123.
18) Malik Aksel, a.g.y., s. 146.
19) Ferit Devellioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat, 1970, Ankara.
20) Geoeges İfrah, Rakamların Evrensel Tarihi III, Çev:, Kurtuluş Dinçer 1995, Ankara, s. 224- 244.

Stres ve hastalıklar

Deniz AKGÜN (*)

Yakınçağ denilen içinde bulunduğumuz tarihsel dönemde, insanlığın bilimsel ve teknolojik alanda önemli ilerlemelere tanık olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber insan sağlığı bozukluklarının (hastalık, sayrılık) önemli bir bölümünün, oluş nedeni ve mekanizması bugün bile tam olarak bilenememektedir. Böylelikle sayrılıkların pekçoğunun kesin ve tatmin edici bir şekilde sağaltımı söz konusu olmamaktadır. Yazımız bu çelişkinin, nedenleriyle beraber incelenmesi amacını taşıyor.

Sayrılıkların oluş mekanizması ile ilgili ortaya atılan varsayımlardan hiçbiri ilgili süreci tam olarak açıklayamamakla beraber, her biri bir gerçekliği belirlemektedir. Bunlardan biri, ayrı toplumsal dönem ve değişen koşullarda diğerlerinden daha öncelikli olarak ele alınabilmekte ve diğerlerinin yanlışlanmasına neden olabilmektedir. Bu böyle olmakla beraber, söz konusu varsayım ve tezlerden her biri, belirli bir zaman diliminin özgül koşullarına göre bir gerçekliği tanıtlamaktadır. Örnekler vererek açıklamaya çalışalım.

Eski çağlarda, sayrılıkların çoğunun gücendirilmiş ya da kızdırılmış Tanrılar tarafından gönderildiği düşünülüyordu. Bir sayrılık ortaya çıktığında, bu durum Tanrılar tarafından cezalandırılmış olma gibi fizik ötesi süreçlerle açıklanabiliyordu (Nedensellik bağı çözülemeyen olayların raslantı ile açıklanışı, benzer bir yaklaşımın günümüzde de geçerli olduğunu göstermektedir). Dinsel düşüncenin ve din adamlarının tıp üzerindeki etkilerinin azaldığı Rönesans döneminde ise uzak bölgelere yapılan keşifler, farklı toplumların birbirleriyle daha yakın ilişkiye geçmesi, ticaretin merkezini oluşturan kentlerin oluşması gibi olgular, hastalıklarda bulaşıcılık boyutunun ortaya çıkmasına neden olacaktır. "Zaten Rönesans dönemi yalnızca sanatsal yaratma çağı ve modern bilimin beşiği olmayıp, aynı zamanda kentlerde ve kişilerde hijyenik olmayan koşulların bulunduğu, sayrılıkların dünya çapında yaygınlaştığı bir çağ idi" (1). Endüstrileşme sürecinin beraberinde getirdiği kentlerde kalabalıklaşma, yetersiz beslenme ve olumsuz hijyenik koşulların etkisiyle 1700'lü yıllarda tüberküloz (verem) Avrupa'da oldukça yaygınlaşmış ve 1801 yılında İngiltere'de ölümlerin yüzde 30'u tüberküloz nedeniyle olmuştur (2). Biraz daha ilerleyip 19. yüzyıla gelindiğinde ise sıkıntı ve stres çağı olarak da adlandırılan bir dönem çıkıyor karşımıza. Bu dönemde yazılan edebiyat eserlerinde, aşk ilişkileriyle hayal kırıklığına uğrayan ve bu nedenle sararıp solan soylu ailenin güzel kızının, sık sık vereme yakalanmasına ne anlam vermeli? Yalnızca romanlar değil, İkinci Dünya Savaşı sonrası kontrol grupları ile yapılan bir dizi çalışma, sayrılıkların oluşumunda rol oynayan bir başka etkenin varlığını bildirmiştir. Listeye onu da alalım. Heyecansal gerginlik (emosyonel stres).

ÇELİŞKİNİN EVRENSELLİĞİ VE ÖZGÜLLÜĞÜ

Tarihsel gelişmenin belirli bir döneminde üretici güçlerin evrimi, üretim ilişkilerinde kapsamlı bir değişmeye yol açtı. Yeni üretim ilişkileriyle uyumlu yeni bir toplumsal örgütlenme biçimi ortaya çıktı. Toplumlar uluslaştı. Üretim ilişkilerinin barındırdığı çelişkiler ulusal savaşlarla giderilmeye başlandı ve insanlık yeni bir savaşlar dönemine girdi.

Bütün önce bilinen etkenlerin yanı sıra, tüberkülozun oluşumunda rol oynayan ve vücudun savunma mekanizması ile amansız bir savaşım gerçekleştiren bir mikroorganizma varsa eğer, artık onu keşfetmenin tam zamanıdır. Daha sonraları, insanların atom bombası gibi çok etkili savaşım araçlarını bulması ile infeksiyon hastalıklarının antibiyotik sağaltımının aynı zamanlarda gündeme gelmesi, o kadar da büyük bir raslantı değildir aslında.

Yakın geçmişte gerilla savaşları ile, profesyonel orduların üstesinden gelemediği ölçüde, muhalif grupların bireysel terörizm yöntemiyle egemen güçlere meydan okuduğunu görüyoruz. Benzer bir süreç de insan vücudu ile sayrılık etkeni mikroorganizmalar arasında gerçekleşmektedir. Antibiyotiklerin yoğun olarak kullanıldığı bir dönemin ardından, antibiyotiğe dirençli bakteri suşları ve daha önemlisi virüsler meydanı boş bulmuşlar ve insan sağlığını tehdit eden etkenler arasında listenin üst sıralarına doğru tırmanışa geçmişlerdir.

Bu kadarına da pes doğrusu diyenler çıkabilir. Ancak günümüz tıbbında sayrılıkların oluş mekanizmasını açıklamak üzere, her taşın altından çıkan otoimmunite (kendine bağışıklık) teziyle de ilgili diyeceklerimiz var: Toplumsal sorunların oluşumunda bir dizi nesnel süreçlerin belirleyici olduğu düşüncesi, egemen güçler tarafından gözardı edildi. Yangının üzerine körükle gidildi. Sorunların nedenleri değil, sonuçları ortadan kaldırılmaya çalışıldı. İnsanların bir kısmı var olan sistem kendilerine yetmediği için sistemi değiştirmek üzere mücadeleye giriştiler ve sertçe cezalandırıldılar. Düzenin koruyucuları kimi zaman genel kuralları bile hiçe saydılar. Sistemi değiştirmek isteyenlerin, o toplumun kendi üyeleri olduğu unutuldu. Sistemi yaşatmak üzere organizmaların kendisine zarar verildi. Bunu anlatan bir başka kavram da otoimmunite olsa gerek.

Doğada çelişkiler evrensel ve bununla beraber göreli olgular olarak karşımıza çıkar (Çelişkinin evrenselliği ve özgüllüğü). Çelişkiler evrensel olarak vardır. Ancak çelişkinin bir boyutu belirli koşullarda diğerlerine göre öncelikli olarak vardır. İnsan sağlığında bozukluğa yol açan etkenlerden her biri, belirli koşullarda o bozukluğun oluşmasında öncelikli bir rol oynar. Onlar, belirli koşulların bir araya geldiği dönemlerde belirlenir, bir başka deyişle keşfedilirler.

Sayrılıkların oluşum süreçleri ile toplumsal süreçler arasındaki uyumun raslantısal olmadığı, orada bir nedensellik bağı olduğu doğrultusundaki tezimizi destekleyici açıklamaları yazının ilerleyen bölümlerine bırakalım. Şimdi asıl konumuz olan stresin hastalıkların oluşumundaki rolünün incelenmesine girelim.

1950'li yıllarda derlediği G.A.S. (Genel adaptasyon sendromu) ile **Hans Seyle** stresin canlılar üzerindeki etkileri ve bu etkilerin oluş mekanizması üzerine önemli açıklamalarda bulundu. Bu yaklaşıma göre, yaşamsal fonksiyonların amacı iç ortamı belirli sınırlar içinde denge durumunda tutmaktır. Zorlanma sonucu ortaya çıkan bir tepki olarak "stres", canlıların değişen koşullara uyum sağlayabilmesi için gereksinilen bir süreç olmakla beraber, olağan sınırların aşılması sayrılık belirtilerinin ortaya çıkması anlamına gelmektedir.

Sayrılığa neden olan bir etken ile karşılaşıldığında özgül yerel reaksiyonların yanı sıra, genel bir reaksiyon ortaya çıkar. İltihap, yanık, deri bütünlüğünün bozulması gibi durumlar yerel reaksiyonlardır. Genel reaksiyonlar ise halsizlik, iştahsızlık, ateş, özgül olmayan ağrılar, şok vb. reaksiyonlardır. Stres'in kan akımı, glikoz (şeker) ve öz kullanımı, birtakım sinirsel ileticilerin ortamdaki düzeyleri ve reseptör duyarlılıkları üzerinden etkiyerek genel reaksiyonların oluşumunda rol oynadığı bilinmektedir.

Genel reaksiyonlarla yerel reaksiyonları çeşitli birleşimleriyle de, çeşitli sayrılık belirtileri ortaya çıkmaktadır.

Strese yol açan etken ile karşılaşıldığında otonom sinir sistemi ve nöroendokrin sistem, organizmayı koruyucu nitelikteki etkinlikleriyle devreye girerler. Sempatik sinir sisteminin aktivasyonu ile kana bol miktarda adrenalin salınır. İç organlar ve derinin damarları büzülerek, iskelet kasları ve kalp kasına daha fazla kan gitmesi

Günümüz kentlerinin varoşu da merkezi de stres ve hastalıkların başlıca kaynağı

sağlanır. Kan glikoz (şeker) düzeyi artırılır. Kalp hızı artar, kıllar dikleşir, derinin ter ile ıslanması sağlanır.

Nöroendokrin sistem de metabolizmanın düzenlenmesinde rol oynar. Bu sistemin etkinliği sonucu bazal metabolizma azalır. Dokularda protein yıkımı artar. Heparin salınımı azalır. Bununla beraber bu sistem bağışıksal işlevlerin düzenlenmesine de katkıda bulunur.

Parasempatik sistem ise vücut kaynaklarının korunması ve tamirine yönelik etkilerde bulunur. Retinayı korumak üzere papili daraltır. Kalp kasını aşırı çalışmaktan alıkoyar. Vücudun artan gereksinimini karşılamak üzere besinlerin sindirimi ve emilimini artırır.

Bu süreç üç döneme ayrılarak da incelenebilir.

I- Şok dönemi

II- Direnç dönemi (iyileşme dönemi)

III- Çekilme ve bitkinlik dönemi

Bunlardan birincisinde sempatik sinir sistemi, ikincisinde glikokortikoidler, üçüncüsünde ise parasempatik sistemin görel etkinliği vardır.

Stres karşısında organizmanın henüz gerilemediği dönemde iki sürecin etkili olduğunu görüyoruz. İvegen stres durumunda sempatik sistem ve süregen stres durumunda nöroendokrin sistem (3).

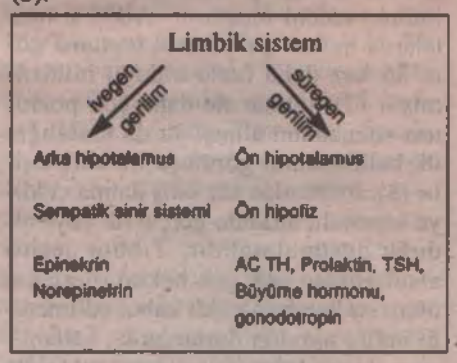

GERİLİM VE HASTALIKLAR

Bizi daha çok süreğen gerilim (stres) ilgilendiriyor. Organizmanın sürekli olarak gerilimle karşılaşması durumunda, şekilde belirtildiği gibi bir dizi hormonların kana salınımı artırılır. Başta böbreküstü bezi korteksinden salınan steroidler olmak üzere, bu hormonlar metabolizmayı ve immun fonksiyonları düzenleyici bir rol oynarlar. Ancak gerilimin varlığını sürdürmesi durumunda bu hormonların miktarı, artan gereksinimi karşılayamaz duruma gelir. Organizmanın yeni koşullara olağan sınırlar içinde uyum sağlaması olanaklı olmaz. Metabolizma bozulur. Bağışıklık sisteminin olağan olmayan etkileri ortaya çıkar. Bu şekilde uzun bir dönem varlığını sürdüren gerilim, organizmada sayrılıkların durumuna elverişli bir zemin oluşturur.

Bir dizi örnek verelim. İrritabl Barsak Sendromu (İBS) adında, oluşumundan gerilimli yaşamın sorumlu tutulduğu bir sayrılık tablosu var ki, bu tablo gastroenteoroloji polikliniğinde, hastaların yüzde 50'sinin başvuru nedenini oluşturmaktadır. Toplumda sık görülen bir diğer hastalık olan koroner kalp hastalığının gerilimli yaşam biçimi ile ilişkisi 1958 yılında yapılan bir çalışma ile araştırılmış. Bu çalışmada **Russele** ve **Zahmen**, kontrol grubuna göre görev sorumluluğu ağır kişilerde kalp krizinin 4.5 kat daha fazla görüldüğünü belirlemişler (4). Gerilimin, oluşumunda önemli bir rol oynadığı bir diğer tablo olan depresyon, toplumun yüzde 15'ini ilgilendiriyor. Bir başka önemli sayrılık grubu olan kanserlerin oluşumunda da, immun fonksiyon bozukluklarının (anormal hücrelerin artması yolu ile) katkısının olduğu düşünülmektedir. Peki ya romatoid artrite literatürde ilk olarak 19. yüzyılın ortalarında rastlandığını biliyor muydunuz? "Bu tarihten önceki tıp kitaplarında romatoid atritin izi yoktur. Kutsal kitaplarda ve **Shakespeare**'in yapıtları gibi klasiklerde de, romatoid artritteki bozukluklara uyan değişiklikler bulunmamıştır. İnsan vücudunu en ince ayrıntılarına kadar belirtmekle ün yapan Rönesans dönemi sanatçılarının resim ve heykellerinde, romatoid arritin yaptıklarına benzer biçim bozukluklarına rastlanamamıştır. Oysa sözü edilen kaynaklarda, birçok hastalık son derece iyi anlatılmış ve çizilmiştir." (5)

Şehirlerin kenar semtleri, insanca yaşamak isteyen milyonlarca insanı barındırmaktadır.

Romatoid artrit, astma, diabetos mellitus (şeker hastalığı) gibi oluş mekanizması tam olarak bilinmeyen onlarca sayrılık var ki, bu sayrılıkların oluşumundan otoimmunitenin sorumlu olduğu düşünülmektedir. Ancak anımsatmakta yarar var. Otoimmunite neden değil, sonuçtur.

STRESİN SOSYAL BOYUTU

Yazımızın başında pek çok sayrılığın oluşumu ile ilgili süreçlerin tam olarak bilinemediğini söylemiştik. Kanımca bilinmeyen süreç "stres"tir.

Günümüzde "mucizevi ilaç" kortikosteroidlerle uygulanan, immun baskılama sağaltımıyla birçok sayrılık tablosu ortadan kaldırılabiliyor. Ancak steroidler çok önemli yan etkilerinden ötürü uzun süre kullanılamazlar. Daha da önemlisi, steroid ile sağaltılan hastalar ilaç kesildikten bir süre sonra daha ağır bir tablo ile karşımıza geliyor. Bunda şaşacak bir şey yok. Eğer sayrılığın oluşumunda vücudun kendi ürettiği steroid miktarının yetersizliği söz konusuysa, ki öyledir, dışarıdan verilen steroid uzun dönemde vücudun kendi üretiminin baskılanmasına neden olmaktadır. Uzun vadedeki zararları pahasına, kısa vadeli çözüm. Dünyanın bugünkü sistemi ve toplumları yönlendiren günü kurtarma felsefesiyle ne kadar uyumlu.

Yazımızda stres kavramını ele aldık. Bizim sözünü ettiğimiz biyolojik ve psikolojik boyutlarının yanı sıra, stresin sosyal boyutudur.

Bugün insanların büyük bir kısmı yapısal sorunları tam olarak çözülmemiş birkaç milyonluk şehirlerde yaşıyor. Ulaşım sorunu, yerleşim sorunu, çevre kirliliği sorunu bunlardan birkaçı. Ancak daha önemli sorunlar da var. Şehirlerin kenar semtleri, insanca yaşamak isteyen milyonlarca insanı barındırmaktadır. Beslenme ve barınma gibi temel gereksinimlerin giderilmesindeki güçlük, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yoksunluk, işsizlik ve bir kenara itilmişlik var bu insanların gündeminde. Bununla beraber sınıfsal çatışmaların yaşama yansıyış biçimi olarak savaş ve savaşın beraberinde getirdiği olumsuz yaşam koşulları.

Dünyada bir altüst oluş dönemi yaşanmaktadır bugün. Bunun nedeni üretici güçlerle üretim araçları arasında beliren uyumsuzluktur. Üretimin bu denli toplumsallaştığı bir dönemde, üretim araçlarının bugünkü mülkiyet biçimi ile sistemin yeniden üretimi olanaklı görünmüyor. Sistemin yeniden üretimi sorunu, sınıfsal çelişkilerin geri plana itildiği düşük şiddetli, süren çatışmalar yoluyla aşılmaktadır ve bugün dünyanın her yanında yaşanan ulusal boğazlaşmalar bu olgunun tanıtlanmasıdır.

Bununla beraber benzer politik görüşlü kişilerin kendi aralarında bile amansızca tartışmalarına tanık olduğumuz bir dönemde, sosyal boyutuyla stresin yaşantıyı ne ölçüde etkilediğini hesaplamak zor olmasa gerek.

Bugün Birleşik Devletler'de stres ve heyecansal gerginlik ile ilgili bedensel-tıpsal sayrılıkların yarattığı üretkenlik kaybının yılda 100 milyar dolara vardığı söyleniyor. Bir başka deyişle günümüzde tıbbın gündemini stres oluşturmaktadır. Bununla beraber şunun ayırdına varılması gerekiyor ki, sözcüğün gerçek anlamıyla bilim, sisteme ters düşmemek gibi bir kaygıyla hareket edemez.

Borsadan bir görüntü. Koronel kalp hastalığı gerilimli yaşamın sonucu.

(*) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencisi

DİPNOTLAR

1) Doç. Dr. Ayşegül Demirhan, Kısa Tıp Tarihi, Bursa Üniversitesi Yayınları, No 2, 1982, s.58.
2) Doç. Dr. Ali Kocabaş, Tüberküloz Kliniği ve Kontrolü, Adana, 1991, s. 5.
3) Tarhan N., Stres ve Hastalıklar, Gri Ajans, Bölüm: 3, 1990, şekil: 3.
4) agk., Bölüm: 4.
5) Necdet Tuna, Romatizma! Hastalıklar, Hacettepe Taş Kitapçılık, 1982.

Sözlük

Nöroendokrin sistemi: Böbreküstü bezi, tiroid, yumurtalıklar gibi iç salgı bezlerinin işlevlerinin düzenlenmesini sağlayan sistem.

Romatoid artrit: Orta yaşlı kadınlarda daha sık görülen eklemlerin iltihaplanması ile karakterize ilerleyici ve dejeneratif bir eklem hastalığı.

Otoimmunite (Kendine bağışıklık): Vücudun savunma sisteminin, kişinin kendisine zarar vermesi durumu.

Otonom sinir sistemi: Sempatik ve parasempatik sistem olarak ikiye ayrılır. İç organlar, kan damarları ve bezlere doğru ya da bu yapılardan merkeze uyaranları taşıyan sinir sistemidir.

Stres: Gerilim, zorlanma.

AIDS'le sona yürümek...

Arın NAMAL (*)

İnsanların çoğu, ani bedensel ve ruhsal acılardan uzak bir ölüm dilerler. Böylelikle ölümün güçlüklerle dolu, uzun bir evrede gerçekleşmesi söz konusu olamayacak, akla bile gelmeden ansızın yaşanacaktır (1).

AIDS insanların bu beklentilerini mümkün kılmayacak hastalıklar listesine oldukça farklı özellikleriyle yeni bir hastalık olarak eklendi. Modern toplumlarda bilincimizin gerilerine ittiğimiz, yaşanmasına sıra geldiğinde kliniklere sürerek "hospitalize" ettiğimiz ölüm (2), AIDS gerçeğiyle yaşamların karşısına dikiliverdi. Çünkü yaşam çeşmesi zehirlendi. İnsan düşüncesinde yaşamın üretilişiyle özdeşleşmiş olan cinsel ilişki, cinayet ya da intihar anlamını taşır oldu (3). Organizmadaki rolünün ötesinde tarihten günümüze ayrı anlamlar yüklenmiş olan kan, artık ürkütücü bir bulaşma kaynağı.

Enfeksiyonun yaş gruplarına göre dağılımını gösteren dünya ölçekli tablolar, hastalığın sıklıkla genç nüfusu vurduğunu ortaya koymakta (21). Yaşama gerçek anlamda henüz başlamış oldukları söylenebilecek, çoğu önceki yaşamlarında önemli bir sağlık sorunu ile karşılaşmamış kişilerden oluşan bu kuşak, tıbbi ve sosyal açmazlarla yüklü hastalığın ağır sonuçlarını yaşamaya başlar.

Diğer infeksiyon hastalıklarında infekte oluş ile hastalık tablosunun ortaya çıkışı arasında geçen sürenin sınırlı oluşu, hastanın haftalar, en geç aylar sonunda seyrek olarak yaşamını yitirmesi, sıklıkla da tedavi ile sağlığına kavuşması, HIV enfeksiyonunu bu hastalıklardan derin çizgilerle ayırır (4). HIV'nin vücuda alınışından hastalık tablosunun ortaya çıkışına kadar geçen, "latent devre" olarak adlandırılan süre pekçok faktöre bağlı olarak değişkendir ve yılları kapsar biçimde de uzundur. Bir AIDS hastası bu belirsizlik sürecini "ayarlandığı zaman belirsiz bir saatli bomba ile yaşamak" olarak tanımlamaktadır (18). Hastalığa özgü psiko-sosyal sorun odakları bu uzun latent devrede yaşanan gerilim, bedensel çöküşle gelen hareketlilikte kısıtlanma, başkalarını infekte etme korkusunun getirdiği yalnızlık ve bilinen yüksek mortalite (ölüm) nedeniyle beklenmedik, erken bir zamanda ölmekten korkma gerçeklerinde somutlanır (1). **Nichols** (7), AIDS gerçeğiyle karşılaşan kişinin ruhsal tepki aşamalarını dört evrede sınıflamıştır. Birinci evre olan başlangıç krizi evresinde kişi gerçekleri düşüncesi dışında tutma savunmalarını kullanma eğilimindşedir. Kişinin bu mekanizmalarını güç durumuyla başa çıkmak için kullandığını bilerek, yadsıma tavrının zorla üzerine gitme yerine, kendi duygularıyla baş etmeye hazır olana dek desteklemek en doğru tutum olarak kabul edilmektedir (16). Bu dönem ardından öfke duyguları, suçluluk duyguları ile karışarak yeni bir evre şekillenir ki, bu da geçiş aşaması adını alır. Kişi sağlıklı birey olma durumundan hasta rolünü kabullenişe geçmektedir. Kızgınlık, suçluluk, kendine acıma duyguları ve anksiyete evreye damgasını vurur. Bu dönemde içe dönen öfke ve kızgınlık ruhsal çökkünlük yaratırken, dışa yansıtılan öfke riskli davranışların artmasına neden olur (10). Bu evrede hastanın kişiliği kadar çevresinin tutumu da ortaya konan tepkilerin gelişim ve seyrinde etkilidir. Aile, çevre ve sağlık elemanları bulaşma yollarının yanında bu hastalığın nasıl ve hangi türden insan ilişkileri ile bulaşmayacağını da bilmeli ve buna uygun davranışlar segilemelidirler. AIDS hastalarının, ya da seropozitiflerin yıkıma götürecek ölümcül bir hastalığın pençesine düşmüş oluş korkularını, toplumdan dışlanma korkusu da besler (14).

AİDS'Lİ HASTA "SOSYAL ÖLÜM"LE KUŞATILMIŞ

HIV infeksiyonu ya da AIDS hastalığında tek tek kişilerin ya da grupların yaşama biçimlerinden ötürü damgalanmaması gerektiği görüşü etik açıdan kabul görürken, hastalık hakkındaki önyargılarını koruyan toplum, çoğu kez infekte ya da hasta kişileri dışlamakta, sosyal haklarından yoksun bırakmakta, aşağılayıcı sınıflandırmaların içine dahil etmektedir. AIDS'le "sosyal ölüm" tehlikesi hastayı kuşatırken, virüsün tahribatından önce, toplum tahribatıyla örselenmiş yaşamlar, "sosyosomatik" olgulardan söz etmeyi mümkün kılmıştır. Oysa seropozitiflik ya da AIDS tanısı konmuş olanlarda, psikoterapi yoluyla destek sunmanın yanında, toplumsal çevrenin psiko-sosyal desteğini işler kılmanın yararlılığı, değeri ortaya konmuş bir gerçektir (14).

AIDS'li ölüm, bir anlamda pozitif test sonucu ile karşılaşmakla başlar. Çünkü bilinmektedir ki AIDS'de tedaviler paradoksal bir anlam taşır. Tedavi sözcüğü içeriğini karşılamaz, adeta hastalığın adım adım ilerleyişini simgeler. Medya yoluyla hemen hemen her gün hastalığın çaresizliği, hastaların ise sefil yaşamlarından ötürü soru-

Enfeksiyon yalnızca iç organları tutmaz, belirtileri ciltte de görülür.

nun pençesinde oldukları haberleri görülmekte, duyulmakta ve okunmaktadır. Bu zeminde kişinin HIV-Antikor testine yönelmesi zorlu bir karardır. Virüsü vücuduna almış olabileceğini düşünen kişinin teste yönelmesi hastalığın yayılımının önlenmesi için etik bir yükümlülük olarak görülürken, toplumun sağlıklı bireylerinden de aynı temelde HIV- AIDS'lilere çeşitli düzlemlerde dayanışma sunmaları beklenir (1, 10, 17). Danışmanlık sunulmadan test uygulaması yanlış kabul edilmektedir. Test öncesi danışmanlığın kısa ya da uzun süreli olması konusu da hassas karar gerektirir (1). Danışmanlığın amacı, kişiyi pozitif test gerçeği karşısında cinsel yaşamında değişiklikler yapmaya yönlendirmek, eşiyle ilişkisi gibi psikolojik sorunlarının yanı sıra sosyal çevre ile de sorunlarını en aza indirgemesine yardımcı olmak, infeksiyonu nedeniyle taşıması gereken sorumluluğu desteklemektir (1). HIV-Antikor testi, bilgilendirme, aydınlatma sonucu kişinin oluru alınarak uygulanabilir. Zorunlu test, tarama testi, kişinin bilgisi dışında test uygulamaları özerkliğe darbe olarak kabul edilirler (13).

Başlangıç krizini izleyen geçiş aşaması yerini kabullenme evresine bırakır. Yaşamı tehdit eden bulaşıcı bir hastalıkta hastalığın pençesindeki kişinin hastalığını kavraması oldukça önemlidir. Bu anlama ve kabullenme, hekimle kurulan ilk ilişkiyle başlayan bir süreçtir. Hekimin hastayı izleme protokolünün bir yönünü de tanı hakkında hastasını aydınlatma sorumluluğu oluşturur. HIV- AIDS bulgularında hekim tanısını açıklarken güç bir ödevle karşı karşıyadır. Tanının kişiye bildirimi ile ani psikolojik reaksiyonların ortaya çıkabileceği ve bunların acil müdahaleyi gerektirir nitelikte olabilecekleri hekimin önlem almış olmasını gerektirir. Bu noktada psikolojik destek sağlama, hastanın psikiyatrik desteğe ulaşmada yolunu açma hekimin aydınlatma görevi kapsamındaki yükümlülükleri içinde yer alır (3, 5). Kişinin sağlığını olumsuz etkileyeceğini düşünerek sonucu gizlemek (therapeutic privileg) HIV tanısında dayanak bulacak bir yaklaşım olamaz.

AIDS öteki iyileştirilemeyen hastalıklarda olduğu gibi, başından itibaren intihar nedeni oluşturur. AIDS'li hastalarda intihar girişiminin topluma göre 36 kez daha fazla olduğu bildirilmiştir (7). İntihar ile daha çok pozitif test sonucunun alınışı ya da hastalığın ilk belirtilerinin görülüşü ile karşılaşılır (8). İntihardan söz ediş daima ciddiye alınmalı, ardında gerçeklik payı olduğu düşünülmelidir. Tıbbın çeşitli alanlarından pek çok hekim, hastanın ölüm endişesinin ciddi kabul edilmediği hafife alındığı durumlarda, katlanılmaz durumlarını kanıtlama amacıyla intihar yolunu seçtiklerini açıklamışlardır (7, 8, 11). Yaşamın sonlarına yaklaşıldığında da intihar isteği güçlenebilir. Ölüm anını geciktirmeye yönelik girişimler genellikle acı vericidirler ve kişi yaşamı ve ölümü üzerinde karar veremeyeceği bir süreç yaşamaktan ürker. AIDS hastalarının yaşamlarının sona erdiği koşulların, diğer ölümcül hastaların yaşamlarının son bulduğu koşullardan daha olumsuz olduğu da ayrı bir gerçektir. Hastanelerde AIDS hastaları istenilmeyen kişilerdir ve adeta terk edilmişliği yaşarlar. Üstü kapalı ya da açık uygulamalar "tecrit" niteliği taşır.

Kimi kez böylesi bir yaşamın, böylesi bir ölümün acısına dayanamayacaklarını düşünen yakınları, intiharı yeğleyişe sessiz onay verirler (8). HIV- AIDS'li kişilerin eşleri, yakınları arasında da sevdiklerinin tükeniş sürecine tanıklık etmek istemeyerek yaşamlarına son verenler de olmuştur (8,

Aids'li hastanın yakınları, özellikle ailesi tarafından desteklenmesi büyük önem taşır.

Çok sayıda çocuk AIDS'e yakalanma riski taşıyor.

11, 16). Bu nedenle HIV- AIDS'in bireyin yaşamının ötesinde, paylaşılmış yaşamları da altüst eden bir gerçek olduğu unutulmamalıdır.

HASTANIN BİLGİLENDİRİLMESİ ZORUNLUDUR

AIDS hastasının ya da seropozitifin, başkalarının da kendisine insanca yaklaşabileceğine inancı, hekimin kendisine haklarını gözetir tarzda yaklaşımıyla başlar. Hastalığı ile ilgili olarak yeterince bilgilendirilmek, kuşkusuz her bireyin hakkıdır ve hasta- hekim ilişkisinin en temel gerekliliklerindendir (3). Hekim hastalık ile ilgili gerçekleri açıklarken umudu yok edecek katı, ruhsuz bir dürüstlük yaklaşımı içinde olmamalıdır (15, 22). Hastalar, hekimlerin ve diğer sağlık alanı çalışanlarının hastalıkları hakkında umut duymalarını adeta yasaklar tarzdaki yaklaşımlarından yakınmaktadırlar (8). Oysa HIV-AIDS'li kişilerin, içinde bulundukları duruma yaklaşımlarının, genel durumlarını etkilediğini ortaya koyan araştırmalar vardır (10).

Bu gerçek, "lenfositik interstisyel pnömoni (LIP)" tanısıyla hastaneye yatırılmış dört yaşındaki AIDS'li bir kız çocuğun resimlerinde en somut ifadesini bulmaktadır. Hastanede kalış süresi içinde kendisini "bacacı" olarak resmeden J. bu sorunu aşıp eve kavuştuğunde kendisini "çiçek açmış ağaç" olarak çizer. Beş yıl kronik akciğer iltihabı ile pençeleşerek dokuz yaşına ulaşır. Öyle zayıflamıştır ki, küçücük omuzlarıyla taşımaya çalıştığı küçük sırt çantası arasındaki oransızlığı görenler dona kalmaktadır. Çizdiği son resimlerden birinde yıldızlı gökyüzü altında çadır, önünde kollarını gökyüzüne uzatmış anne yer alır. J.artık resminde kendisine yer vermemiştir (9). HIV ile yaşamak testle başlayan, çok sayıda ve çeşitli tıbbi uygulamalarla süren uzun ve zor bir süreçtir. Yaşam adeta tıpla iç içe geçmiştir. Periyodik kontroller, sürekli ve artan sayıda ilaç kullanımı, yinelenen incelemeler, giderek hastanede kalmayı gerektiren zaman kesitleri, gündelik yaşamda karmaşıklığın ve güçlüklerin ağır basmasını beraberinde getirir. Kişi bedeninin infekte olmuşluğunu ve infekte edilebilirliğini durmaksızın duyumsar. Tüm dikkatini bedenine yöneltmiştir. HIV infeksiyonu özelinde deri belirtileri hastalarda damgalanmışlık duygusu uyandırır (6). HIV-AIDS'lilerin genelinde genç yaşta oluşları ve toplumun ideal güzellik tanımında pürüzsüz cilde sahip olmanın önemli bir yer tutuyor olması belirtilerin yol açtığı psikolojik baskıyı arttırır (6). Fırsatçı infeksiyonların iç organları tutuşuna kıyasla, infeksiyonu gözle görünür kılan belirtiler, durmaksızın hastalığı çağrıştırdıkları için kişileri yeni belirtiler aramaya yöneltir (8). Genç bir hemofili hastası olan bay K. seropozitif olduğunu öğrenmiştir ve kendisinde AIDS gelişeceği endişesini taşır. Günlerini saatlerce derisinde Kaposi sarkomu ya da infeksiyon hastalıkları sonucu oluşmuş deri belirtileri aramaya hasreder. Hergün vücudundaki bütün benleri ve çilleri saymakta, bir fazla sayıya ulaştığında sayma işlemine yeni baştan başlamaktadır (8).

AIDS sanıldığı gibi yalnızca siyah ırkın hastalığı değil.

Diğer hastalıklarla karşılaştırıldığında AIDS'te kökten farklı olan bir yan da, hastalığın gidişinin sayılarda ifadesini bulmasıdır. Gidişin tanımı klinik belirtilerin ötesinde T4 hücrelerinin sayısı ile yapılır. Yaşama sevinci bu sayılara takılı kalmıştır (18). HIV infeksiyonunun kendisini gösterdiği diğer önemli alan da beyindir. Çeşitli nörolojik semptomların bir araya gelişi "AIDS- Dementia Komplex" adı ile nitelenir (1). Bu seyrin beklenişi nedeniyle hekim, beyin fonsiyonlarının zarara uğrayabileceği konusunda, hastalığın mümkün olduğunca erken bir evresinde, psikolojik durumunu da göz önünde bulundurarak hastasını bilgilendirmelidir (13). Böylelikle hastaya gereksinim duyduğunda bakımını yürütecek bir kişi bulma ve isteklerini yerine getirebilmek için gerekli zamana kavuşma olanağı sağlanmış olur (3).

AIDS'LİYE SUNULAN DESTEK YAŞAMA SUNULUR

Hastalığın çok yüzlü, inişli çıkışlı seyri sarsıcıdır. Yineleyen infeksiyonlar, beklenmedik belirtiler, hastaya daha uzunca süre sağlıklılığını sürdüreceğine dair duyduğu umutla, üzüntü, içe kapanış ve depresyonlar arasında gelgitler yaşatır. AIDS hastalarının yüzde 80'inde depresif duygu.durumu, yüzde 20 olguda ise majör depresif bozukluk bildirilmiştir (7). Bu gerçekler HIV- AIDS'liye psikososyal destek sunmanın gerekliliğini ortaya koyarken, AIDS'le toplum çok sayıda genç insanın anlaşılmadık bir zamanda ölümüne tanıklık etmektedir. Toplum sağlam uzuvlarının yanında güçsüz, hasta uzuvlar da barındıran bir bedendir. Bu durum bir uzvun acısını bütün uzuvların duyumsamasını gerektirir (20). HIV pozitiflerin insanca yaşayabilmeleri, insanca ölebilmeleri hekimin, sağlık alanının diğer çalışanları ile işbirliği içinde topluma örnek oluşturacak desteği sunmalarıyla mümkün olacaktır. Tıp toplumsal yükümlülüğünü, hekimler de bu yükümlülük doğrultusunda eylemlerini hastalıkların teşhis ve tedavisine odaklamışlardır (2). Ancak AIDS, sağlık alanı çalışanları ve toplumca tedavideki sınırların bir kez daha algılanmasına yol açmıştır. Çok sayıda genç insanın ölüm menzilinde ilerleyişi, ölüm sürecinde kişilerin insancıl destekle çevrelenmesinin gerekliliğini gündeme getirmelidir. Sorulmalıdır yaşamların, yaşananların bir parçası olan ölüm ne ölçüde insancıl gerçekleşmektedir? Endüstri toplumlarında ölüm sürecinin tek başına, mekanik, bireye özgülüğünü yitirmiş tarzda yaşandığı ifade edilmektedir (2). Pozitif test sonucunun açıklanması, AIDS tablosunun oluştuğunun tanılanması, bizzat hekimin ölüme birkaç hafta ya da gün kaldığını açıklaması her şeyin bittiği anlamını taşımamalıdır. Bu açıklamalar yaşamlarda kapanan ve açılan dönemlere işaret edebilirler ancak. Sözü edilen olumsuzluklar, AIDS'li de olsa yaşamın parçalarıdır. Son evre olan ölüme hazırlık süreci ve ölümün kendisi de AIDS'li yaşamın değerli, anlamlı bir bölümü olabilir. Zamanın kısıtlı oluşu düşünülenleri, düşlenenleri gerçekleştirmeye olanak tanımasa da, bilincin olabildiğince korunduğu her gün ve saat, kişinin yaşamını biçimlendirmesine ve kararlar vermesine olanak tanır (11). Bu nedenle AIDS'liyi çevreleyen herkes, gözlerini sona değil, arada kalan süreye çevirmelidir. AIDS'li ölümden önce, kısa ya da uzun AIDS'li bir yaşam vardır. Bu nedenle HIV- AIDS'liye sunulan destek yaşama sunulmuş destektir (11, 19).

(*) Diş hekimi, İ.Ü.Cerrahpaşa Tıp Fak.Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Okutmanı

KAYNAKLAR

1) Kruste, T., Wagner H: Sterbende Brauchen Solidaritat. Verlag C.H. Beck München, 1986, s. 21, 37, 52, 56, 61, 63-66.
2) Schnoor H., Sendzik K.: Die Bedeutung des Todes Für Das Bewusstsein vom Leben, Campus Verlag Frankfurt New York, s. 199-200, 248-249.
3) Sontag, Susan: AIDS und Seime Metaphern, Carl Hanser Verlag, s. 76, München Wien, 1989.
4) Krahnke, H., Çeviren: Arın Namal, AIDS'ten Böyle Korunurum 300 Soru 300 Yanıt, AIDS Savaşım Derneği Yayını, İstanbul, 1992.
5) Neubert, Ehrhardt: "Aufklarung über AIDS" Zeitschrift für Evangelische Ethik 32 (3), s. 178, 179, 1988.
6) Fröschl M, Rekoski J: "Das disseminierte Koposi Sarkom, Psychosoziale Betre ung betroffener Patienten". AIDS Monographien Band 3. Ecomed Verlagsgesell schaft, Landsberg, s. 115-117, 1993.
7) Cohen M MM: Biopsychosocial approach to the Human Immunodeficiency Virus epidemic. Gen. Hos. Psych. 12; 98-123, 1990.
8) Miller, David: Leben mit AIDS und dem HIV, George Thime Verlag, Stuttgart, s. 140-141, 134, 1991.
9) Rosendahl C, Vocks- Hauck M.: "Zeichnungen und Bilder von Kindern mit AIDS. "Manographien Band 3, Ecomed Verglasgesellschaft Landsberg, s. 125-126, 1993.
10) Weymar W.: Psychiatrisce Einrichtung und AIDS, Psychiatrische Praxis 16 (3), s. 97-100, 1989.
11) Auge M., Barder B., Lühmann J.: Krankheits-und Sterbe begleitung. Deutsche AIDS-Hilfe, Beltz Verlag, 2. Auflage, s. 260, Weinheim und Basel, 1995.
12) Bergmann- Schwarz-Schilling: Krankleit und Recht, Fischer-Heymanns Verlag, s. 111-113, Frankfurt am Main, 1995.
13) Reuter-Krauss, Wiebke-Schmiedt, C.: AIDS und Recht von A-Z, Beck Verlag s. 22-23, München, 1989.
14) Dunde, Siegfried, Rudolf: AIDS und Moral. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main , s. 24-28, 1989.
15) Kagi C, Mit HIV psitiv Leben, Fachverlag AG Zürich, s. 58-60, 1992.
16) Becker, Sophinette: "Die Krankleit AIDS in der Medizin." In AIDS Ergebnisse des Kongresses für klinische Psychologie und psychotherapie Berlin Sigusch V., Fliegel S., s. 33-36, 1988.
17) Seidler, E.: Ethische Überlegungen, Freiburger Universitatsblatter Nov. 1987, 26 (97), s. 67-73.
18) Aktuell, Das Magazin der Deutschen AIDS-Hilfe, April 1993, Nr. 1, s. 31- 33.
19) Irrgang, Bernhard: Grundriss der medizinischen Ethik, Reinhardt Verlag, s. 89-92, 1995.
20) Kahlke W., Reiter Theil S.: Ethik in der Medizin, Ferdinand enke verlag, Stuttgart, s. 89-92,1995.
21) Bernhard Knupp, R.Dönges, B.Heun: "Hospize und AIDS". AIDS-Forschung, Februar 1996, Heft 2, s. 73.
22) Thun Merkez Hastanesi AIDS- Merkezi Doktorlarından Bernhardt Bürki ile röportaj (Çeviren: Namal, Arın), Bern Kantonu Eğitim ve Sağlık Müdürlüğü Broşürü'nden, AIDS Savaşım Derneği Bülteni, Sayı 5, Mart 1993, s. 22-23.

Romalıların Anadolu'yu işgali ve bir "ütopist" başkaldırı

Kürşat BAŞDEMİR

Romalılar Anadolu topraklarına ilk kez, Anadolu'nun ünlü Kybele'sini Roma'ya taşımak amacı ile gelmişlerdir. İ.Ö. 202 tarihinde, Romalılar; Kartacalılara karşı savası kaybetmek üzereyken, Sibil kahinleri, Pessinus'daki Kybele diye anılan büyükçe göktaşının Pessinus'tan Roma'ya getirilmesini isterler. Roma, ancak bu şekilde Kartacalıların elinden kurtulacaktır. İ.Ö. 204 yılında yüksek rütbeli Romalılardan oluşan bir grup, gemilerle Atarna'ya (Dikili) yanaşıp büyük bir törenle taşı Pessinus'tan alıp Roma'ya taşırlar.

Anadolu'ya ilgi duymayan Romalılar, İ.Ö. 190 tarihinde Suriye Kralı **Antiokhos**'un peşi sıra gelerek bu topraklara ikinci kez gemilerini yanaştırdılar. Romalılar'ın Anadolu çıkartması Şarap Tanrısı Dionysos'un baştanrı olduğu Teos'la başlar. Romalı amiral savaşı bırakıp Teos'taki beş bin küp şarabın peşine düşer ve halkla pazarlığa girişir. Çaresiz kalan halk şarap küplerini vermeyi kabul eder. Ancak yükleme için gemiler limana yanaşırken **Antiokhos**'ın orduları Romalılara saldırır. Bu savaştan galip çıkan Roma ordusu için artık Anadolu kapıları açılır. Phokaialılar da (Foçalılar) Roma istilasına uzun süre direnirler ama **Antiokhos**'tan yardım gelmeyince kentin kapılarını açmak zorunda kalırlar ve Phokaia yağmalanır. Magnesia (Manisa) yakınlarına çekilen **Antiokhos** kesin bir yenilgiye uğrar. Romalılar aldıkları toprakları bir anlaşma yaparak Pergamon (Bergama) Kralı **II. Eumenes**'e bırakırlar (1).

BERGAMALILAR YAZIYI İLK KEZ KİTAPLAŞTIRAN HALK

Bu dönem Pergamon Krallığı'nın en parlak dönemi olur. Güneyde Menderes Nehri, doğuda ise Konya ovasına uzanan uçsuz bucaksız topraklar krallığın buyruğuna verilir. **Eumenes** bu geniş alana yayılmış topraklarla uğraşmak yerine Pergamon'un bayındır işleri ile ilgilenmeyi yeğler. Kent onun döneminde yamaçlardan aşağıya doğru büyür. Kültür ve sanatı teşvik eder ve bu alanda önemli yatırımlar yapar.

Heykelcilik ve hekimlik alanlarında dünyada öncülük yapan Bergama halkı, parşümen (Pergamon) kâğıdının bulunması ile önemli bir atılım gerçekleştirir. 200.000 cilt kitabın bulunduğu Pergamon Kütüphanesi herkesi hayrete düşürecek nitelikte görkemlidir. **II. Eumenes** tam bir kitap kurdudur. Kütüphanesi ile yetinmeyip civar kentlerden kitap toplar. **Aristoteles**'e ait değerli yapıtları vermek istemeyen Troaslılar, kitapları krala vermemek için toprağa gömerek çürütmüşlerdir. Bazı zamanlar kralın bu tutkusunun önüne geçmek için Bergamalılar sahte kitap bile yazmak zorunda kalmışlardır. Romalı yazar **Varro**, Pergamon'daki kütüphaneyi kıskanan Mısırlıların papirüs ihracını yasakladığını söyler. Bunun üzerine parşümeni keşfeden Bergamalılar derinin papirüsten daha kalın olması nedeni ile rulo biçiminde saramadıklarından tarihte ilk kez sayfalar düzenleyip yazılarını kitap biçimine dönüştürmüşlerdir (2).

Eumenes'in son yıllarında Romalılar, kardeşi **Attalos**'la yakınlaşırlar. İ.Ö. 159'da ölümü sonrası yerine Roma dostu kardeşi **II. Attalos** geçer. Her koşulda Romalıların yanında yer alan kral, imparatorluk için sadık bir dosttur. Yunanistan'ın özgürlüğüne son veren Korinthos Savaşı'nda Romalılarla birliktedir. Ölümü sonrası, yerine İ.Ö. 138'de yeğeni **III. Attolos** geçer. Sıradışı özellikleri olan bu kral zalim ve kuşkucu bir kişiliğe sahiptir. Ülke ve saray işlerinden çok, tıp alanında kullanılan zehirli bitkileri yetiştirmekle uğraşır ve bu bitkileri mahkumlar üzerinde dener. Bunun yanı sıra zooloji, tarımcılık ve madencilik de uğraş alanlarına girer. Tarımcılıkla ilgili yazdığı bir kitap Romalı bilim adamlarınca uzunca bir süre kaynak olarak kullanılmıştır (3).

Pergamon kütüphanesinde iki yüz bin cilt kitap bulunmaktaydı.

Zalim ve şaşırtıcı nitelikleri ile tanınan bu kral, asıl ölümü ve vasiyetnamesi ile Anadolu halkına büyük bir sürpriz yapar. **III. Attalos**, bütün Pergamon topraklarını karşılıksız olarak Roma İmparatorluğu'na bırakmıştır. Bu vasiyetname önceleri Anadolu topraklarına karşı isteksiz görünen Romalılar için bir davetiye niteliğindedir.

ARİSTONİKOS'UN ÜTOPİST BAŞKALDIRISI

Anadolu'yu zor günler beklemektedir artık. Roma emperyalizminin yayılmaya başladığı böyle ağır bir ortamda belki de dünya tarihinde ilk kez, eşitlikçi toplum ütopyasını Anadolu topraklarında gerçekleştirmek isteyen bir Bergamalı ortaya çıkar. **Aristonikos**, dağılmakta olan Pergamon Krallığı'nda yaşayan köleleri, halı ve parşümen işliklerinde çalışan özgür işçileri ve krallığın malikhanelerinde yaşayan köylüleri örgütler. Onlara *Heliopolis*'i (Güneş Sitesi), **İamboulos**'un eşitlikçi toplumdaki insanları anlatır. Öyle etkili olur ki, çevre kentlerle birlikte emperyalist Roma'ya binlerce kişilik bir ordu oluşturur.

Aristonikos'un Pergamon kütüphanesinin tozlu raflarında tanıştığı bu düşünce, aslında, Suriyeli tüccar **İamboulos**'un kitabından alınmıştır. Bu kitap eşitlikçi toplum ütopyalarının ilkidir. Sicilyalı **Diodoros**'un anlattığı kadarıyla **İamboulos** tropikal bir adada eşitlikçi bir toplum olan Heliopolis'i kurgular. Adı Fortün olan bu adada tam bir eşitlik, kardeşlik ve özgürlük ortamı vardır. Herkes mutluluk içinde yaşar, insanlar kendi isteği ile toplumun ortak yararı için çalışır. Boş zamanlarda herkesin tadabileceği zevkler vardır. Bu zevkler doğa, bilim ve sanatla ilgilidir (4).

İamboulos'tan önce **Platon** ideal toplum üzerine çalışmalar yapmıştır. **Platon**, *Devlet* isimli kitabında ideal toplumu yaratan olgunun işbölümü ve uzmanlaşma olduğunu savunmuştur. Onun toplumu eşitlikçi değildir. Besleyiciler, koruyucular ve yönetici kadrolardan oluşan sınıfsal bir devlet anlayışı sözkonusudur. **Platon**'dan sonra **Aristoteles** de ideal bir toplum arayışındadır. Ancak **Aristoteles**'in ideal devletindeki temel amaç, eşitlikçi bir toplum arayışından çok sağlam ve güçlü bir devlet yapısı kurmaktır. Tarihin ilk ütopyacı düşünürü **İamboulos**, yüzyıllar sonra kaleme alınacak eşitlikçi toplum ütopyalarına önderlik etmiştir. İ.S. 1516 yılında İngiltere'de Sir **Thomas Moore**'un *Ütopya*'sı ve 1602 yılında İtalya'da, **Campanella**'ın *Güneş Ülkesi* öz ve içerik olarak sanki yüzyıllar öncesinin *Heliopolis* adasını anlatmaktadırlar.

İamboulos bu romanı ile sadece Anadolu topraklarında değil başka ülkelerde de başkaldırılara sebep olmuştur. Suriyeli köle **Eunus**, Sicilyalı köle ve paryaların ayaklanmasına önderlik ederken *Heliopolis*'i düşlemiştir.

Aristonikos, Romalılara karşılıksız verilen Anadolu topraklarında gerçekleştireceği özgür toplum için üç yıl boyunca başarı ile direnir. Bu başkaldırıya karşı gönderilen Konsül **Craussus**'u geri püskürtür. Çevre kentler özellikle, Foça'da yaşayan Phokaialılar bu direnişe özveri ile destek verirler. **Aristonikos**, döneminin önemli liman kentlerinden **Leukai**'yi üs olarak kullanır. Bu kentin insanları da **Aristonikos**'un özlemlerine ortak olup Romalılara karşı savaşırlar. Buna karşılık Smyrnalılar, (İzmirliler) Roma ile iyi geçinmek pahasına destek vermezler. Ancak, Anadolu halklarını bir araya getiren bu onurlu ve yüce ütopist başkaldırıya en büyük darbeyi Ephesoslular vurur. Romalılar ve onların yanında yer alan Ephesoslular, Kymo açıklarında bir deniz savaşında **Aristonikos**'u yenmeyi başarırlar. Bu yenilgi karşısında fazla direnemeyen **Aristonikos** İ.Ö. 130'da Perpenna karşısında kesin bir yenilgiye uğrar ve savaş tutsağı olarak Roma'ya götürülür. İ.Ö. 126'da **Aristonikos**'un yaşamı Roma'da idam edilerek son bulur (5). Bu olaydan sonra Pergamon Krallığı tamamen parçalanır ve Anadolu bir Roma eyaletine dönüşür.

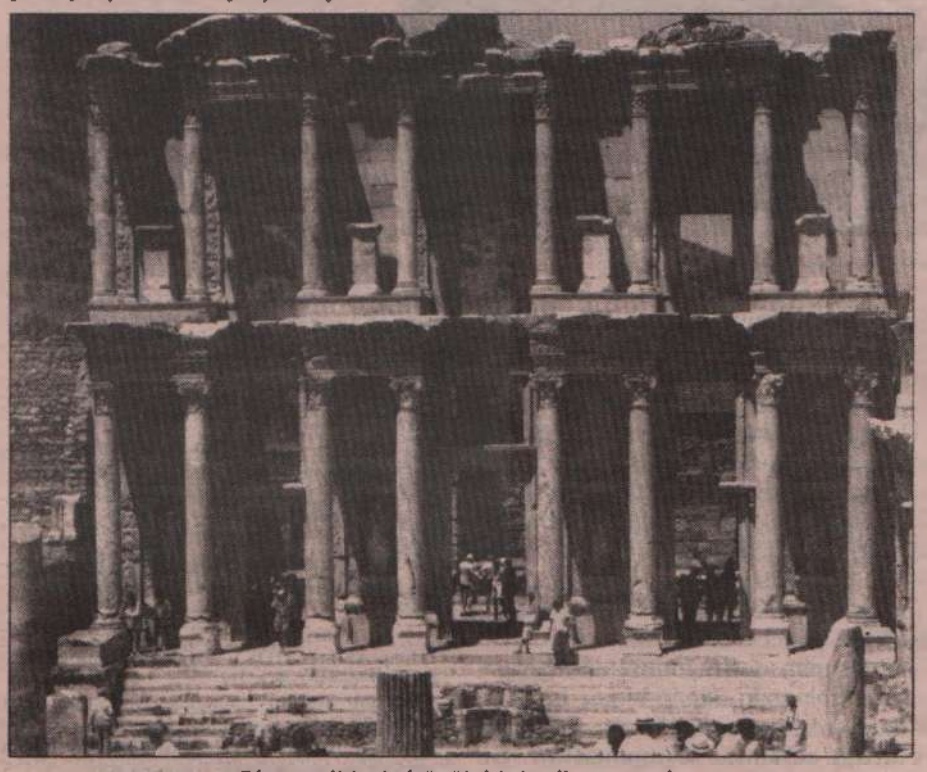

Efes, tarihinde büyük bir katliam yaşadı.

Aristonikos'tan 1.500 yıl sonra Anadolu'nun hemen hemen aynı bölgesinde **Şeyh Bedreddin** öğretisini yayma amacı ile büyük bir başkaldırı daha gerçekleşir. Aydın'da **Börklüce Mustafa**, Manisa'da ise **Torlak Kemal** eşitlikçi toplum kurmak amacı ile Osmanlı'ya başkaldırırlar. Bu hareket İzmir ve Aydın çevresinde büyük kitleleri arkasında topladığı gibi Sakız Adası'ndaki Hıristiyanları da saflarına çeker (6). Binlerce kişilik bir ordu haline dönüşen bu başkaldırının sonu da **Aristonikos**'unkinden farklı olmaz. Yüzyıllar sonrası aynı bölgede gerçekleşen bu başkaldırı ve **Aristonikos** ayaklanması arasındaki bu benzerlik çok büyük bir tesadüf olmasa gerek.

ANADOLU'DA ROMA ZULMÜ

Roma İmparatorluğu'nun gelişme

aşamasında işgal edilen topraklarda oluşturulan eyaletler, imparatorluğun olduğu kadar kişiler için de başlıca zenginlik kaynağı olmuştur. Eyaletleri Roma halkının ganimeti olarak görür, halk elindeki altını ve gümüşü teslime zorlanırken askerler de her türlü taşınmaz mala el koyardı. Bu şekilde korkunç bir zenginlik ırmağı, fethedilen ülkelerden Roma'ya akardı (7).

İşgal sonrası Batı Anadolu bir Roma eyaletine dönüşünce, Romalılar üç ayrı kanaldan egemenlikleri altında tuttukları kentleri sömürmeye başlar. Eyalet valisi Roma'dan aldığı yetkileri çoğu zaman kötüye kullanarak kendi çıkarlarını ön planda tutar. Valilerin bu tutumu karşısında politik kariyerlerini eyaletlerden gelen rüşvetlerle sağlayan Romalı politikacılar statükoyu korumayı yeğler. Ama asıl sömürüyü vergi memurları yapar. İhale ile en yüksek fiyatı veren ortaklığın üstlendiği vergi toplama işi, Anadolu halklarını günden güne fakirleştirir. Dahası ağır vergi yüklerini ödeyemeyen halka borç verip faizle para kazanma peşinde koşan Romalı banker ve tacirlerin sayısı her geçen gün artar.

Bu sıralarda Karadeniz'de Pontus devletinin başına gelen **Mithridates**, kılık değiştirerek Batı Anadolu'daki İon kentlerini gezer ve halkın sıkıntısına yakından tanık olur. Yirmi iki dil bilen bu kral, bilim, edebiyat, sanat ve askerlik alanında iyi eğitim görmüş güçlü bir insandır. Kendi imparatorluğunu kurma tutkusu ile Anadolu'yu tamamen ele geçirir. Roma zulmünden yılan Anadolu halkı da **Mithridates**'e destek verir. Önceleri Romalılara kapılarını açan Ephososlular bu kez de coşku ile yeni kurtarıcıları **Mithridates**'i karşılarlar. **Mithridates**'in amacı çoğunluğu Efes'te olan 100.000 Romalıyı tamamen Anadolu topraklarından ne pahasına olursa olsun uzaklaştırmaktır. Onun bu amacını gerçekleştirmesi için önünde iki yol vardır; birincisi Romalıları Anadolu'dan sürmek, ikincisi ise bir katliamla hepsini bir gecede öldürmek. **Mithridates** ikincisini tercih eder ve tarihe Efes Katliamı olarak geçen korkunç bir katliam gerçekleştirir. Ne var ki Pontuslular katliam sonrası kenti yağmalar ve Ephesosluların mallarına el koyarlar. Ephesoslular bu olaylar üzerine tekrar bir gecede saf değiştirip, Romalılar'ın tarafına geçerler ve kentlerini Pontuslu yağmacılardan kurtarırlar. Romalı komutan **Sulla**'nın Efes'e gelişi en az **Mithridates**'inki kadar görkemlidir (8). Ancak intikam hırsı ile dolu Romalı komutan olanların bedelini ikinci kez Ephesoslulara ödetir.

Romalıların Anadolu'ya gelişi ve Anadolu halkının direnişi ağırlıklı olarak iki kentin öyküsüdür aslında. Bu kentler, tarih boyunca önemli bir din ve ticaret merkezi olan Efes ile; kültür, sanat ve bilimin merkezi olan Bergama'dır.

DİPNOTLAR

1) Bean E. G., Eski Çağda Ege Bölgesi, Çev:, I. Delemen, Arion Yayınevi, 1995, s. 49-52
2) İbid., s. 52-55
3) İbid., s. 52.
4) Hançerlioğlu O., Felsefe Ansiklopedisi Düşünürler Bölümü, Cilt 1, Remzi Kitabevi, 1985.
5) Meydan Larousse, Aristoniskos.
6) Ana Britanica, Şeyh Bedrettin.
7) Tanilli S., Yüzyılların Gerçeği ve Mirası-İnsanlık Tarihine Giriş İlk Çağ, Say Yayınları, 1988, s. 464
8) Türkoğlu S., Efes'in Öyküsü Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1986, s. 47-49

Lut peygamber kızlarıyla neden yattı?

Muazzez İlmiye ÇIĞ

Musevi, Hıristiyan ve Müslümanların atası saydıkları **İbrahim** peygamber ile ilgili kitabı yazarken Tevrat'ta nedenleri çözülemeyen bazı konulara açıklık getirme olanağı bulundu. Bunlardan biri de Tevrat'ta **Lut** peygamberin neden kızlarıyla yattığı ve onlardan çocuk edindiği konusu idi. Bir din kitabında, nasıl bir baba kızlarıyla yatabilir ve onlardan çocuk edinebilirdi? Akıl alacak gibi değildi. **Hayrullah Örs** *Musa ve Yahudilik* adlı kitabında (s. 58) bunun eski inançlardan kalıntı olduğu, Tevrat'ın ilk bölümlerinin çok eski efsanelerin yazıya geçmiş şekilleri olabileceği şeklinde açıklamış. Hakikaten Suriye'nin kuzeyinde bugün de adı Rasşanra olan Ugarit'te çıkan ve MÖ 1500'lere tarihlenebilen çiviyazılı belgelerin okunması ile bunun Kenou efsanelerine dayandığı anlaşıldı.

Lut, **İbrahim** peygamberin **Harau** adlı kardeşinin oğlu. **İbrahim** Harran'dan Filistin'e göçerken bunu da birlikte götürüyor. Onlar Filistin'de bir süre kaldıktan sonra, orada kıtlık başlıyor. Bu yüzden Mısır'a gidiyorlar.

İbrahim'in karısı **Saray** yaşlı olmasına rağmen sözde çok güzelmiş. **İbrahim** karısını alıp kendisini öldürürler korkusu ile onu kızkardeşi olarak tanıtıyor. Hakikaten firavun onu karılığa alıyor. Fakat 2 yıl sarayına gelen felaketler yüzünden onun **İbrahim**'in karısı olduğunu anlayan firavun, kadın **Hacer** adlı bir cariye ve pek çok hayvan, altın, gümüş ile birlikte kocasına geri veriyor (1).

Bu arada **Lut** da çok zengin oluyor. Birlikte tekrar ülkelerine dönüyorlar. Hayvanların çok olması çobanların geçimsizliği yüzünden ayrılıyorlar. **Lut** Erden vadisine, Sodom, Gomorra şehirlerinin olduğu yere gidiyor. Buraları sulak, bağlık, bahçelik imiş. Rab'ın bahçesine, Mısır diyarına benziyormuş. Yapılan arkeolojik araştırmalara göre MÖ 2000'lerden önce bölgede yerleşik bir uygarlığın bulunduğu, fakat MÖ 1900 yıllarında birdenbire kasabaların altüst olduğu, halkın yeniden göçerliğe başladığı sonucu çıkarıldı. Belki bir deprem veya bir volkan patlaması olmuş ve bu şehirler Lut Gölü içine gömülmüş olabilir deniyor.

EŞCİNSELLERİ YOLA GETİRMEK İÇİN...

Tevrat Bab 18'e göre **İbrahim**'e Rab, halkı eşcinsellik eden Sodom ve Gomorra şehirlerini yok edeceğini söylüyor. **İbrahim** de aralarında iyi insanlarında var olduğunu, neden hepsini öldürmeye kalktığını soruyor. Tanrı da ona 50 iyi kişi bulursa yapmayacağını söylüyor. Tanrı ile **İbrahim** pazarlığa başlıyorlar. Nihayet "10 iyi kişi bulursan yapmam" diyor Tanrı. Bu arada 3 melek **Lut**'a (Sodom, Gomorra'ya) geliyorlar, bunlar erkek güzeli melekler. Erkekler bunları duyunca hemen görmeye koşuyorlar ve **Lut**'tan onları istiyorlar. **Lut** çok korkuyor. Onların yerine hiç erkek görmemiş kızlarını vermek istiyorsa da laf anlatamıyor. Onun üzerine melekler "evindekileri ve aileni al, hemen bu gece şehirden çık, fakat çıkarken kimse arkasına bakmasın" diyorlar. Kaçarken **Lut**'un karısı unutarak arkasına bakıyor ve bir tuz direği oluveriyor (2).

Onlar ayrılır ayrılmaz Sodom, Gomorra üzerine ateş ve kükürt yağıyor ve böylece bu şehirler yerle bir oluyor.

Aynı konu Kuran'da bir sıra izlemeden 6 sure içinde 46 ayette anlatılmış. Yalnız Sodom, Gomorra şehirlerinden söz yok. Konuyu şöyle toparlayabiliriz: Eşcinsellik yapan bir halkı doğru yola

Rubens'in "Lut'un kaçışı" adlı eseri.

getirmek için Allah **Lut**'u peygamber olarak gönderiyor. **Lut**, bunları yola getiremiyor, onlar **İbrahim**'e oğul müjdesi getiren erkek güzeli melekleri istiyorlar. **Lut** onların yerine kızlarını sunmak istiyor, onu da kabul etmiyorlar. **Lut** onlara Allah'ın gücünü anlatmaya çalışıyorsa da "göstersin gücünü bakalım" diyorlar. Melekler, **Lut**'a karısının dışında, ailesini alıp şehirden çıkmasını, arkalarına bakmamalarını söylüyor. Onlar şehirden çıkar çıkmaz Allah sert taş ve yağmur yağdırarak ülkelerini altüst ediyor. İlginç olanı **Lut**'un karısı Tevrat'a göre arkasına baktığı için tuz direği oluyor. Kuran'da bir ayette arkalarına bakmamalarını yazarken, diğerinde **Lut**'a karısını beraberinde almamasını söylüyor Tanrı. Peki neden kadın bırakılıyor, günahı ne? Açıklanmıyor. Bu, Tevrat'taki hikayenin Kuran'a yarım yamalak alındığını gösteriyor.

Araf Suresi 80-81. ayetlerde daha önce hiçbir yerde eşcinsellik yapılmadığı bildiriliyor. Halbuki onlardan çok önce Sumer mabetlerinde eşcinsellik doğal. Orada kadınlar erkek, erkekler kadın kıyafetinde dolaşıyorlar. Bunu da bir Tanrı görevi olarak yapıyorlar.

İslam yazarları **Lut**'un bulunduğu şehrin Allah tarafından cezalandırılmasını şöyle anlatmış: Cebrail kanatlarından birini ülkenin altına koyup yükseltmeye başlamış, öyleki yeryüzündeki eşeklerin anırmasını, horozların ötmesini gök halkı işitiyormuş. Sonra onları birdenbire yere bırakıvermiş ve böylece ülke paramparça olarak altı üstüne gelmiş (3). Bu öyküde kartalın kanatları üzerinde göğe çıkan Sumer kralı Elana hikayesinden izler var (4).

KIZLARI LUT'TAN HAMİLE

Tevrat'ta bu felaket olduktan sonra **Lut** kızlarıyla giderken yolda bir mağara görüp geceyi orada geçirmek istiyor. Mağarada, kızlar babalarına şarap içirip, babalarının soyunu sürdürmek için, onunla yatıyorlar. İki kızda babalarından gebe kalarak, iki oğlan doğuruyorlar. Bunlardan birinin adını **Moal** koyuyorlar. O Moalların atası oluyor. Diğerinin adı Benamuni. O da Amon oğullarının atası sayılıyor (5).

Bu konu Kuran'da yok. Bu öykü bir din kitabına nasıl girmiş. Tevrat Bab 9'da **Nuh** kendisini çıplak gören oğlunu lanetlerken, baba kızlarıyla nasıl yatar? Daha önce sözünü ettiğimiz gibi bunu bize bir Kenan efsanesi açıklıyor. Ona göre: Kenan Tanrısı El, iki kadın yaratıyor. Bunlar aynı zamanda onun kızları da. Görünüşe göre El'in cinsel gücü yok. Onu güçlendirmek için bir kuş vurup kızartıyor (6).

Bundan sonra El bu iki kadınla yatıyor ve anlaşılan cinsel gücünü uyandırmaya çalışıyor. Bunu anlatan satırlar şöyle:

El onların dudaklarını öptü
dudakları tatlı nar gibi idi
öpmekten usandı
onları kucakladı
kucaklamaktan çiftleşti
ve kadınlar gün doğumu ve batısını doğurdu

El tekrar bu kızlarla yatıyor, bu kez doğanların bir dudağı gökte, bir dudağı yerde imiş (7). Öyle ki, ağızlarına göğün kuşları, denizin balıkları girecek gibi. Bu bölüm de Tevrat'ın ilk kısmında sözü edilen dev adamları anımsatıyor (8).

Görüldüğü gibi din kitaplarına çeşitli kültürlerden alınan efsaneler değişik şekiller alarak girmiş.

DİPNOTLAR

1) Bu konuda geniş bilgi için Bilim ve Ütopya Dergisi, Mart 1997.
2) Lut Gölü civarı tuzlu toprak. Havaların etkisi ile oralarda tuz sütunları oluşmuş. Bu yüzden onlardan birini Lut'un karısı yapmışlar.
3) Turan Dursun, Kuran Ansiklopedisi, Lut.
4) Muazzez İlmiye Çığ, Sumerli Ludingirra, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996 s. 49.
5) Tarihsel verilere göre bu kabileler çok geç zamanlarda ortaya çıkmış. İbrahim zamanı ile hiç ilgileri yok.
6) Mezopotamya'da keklik kuşunun cinsel güç verdiğine inanılıyordu. (Muazzez İlmiye Çığ, Mezopotamya'da Cinsel Yaşam, Bilim ve Ütopya dergisi, Nisan 1995.
7) Masallarımızda bulunan bu devlerin Kenan efsanesinden geldiği anlaşılıyor.
8) Samuel Noah Kramer, Mythologies of the Ancient World, America 1961 p. 189.

Cinlere, ifritlere ve öbür iyi saatta olsunlara dair

Ali Nahit BABAOĞLU

Medyamızın sayesinde Memişleri, İbişleri, Ketoları, Fatoları ve Teksoylarıyla evlerimizin mutat gece konukları olmaya başlayan "cin"ler, o cin gibi çete efradıyla birleşince hepimizi epeyce "cin"sel durumlara sokmak üzereler. Uzun zamandır sağda solda cinleriyle dolaşan, yatıp kalkan, onlarla konuşan ve cinsel ilişkide bulunan, cinlere çarpılan bir takım vatandaşlarımız var. Şu Dar-ı Dünya'da bir dikili ağacı olmayanlar da birer cin edinmeye itina gösteriyorlar. Sanırım bu nedenlerle bu ecinni taifesini biraz daha yakından incelemek zorunlu oldu. Ne menem şeydir bunlar ve ne zamandan beri bizimledirler? İsterseniz işi geçmişten başlayarak ele alalım.

TARİHTE ECİNNİLER

Yazılı tarihin Mezopotamya'da başladığı kabul edilmekte. Daha ayrıntılı bakılırsa aslında yalnız yazının ve yazılı tarihin değil bütün uygarlığımızın da bu civarlarda başladığı kabul edilebilir. Ortadoğu'dan başlayarak Akdeniz havzasını ve bütün Avrupa'yı, yeryüzünün öbür bölgelerinden farklı olarak sürekli üreyen ve üreten tek bir "Ekumene" saymak uygun olabilir. Doğu'nun ve Afrika'nın uygarlıklarından farklı olarak bu bölge, durup dinlenme bilmeyen toplumsal karışım ve çalkantılarla, birbirini sürekli etkileyen, değiştiren, yok eden ve yeniden yaratan uygarlıkların oluşturduğu bir sistemdir. "Ekumene" genellikle kiliseler için kullanılan belli bir dünya görüşü, sorunları ve çözümleri belli işleyiş modelleriyle benzerlerinden ayrılan toplumsal sistemlere denir. Bu bağlamda özellikle bu uygarlığın ortasındaki belli bir yeri tam bir değişken Ekumene olarak ele alabiliriz. Bu özgün bölge "Ortadoğu"dur.

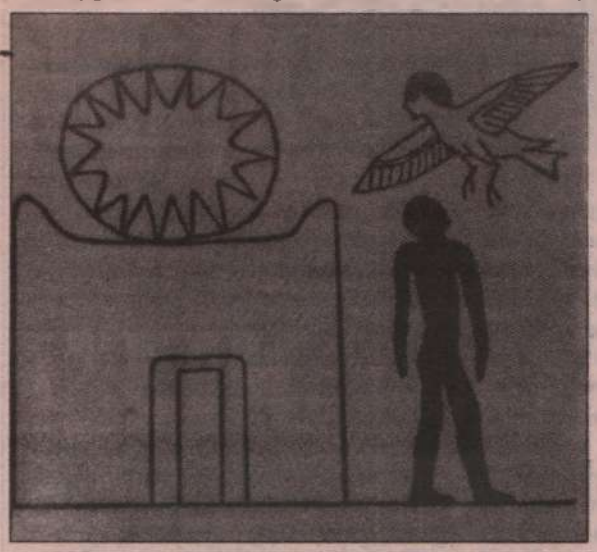

Bir Mısır figürü. Tektanrılı dinlerde de melekler kanatlı resmedilmiştir.

"Hareketli Hilal" adı verilen, batı ucunda Nil deltası, daha kuzeyde Filistin ve Lübnan'ın verimli kıyı ovaları, kuzeyde Doğu Torosların doğal olarak sulanan ovaları ve vadileri, daha doğuda Dicle ve Fırat'ın suladığı bölgeler ve doğu ucunda da Şattül Arap ve Basra Körfezi'nin uzandığı bölge, yalnızca yazı ve tarihin değil, tarımdan zanaatlara, düşünsel değer yargılarından estetik algılamalara, mantıktan dinsel inançlara kadar bugünkü "çağdaş" kültürümüzün de beşiği olmuştur. İşte cinlerin, cine benzer doğa dışı varlıkların hepsinin bugünkü inançlarda bulunan cin kavramının doğum yeri de burasıdır

İnsanoğlunun en eski kültürüne ilişkin bilgi edinmek hemen hemen olanaksız sayılabilir. Eski çağların insanları bugün anlaşılabilecek bir biçimde kendi algılamaları ve düşüncelerini kaydetmemişlerdir. Bugünkü dünyada ilkel halkların uygarlıkları ise kökenlerine ilişkin çok fazla bilgi vermez. Çünkü bugün ilkel sayılmakta olan uygarlıkların aslında çok daha gelişmiş düzeydeki kimi eski uygarlıkların yozlaşmış kalıntıları olduğu sezilebilmektedir. Onların ilk ortaya çıkışlarında nasıl olduğu ise ancak çıkarsamalar, "istidlal"lerle anlaşılmak istenmektedir. Oysa bu çıkarsamalar var olan bugünkü bilgi ve düşüncelerin ışığında yapılır ve dolayısıyla da olguların yanlış kavranması her zaman olasıdır. Çok yapılan bir hatayı örnek olarak verebiliriz. Bugünkü yaşamımızda soyut düşünce yetisinin, somut düşünceden daha ileri bir gelişim aşamasına bağlı olduğu bilindiğinden ilkel insanlar da daha az soyut kavramlar kullanabildikleri, soyut kavramların o düzeyde henüz ortaya çıkamayacağı sanıldığından, ilkellerde bulunan fetişlerin çevre faktörlerinin birebir simgeleri olduğu sanılmaktadır. Örneğin bir ağacın ruhundan söz edildiğinde önce ağacın varlığının, daha sonra o ağaçta varolabilecek canlılığın algılandığı düşünülmekte, ancak çeşitli canlıların teker teker böyle ruhsal, görünmeyen varlıkları algılandıktan sonra evrensel bir can ve ruh kavramına ulaşılabildiği sanılmaktadır. Oysa bugün, irdeleyici yaklaşımlar; önce daha evrensel ve genel bir ruh kavramının gelişip, sonra çeşitli varlıkları onun farklı görünüm ve biçimlenişleri olarak algılamanın oluştuğunu ortaya çıkarmaktadır. İnsanların daha soyut algılamalardan somut algılamalara doğru yaklaşımlarının, yani "tümdengelimin" insan fizyolojisine daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür zorluklar, ilkel denilen halkların kavramlarının yorumlanmasında bir dizi zorluk ve yanlışlara yol açar. Aynı şey tarihe ilişkin çıkarsamalarda da oluyor. Bu yüzden yazılı tarihöncesi düşüncenin nasıl olduğuna ilişkin bilgilerimiz çok doğru sayılamaz. Bugünün ilkellerine daha sonra yeniden dönmek üzere şimdi Mezopotamya ve Ortadoğu'nun geçmişinde kalalım.

Mezopotamya bölgesinde yazılı tarih ve kentsel uygarlığın doğuşunun başlıca nedeni bu bölge ve yakın çevresinde sulamalı tarımın ve madenciliğin gelişmesi olabilir. Kuşkusuz ki maden araç ve gereçlerle toprağın işlenişi ve sulama kanallarının sağladığı görece zenginlik; bu bölgede o zamana kadar yürürlükte olan toplumsal düzende, oldukça kısa bir zaman dilimi içinde çok büyük değişikliklere de yol açmıştır. Bunun kimi izlerini kent egmenlerinin kendi akraba ve tanıdıklarına büyük topraklar dağıtmaya başlamalarından sezebiliyoruz. Demek ki o zaman da Susurlukvari ilişkilerle vatan için kurşun atan ve kurşun yiyenlere büyük rantların dağıtılması adeti türemeye başlamıştı. Ancak o güne kadar çobanlık ve göçebelik toplum düzeninin görece eşitlikçi toplum düzeninde yaşamakta olan halk için bu ayrıcalıkların pek hoşnutlukla karşılanmamış olduğu düşünülebilir. Hoşnutsuzlukların doğurabileceği şiddete engel olabilmek için gerek toprakların ve kentlerin, gerekse zanaat yöntemleri ve araçların dinsel inançların korunması altına alındığı görülüyor. Böylelikle kısa zamanda toplumda sayısız Tanrılar ve tanrısal güçler ortaya çıkmaktadır. Ancak egemen inançların yanında hemen bir başka, karşıt ve gizli kalan halk inancı sisteminin de oluştuğu anlaşılıyor. Bu sistem genellikle komşu kentlerin ve halkların inançlarından alınmış olan Tanrılar ve tanrısal güçlerin; büyücü niteliğindeki kişilerce yönetilen törenlerle, egemen düzene uymayan amaçlarla kullanılması şeklinde görülüyor. Daha ilk yasal düzenleme metinlerinde bu "yeraltı" inançlarının büyücülük sayılarak lanetlendiği ve cezalarla yasaklanmaya çalışıldığı anlatılıyor. Böylece Tanrı niteliğindeki birçok varlığın yanı sıra kötü sayılabilecek amaçlara daha uygun olabilecek, kendilerine yönelen insanların isteği üzerine ya da onların çıkarına uygun bir biçimde kötülük yapabilecek bir dizi güç daha ortaya çıkmış bulunuyor. Aslında Mezopotamya Tanrıları, ilke olarak iyilik yapan varlıklar olmayıp, daha çok insanlara karşıt bir takım doğa güçlerini temsil eden varlıklar olarak algılanmaktadır. Gılgamış Destanı'nda Ea'dan başka hiç bir Tanrı'nın iyilik yapmadığından vurgulayarak söz edilmektedir. Onlar insanlardan hizmet beklemekteydiler ve verilen hizmetten hoşnut olmazlarsa kötülük yapabilirlerdi. Bu Tanrılar kendilerine hizmet etmekte olan insanları, öbür insanlara karşı korurlardı. Çünkü kendilerine hizmetin devamı için onlara muhtaçtılar. İşte egemen Tanrıların dışındaki doğa içi-doğaüstü güçler kavramı, bu "kendilerine hizmet edilip hoşnut tutulmayı" bekleyen, Mezopotamya Tanrılarının özelliğinden yerleşen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Mezopotamya'da Sümer'den Akad'a kadar her yerde her aile ve evin, her insan topluluğu ve zümresinin, her kentin ve ülkenin ve nihayet bütün insanların sıra sıra Tanrıları bulunmakta ve her Tanrı kendi himayesinde bulunanlar lehine, onlara kötülük yapabilecek olanları kahretmekteydi. Her bölgede egemen olan Tanrı kültüne karşı, o bölgenin genel gidişten hoşnutsuz olan kesimleri, kendi muhalefetlerine bir yabancı Tanrı'nın yardım ve korumasını

Zerdüştiliğin etkisiyle şeytan baş iblis pozisyonuna yükselmiştir.

isteyebiliyor ve bu "sisteme yabancı ve düşman" olan Tanrı, egemen Tanrı'ya karşıt bir güç olarak beliriyordu. Yaklaşık MÖ. 3. binde bu yabancı Yeraltı Tanrılarının bir kısmının, komşu bölgelerde "cin"ler olarak kabul edildiğini görüyoruz. Bu şekilde yabancı tanrıların demonik güçler haline gelişini çok daha sonra da göreceğiz.

Ortadoğu'da doğan cinlerin büyük bir kesimi bunlardır. Onların yanında gene o cinlerle ölümlü insanların birleşmesinden doğan varlıkların gücü de söz konusudur. Örneğin Lilit bir yandan çok korkulan, bir yandan da rakiplerin kahredilmesi, aleyhte çevrilen dolapların başarısız olması için sık sık başvurulan bir cindir ve kendisi bir cinle bir insanın birleşmesinden doğmuştur. Sürekli olarak kötülük yapan ve bu yüzden daima hoş tutulmaları gereken cinler ise, resmi ideolojilerin de kabul ettiği Ekimmu'lardır. Bunlar usulüne uygun olarak gömülmemiş olanların ruhlarıdır. Kendilerine yapılmış olan haksızlığın öcünü almak için ortalıkta dolaşıp dururlar ve yatıştırılmaları da olası değildir. Onlara karşı ancak öbür cinlerin yardımıyla korunma önlemleri alınabilir.

Bu kavramların daha sistematik bir nitelik kazanmasıyla iyicil güçlerle kötücül güçler birbirinden ayrılmaktadır. Güçlerin kimileri daima iyi olanın, aydınlık olanın tarafında ve dolayısıyla da insanın yardımında, kimileriyse hep kötü, kötünün yardağında ve lanetli tarafta durmaktadır. Tektanrılı dinlere doğru yaklaşıldıkça bu ayrımın belirginleştiği görülmektedir,

TEK TANRILI DİNLERDE "CİNLER"

Tektanrılı dinlerde evrensel bütünlüğün üç katlı olarak algılanmaya başladığı sezilir. Bunlardan biz insanların bilebildiği, üzerinde yaşadığımız ve tüm

varlıklarla birlikte var olduğumuz yersel tabakadır. Bu katmanda insan zaman, mekan, neden ve etki faktörleriyle sınırlıdır. Çevresindeki varlıklar da ancak bu sınırları içinde var olabilirler. Bu katmanın üzerinde bulunan, göksel katman, göğün o çağlarda bilinen yedi gezegenin her birinin egemenlik alanlarına bölünüşüyle varsayılan yedi katı, ya da cennetin yedi katından oluşmaktadır; kutsal, tanrısal, ilahi ve ruhsal olanların alanıdır. Bu katmanların en yukarısında, en kutsal olanın, en tanrısal olan Tanrı'nın mekanı vardır. Bu Tanrı, Yahudiler için adının telaffuzu bile olası bulunmayan Yahve; Hristiyanlar için "Logos"u, yani Tanrı "kelâm"ı, "hikmet" ve **İsa** Mesih aracılığıyla bilinebilen **Semavî Baba**; Müslümanlar içinse İslâm'ın yüce, "lemyelût velem yûlet", rahman ve rahîm, kâdir-i mutlak Allah'dır. Evrensel mevcudatın bir de alt olan, yeraltısal ya da dipsel katmanı vardır ki orası kargaşa ve karanlığın ülkesidir. Tektanrılı inançlara bir geçiş aşaması gibi kabul edilen İran'ın Zerdüşti inancında da iki zıt tanrısal güç ve bunların arasında bulunan yeryüzü varsayılır. Işığın, iyinin ve göksel olanın efendisi Ahura Mazda' (daha sonraki adıyla Hormuz ya da Hürmüz) dır. Ameşa Spenta'lar aracılığıyla yeryüzündeki işleri yönetir. Bu Ameşa Spenta'lar kutsal ya da cömert ruhsal varlıklardır ki bunların kökenleri de Mezopotamya-'daki cinlerin tersine, kısmen yaşamdayken ermiş olanların ruhları, kısmen de Ahura Mazda'nın yarattığı yüksek varlıklardır. Bu varlıklar yeryüzünü yönetmekte yardımcı oldukları gibi zaman zaman insanlara haberler getirir ve bazan da onların bedenlerine akarak onları ilhamlandırabilirler. Bu varlıklardan biri olan Vohu Manah, inancın peygamberi olan Zerdüşt'ün bedenine akarak onu aydınlatmış ve bu inancı tebliğ etmesini sağlamıştır. Benzeri bir işlevi Hıristiyan inancındaki Ruh-ül Kudüs, yani Kutsal Ruh ve İslam inancındaki Cebrail Aleyhisselam da görmektedir. Göksel katmanın cinlerinin zıddı işlev gören varlıklar tektanrılı dinlerde melek adını almaktadır. Böylece yukarıda melekler ve onların daha otantik kökenli alt tabakasını oluşturan perilerle aşağıda cinler ve daha üst tabakayı oluşturan ifritler, toplumların inanç gereksinimlerinde tam karşılayamayıp açık bıraktıkları bir takım işlevlerin dinsel inanç içine kaynaşmasını sağlayan, gerçekte o inancın her yerde var olan, her şeyi yaratan, her şeyi yöneten, aracısız Tanrı kavramından sapan, aslında çoktanrılı dinlerden miras alınmış kavramların bol bol kullanılabildiği alanlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Kişi kendi iç dünyasında yaşadığını, dış gerçeklik gibi algılayabilir.

MELEKLER VE CİNLERİN TÜRLERİ

Bunlardan iyicil olanların, yani meleklerin; gerek tektanrılı, gerekse çoktanrılı dinlerde temel işlevleri, iyi tarafın egemeni olan Tanrı ya da Tanrılar ile insanlar arasındaki bağlantıda, insanların lehine işleyişi olarak görülmüştür. Bir bölümü de doğrudan doğruya Tanrı'nın hizmetindedirler. Kısmen İslam mitolojisine de girmiş olan Allah'ın tahtının dört taşıyıcısı bu tür hizmet melekleridir. Bunların kökenlerinde de daha önce yaşamış olan hayırlı insanlar bulunabilmektedir. Bu tür yan varlıkları en fazla sınırlamış olan İslam inancında bile böyle bir geçişe inanış söz konusu olabilmektedir. Ölen akrabaların, ölmüş ermişlerin ve evliyanın ruhlarının Tanrı katında şefaata tavasut edecekleri inancı, temel inançtaki "şirk" tehdidine rağmen sarsılamamaktadır. Bunların en başında **Hızır** Aleyhisselam ve **İlyas** Peygamber efsaneleri gelmektedir. Bunlar hiç bir zaman bir melek olarak kabul edilemezlerse de kendilerine atfedilen işlev böyledir. Kimi meleklerin, kutsal kişilerin doğumunda yardımcı olmaları inancı da daima var olan inançlardandır. Hz. **İsa**'nın doğumunda olduğu kadar Vaftizci **Yahya**'nın doğumunda da haberci rol meleklerde görülmektedir. Hz. **Muhammed'in** doğumunda da meleklerin bunu müştulamış olduklarından, doğumun olduğu döşeğin, yani Sündüs'ün döşenmesine kadar meleklerin etkin olduğunu ileri sürmektedir. Melekler resime döküldüklerinde Yahudi, Hıristiyan ve İslam inancında kanatlı varlıklar olarak gösterilmektedir.

Zerdüştilikte varsayılan Ameşa Spenta'lar, Spenta Mainyu, Vohu Mana, Aşa, Armaiti, Hşatra, Haurvatat ve Ameretat'tır. Hürmüz'ün tarafında bulunan bu meleklere karşılık karanlık ve kötülüğün egemeni olan ve daha sonraları Ehrimen adını alacak olan Angra Mainyu'nun tarafında da bir dizi varlık bulunmaktadır. Bunlar Akoman, Indra-Vayu, Saurva, Nanhaitya, Tauru ve Zairi'dir. Gene cin türünden olan varlıklar arasında Aeşma, Mitrandrac, Ceh ve daha birçokları bulunmaktadır.

Yahudi inancı içine bu inançların özellikle Babil esaretinden, yani MÖ. 6. yüzyıl sonlarından, 5. yüzyıl başlarına kadar geçen 50 yıllık bir süreden sonra girdikleri görülüyor. Bu kuşkusuz ilk Yahudi tarikat ve mezheplerinin ayrılmasına da yol açmış olan nedene, yani Babil'de esarette bulunan Yahudilerin Mezopotamya ve İran inançlarından çok büyük ölçüde etkilenmiş oldukları gerçeğine bağlıdır. Ahd-i Atikte Yahve'ye "Ev Sahiplerinin Efendisi" denilmektedir. Bu ev sahipleri, yani Saboat'lar şeytanın gücüne karşı çarpışmakta olan bir ordudur. Cennetin kapılarını korur, kötülük yapanları cezalandırır, sadık olanları korur, Tanrı'nın insanlara kelamını iletmeye çalışırlar. Eski akitte bunlardan ikisinin adları geçmektedir. Bunlar Cebrail ve Mikail'dir. Diğer ikisi de apokrifik denilen eski akitte anılmaktadır; Rafael ve Uriel. Yalnızca dördünün adı geçmekle birlikte yedi baş meleğin varlığından söz edilmektedir. Ayrıca daha değişik işlevler görmekte olan Herubim ve Serafim melekleri de vardır. Gene Zerdüştiliğin etkisiyle Şeytan da bir baş iblis posizyonuna yükselmiş bulunmaktadır. Öbür iblisler Azazel, Leviatan, Rahab ve Lilit sayılabilir. Daha bir çok başkaları da vardır. Bu cinlerin ve şeytanların etkisinden korunabilmek için insanlar muskalar ve etkili olduğuna inanılan çeşitli eşya (amuletler) taşırlar.

Hıristiyanlıkta çeşitli yorumcuların katkılarıyla 4, 6 ve 7 melekten bahsedilmiştir. Bunlar içinde en baş sırayı Mikailin aldığı görülüyor. İsa'nın baş düşmanı olan Satan, Lusifer ve Beelzebub doğrudan **İsa** tarafından zikredilmiştir.

Bu tür varlıklara bu gün dilimizde ve Batı dillerinde verilen adlar, bir dereceye kadar kökenlerini göstermektedir. Melek sözcüğü eski İbranice'dir ve haberci anlamını taşır. Angel sözcüğü Eski Yunanca Angelos'tan gelir. Demon da Yunanca'dır ve ruh anlamı taşır. Ancak Yunanlılarda Demon aynı zamanda iyilik te sağlardı. '"Agathos demon" iyi ruh demektir ve **Sokrates** kendisinin daima doğruyu söylemesini sağlayan Demon'undan söz eder. Zerdüşt inancındaki kötücül varlıklara Deva denmekteydi. Onun Hintçe'deki karşılığı olan Deva'lar ise tanrısal varlıklardı. Bugün Batı dillerindeki Devil sözcüğü bu kelimeden gelmektedir. Aynı zamanda Yunanca daibolos sözcüğü de şeytanın karşılığıdır. Almanca'daki teufel sözcüğü de bu sözcükten gelmektedir. Cin sözcüğünün kökeni ise tartışmalıdır. Bunun latince genius (tür) sözcüğünden türemiş olması olasılığı büyüktür. Bunların oldukça eski tarihlerde Habeşistan bölgesinde var olan bir inanç olduğu sanılıyor. İslam öncesi cinler çölün satir ve nimfleriydi. Halk tarafından bunlardan korkulur, adaklar ve kurbanlarla hoşnut edilmeye çalışılırdı. İslam dini cinlerin varlığını kabul etmiştir. Ancak bunların niteliği çok açık olamamıştır. İlk filozoflar, örneğin **Farabî** bunu kuşkulu bir takım tanımlarla başından atmaya çalışmıştır. **İbn-i Sina** cini tanımlar ancak bunun hiç bir gerçeği göstermediğini söyler. **İbn-i Haldun** ise Kuran'daki cinlere ilişkin bütün söylemleri "müteşabih" denilen, asıl anlamını kimsenin bilemeyeceği deyim ve söylemler arasında sayar. **Razi**'nin *Mafatih* adlı eserinde bu tartışmalı düşünceler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. İslam incelemeleri bu kavramları ve bunların üzerinde gelişmiş inançları İslami folklor arasında ele alarak incelemeye eğilimlidir. Çağdaş İslam düşünürleri ise cin kavramını ve bununla birlikte melek ve peri kavramlarını daha çok psikanalizin, az sonra kısaca değineceğimiz yaklaşımına benzer biçimde ele almakta ve cin kavramının, sözcüğün can sözcüğüyle de akrabalığından faydalanarak, kişinin toplumsal uyum ve eğitimle bastırılmış olan ve zaman zaman serbest kalabilen dürtülerini tanımladığı görüşüne yaklaşmaktadırlar. Kuşkusuz insanoğlunun inanç gereksiniminin ortaya çıkardığı bütün kavramlar gibi bu konular da çok derin tarihsel, sosyolojik ve antropolojik incelemeleri gerektirmektedir. Bu, kesinlikle sosyal-kültürel bir olgu olarak karşımızda duruyor. Konunun yakından incelenmesi, bütün sosyal-kültürel olgular gibi bize yalnız bu konuda değil, insanlığın toplumsal dinamiklerine egemen olan güçler ve kurallar üzerinde de zengin bilgi ve deneyimler sağlayacaktır. Toplumsal olayların bireylerde yansıyışı, yani bireylerin çevrelerindeki topluma ve onun kültürüne katılışları ve ondan etkilenişleri ise sosyal psikolojinin alanıdır. Bundan etkilenerek ruhsal işlevlerinde ortaya çıkan bozukluklar ve ruhsal işlevlerindeki bozuklukların bu olgular üzerindeki etkileri de psikiyatri ve sosyal psikiyatrinin araştırma alanını oluşturmaktadır.

PSİKİYATRİ VE CİNLER

Psikiyatrik olarak konu iki alanda ve iki farklı bakış açısı ve metodoloji ile ele alınmalıdır. Bunlardan birincisi "bozukluk" durumlarında bu tür fenomenlerin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığının ve bunun nedenlerinin incelenişi, öbürü de insan ruhsal yapısının dinamikleri ve insanlar arası etkileşim dinamikleri açısından, bu fenomenin neden ve öneminin incelenmesi.

Psikiyatrik bozukluk dediğimiz durumlar insanların düşüncelerinde, belleklerinde, dikkatlerinde, mizaçlarında, kısaca ruhsal, düşünsel bütün davranış ve uyumlarında olması gerekene uymayan ve kişinin de zorluklarla karşılaşmasına yol açan bütün değişikliklerdir. Bunların en önemlileri algılama ve düşüncelerde olan bozulmalardır. Algılama çevremizdeki olguların oluş ve devinimleriyle ortaya çıkan, enerji değişimlerinin duyumlar olarak duyu organlarınca alındıktan sonra zihnimize iletilmesi ve orada aslına uygun, hayal olarak oluşması sürecidir. Bunun için merkez sinir sisteminde olup biten süreç son derecede karmaşıktır ve çok basit bir "bakar bakmaz tanımak" ya da "duyar duymaz anlamak" olayı merkezi sinir sisteminin pek çok yapısının birbiriyle karmaşık etkileşimlerle gelen uyaranın analizini ve sonra da yeniden sentezini gerektirir. Bu süreç içinde doğal ve doğuştan süreçerin yanında pek çok ta edinilmiş ve öğrenilmiş süreç olup bitmektedir. Bu karmaşık işlemler sırasında iki olgu özellikle ilginçtir. Bunlardan birincisi dışarıdan gelen bilgi malzemesinde doğal olarak kimi eksiklikler varsa bunun önceki deneyim ve bilgilerle sanki bilgi geliyormuş gibi tamamlanışıdır. İkinci olgu da uyaranın dıştan gelmek yerine daha değişik bir yoldan gelişinde de, eğer uyaran aynıysa bunun alışılmış, yani o uyaranın mutat yol ve kaynağından geliyormuş gibi varsayılı-

☞

şıdır. Bunlardan birincisinin en tipik örneği "kör nokta" olayıdır. Her insanın gözünde görme sinirinin göze girdiği yere denk düşen bölge, dıştan gelen görsel uyaranlara tam anlamıyla kördür. O bölgeye dış dünyadan düşen alan hiç görülmediği halde kişi önceki bilgileri ve deneyimlerine dayanarak bu bölgenin öncesi ve sonrasındaki manzaranın aynen devam ettiğini varsayarak görüyormuş gibi yapar. Bu noktaya dikiz aynasındaki bir aracın düşmesi durumunda özellikle korkunç trafik kazaları oluverir. Çünkü kişi aslında göremediği o alandaki aracı hiç görmemiş, boş yolun devam ettiğini varsaymıştır. İkinci olgunun örneği de düşleme ya da göz önünde canlandırma olayıdır. Burada uyaran tümüyle içten, yani bellekten geldiği halde sanki dışarıdan geliyormuş gibi algılanır ve ona uygun tepkiler oluşur. Örneğin yüksekten korkan bir kişi bir yükseklikten aşağı baktığını düşlediği zaman vücudu aynı çekinme ve kaçınma postürünü alır, aynı şekilde baş dönmesi hisseder ve soğuk soğuk terler. Oysa uyaran dışarıdan yani görsel olarak değil içeriden yani düşsel yoldan gelmektedir. Buna benzer daha bir çok yanlış algılama olayı her gün hepimizin başına gelir. Örneğin ışıklı bir pencereye bir süre baktıktan sonra daha hoş bir duvara bakışlarımızı çevirirsek o duvarın üzerinde az önce gördüğümüz pencerenin bir örneğini, çoğu zaman zıt renkte olarak görmeyi sürdürürüz. Yani aslında olmayan bir şeyi görürüz.

Bu olgular arasında konumuz bakımından en önemli olan gerçek; kişinin kendi iç dünyasında yaşadığını, yaşamından ya da fantazilerinde dış gerçeklikler gibi algılayabilmesidir. Herkesin olağan gece düşlerinde ya da düşe benzer durumlarda yaşadığı da budur. Bu fanteziler ve diğer içsel yaşantılar çok büyük bir ölçüde yaşam boyu edinilmiş olan bilgilere, öğrenilmiş olan düşünce, yaşam görüşü ve inançlara bağlıdır. Yani kısaca "kültür"ün etkisi altındadır. İnsanların her zaman yaşayabileceği tümüyle "normal" sınırlarda olan bu tür gerçek dışı, iç gerçekten kaynaklanan ve dıştan geliyormuş gibi projekte edilerek algılanan durumlara şu örnekleri verebiliriz:

a) Gece düşleri: Bilindiği gibi her insanın bir gece boyunca 90 dakika kadar düş dönemi vardır. Bu düşler REM (Rapid Eye Movements-Hızlı Göz Hareketleri) denilen ve normal uykudan farklı olan bir fizyolojik durum sırasında görülür. Bu REM'ler her 60-90 dakikada bir olur ve önce 1-2 dakika, sonra gittikçe artarak sonunda 25-30 dakika olmak üzere bir gecede toplam 90 dakikadır. Bu olgu yaşam için son derece önemlidir ve kişi hiç REM olmadan, yani rüya görmeden 2 günden fazla yaşayamaz.

b) Bu rüya dönemleri bazı durumlarda uyku henüz başlamadan, uykuya giriş aşamasında ortaya çıkar ve kişinin olup bitenleri sahiden oluyormuş sanmasına yol açar. Buna "hipnogojik" sanrılar adı verilir. Bunlar genellikle kabuslar şeklinde olur. Her normal insan yılda bir kaç kez böyle durumlar yaşayabilir.

c) Uzun uykusuzluk dönemlerinde asıl uyku hiç olmadan da, eksik kalan REM uykularının tamamlanması için böyle düş durumları oluşur. Uykusuz kalan kimseler durup dururken gerçeklerle karışan düşler yaşarlar.

d) Dış uyaranların çok azaldığı aşırı sakin durumlarda gene uyku aşamasına geçilmeksizin REM durumuna girilebilir, yani düş görülebilir. Geceleri rahat otomobil yolculuklarında ve pilotların gece uçuşlarında bu duruma raslanabilir. Bir çok trafik ve uçak kazasının nedeni budur.

Zikir ayinlerinde beklentilere uygun görüntüler görülebilir, sesler duyulabilir.

e) Kimi organik hastalıklar sırasında, örneğin yüksek ateşi olan kişiler, uyanıkken düşler görebilirler. Genellikle durumlarından kaygılı ve korkulu olduklan için bu düşler de korkulu düşler olur.

f) Yaşam boyunca her insan kendisi ve çevresini yanlış algıladığı durumlara bir kaç kez girer. Depersonalizasyon ve derealizasyon denilen bu durumlarda tanıdık çevre yabancı, ya da yabancı çevre tanıdık gelebilir. Kişi kendi varlığını hep bildiğinden daha başka türlü hissedebilir. Gerçekte bu da algılama yorgunluğuna bağlı bir olaydır ve her insanda zaman zaman olabilen "anormal" bir durumdur. Genellikle bir kaç saniye ile bir kaç dakika içinde bu durum geçer.

g) İstemli ve amaçlı olarak ta uyanık düş görülebilir. Kişi hipnozla ya da otohipnozla bu duruma girebileceği gibi sakin bir durumda da herkes düşleyerek düşlemini çok canlı olarak görebilir, duyabilir, kokusunu ve tadını alabilir. Bu tanı ve sağaltım amaçlı olarak rahatlıkla kullanılabilen bir fenomendir.

Bu normal algılama sapmalarından başka patolojik, yani sayrılı olarak ta kimi düşsel algılamalar olur. Bunların en bilinen örnekleri şunlardır:

a) Yukarıda belirtildiği gibi kimi organik bozukluklar sırasında düşsel algılamalar olabilir. Ateşten başka bazı hormon bozukluklarında, kan ve vücut sıvılarındaki minerallerin yani tuz ve benzeri moleküllerin en uygun oranlarında olan değişikliklerde, vücuttan su kaybında, bazı kalp krizlerinde, karaciğer ve böbrek komaları sırasında görülebilir.

b) Epilepsi yani sara hastalığının bazı çeşitlerinde genel bilinç kaybı olmaz ve nöbet parsiyel (kısmi) kalır. Yani epilepsi nöbetinin beyinde yaptığı elektrik boşalım beynin yalnız bir bölgesinde olur. Bu boşalımın temporal ve frontal loblar dediğimiz bölgelerde olmasıyla bir kaç dakika boyunca geçmişten ya da fantazilerden bir yaşantı çok net olarak görsel, işitsel, kokusal, tatsal ya da dokunsal olarak canlanabilir. Bu yaşantılar biyoelektrik deşarjının odak noktasına ve yayıldığı alanlara bağlıdır.

c) Kişinin benliğinin dağılımı dediğimiz duruma neden olan, yani bütün algılama ve anlama süreçlerinin ve düşünce sürecinin ağır şekilde bozulduğu "psikoz" adını verdiğimiz ruhsal bozukluklar sırasında da dışta olmayan birçok şey varmış gibi, dışta olan birçok şey de yokmuş gibi ya da olduğundan başka türlü gibi algılanabilir. Bu duruma hallusinasyon- sanrı adını veriyoruz. Bunlar genellikle bozulan ruhsal yapının, sağlam kalan yeteneklerle yeniden bütünlenmesine yönelik olan çabalardır ve eskiden çok ağır olarak değerlendirilirken bugün, kişinin eksiği tamamlama çabasını gösterdikleri için "Pozitif semptomlar" adını almaktadır. Pozitif semptomlu psikozların iyileşme şansı genellikle "negatif semptomlu" psikozlara oranla daha müsait sayılır. Ancak onların çektikleri acılar da daha fazla ve algılama bozukluklarından ötürü kendilerine ve çevrelerine verebilecekleri zarar da daha büyük olabilir.

d) Genellikle çevrelerine karşı duyarlı olan, yetişme tarzları nedeniyle çevrelerinden zarar görmüş olan kimselerde görülen çevreyle sağlıksız iletişim ve etkileşim durumları (ki biz bunlara nörotik bozukluklar genel adını veriyoruz), çevreleriyle etkileşimleri içine kimi algılama bozukluklarını da katabilirler. Bu çevrenin ilgisini çekebilmek ya da çevrelerine bu yolla kimi istek ve sıkıntılarını iletebilmek gibi birincil ve ikincil amaçlar taşıyan, istemli olmayan fakat istem yoluyla farkına varılan durumlardır. Kimi histerik nörozlarda kişi kendi gizli dileklerini vantriloglar gibi, ses tellerini işitilmeyen bir ses şeklinde hareket ettirerek anlatır ve bu dıştan işitilmeyen sesi kendi içlerinden gelen bir ses gibi algılayabilirler. Ya da yalnızca böyle bir ses duyduklarını anlatarak bu sesin söylediğini ileri sürdükleriyle, aslında kendi mesajlarını dışarı vurabilirler.

e) Kimi kişilik bozuklukları da çok bilinçli ve istemli bir şekilde bu tür yaşantılar iddia eder ve ayrıntılı bir şekilde bunu anlatabilirler. Cezaevlerindeki bir çok sabıkalı benzeri ağır ruhsal bozukluk görünümü veren tablolar sunarlar. Aynı şekilde askerlik gibi zor durumlarda da kişilik bozukluğu olanlarda benzeri tablolar ortaya çıkabilir.

f) Kim toplumsal patolojik etkilerle ekstaz-vecd dediğimiz durum yaratılabilir. Örneğin kimi dervişlerin başlarını hızlı sallayarak, hızlı ve derin soluyarak, yerlerinde hızlı hızlı zıplayarak ulaştıkları bu durumda çevrenin beklentilerine çok uygun olan algılama bozukluklarına ulaşılabilir; görüntüler görülebilir, sesler duyulabilir. Orta Asya şamanlarının çok rahatlıkla, hemen hemen otomatik olarak yapabildikleri bu durum, nevzuhur tarikatlarda artık iyice kötüye kullanılır hale gelmiştir. Zikir ayinleri adı altında toplanan kalabalığın başını hızlı hızlı sallaması ve bu arada hızlı hızlı solumasıyla organizmada öylesine büyük değişiklikler olmaya başlar ki o kadar kalabalıkta bir kaç tane epilepsi krizi görülmesi ve bir kaç kişinin de Hızır Aleyhisselamı ya da melakâttan birini görmesi ya da Hatif'ten bir ses işitmesi son derece normaldir. Daha eski tarihlerde bu tür tarikatlar daha sağlamcı gider ve bu törenler sırasında hallusinojen adı verilen, düş gördürücü maddeleri müridlerine doğrudan doğruya içirirlerdi (Bkz. **Babaoğlu, A.**: Uyuşturucular, Kaynak Yayınları, 1997, İstanbul ve **Babaoğlu, A.**: Hermetizm, BDS, 1997, İstanbul).

g) Bir yukarıda sözü edilen hallüsinojen maddeler de bu tür algılama bozukluklarının çok sık görülen nedenleri arasındadır. Bunlar arasında esrar, LSD, bir çok mantar türü, belladon ve çeşitli otlar gibi atropin ve hyosiyamin içeren bitkiler sayılabilir.

Doğa dışı varlıkların algılanışı öteden beri insanın kolaylıkla başarabildiği, bazan da sayrısal olarak ortaya çıkan bir yaşantıdır. Bu yaşantılar çeşitli inanç sistemleri tarafından kötüye kullanılmıştır ve kullanılmaktadır. Bu tür inançlar ve bu tür yaşantılar eski çoktanrılı dinlerde çok sık başvurulan yollardı. Tektanrılı inançlara gelindikçe o eski dinlerin Tanrılarının bir çoğu evrenin yersel katmanının dışında sayılan üst ya da alt katmanlarında var olduğu var sayılan varlıklar olarak düşünülmeye başlandı. Bütün inançlarda böylece resmi inancın yanında bir de o inancın mitolojisi ve folkloru oluştu. Bütün tektanrılı dinlere bulaşan bu inançlar mutlaka daha eski putperest inançlardan aktarılmış varlıklardır. Dinlerin kendileri de temelde bu yönelişleri kabul etmedikleri halde genel inançların etkileriyle başa çıkamamış ve kapılarını bu inanç kırıntılarına açmışlardır.

Bu gün psikanalitik yaklaşım bu varlıkların insanın dürtülerini ve bu üstbenliğini temsil eden allegoriler olduğunu kabul etmektedir. Yani her insanın ahlak, vicdan, namus gibi üst kavramları bir tür somut kavram halini almakta ve melek kavramına bürünmekte, insanın bastırmak ve mücadele etmek zorunda olduğu iç dürtüleri de cinler, şeytanlar ve ifritler adı altında somutlaşmaktadır. En eski din bilginleri olduğu kadar, çağdaş ve aydın din bilginleri de bu kavramların niteliğini bu şekilde açıklayarak piskanalitik bulgularla uyuşma içinde görünüyorlar. Ama buna karşılık bu varlıklar, tıpkı dinsel inançların kötüye kullanılışı gibi bir çok habis amaç tarafından da gerçek varlıklarmış gibi empoze edilerek kötü amaçlar için kullanılıyor. İnsanların da kendi bunalımlı ve sıkıntılı koşulları içinde ya da doğrudan doğruya sayrısal olarak bu kültürel verileri gerçekten yaşamaları mümkündür. Ne olursa olsun bu tür yaşantılar geçiren kimselerin, altında bazı çok habis nedenler olabileceği için, örneğin bir beyin uru da olabileceği için mutlaka hekime başvurması salık verilir. Yüzde 90 olasılıkla bunun nedeni çok basit ve selimdir. Ama habis bir neden bulunduğunda erken tanı kuşkusuz ki can kurtaracaktır.

KAYNAKLAR

1) İslam Ansiklopedisi, İsanbul, 1947
2) Aencyclopaedia Britannica
3) Geschichte der Medizin
4) Textbook of Psychiatry-Kaplan
5) Die Visiion- Ernst Benz

Klonlama tartışması

Prof. Dr. A. Nihat BOZCUK

'Genetik kaçınılmaz yazgıların sonucu ve en korkunç olanıdır. Gerçek ismini bildiğimiz tanrılardan yalnız birisidir." **Oscar Wilde.**

"Babamın annesi olmak istiyorum" (ölmüş babasının vücut hücrelerinden klonlama yapılıp kızının rahmine yerleştirilen embriyonun gelişerek kızı tarafından doğurulması olayı) diyen bir bayana bilmem nasıl bakardınız? Herhalde "uçuk", "kaçık" diye aklımızden geçirirken alaycı bir tebessüm yüzünüze yayılırdı. Doğrusunu söylemek gerekirse yirminci yüzyıl, bazılarına göre felaketler yüzyılı (2.Dünya Savaşı'nda 80 milyon ölü verildi), kimilerine göre ise yeni ve akıl almaz bulguların yüzyılı. Yirmibirinci yüzyılın, değerli hekimi olan hocamız Prof.Dr. **Hüsnü A. Göksel**'e göre: Bu önümüzdeki bilinmeyen, şimdiden kestirilemeyen, ama acımasız olacağı belli olan yüzyılda ancak çağa, değişime her yönden ekonomik, ekinsel, bilimsel, teknolojik evet her yönden uyum sağlayan, sağlayabilecek olan toplumlar yaşam hakkına sahip olacak"(*Cumhuriyet* 20 Nisan 1997, s. 2). Evet böylesi çelişkilerin ve heyecanların yaşandığı bu günlerde bir de kopyalama (klonlama) konusu gündemde. Bir yandan İngiliz Nobel Barış Ödülü sahibi **Joseph Rotblat**'ın dediği gibi "insanlığın geleceği üzerine kumar oynanıyor" görüşü var; diğer yandan Amerikalı biyolog **Lee Silver**'in dediği gibi "klonlamayı, yani kopyalamayı kimse durduramaz. Şimdi artık herşey yapılabilir. Bütün sınırlar yıkılmıştır" görüşü ileri sürülüyor.

Ülkemizde çağdaş gelişmeleri halkımıza ciddi yayınlarla duyurmaya çalışan medya (gazete- dergi ve TV) örnekleri var. Kopyalama konusu ilk kez 27 Şubat 1997 tarihinde Londra'da yayınlanan ünlü *NATURE* (Doğa) dergisinde (Cilt 385; s. 810-813) kapak konusu olarak yayınlanınca tüm dünyayı heyecana sürükledi: Dünyaca tanınan popüler dergilerden *TIME, Newsweek* v.b. dergiler konuyu kapak yaparak ayrıntısı ve yorumları ile verdiler. Unutmamak gerekir ki, kalıtsal madde olan DNA'nın (deoksiribonükleik asit) yapısal modelini ilk kez açıklayan **J. D. Watson** ve **W. Crick**'in ortak makalesi ile **M. Wilkins** ve **R. Franklin**'in makaleleri de 1953 yılında yine Nature dergisinde yayınlanmıştı.

Yurdumuzda da klonlama (kopyalama) konusu hemen yankısını bulmuş ve günlük haberlerde, sohbetlerde (bazen de konu sadece kulaktan duyma sözlerle) yerini almıştır. Nitekim *Cumhuriyet Bilim Teknik* (15 Mart, 1997), *Hürriyet Pazar* (9 Mart, 1997) gibi gazete ve dergiler ve hepsinden daha ayrıntılı olarak *Bilim ve Ütopya* (Nisan 1997, sayı:34) konuyu derinliğine ele almıştır. Çağdaş bilimsel gelişmeleri ciddi olarak ele alıp sürekli olarak izleyen okuyucularına doğru olarak sunan basın mensuplarını burada takdir ile anmak isterim.

Bilim ve Ütopya'nın Nisan 1997 sayısının kapağında süper kuzu Dolly'nin resmi ve manşet olarak da "Üreten İnsandan Yaratan İnsana" ifadesi yer alıyordu. Türkiye'deki bilim insanlarının klonlamayı tartışma konuları ve yazarların adları veriliyordu. Bu yazılara burada kısaca değinmek istiyorum.

Doç.Dr. **Alaettin Şenel:** "Biyoteknolojinin açtığı ufuklar" üst başlığı ile başladığı makalesindeki bazı ilginç alt başlıklar şunlar: yeni bir ırkçılık; Biyolojik kastlar korkusu; yaradılış mitosuna darbe, Evrim kuramına destek; Biyoteknoloji'nın geçmişi, bugünü, geleceği; insanın yaratıcılık rolünü ve sorumluluğunu üstlenmesi; Nöroteknoloji. Yazarın üzerinde durulacak ve sıcak tartışmalara götürecek kadar önemli bulduğum birkaç cümlesini burada aynen vermek istiyorum: (okuyucuların tartışmasından sonra görüşlerimi fırsat olursa ayrıca yazmayı planlıyorum).

"Bu , 'kamil yaradılış' mitosunu yıktığı gibi, 'biyolojik evrim' kuramına güçlü bir kanıt kazandırmaktadır". "Farklı canlılardan alınan genlerin ortak etkinliği (transgenik canlılar), canlıların ortak kökeni ve zamanla türleşmelerinin kesin kanıtıdır". "İnsan biyoteknoloji'nin sunduğu olanaklarla, uzak olmayan bir gelecekte, bedeninin yazgısını ele alabilecek, hiç değilse kalıtsal hastalık ve olumsuz kalıtsal eğilimler biçimindeki doğuştan 'karayazgı' larından kurtulacak görülüyor".

"Dolayısıyla biyoteknoloji, insanların seçimlerini sınıfsız toplumdan yana yapmaları için ek bir neden oluşturacaktır". (Burada hemen **Aldous Huxley**'in 1940'larda yazdığı "Brave New World" adlı bilim kurgu kitabında betimlendiği alfa, beta, gamma ve epsilon tipinde ve kuluçka makinesinde programlanan insan kastları aklıma geldi).Yazarlardan Prof.Dr. **Aykut Kence** "Klonlama nedir, Hangi Ufuklar Açıyor?" başlıklı ve şekillerle açıklamaya çalıştığı makalesinde konuları gayet açık olarak sunmuş. Değerli meslektaşım yüzyılımızdaki gelişme genetiğindeki atılımları kronolojik seyir içinde anlatıyor. Daha sonra **Ian Wilmut** ve ekibinin başarısını özetlemiş, ardından da klonlamanın akla getidiklerini yazmıştır. Doğal olarak insan klonlaması uygulamasına değiniyor ve "...insan klonlamayı bu aşamadan sonra kimse engelleyemeyecektir" diyerek bunun gerekçesini anlatıyor. Ayrıca "...insanların klonları kendi yedekleri ya da köleleri gibi düşünme eğiliminde olduklarını" önemli vurgulamalarla tartışarak anlatıyor.

Doç.Dr. **Meral Kence** "Klonlama Nasıl Bir Teknikle Gerçekleşti?" başlıklı makalesinde: "Bu yeni yöntemle biyolojik saatin geri kurulabildiği ve gelişmenin normal olarak sürebildiği kanıtlanmaktadır" demektedir. Bu çalışmanın gelişim biyolojisi alanında araştırmalara yeni ufuklar açacağını vurguluyor.

Ayrıca konu ile ilgili çok güzel çeviriler de yer almakta *Bilim ve Ütopya*'nın bu sayısında: "Klonlamanın Yasaklanması Bilimsel Gelişmeyi Engeller" "Küçük Kuzu Seni Kim Yarattı?" "Kopyalama: Peki Sonra...", "Artık Herşey Yapılabilir" gibi.

En son makale aynı zamanda bir hekim olan arkadaşım Prof. Dr. **Işık Bökesoy**'un: "Klonlama nedir, ne de değildir?". Konuyu çeşitli açılardan tartışan yazar özellikle bu konuda medyanın önemini ele alıyor ve "sorumlu ve bilgili" bir medya istiyor. Klonlama olayında "A" kişisinden alınan bir somatik çekirdek bir yumurta hücresine aktarılsa ve uyarılan hücre bölünmeye başlasa ve sonra "A" kişisinin annesinin uterusuna konsa o rahim artık yaşlanmıştır. "Başkasının uterusuna konsa o kişinin yapısı ve hücrenin yakın çevresi olacak; hormonları, kullandığı ilaçlar, yaşam türü ile bebeğin gelişmesini etkileyecektir. Doğumdan sonraki çevre için de aynı olay söz konusudur" diyerek, sözlerini "Aynı suda iki kez yıkanılamaz" diye tamamlıyor.

Çok zengin kaynakla ve çeşitli yazarların katkıları ile güzel ve değerli bir dosya oluşturduğu için emeği geçenleri ve özellikle *Bilim ve Ütopya*'yı kutluyorum.

İlk kez memeli hayvanlar dünyasında bir soma (vücut) hücresinden klonlama yoluyla elde edilen küçük kuzu Dolly 10 yıllık sabırlı ve yarı gizli çalışmaların ürünüdür. Fakat yapılan her hücre aktarımı bir kuzu ile sonuçlanmamış ve deneydeki başarı şansı şimdi 277 de 1'dir. Bu da tekniğin henüz standardize olmadığının bir göstergesidir. Verilen elektriksel uyarılar hangi olayları ya da yapıları etkilemiştir? Bu belli değil. Çünkü siz bir dış etmenle hücreyi etkilerseniz bir çok hücre bileşeni (DNA, protein, zarlar v.b.) birlikte etkilenir. Bu nedenle **Wilmut**'un tekniği biraz daha geliştirilmeye muhtaçtır. Mademki gelişim olayı çok karmaşık, zamana bağlı bir olgudur (programdır), o zaman hangi zamanda hangi moleküllerin, düzenleyici genlerin ve yapısal bileşenlerin etkilendiği bilinmeli, hücrelerin embriyo içindeki coğrafyası, hareketleri, genlerle ilişkisi aydınlanmalıdır. Gelişim olayına ve ürününe ancak bu bilgiler elde edilince daha büyük oranda müdahale edilebilecektir. İnsan genom projesi ile elde edilen (ve edilecek olan) son derece değerli DNA bilgileri ile gelişim biyolojisi bilgileri (moleküler genetik, davranış genetiği ve hücresel biyokimyacıların katkıları ile) bir araya getirildiği takdirde yaratıcı insan zekası, kendini kurgulamaya başlayabilecektir. Böylece insandaki kalıtsal hatalar düzelebilecek, transgenik canlılardan daha çok ekonomik yararlar sağlanabilecektir.

Herne olursa olsun **Ian Wilmut**'un başarısı ve ortaya koyduğu bulgu, insanlığın bilincini ve biyolojik araştırma projelerini değiştirecek gibi görülüyor. Bu olay **Kopernik**'in astronomideki devrimini, fizikçilerin atomun parçalanmasındaki ve **Watson-Crick** DNA modelini açıklamasındaki başarılarını andırıyor. İnsanların geçmişi ve geleceği arasında bir bağ kurma hayalini yaratıyor. Zeroks kopyasına sahip olma umudunu veriyor.

Eğer Sayın **Göksel**'in de belirttiği gibi 21. Yüzyılda değişime her yönden uyum sağlayabilecek toplumlar yaşam hakkına sahip olabileceklerse, araştırma sonuçlarını ve kavramsal yenilikleri izlemek yanında çağdaş bilim dünyasındaki yerimizi almak ve korumak durumundayız. Fakat antidemokratik ülkelerde ki kötü niyetli yöneticiler ve bazı olası istenmedik uygulamalar, ilk akla gelen tereddütler. Genetik profesörü **Steve Jones**, basındaki haberlerden ürktüğünü belirterek, "Televizyonları izlediğimde Dolly- **Hitler**- Frankeştayn zinciri gördüm. Kalp krizi geçiriyorum sandım. Politikacılar ve medya tavrını gösterdi. Böylece olumsuzlukları görme şansımız oldu" demiştir. Sahi, bizim politikacılar ne yapıyor? Onlar Dolly hakkında ne düşünüyor? Doğrusu meraklandım.

İnsan klonlamasının yapılıp yapılamıyacağını saptamak bilimin, bunun yapılması ya da yapılmamasına karar vermek tüm insanların kararı olacaktır.

DOSTLARIN BULUŞTUĞU YER

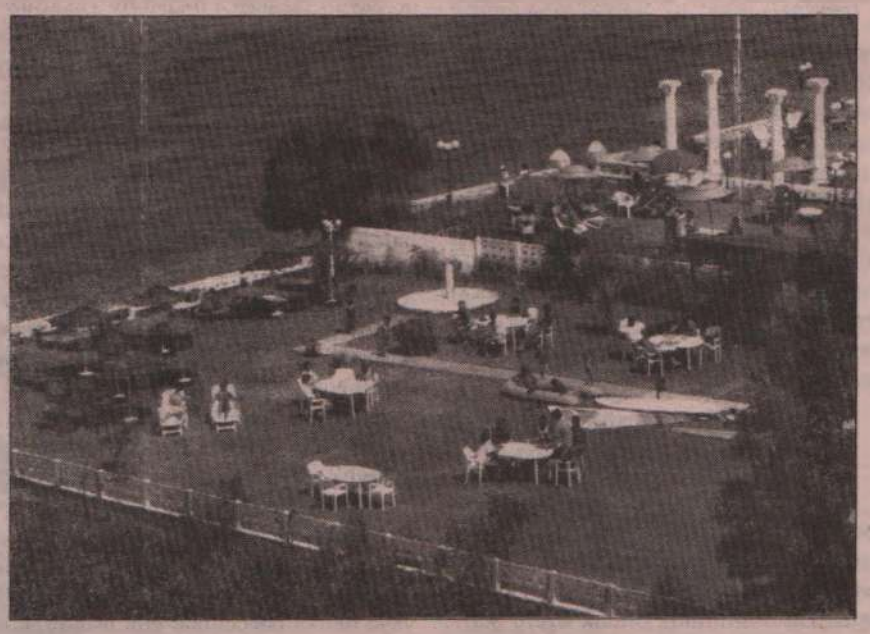

- Kuşadasına 23, Milli Parka'a 1 km
- Denize sıfır
- Resturant, deniz manzaralı, duşlu, WC'li, telefonlu
- 23 oda 46 yatak

HOTEL EVA

Güzelçamlı-Kuşadası

EVA TURİZM TİCARET A.Ş.
Tel: (0256) 646 10 80- 646 18 98 Faks: (256) 646 19 16

Şeriat ve kölelik-4

Prof. Dr. İlhan ARSEL

Şeriat sistemi, köle azat etmek yerine, köleyi başka birine hibe ya da hediye etmeyi "efdal", yani daha hayırlı bir iş, daha büyük bir sevap saymıştır. Bunu kanıtlayan örneklerden biri, **Muhammed**'in eşlerinden **Meymûne** ile ilgili şu olaydır; Beni Hilal'den **Haris**'in kızı **Meymûne**, ki hicretin yedinci yılında **Muhammed**'in nikahına girmiş ve onun eşleri arasında en önemlilerden biri olmuştur, günlerden bir gün sahip bulunduğu zenci bir köleyi (cariyeyi) azat etmek ister. Ve bu işi, **Muhammed**'e danışmadan yapar. Bunu öğrenen **Muhammed** fena halde öfkelenir; derhal **Meymûne**'yi çağırtıp kendisine şöyle der: "Eğer cariyeyi (Beni Hilal'den) dayılarına hediye etseydin ecrin (ahiret mükafatın) daha büyük olurdu." (1)

Bildirildiğine göre **Meymûne**'nin dayıları ve kardeşleri köle edinmek için çırpınmakta idiler. **Muhammed** onların böyle bir ihtiyaç içerisinde bulunduklarını bildiği içindir ki, **Meymûne** ile yukarıdaki şekilde konuşmuş ve ona, köleyi azat etmektense dayılarına hibe etmekle daha hayırlı bir iş görmüş olacağını hatırlatmıştır.

Muhammed'in bu sözleri vesilesiyle şarih **İbn-i Battal** şöyle der: "Bu hadisten çıkan sonuç şudur ki cariyeyi hayırlı bir kimseye hibe etmek, onu azad etmekten çok daha iyi bir davranıştır" (2).

Muhammed'in köle hibe edilmesini gerekli gördüğü başkaca haller çoktur. **Numan İbn-i Beşir**'in rivayetine dayalı olarak **Buhari**'nin naklettiği bir başka hadis hükmüne göre bir baba, evlatları arasında hibe ve hediyede bulunurken, kölelerini (ve cariyelerini) de bu şekilde onlar arasında paylaştırmalıdır. Bu işi yaparken, yani erkek çocuklarından bir kısmına hibe ve hediye dağıtırken, diğer evlatlarını bundan mahrum kılmamalıdır; kılacak olurlarsa bu hibe batıl sayılır (3). Görülüyor ki köle sahibi, sahip bulunduğu köle ve cariyeleri azat edecek yerde, onları çocukları arasında paylaştırmakla daha yararlı bir iş yapmış sayılacaktır.

KÖLE AZAT ETMEKTEN KURTULMA YOLLARI

Biraz önce gördük ki şeriat sistemine göre, köle azat etmek yerine köleyi hayırlı bir kimseye hibe etmek, köle sahipleri bakımından daha hayırlı bir davranıştır. Bu doğrultuda olmak üzere şeriatın öngördüğü diğer "hayırlı" işler arasında Tanrı'yı yüceltmek ve övmek üzere dua etmek gibi davranışlar vardır. **Ebü Hüreyre**'nin rivayetine göre **Muhammed** şöyle demiştir: "Her kim, bir günde yüz defa: '-Allah'tan başka yoktur tapacak... O'nun eşi ortağı yoktur. Mülk onundur; O övülür-' derse, o kimse on köle azadlamışcasına mecur olur (sevap işlemiş olur). Ve ona yüz sevap yazılır; yüz günahı da bağışlanır (ve böylece o kişiye o gün zarfında şeytanın zararı dokunmaz)" (4).

Yine **Ebü Hüreyre**'nin rivayetine dayalı bir başka hadisinde **Muhammed** şöyle der: "Her kim günde yüz kere: -Allah'tan başka ilah yoktur. Hamd O'nundur. O herşeye kadirdir- derse bu dua o kimse için on köle azat etmek sevabına muadil olur ve ona yüz hasene yazılır; yüz musibet de ondan mahvolunur. O gün içinde şeytan şerrinden eminlik olur. Ve o kimsenin bu duayı okumasından daha faziletli hiç bir kimse evrad ve ezkar getiremez..." (5).

Anlattıklarımızdan anlaşılmaktadır ki şeriat sistemi, her ne kadar köle azat etme usullerine yer vermiş ise de, köleliğin ortadan kalkmasını istememiştir. O kadar ki acıma duygularına kapılarak köle azad etmeyi dahi olumlu bir şey olarak karşılamamıştır. Gerçek şudur ki şeriat sistemi, köleliğin son bulmasını ve kölelerin özgür duruma gelmelerini, dünyanın sonu ve daha doğrusu kıyamet alameti olarak tanımlamıştır.

Görülüyor ki şeriat, köle sahiplerini, kölelerini azat etmeyip muhafaza etme kolaylığına kavuşturmak için kolay bir çözüm yolu bulmuştur ki, o da Tanrı'ya yukarıdaki şekilde günde yüz kere dua etmek, bol bol övgüler yağdırmaktır.

Ne var ki günde yüz kere dua etmek kolay bir iş olmadıktan gayrı, bıkkınlık getirici bir şeydir. Üstelik zaman yetişmezliği bakımından da sakıncalıdır; çünkü eğer kişi, günde yüz kez bu duayı yapacak olsa, ne çalışıp hayatını kazanmak ve ne de doğru dürüst dinlenmek olanağına sahip olur. Bu itibarla yukarıdaki emir, uygulanması güç bir emirdir. Bunun böyle olduğunu **Muhammed** de düşünmüş olmalıdır ki, **Ebü Eyyüb Ensari**'nin ve **İbn-i Mes'ud**'un rivayetlerine dayalı bir başka hadisi ile yukarıdaki duanın okunmasını günde 10'a indirmiştir. Hadis şöyle "Her kim bu duayı (günde) on kere okursa **İsmail** peygamber neslinden on esir azadlamış gibi sevaba müstahak olur..." (6).

Dikkat edilecek olursa burada: "**İsmail** peygamber neslinden on esir azadlamış gibi sevaba müstahak olur" sözleri geçmekte. Bu sözlerden anlaşılmak gereken şey "Arap esirler"dir. Çünkü biraz yukarıda belirttiğimiz gibi **Muhammed**, Arap ırkının **İbrahim**'in oğlu **İsmail**'den gelme olduğunu iddia etmiştir.

Köle azat etme zorunluğundan kurtulmak için şeriatın getirdiği diğer bir kolaylık yaya olarak haccetmek, ya da bir yıl boyunca oruç tutmaktır (7).

Fakat her ne olursa olsun köle azadlama yerine günde yüz ya da on kez dua etmek, ya da bir yıl oruç tutmak, ya da yaya olarak haccetmek gibi usuller, köle sahipleri bakımından sadece kölelerini muhafaza etmek bakımından değil fakat aynı zamanda günahlardan kurtulup sevap kazanmak bakımından da yararlı bir şeydir. Çünkü dikkat edilecek olunursa yukardaki duaları yapacak olanlar, hem bir yandan köle azat etmiş gibi sevap kazanırlar ve hem de, diğer yandan, yüz günahtan kurtulmuş olurlar; üstelik de sevap defterlerine yüz yeni sevabın yazıldığını görürler.

Köle sahibine, köle azat etmeksizin bütün bu avantajları sağlayan bir sistem içerisinde köleliği yok etmenin mümkün bulunmadığını tekrarlamak abestir.

Fakat hemen eklemek gerekir ki köleliği ortadan kaldırmanın tek yolu "insan" denilen varlığı "kutsal" nitelikte saymaktır ve işte İslam şeriatı bu zihniyete yabancı kaldığı içindir ki olumlu sonuç yaratamamıştır. Nitekim İslam ülkelerinde kölelik sistemi, 20. yüzyıla gelinceye kadar, 1400 yıl boyunca hiç kesintisiz uygulanagelmiş ve 20. yüzyılda Batılı devletlerin zorlaması üzerine terk edilmiştir; o da görünüş itibariyle. Çünkü gerçekten kölelik, gayriresmi olarak, bugün hâlâ vardır.

"KÖLELİĞİN YOK OLMASI KIYAMET ALAMETİ"

Yukarıda anlattıklarımızdan anlaşılmaktadır ki şeriat sistemi, her ne kadar köle azat etme usullerine yer vermiş ise de, köleliğin ortadan kalkmasını istememiştir. O kadar ki acıma duygularına kapılarak köle azat etmeyi dahi olumlu bir şey olarak karşılamamıştır. **Sevde b. Zam'a** ile ilgili olarak daha önce belirttiğimiz olay bunun ilginç bir örneğidir. Gerçek şudur ki şeriat sistemi, köleliğin son bulmasını ve kölelerin özgür duruma gelmelerini, dünyanın sonu ve daha doğrusu kıyamet alameti olarak tanımlamıştır. Nitekim **Ebu Hüreyre**'nin rivayetine göre Muhammed: "Kıyamet ne zaman (kopacak?)" şeklindeki bir soruyu yanıtlarken şöyle demiştir: "... Ne zaman (satılmış) cariye, sahibini (efendisini) doğurur... (ise kıyametten evvelki alemetler görünmüş olur)..." (8)

Şarihlerden bazıları bu hadis hükmünü yorumlarlarken cariyelerden doğan çocukların mülk sahibi olup kendi babaları yerine kaim olacaklarını ve çoğalacaklarını, böylece büyük bir felaket şeklinde kıyamet gününü yaratacaklarını söylerler. Bazıları da bir gün gelip anaların satılacaklarını, elden ele para gibi dolaştırılacaklarını ve onlardan doğan çocukların kendi odalıkları durumuna sokulacaklarını belirtirler (9).

İSLAM DÜNYASI KÖLELİĞE KARŞI DEĞİLDİR

Her ne kadar kölelik denen musibet, yüzyıllar boyunca başka dinlerde ve ülkelerde uygulanmış olmakla beraber, bu başka dinlerde ve toplumlarda köleliğe karşı daima sesini yükseltenler olmuştur. Örneğin Buda, köleliği yeren ilk din adamı olarak karşımızdadır. Batı'da köleliğe karşı ilk savaşım MÖ 4. yüzyılda, eski Yunan ile başlar. Her ne kadar **Aristo** gibi büyük düşünürlerden bazıları köleliği doğal ve olağan bir kuruluş olarak görse de bu zihniyete karşı cephe alanlar çoktur. Örneğin **Aicidamas**, ki bu konuda ilk direnenlerdendir, tarihin bu eski çağlarında insanlığa şöyle seslenirdi: "Tanrı her şeyi özgür kılmıştır. Doğa hiçbir yaratığı köle yapmamıştır" (10).

Yahudilik ve Hıristiyanlık köleliği yok etmemiştir ama, bu dinlerin uygulayıcıları ya da salikleri arasında köleliğe karşı savaşım verenler çok çıkmıştır. Ortaçağ'da bile köleliği insan haysiyetine karşı suç şeklinde gören nice fikir türleri gelişmiştir (11). O en karanlık bilinen dönemlerde, köleliği doğal bilen ziyhniyete karşı isyan edenler çoktur.

Oysa ki İslam'da böyle bir gelişme görülmez: Ne din adamları ne de düşünürler arasında sesini yükselten yoktur. Şeriat sistemi insan şahsiyetinin haysiyetine adeta yabancı kalmıştır. Köleliği doğal gören şeriat hükümlerine karşı "hayır" diyebilecek cesarette bir kimse çıkmamıştır. Aksine bu hükümlerin köleliğe engel olmadığını savunanlar çıkmıştır (12). Geçmiş dönemler boyunca İslam bilginlerinin yaptıkları şey, İslam dininin kölelere, kendi özgürlüklerini satın alma hakkını tanıdığını ve kölelerin durumunu iyileştirdiği masallarını tekrarlamaktan ibaret kalmıştır: Onlara göre güya İslam bu "olumlu" yenilikleri getiren ilk ve son dindir. Oysa ki söyledikleri yalandır, çünkü İslam'dan 2500 yıl önceleri Babilonya'da, köleler için kendi özgürlüklerini satın alma hakkı vardı. Yine bunun gibi İslam'dan bin yıl önce uygulanan Manu kanunlarına göre Hindistan'da kocalara, kölelerini döverlerken, karılarını dövdükleri gibi dövmeleri emredilmiştir. Eski Mısır'da, örneğin **Ramses III** zamanında, kölelerin yerli halktan kimselerle evlenerek birkaç kuşak sonra özgürlüğe kavuştukları görülürdü (13).

Bütün bunlardan İslam yazarları habersizdirler. O kadar ki bu habersizlik içerisinde köle ticaretini bile adeta ilim konusu yapmışlardır. Köle satın almak ile hayvan almak arasında fark gözetmemişlerdir. Nice örneklerden biri olarak 11. yüzyılın ünlü hükümdarlarından **Keykavus İbn İskender**'in *Kâbus-name* adlı kitabını şöyle bir karıştırmak yeterlidir. Cürcan ve Taberistan hükümdarı olan bu yazar, *Kâbus-name*'yi, oğlu *Gilan Şah*'ın eğitimi için yazmıştır. Kitabının bir bölümünde şöyle der: "Her şeyden önce satın alacağınız kölenin gözlerini ve kirpiklerini muayene ediniz; sonra burnunu dudaklarını ve dişlerini ve nihayet saçlarını gözden geçiriniz... Bütün bu öğütlerime şunu da eklemek isterim ki satın alacağınız... kölenin boy ve posunun ölçülü olmasına ve karar dolgunlukta bulunmasına dikkat etmelisiniz" (14). Kitabın diğer bir yerinde yazar, hayvan satın alımında dikkat edilmesi gereken hususları belirtir: "Hayvanların dişleri kusursuz, bembeyaz ve muntazam olmalıdır; alt dudak üst dudaktan hafifçe ilerde olmalıdır; burun delikleri uzun, açık ve düz, alın geniş ve kulak hizasına kadar tek renkte olmalıdır" (15).

Görülüyor ki köle satın almakla hayvan almak arasında pek fark yok. Yazıldığı tarihten bu yana *Kâbus-name*, "hükümdarlara ait terbiyevi kitapların en önemlilerinden biri" olarak kabul edilmiştir (16).

Çağdaş yazarlar arasında köleliği İslam'ın yarattığı bir kuruluş olarak değil fakat İslam'a karşı açılmış savaşlar nedeniyle ortaya çıkan bir kuruluş şeklinde görecek kadar saf düşünceli olanlar

çoktur. Onlara göre İslam güya köleliği, sadece savaş nedeniyle meşru görmüştür ve bu nedenle İslam'da kölelik kuruluşunun yer almasının sorumluluğunu İslam'a karşı savaş açanlarda aramak gerekir (17).

Bu gülünç iddialara yönelenlerin, Kuran'da köleliği doğal kılan hükümlerden ya da **Muhammed**'in köle kullandığından, köle alıp sattığından ya da ona buna köle hediye ettiğinden haberleri olmamalıdır. Haberli olmadıkları diğer bir husus da şeriatın savaş dini olup, yeryüzünü "Dar-ül İslam" (Müslümanların yaşadıkları diyar) ve "Dar-ül harp" ("kafirlerin" yaşadıkları yerler ki, harp edilecek diyardır) diye ikiye ayırmış olması ve yeryüzü, tümü itibariyle "Dar-ül İslam" olana kadar savaş yapmayı ilke edinmiş bulunmasıdır.

İSLAM ÜLKELERİNDE KÖLELİK 20. YÜZYILA KADAR SÜRDÜ

Kölelik, resmi bir kuruluş olarak İslam ülkelerinde 20. yüzyıla kadar süregelmiştir. Tanınmış bir yazarın deyimiyle İslam şeriatı "kölelik uygarlığı" olmaktan ileri geçememiştir (18). Halifelerin ve hükümdarların sarayları, yüzlerce köle ve cariye ile dolup taşmıştır. Vaktiyle Kahire'deki Fatimi hükümdarlarının hareminde 12 bin köle bulunurdu. İspanya'daki İslam devleti hükümdarlarından **Abd ar-Rahman III** (912-967) hareminde 6300 köle vardı (19). Osmanlı dönemi boyunca Türk padişahlarının yaptıkları da bu olmuştur. Halifeler ya da padişahlar, hepsi de şeriatın kendilerine tanığı uhreviliğe bürünerek bu işleri yapmışlardır.

Öte yandan köle ticareti, tıpkı diğer bütün müslüman ülkelerde olduğu gibi, dinsel bir kuruluş olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde de geçerli idi: Haftanın belli günlerinde hayvan pazarları, ya da hububat ve sebze pazarları gibi esir pazarları kurulurdu. Bu esir pazarlarında halk, tıpkı hayvan alır gibi, esirlerin yüzüne, eline, dişine, ayak bileklerine vs. bakıp değer biçer ve ona göre köle satın alırdı.

Yeryüzü ülkelerinin kölelik sistemine karşı savaş açtıkları ve köleliği kaldırdıkları dönemlerde bile (20) Müslüman ülkeler köleliği dinsel ve doğal bir kuruluş olarak benimsemekten geri kalmamışlardır. Üstelik köleliğin kaldırılması yönündeki girişimleri İslama aykırı görmüşlerdir. Arap ülkelerinin Osmanlı egemenliği altında bulunduğu dönemlerde, dış baskılar sonucu köleliği kaldırmaya yönelen Osmanlı yöneticileri, Arap halklarının direnmesi ve ayaklanması olaylarıyla karşı karşıya kalmışlardır.

Osmanlı devleti ile İran ve Mısır gibi ülkelerde kölelik denen şey, Batı devletlerinin (özellikle İngiltere'nin ve Fransa'nın) baskılarıyla sona erdirilmiştir: O da pek yavaş bir tempo ile. Zenci kölelerin azat edilmeye başlandığı ilk Müslüman ülke Tunus'tur. 1890 yılında bütün Fransız kolonilerinde kölelik yasaklanmıştır.

1854 ve 1857 yıllarında İngiltere ile imzaladığı antlaşmalarla Osmanlı devleti, köle ticaretine son vermeyi kabul etmiştir. Ne var ki Mekke ve Medine, bu antlaşma hükümlerinden hariç tutulmuştur. Çünkü bu iki kent İslamın "kutsal" toprakları sayıldığından, Kuran'ın tanrısal bir kuruluş olarak getirdiği köleliğin bu kentlerde yasaklanması yoluna gidilmemiştir. Vaktiyle **Muhammed**'in yaşadığı ve bizzat köle sahibi bulunduğu bu topraklarda köle ticaretini yasaklamanın Kuran'a karşı gelmek olacağı düşünülmüştür. Bundan dolayıdır ki Afrika'da ve Arabistan'da köle alım satımına ve kullanılmasına daha uzun bir süre devam edilmiştir.

Her ne kadar Osmanlı Devleti 1908 Anayasa'sı (1293 Kanunu Esasi) ile köleliği kaldırmış olsa da, bu kuruluşun gerçek anlamda ortadan kalkması ve Türk topraklarından silinip atılması Türkiye Cumhuriyeti sayesinde olmuştur. 1926 yılında Cenevre'de imzalanan ve yeryüzü ülkelerinin tamamını köleliğe "hayır" demeye zorlayan antlaşmayı imzalamakla Türk devleti, Kuran'daki kölelikle ilgili hükümlerin uygulanmasına kesin olarak son vermiştir.

İslamın "koruyucusu" rolünde görünen Suudi Arabistan'a İngilizler, ancak 1927 yılında "Cidde Antlaşması" ile köleliğin uygulamadan kaldırılması zorunluğunu kabul ettirmişlerdir. Fakat buna rağmen Suud devleti, Kuran'ı anayasa olarak kabul ettiği için, köleliği gayri resmi şekilde sürdürmekten kaçınmamıştır. Yemen gibi diğer birçok Arap ülkelerinde de durum bu merkezde olmuştur.

KAYNAKLAR

1) Sahih-i... (Cilt 8, s. 31, Hadis No. 1135).
2) İbn Battal'ın söylemesi şöyle: "Bu hadisten müstefad olan hüküm, cariyeyi zi-rahme hibe etmek, azadlamaktan efdal olmasıdır" (Bu hadis için bkz. Sahih-i. Cilt 8, s. 32).
3) Sahih-i... (Cilt 8, s. 26 ve d., Hadis No. 1133).
4) Sahih-i... (Cilt 9, s. 59).
5) Sahih-i... (Cilt 12, s. 350, Hadis No. 2157).
6) Sahih-i... (Cilt 12, s. 350, Hadis No. 2158).
7) Gazali, İhyau ... (1975, Cilt IV..., s. 734.
8) Sahih-i... Cilt 1, s. 58, Hadis No. 47).
9) Sahih-i... Cilt 1, s. 58, Not 1).
10) Bu konuda bkz. Franz Rosenthal, The Moslem Cancept of Freedom, Prior to the XIXth Century, (Leiden, 1960, s. 31, not 73).
11) Bu konuda bkz. C. Verelinden L'Esclavage Dans l'Europe Medieval: 1, Peninsule İberique-France, (Bruges, 1955), L.T. Hobhouse, Morals In Evolution (London 1951).
12) Mecella al-Mecmua al-ilmi al-Irak adlı derginin 1954 tarihli nüshasında Muhammed al-Kadı'nın: Al Hürriya va-s-salam va'l-hükm fi'l-İslam' başlıkla yazı için bkz. Revue des Etudes İslamiques, 1956-1957, s. 108.
13) Bu konuda bkz. L.T. Hobhouse, Morals in Evolution (London, 1951, s. 286 vd.).
14) Kâbus-nâme'nin İngilizce çevirisi için bkz: Kai'ka'us İbn İskandar. A Mirror for Princes: the Qabus Name (Transl. by Reuben Levy, New York 1951. s. 99 vd.) Fransızca çeviri için bkz. "Le labus Name (Transl. par A Querry; Paris 1886, s. 196).
15) Le Qabus Name s. 215.
16) İslam Ansiklopedisi'nde "Keykavus" adına bakınız.
17) Bu konuda yazanlardan biri şu: Hammouda Ghoraba, 'İslam and Slavery" (in 'The İslamic Quarterly", Vol. II No. 3, Out. 1955, pp. 53-159).
18) Maurice Lombard, L'Islam Dans Se Premiere Grandeur: Ville-Xe Siecles (Paris 1971). Yazar şöyle der: "A la suite des grandes civilizations da l'Antiquite et de l'Empire Byzantin, le monde musulman est une civilization esclavagiste' s. 194.
19) Lombard, age, s.194.
20) Batı ülkeleri köleliği 19. yüzyılda resmen kaldırmışlardır. İngiltere kendi kolonilerinde köleliğe 1833 yılında, Fransa 1848, Hollanda 1854-59 ve Rusya 1873 yılında bu işi tamamlamışlardır.

Yeni Kitaplarımız

ALİ N. BABAOĞLU/ Uyuşturucu ve Tarihi

Doç. Dr. Ali Nahit Babaoğlu'nun yurtiçi ve yurtdışındaki 25 yıllık araştırmasının ve birikiminin ürünü...
Mitolojiden günümüze, afyon, eroin, esrar, kokain, alkol, nikotin, kafein vb. bağımlılık yapıcı maddeler...
"Mafya-Gladyo" diktatörlüklerine dayanan Yeni Dünya Düzeni'nde uyuşturucunun yeri...

Sovyetler Birliği Kömünist Partisi (Bolşevik) Tarihi

MESUT ÖZCAN
Zazaca-Türkçe Sözlük

SABRİ ATMAN
Asurlar Süryaniler

Ülkücü Komando Kampları
AP Hükümeti'nin 1970'te Hazırlattığı MHP Raporu

ŞEFİK HÜSNÜ
Türkiye'de Sosyal Sınıflar

Susurluk Komisyonu Tutanakları 1
Doğu Perinçek ve Mesut Yılmaz'ın Açıklamaları

- İLHAN ARSEL/ **Şeriat'tan Kıssa'lar 2**
- İLHAN ARSEL/ **Aydın ve "Aydın"**
- **Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri**
(Derleyen: Sadi Borak)

KAYNAK YAYINLARI

İstiklal Caddesi, 184/4 80070 Beyoğlu-İstanbul
Telefon: (0212) 252 21 56 - 252 21 99
Faks: (0212) 249 28 92

Satın alınan haber, satın alınan gerçekler

Bora ATAMAN (•)

1950'lerle başlayan dışa bağımlılık sürecinin, 12 Eylül darbesi ve ardından 24 Ocak kararlarıyla birlikte kazandığı ivme üzerine çok kalem oynatılmıştır. Bizim kalemimiz ise, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi takviminde bir dönüm noktası olarak kabul edebileceğimiz bu tarihlerin, "tıpkısının aynısı" şeklinde olmasa da, konumuzun çerçevesini oluşturan ülkemiz basınına etkisini açıklamaya çalışacaktır.

Söz konusu dönemde değişimler ve dönüşümler geçiren bütün toplumsal kurumlar gibi basın da bir toplumsal kurumdur ve koşullar değişince, ekonomik ve siyasi yapılanma değişince; basının da "çağa ayak uydurma çabası" içinde, yeni duruma göre şekilleneceği açıktır.

24 Ocak kararlarıyla birlikte emperyalizmin, ulusal ekonomimize ve bu paralelde siyasi ve kültürel hayatımıza saldırısının yoğunlaştığı genel olarak kabul görmektedir. Ancak yine de, Cumhuriyet Devrimi'nin kazanımları ve "61 Anayasası" ile birlikte yerleşen "sosyal devlet" anlayışının ülkeye ne gibi hayırları olduğu konusunda bu derece bir görüş birliği bulunmamaktadır. Halbuki basın alanındaki gelişmeler bile açık olarak göstermektedir ki; Cumhuriyet Devrimi ertesinde kurulan hükümetlerden 1950'lere kadar olan zaman içinde fikir gazeteciliği yükselmiş; basın daha halka dönük, kültüre, sanata, eğitime, vs. şimdiye göre çok daha fazla değer veren bir anlayışla aydınlanma çabasına katkıda bulunmuştur. Halbuki 1950'den günümüze kadar gelen süre içinde basın, diğer alanlarda olduğu gibi tekelci kapitalizme boyun sunmanın ötesine geçememiştir (1).

1950'lere gelinirken Hürriyet gazetesinin yaratıcısı olan **Sedat Simavi**'nin söylediği sözler basın alanında bir yol ayrımına gelindiğini göstermektedir.

1 Mayıs 1948'de Hürriyet gazetesinin ilk sayısını basan ve günümüze kadar gelen bu gazetenin yaratıcısı olan **Sedat Simavi**, gazetenin yayın politikasını, **Necip Fazıl Kısakürek**'e şöyle açıklıyordu: "Fikri idam edeceğim, sadece resim ve göze hitap, yazıya göre resim değil, resime göre yazı" (2).

Hürriyet'in yayın hayatına girmesiyle birlikte "fikir gazeteciliği" olarak tanımlayabileceğimiz: "aydınlanma devrimleriyle ortaya çıkan; haberi verirken ciddi ve nesnel olan; asparagasa sapmayan; yorumlarında benimsediği dünya görüşünü, felsefeyi, ideolojiyi, öğretiyi, düşünceyi önde tutan, satışını artırmak için okurlarına Kur'an dağıtmayan" (3) gazeteler yerine; insanı bilgilendirmekten çok kafasını boşaltmasına, eğlenmesine, gerçek dünyanın sorunlarından uzaklaşmasına yarayan kitle, magazin veya bulvar gazeteciliği geçmeye başamıştır. Hürriyet gazetesini elbette kaba bir benzetmeyle sansasyonel ve dedikodu haberleri veren gazetelerle bir tutmak doğru olmasa da gözden kaçırılamayacak bir gerçek de şudur: Bugün Hürriyet gazetesinin, okunmaya ayrılmış (reklam sayfaları haricinde) büyük bir bölümü felaket haberleri, dedikodu, spor ve yarı çıplak poz vermiş olan kadınlara ayrılmış gözükmektedir. Hürriyet gazetesini alan erkeklerin birçoğunun ilk olarak bakmak istedikleri (bazen bakamamaktadırlar ya da fotoğrafları göz ucuyla seyretmektedirler, çünkü toplu olarak seyahat edilen yerlerde bulunduklarında yaptıkları "göz banyosu"ndan utanmaktadırlar) gazetenin ikinci ve son sayfasındaki güzeller olmaktadır. Hemen ardından "okunan değil seyredilen" yerler, çok kolay tüketilebilen ve şiddetin seyirlik bir eğlence haline geldiği günümüzde alıcısı bol felaket haberleri olmaktadır: Çoluğunu çocuğunu öldürenler, trafik kazalarında can verenler, eşler arasındaki şiddet öğesi içeren olaylar, katliamlar, cinayetler, vs.'ye ayrılan yer, her zaman ülkenin ekonomik durumunu açıklayan haberlerden daha fazla yer kaplamaktadır. Ayrıca bu türden haberlerin renkli olarak gazetelerde yer almasının "seyirci- okuyucu"nun ilgisini kamçıladığı bilinmektedir.

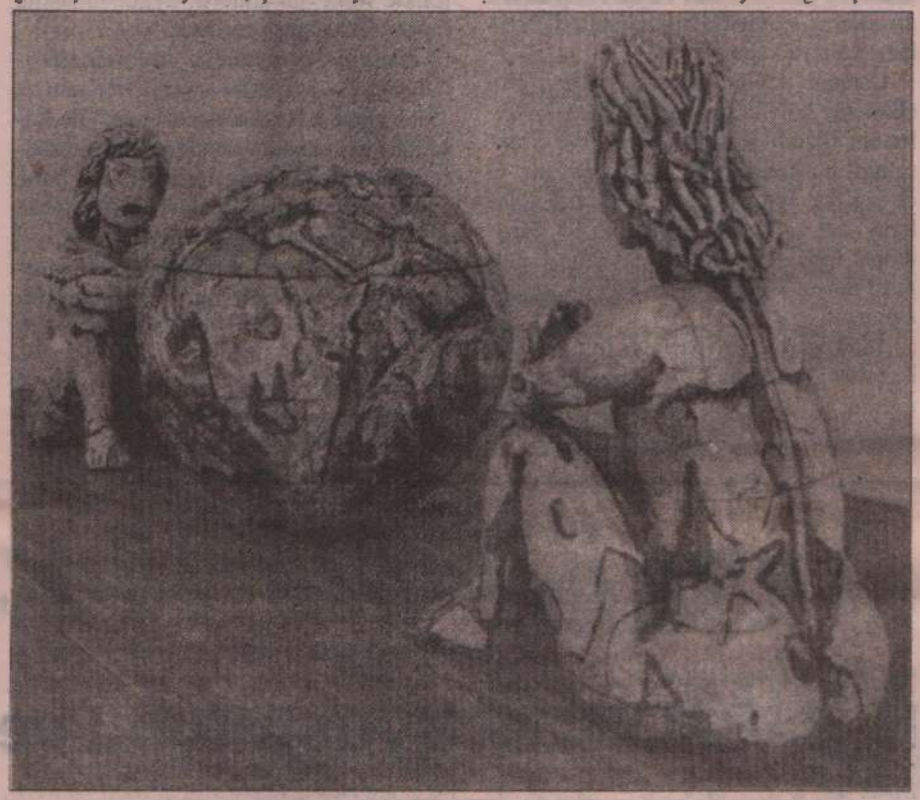

Yorumlayan değil, seyreden okuyucu yaratıldı.

Kitle iletişim araçlarının siyasi hayatı şekillendiren bir etkinliğe kavuşmasıyla, bu alanda birçok tartışma başlamıştır. Bizim niyetimiz bu, tartışmalara girmektense şunu söyleyebilmektir: iletişim teknolojisinin gelişimi ve kitle iletişim araçlarının dünya ölçeğinde yayılmasıyla birlikte emperyalizm kendine bir yardımcı bulmuştur ve bu araçlar aracılığıyla kendi ideolojisinin temelleri olan yayılmacılığı, bireysel rekabeti, kârı, özel mülkiyeti, vs. empoze edebilme şansı artmıştır. Kitle toplumunun en büyük özelliği, atomize olmuş bireylerden, daha doğrusu örgütsüz insanlardan oluşmasıdır. Ve bugünkü kitle iletişim araçları da bu durumun devamını ve perçinlenmesini sağlarlar. Kitle iletişim araçlarının başarılı olması için gerekli en temel faktör, ortalama bir okuyucu, dinleyici, izleyici kitlesini yakalayabilmektir. Toplumun aydınlanmasının önüne geçildiği ve örgütsüzleştirildiği bir ortamda ise, ortalama okuyucunun, dinleyicinin ve de izleyicinin; onların sunduğu ürünleri (gazeteler, televizyonlar, vs.) tüketmeye razı halde bulunmaları kaçınılmazdır. Kısacası, daha önce halkı bilinçlendirmeye yönelik yayın yapan fikir gazeteleri yerine, halkı bulunduğu durumda yakalayıp her gün eski durumunun yeniden üretimini sağlayan hatta daha da kötüye doğru çeken yayın anlayışına sahip bir basın geliş(tiril)miştir.

1950'lerde değişen gazetecilik anlayışının 1980'den sonraki yansıması, ticari radyo ve televizyonların mantar gibi çoğalması olmuştur. 1948'de **Sedat Simavi** fikri idam etmiş, 1990'da ise merhum Cumhurbaşkanımız **Turgut Özal**'ın kol kanat germesi ve teşvikiyle oğlu **Ahmet Özal** ve holding sahibi **Kemal** ve **Cem Uzan**'ın kurdukları ilk özel (ticari) televizyon, devlet eliyle anayasayı ihlal etmiştir. Devletin en yüksek kademesinde yer alan "Cumhurbaşkanı **Turgut Özal**, 1990 yılında ABD gezisi sırasında yaptığı bir açıklamada, yurtdışından Türkiye'ye yapılacak Türkçe televizyon yayınlarının yasal bir sakıncası olduğunu sanmadığını belirterek, "dış memleketlerden bir kanal kiralayan, Türkiye'ye yayın yapabilir" diyordu (4). Zaman değişmişti... Artık devletin kuralları bizzat devlet tarafından çiğnenir hale gelmişti.

Şimdi bütün bu söylediklerimizden kitle iletişim araçlarının gelişimine karşı olduğumuz düşüncesini çıkarmak kanımızca doğru olmayacaktır. Bu uyarıyı yaptıktan sonra şunu söyleyebiliriz: Biz basının ülkemizdeki gelişmesinin, Türkiye'de yaşanan ekonomik, siyasi ve kültürel değişmelerle paralellik taşıdığını açıklamaya çalışıyoruz ve bu gelişmelerinde emperyalizmin egemenliğinde ona göbekten bağlı olarak yaşandığını bunun için de basın alanındaki gelişmelerinde pek iç açıcı olmadığını hatta kültürel yozlaşmaya destek olduğunu belirtiyoruz. Elbette bizim ülkemizdeki gibi sürekli bir siyasi çalkalanmaya meydan veren olayların yaşandığı ve toplumsal muhalefetin sesinin yükseldiği dönemlerde basının buna duyarsız kalması da olası değildir. O yüzden "sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" eylemi gibi herhangi bir örgütlü gücün değil de bireysel bir karşı koyuşun sonucunda ortaya çıkan bir muhalefet desteklenebilmektedir. Fakat yine de bu eylemi yaptırım gücü olabilecek bir aşamaya sıçratmaya çalışan örgütlere sıcak bakılmamakta ve onların destekleri çoğu zaman görmezlikten gelinmektedir. Ayrıca kültürel yozlaşmanın yardımcısı olarak değerlendirdiğimiz basını, kısa dönemli eleştirilerden çok, uzun dönemde ele almak gerekir. Bu şekilde değerlendirildiğinde yaydığı kültürün hiç de bizim özlemini duyduğumuz niteliklere sahip olmadığı görülecektir: Bireyci, özel mülkiyetçi ve nihai hedefin kâr olduğu bir kültür!

Bugün basın ahlakına ve basın meslek ilkelerine, eleştirdiğimiz kitle basınından çok daha fazla uyanlar, tiraj kaybetmeyi hatta batmayı dahi göze alarak, fikir gazeteciliğinde ısrar edenlerdir. Belirtmeme gerek var mı bilmiyorum ama fikir gazeteciliği ve sınıf gazeteciliği farklı şeylerdir ve biz burada sınıf gazeteciliğinden hiç bahsetmemiş bulunuyoruz. Türkiye'nin bugünlere gelişinde sosyal devlet anlayışının hâkim olduğu yıllarda geniş bir okuyucu kitlesine sahip Cumhuriyet gazetesi gibi basın ürünlerinden söz etmekteyiz. Sosyal devletin yıkılma çabalarının arttığı yıllarda ise renkli basın olarak adlandırdığımız ürünlerin piyasaya ağırlıklarını koydukları görülür. Ancak, TRT devlet tekeli ticari yayıncılığın görsel- işitsel alanda da başladığı 1990'larla birlikte hâkimiyetini yitirecektir.

Yeni kurulan özel televizyonların devlet tekelinde olan TRT'den çok farklı olacağı, basın özgürlüğünü, ifade özgürlüğünü, sorumluluğu, demokratikleşmeyi, objektif olmayı başaracağı düşünülmüştü. Bazılarınca hâlâ da böyle olabilir. Ama eskiden devlet tekelinde olan TRT'ye laf eden özel televizyonlar çok daha büyük bir tekel yaratmışlardır. Bilindiği gibi Türkiye'de yüksek tirajlı üç büyük gazetenin ve en çok izlenen televizyonların sahipleri tekel patronlarıdır. "Doğan Grubu" ve "Sabah Grubu" olarak anılan medya tekelleri; özel televizyon kanalları, gazeteler, haftalık dergiler vs. basın yayın araçlarına sahiptirler. Ayrıca son zamanlarda yaşanan en büyük gelişme ise, bu iki grubun birleşmeye (kartelleşme) doğru gitmesi olmuştur. Birkaç ay önce basına en büyük darbe olarak nitelendirilebilecek dağıtım tekelini kurmuşlar ve kendile-

rinden olmayan gazete ve dergilere istedikleri şartları dayatmaya başlamışlardır. Onların şartlarını yerine getiremeyen dergiler ise piyasadan çekilmek zorunda kalmışlar ya da kendi olanaklarıyla dağıtım yapmaya çabalamışlardır. Özellikle tirajı yüksek olmayan sol basın, bu dağıtım tekelinden büyük ölçüde etkilenmiştir. İşte size özgür basın!

Doğan ve Sabah gruplarının televizyon kuruluşları olan Atv ve Kanal D de bir anlamda birleşerek "Bimaş Reklam Hizmetleri" adı altında diğer özel televizyon kanallarına karşı ortak mücadele etmektedir. İki kanalın reklam pastasından en büyük payı kapabilmek için oluşturdukları bu birlikteliğe bizler de her gün ekranlarımızın karşısında onlarca kez şahit olmaktayız. Bıkıp usanmadan ve bizleri de fazla takmadan sürekli olarak ne kadar çok izlendiklerini, nasıl da en büyüğün kendileri olduğunu gösteren yarı uydurma grafiklerle ikide bir karşımıza çıkmaktadırlar. Tabii ki o grafikleri bizler için hazırlamadıklarını siz de tahmin edersiniz. Bütün bu hengame reklam şirketlerinin gözüne girebilmek için yaşanmaktadır. Reklam şirketleri ürünlerini en geniş izleyici kitlesine ulaştırmak istediğinden onlar için kimin en çok izlendiği hayati bir değer taşımaktadır.

Sosyal devlet anlayışının tarihe karışmak üzere olduğu son yıllarda özgürlük nidalarıyla ortalığa saçılan özel radyo ve televizyon kanallarının büyük bir kısmının erekledikleri esas nokta yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi kâr elde etmektir. Kâr mantığıyla düşünüldüğünde, daha çok "rayting" alan şiddet içerikli programların, içi boş dışı hoş eğlence programlarının ve magazinleştirilmiş, şov halini almış haber programlarının ekranlarımızı doldurması pek de garipsenecek bir şey olmasa gerek.

Özgürlükten genel olarak bahsedemediğimiz, emperyalizmin yoğun saldırısı altındaki bir ülkede basının özgürlüğünden de söz etmek sanırım pek doğru kaçmaz. Özellikle de ticari basını özgürlüklerin savunucusu konumuna getirmek de... Peki burada ele aldığımız renkli basının dışında, sadece basın özgürlüğü gibi gerçekte yaşamayan bir kavramın değil de genel anlamda özgürlüklerin savunucusu olan bir basın yok mudur? Elbette vardır ve de pekçok zorluğu göze alarak yakınıp yılmadan da mücadelesini sürdürmektedir.

"HABER MEKTUPLARI"NDAN GÜNÜMÜZ BASININA

İnsanın niteliklerinin para tarafından belirlendiği, para sayesinde aptalın akıllı, hırsızın saygın, çirkinin güzel, kötünün iyi vs. olabildiği bir çağda yaşıyoruz. Para olmadan insan bir hiç, varoluşunun herhangi bir değeri yok. Bu yüzden insan, sırf varoluşunun bir anlam kazanması için bile olsa paraya tapmaya başlıyor.

Paranın en büyük "yaratıcı" olduğu bir çağda yaşarken, elbette ticari basının haber olarak sunduğu ürünün bir meta, alınıp satılan bir mal olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, haberlerin mal gibi alınıp satılmasının çağımızda başladığını söylemek yanlış olacaktır. Gazetenin öncüsü olarak anılan "haber mektuplarının" ortaçağda asiller ve zenginler tarafından yüksek ücret ödenerek elde edildiği bir gerçektir. XII. ve XIII. yüzyıllarda ticaret ve kültür merkezlerinde el yazması haber mektuplarının pek revaçta olduğu bilinmektedir. Siyasi çalkantıların yaşandığı bu dönemlerde tüccarlar mallarının güvenli geçişi ve satışı için yaşanan olayları bilmek zorunda olduğundan, haber mektuplarına yüksek ücretler ödemekteydiler. Prenslikler arasındaki çatışmalar ve entrikaları öğrenmek isteyen kilise mensupları, hükümet yetkilileri ve asiller de haber mektuplarına ihtiyaç hissedenler arasında yer alıyordu (5).

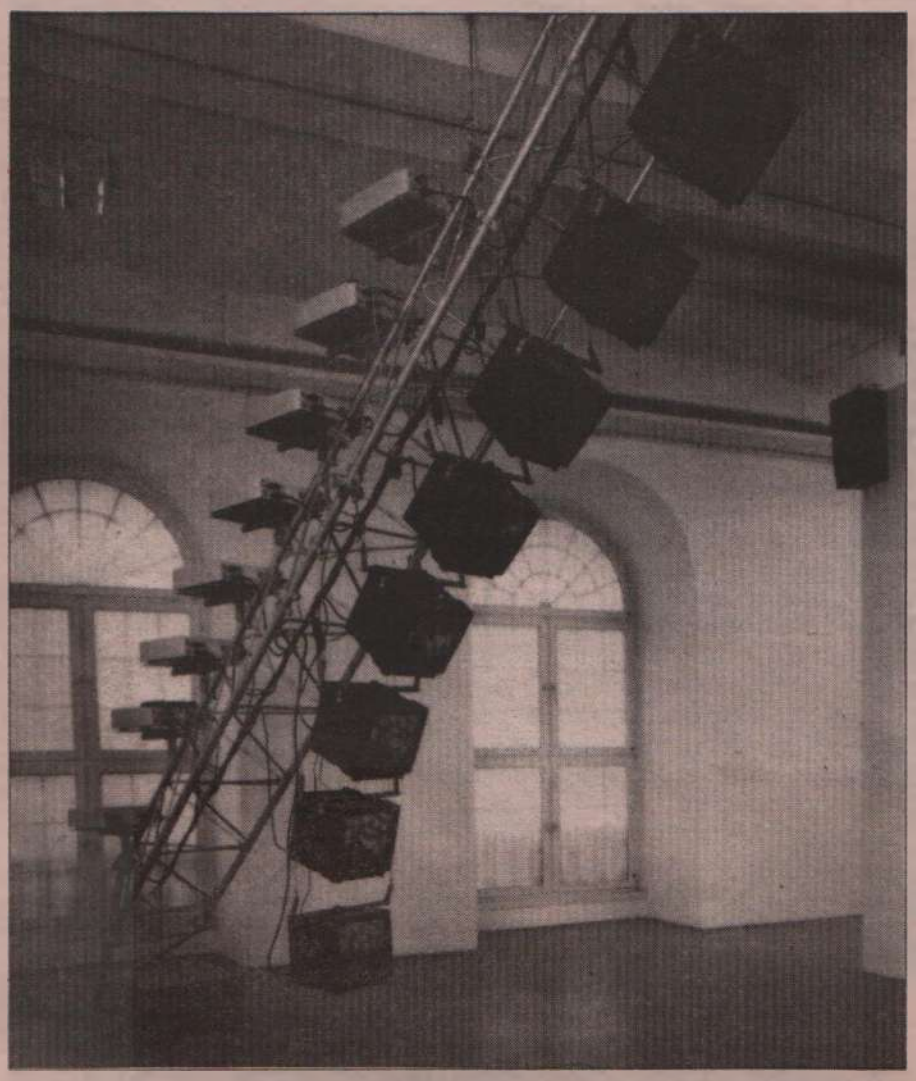

İnsanlar özel kanallara acılarını trajedilerini para karşılığı satmaktalar.

Elbette belirtmemiz gerekir ki; o zamanlar, varlıklı kişilerin ihtiyaç duyup da yüksek ücretler ödeyerek elde ettikleri haberlerle bugün kitle iletişim araçlarından toplumun talebine bakılmaksızın yayılan haberlerin arasında dağlar kadar fark vardır. İhtiyacı olduğu için "seve seve" para ödeyerek haber satın alan tüccar, din görevlileri, feodallerle, kendi ihtiyacının farkına bile vardırılamayacak kadar yabancılaştırılmış zamane insanının durumu benzerlik göstermez. Birinde istekli yapılan bir eylem söz konusuyken, diğerinde, toplum kitle iletişim araçlarının insafına kalmış gözükmektedir.

Önce ticarette ve daha sonra da sanayinin gelişimi ile üretimde güçlenen burjuva sınıfının toplumsal olarak ilerici roller üstlendiği dönemlerde gazeteciliğin ve haberlerin de niteliği değişmişti. Feodal sınıfın ekonomik olarak kendi gelişiminin önüne geçtiğini kavradığında, burjuvazi, feodalitenin karşısına siyasi bir güç olarak çıkma zorunluluğunu da hissetti. Ortaçağın ideolojisi olan dinden ve onun sınıfsal görüntüsünü oluşturan feodalizmden kurtulmak ise ancak insanların aydınlanması sonucunda gerçekleştirilebilecek bir ütopya idi.

Aydınlanmanın çağa damgasını vurduğu dönemde gazetelerin büyük bir kısmı aydınlanmayı geniş kitlelere yaymak ve halkı bilinçlendirmek için çabalıyordu. Artık haberler, tüccar (burjuvazi) için parasal değerden daha büyük bir önem taşıyordu. İktidara oynayan bir sınıf için haberin siyasi niteliği ekonomik değerine kısa bir süre için bile olsa üstün gelmişti. İşte fikir gazeteciliği dediğimiz basın da o dönemlerde doğdu. Bizde ise Tanzimatla birlikte ortaya çıkmış, Cumhuriyet'i hazırlayan öncü kadroyu içine almış ve devrimlerden sonra da devam etmiştir. Değişen zamanla birlikte burjuvazi de tarihin en ilerici sınıfı olmaktan en gerici sınıfı olmaya doğru bir evrim geçirmiş, bunun basına yansıması da fikir gazeteciliğinin yerine ticari basın dediğimiz kitle, magazin, bulvar, vs. basının geçmesi olmuştur.

Haber eskiden olduğu gibi yine parasal değeri olan bir ürüne dönüştürülmüştür. Yalnız bir farkla ki; o da bunda aracı olan halkın haberinin olmamasıdır. Sistem şöyle gelişir: Kitle iletişim araçları, ortalama izleyiciyi(nin altında bir seviyeyi) hedef alarak iletilerini yollarlar. Bu iletiler günlük yaşamın sıkıntılarından kaçışı sağlayan eğlence programları, sanat adı altında pop müzik programları, magazinleştirilmiş haber programları vs. ile tutulabilmiş en geniş kitleye ulaştırılır. İzlettirilen programlar genelde halkın beğenisi sonucunda ulaşılmış programlar değil kitle iletişim araçlarının halka layık gördükleri programlardır (Böylesi ekonomik ve siyasi bir ortamda, insanların kültürel yeteneklerinin bu denli köreltildiği bir dünyada halkın, bu çeşit programlara rağbet etmesini herhalde halkın kendi seçimi olarak göstermek haksızlık olacaktır). Bu durumda ortaya çıkan sonuç şudur: Halk kendi denetimi ya da isteği olmadan ona dayatılan programlara reklamlar aracılığıyla farkında olmadan da olsa büyük meblağlar ödemektedir. Bir örnek vermek gerekirse; hiçbir şeyden haberi olmadan evinde televizyonunu seyreden Serap Hanım haberlerden önceki reklam kuşağına denk gelmiş ve biraz sonra başlayacak haberleri de kaçırmamak için kanal değiştirmemiş ve oturup bir güzel reklamları seyretmiştir. Reklamlardaki çift flouridli diş macunun çocuklarının diş sağlığına en uygunu olduğunu düşünmüş, yeni çıkan ultramega- süper etkili deterjanın sayesinde "beyazların daha beyaz renklilerin daha renkli" olacağına kanaat getirmiş ve ardından da "dünyanın en güzel barbie bebeklerini" veren gazetenin yarın mutlaka alınması gerektiği kararını vermiştir. Serap Hanım tarafından alınacak ürünleri üreten şirketler ise televizyona reklamlarını verebilmek için bütçelerinden yüksek oranda bir pay ayırmışlardır. Ve bu payın da ürünlerin fiyatlarına yansıması kaçınılmaz olmaktadır. Serap Hanım ürünü almakta ve bu sayede de hem reklamı veren şirket hem de televizyon kazanmaktadır. Ayrıca Serap Hanım'ın birazdan seyredeceği haber de ne derece gerçektir ya da onun duygularını sömürmekten başka ne gibi işlere yarayacaktır bilinmez! Haberleri kendi istekleri doğrultusunda, kimisine sansür uygulayarak kimisini görmezden gelerek, 30 saniye ile 1,5 dakika arasında derinliksiz bir biçimde, insanın algılamasına bile fırsat vermeden makineli tüfek hızında arka arkaya sıralamaları da işin cabasıdır. Kısacası haberin meta olmasından yararlanan halk değil sermaye çevreleri olmaktadır. Zaten herhangi bir şeyin meta olmasından halk ne zaman yararlanmıştır ki?

Çocuklar medyanın doğrudan hedefi.

SERMAYEYE KARŞI SORUMLULUK HER ŞEYDEN ÖNEMLİ

Basın ticari bir kimliğe büründüğünde basın yayın araçlarının sahiplerinin de tüccar olmaları olağan bir görünümdür. İmtiyaz sahiplerinin gazeteci kimliği yerine işadamı kimliği edinmeleri de ticari basınla birlikte ortaya çıkmıştır. Ve bugün dünyanın birçok yerinde medya patronları aynı zamanda holding

☞

Kadınların neyi tüketeceklerini medya daha iyi bilir!

sahibi kişilerdir.

Halil Nebiler'in "Medyanın Ekonomi Politiği" kitabında da belirttiği gibi toplu iş sözleşmelerinde ücretleri görüşülen basın mensuplarından, işadamı kimliğini de beraberinde taşıyan ve ücreti değil belli bir fiyatı olan gazetecilere geçiş ülkemizde 1950'lerle birlikte başlamıştır. Bugün basın emekçilerinin maaşları (ücretleri) 40- 80 milyon arasında değişirken köşe yazarlarının, haber müdürlerinin, genel yayın yönetmenlerinin fiyatı en aşağı 500 milyondan başlamaktadır.

Basın ticaretin oyuncağı, basın mensupları (40- 80 milyon maaşa çalışanları kastetmiyorum tabii ki) da tüccar olunca, paranın gücü en büyük güç oluvermiştir. Basın ahlakı ve basın meslek ilkeleri ise tarihe karışmış gözükmektedir. Yeni bir basın ahlakını ise, çürümüş bir sınıf olan burjuvaziden beklemek yanlış olacaktır. Sermayeye olan sorumlulukları halka olan sorumluluklarının önüne geçmiştir.

Günümüzde her şeyin parayla ölçülen bir değeri olduğunu ve haberin de bunun dışında kalamadığını belirtmiştik. Şimdi biraz bu durumu açıklamaya çalışalım.

"Uluslararası haber toplama ve yayma örgütlenmesinde, birkaç kapitalist haber örgütlerinin sadece örgütsel yapı olarak değil, aynı zamanda fiilen dünya pazarlarındaki egemenliği ve diğer ülkelerin onların yapısını taklit etmesi ve köşeye sıkışmış bir durumda bağımlı olarak bırakılması uluslararası iletişim düzeninin ve ilişkilerinin en belirgin karakterlerinden biridir. Haber toplama ve iletmede, dünyada birkaç dev örgütün dışında hiçbir medya sistemi dış muhabirler tutmaya finansman bakımından yeterli değildir. Amerikanın etki bölgelerindeki haberlerin yüzde 70'i Amerikan haber ajansları, İngiliz eski kolonilerindeki haberlerin yüzde 50'si İngiliz ajanslarından ve Fransızların eski kolonilerindeki haberlerin yüzde 45'i Fransız ajansının servisinden sağlanmaktadır. Direkt sömürgecilikteki yapı, yeni sömürgecilikte- emperyalizmde büyük ölçüde yansımaktadır. Bu nedenle dünya AP, UPİ, Reuters, AFP, CNN gibi birkaç dev örgüte bağımlıdır" (6).

İrfan Erdoğan'ın özetlediği durum, dünya çapında, ancak parası olan örgütlerin haber ağları kurma şansına sahip olduklarını ve nasıl da tek yönlü bir haber akışı sağladıklarını göstermektedir. Ülkemizde de benzer bir durum yaşanmaktadır. Dış haberler zaten yukarıda sözü edilen haber kaynaklarından sağlandığı için gerçeklikleri her zaman tartışmalıdır. İçeride ise, televizyon yayıncılığını pahalı bir işkolu olduğundan ancak sermaye sahibi güçlü holdingler başarabilmekte diğerleri ise her zaman belirli bir kalitenin üstüne çıkamamaktadırlar. Ulusal çapta televizyon yayını yapan ve ülke genelinde haber ağına sahip olanlar da yine bu holdingler olmaktadır. Bizim ekranlarımızdan izlediğimiz haber ise çoğu zaman yaşanan olay olmamakta, onların yeniden kurguladığı kendi amaçlarına uygun birer "olay kopyası" olmaktadır. Paranın gücü sayesinde onların gerçeği bizim de gerçeğimiz olabilmektedir.

Brüksel'deki kolektif sinema merkezi "Çapraz Bakış"ın başkanı **Gerard de Selys** şöyle söylemektedir (7) :

"Halk için, görünmeyen, gerçek değildir. Bilgisayarla denetlenen fabrikalar, işçilerin intihar ettiği zindanlara dönüşmüştür. Göremiyoruz. İş bulamayan gençlerin veya işsizlik yardımı alamayan geniş işsiz kitlesinin günü kabus gibi. Göremiyoruz. Üçüncü dünya ülkelerinden gelen mültecilere, sürü muamelesi yapılıyor. Bunu göremiyoruz. Polis ve jandarma, yabancıların yoğun bulunduğu semtlerde terör estiriyor. Görmedik, inanmak istemiyoruz. Yatırımların Üçüncü Dünya'ya veya Doğu Avrupa ülkelerine kaydırılması, Belçika içinde pekçok bölgenin yıkıma uğramasına neden oluyor. Böyle bir şey yok diyoruz."

Belçika'da yaşananlarla ülkemizde yaşananlar arasındaki benzerlik paranın orada da en büyük "yaratıcı" olmasından kaynaklanan bir benzerliktir. Gerçekler satılıktır. Onların gerçeği medya ve holdingler tarafından bize yüksek fiyatlarla satılır. Biz de çoğu zaman sorgusuz sualsiz ve anında para ödemeden bu gerçekleri satın alırız. Aynı kredi kartıyla alışveriş yapmaya benzer bizim televizyon karşısındaki durumumuz. Kredi kartıyla mal alırken de her şey çok kolaydır, cebinden nakit para çıkmadığı için daha kolay harcanır ama ya sonrası..!

İYİ AMA BU KADAR DA OLMAZ Kİ!

Buraya kadar haberin nasıl bir meta olduğunu dilimiz döndüğünce anlatmaya çalıştık. Ama şimdi anlatacaklarımız (birçoğunuz duymuş olabilirsiniz) gerçekten de yozlaşmanın, çürümenin artık son noktaya geldiğini kanıtlar niteliktedirler.

Peki nedir bize, "iyi ama bu kadar da olmaz ki!" dedirten şey? İnsanların kendi sömürülmüşlüklerini, kendi acılarını, kendi duygularını, bütün yoğunluğuyla yaşadıkları trajediyi para karşılığı özel kanallara satmalarıdır. Bunun örneğini en çok Show TV'nin salya sümük ana haber sunucusunun programında görebilir, anlayabilirsiniz. En son olaylardan bir örnek vermek gerekirse tecavüze uğrayan genç kızın dramından bahsetmek yerinde olacaktır. Klişe bir deyimle üzerinden olayın şokunu atlatamadan stüdyo ışıklarının altında kamera karşısına geç(iril)en kızın, onlarca saçma sapan soruya maruz kalması akıl alır şey değildir. Sanki her gün tecavüze uğrarmış gibi kıza olmadık sorular sormayı başarabilen basın ahlakından bir nebze dahi payını almamış spikerin yer aldığı kanal, kızı ekran karşısına geçirebilmek için kızın babasına hayli yüklü miktarda bir ödeme yapmıştır. Pornografik ve düz şiddet haberleriyle rayting toplayan bu ana haber bültenine konuk diye çıkan birçok insanın da reklamlar aracılığıyla sizin ödediğiniz paralardan bir bölümünü kendr trajedilerini satarak ceplerine indirmesi inanılmaz bir hayat gerçeğidir. Susurluk kazasından az sonra gündeme oturan **Fadime Şahin** ve **Kalkancı** olaylarında da **Fadime Şahin**'in bir özel televizyondan 1,5 milyar aldığı söylenmektedir. Diğer bir özel kanal ise **Fadime Şahin**'e çok yüklü paralar teklif etmiş ama **Şahin,** belki de bu durumun aleni bir şekilde ortaya çıkmasından çekinmiş ve rakip kanalla yaptığı sözleşmeyi bozmamıştır.

Yaşanan felaketlerin bile nakite çevrildiği korkunç bir dünya! Umarız bir gün özel televizyonların rayting rekabetleri yüzünden, yaşadığı acıyı bile paraya çevirmek isteyen insan, para kazanmak için trajedi yaratmaya kalkmaz !

(*) Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma görevlisi

KAYNAKLAR

1) 27 Mayıs 1960 devriminden sonraki kısa süreli aydınlanma etkisinin elbette bu sürecin dışında değerlendirilmesi gerekir.
2) Nurdoğan Rigel, Haber Çocuk ve Şiddet, İstanbul: Der Yayınları, 1994. s. 34.
3) Fikir Gazeteciliğinin tanımı için İlhan Selçuk'un 8 Nisan 1997 tarihli Cumhuriyet'teki köşesine bakılabilir, ayrıca bkz: Oya Tokgöz, Temel Gazetecilik, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 273- 274.
4) Hülya Yengin, Ekranın Büyüsü, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.116.
5) Haber mektuplarının tarihçesi için bkz: M. Nuri İnuğur, Basın Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul,1993, s. 40- 41.
6) İrfan Erdoğan, Uluslararası İletişim, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 159.
7) Aydınlık Gazetesi.

HASIR KAMP

"DOSTLARIN ARASINDA GÜNEŞİN SOFRASINDA"
BU YAZ DA BİRLİKTEYİZ

* *Mavi ile yeşilin birlikteliğinde,*
* *Dostluk ve arkadaşlıklarıyla unutulamayan,*
* *Çocuklarınız için güvenli bir tatil geçirmek istiyorsanız*

BİZİ ARAYINIZ

DÖNEMLER:

21-30 HAZİRAN	1-10 AĞUSTOS
1-10 TEMMUZ	11-20 AĞUSTOS
11-20 TEMMUZ	21-30 AĞUSTOS
21-30 TEMMUZ	1-10 EYLÜL
	10-20 EYLÜL

1 Kişi tam pansiyon (yatak + 3 öğün yemek) 1.600.000

(Yer ayırtılırken ücretin yüzde 50'si peşin ödenmelidir)

Haziran ve Eylül'de yüzde 40 indirim

YER AYIRTMA : Tel-Fax: (0256) 813 46 81
Didim Büro: Yenimahalle 19 Mayıs Cd. Mumcu Ap. No: 9-10
(Altınkum Yolu üzeri- Panormos Oteli Yanı)

HESAP NO : Metin Karakuş Ziraat Bankası Didim Şubesi 1322- 0075252

KAMPA ULAŞIM : Otobüslerle Didim'e gelinecek.
Minibüsle Hasır Kamp'a gidilecektir.

Kampımıza ruhsat alınmıştır

Kaynak Yayınları çocuk kitapları yayımına başlıyor

Nalân MAHSERECİ (*)

Çocuklar, geleceğimizdir. Çocukları eğitmek de, geleceğe temel atmaktır. Eğitim kurumları dışında çocukları eğitmenin önemli araçlarından biri de çocuk kitaplarıdır şüphesiz.

Kaynak Yayınları, işte bu saptamadan yola çıkarak, çocuk kitapları yayımlama kararı aldı. Bu kararda, çocuk kitapları alanında şeriatçıların önemli yığınaklar yaptığı, bu nedenle laik, bilimsel, aydınlanmacı bir eğitim mücadelesinin bu alanda da yürütülmesi gerektiği düşüncesinin payı büyüktü. Bu öngörüyle, Türkiye'de yayımlanan çocuk kitapları alanında bir araştırma yaptık. Araştırmadan çıkan sonuç, bu alandaki şeriatçı faaliyetin boyutlarının sandığımızdan da büyük olduğunu gösteriyordu.

ŞERİATÇILAR BOYAMA KİTAPLARINA DA EL ATMIŞ

Çocuk kitapları çıkaran 231 yayınevi var. Bunların 74'ü şeriatçı. Yani çocuklar için kitap yayımlayan yayınevlerinin yüzde 32'si şeriatçı. Bu 231 yayınevinin yayımladığı toplam 2963 eğitsel amaçlı kitaptan 657 tanesini, yani yüzde 22'sini şeriatçı yayınevleri yayımlıyor. Bunlar, doğrudan doğruya dinin gereklerini, felsefesini, şeriatı öğreten yayınlar. Yine çocuk kitapları yayımlayan 231 yayınevinin yayımladığı toplam 7514 çocuk edebiyatı kitabından 1044 tanesini, yani yüzde 14'ünü şeriatçı yayınevleri yayımlıyor. "Çocuk edebiyatı" niteliğindeki kitaplarda şeriatçı propaganda satır aralarındaki mesajlarla yapılıyor. Yukarıdaki rakamları, şeriatçı yayınevlerinin arkasındaki vakıf ve derneklerin olanaklarını da düşünerek değerlendirmek gerekir.

Şeriatçı yayınevleri, okulöncesi eğitime de el atmış. 3-6 yaş grubuna hitap eden boyama kitaplarında sundukları modeller ve bilgilerle sızmaya başlıyorlar çocukların beyinlerine. *Abdest ve Namaz Boyama Kitabı, Kur'an Alfabesi Boyama Kitabı, Oruç Tutuyorum, Hacca Gidiyorum* başlıklı boyama kitapları yayımlıyorlar. Bu boyama kitaplarının tanıtımları; "çocukların zihninde belli imgelerin yer etmesini amaçladık", "çocuklar ibadetlerimizle ilgili bilgi ve imajları almış olacaklar" gibi anlatımlarla yapılıyor. Görüldüğü gibi yayınları son derece hedefli.

YARATILIŞ KURAMINA "MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI TAVSİYESİ"

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1993 Mart'ından beri okullara tavsiye edilen, *Marifet Yayınları*'nın 6-12 yaş grubuna yönelik yayımladığı, "Biricik Önderimiz Peygamberimiz" adlı dizisinin ilk kitabının "İlk İnsanlar" başlığını taşıyan bölümünde, evrim kuramına karşı, yaradılış kuramı benimsetilmeye çalışıyor:

"Sevgili çocuklar; kimileri, ilk insanların konuşmasını bile bilmediklerini, yalnızca hayvanları avlayarak geçindiklerini söylerler. Oysa, gerçek, hiç de onların anlattığı gibi değildir. İlk insan olan Hazreti Adem ve ona inananlar birbirleriyle çok güzel konuşur, anlaşırlardı. Üstelik çiftçilik de yaparlardı. Çünkü yüce rabbimiz, bütün bunları Hazreti Adem'e öğretmişti. Bu önemli hatırlatmadan sonra yine konumuza dönelim."

DİĞER YAYINEVLERİNİN DURUMU

Şeriatçı yayınevlerinin dışındaki yüzde 68'i oluşturan 157 yayınevine gelince, aralarında ilerici ve demokrat yayınevleri olmakla birlikte, asıl olarak kâr amaçlı, ticari kaygılı yayımlar yapıyorlar. Örneğin 231 yayınevinin yayımladığı toplam 2963 eğitsel amaçlı kitabın 933 tanesi, yani yüzde 33'ü yardımcı ders kitabıdır (Kolejlere hazırlık kitapları, test kitapları vb). Yine bu yayınevlerinin yayımladığı çizgi romanlar, Walt Disney'in çeşitli kahramanlarının konu edildiği, emperyalist kültürün yayılmasına aracı olan yayınlardır.

Bu tablodan da anlaşılacağı gibi, çocuk kitapları, şeriatçı yayınevleriyle, yayımlarında asıl olarak kârı ön planda tutan yayınevlerine terk edilmiş durumdadır.

KAYNAK YAYINLARI NE YAPACAK?

Çocuk kitaplarında çocukları, emperyalist-kapitalist kültürün ve gericiliğin tüm uzantılarına karşı, devrimci, laik ve bağımsızlıkçı bir kültürle eğiten bir yayın çizgisi izleyeceğiz.

Bugünün egemen kültürüne karşı, alternatif bir kültürle eğitilmiş, insanlığın ortak çıkarları için çalışan insan tipinin yaratılmasında, çocuk kitaplarının önemi büyüktür.

Gelecek kuşakların laik, yurtsever, bağımsızlığa sahip çıkan, kendine ve halkına güvenen, başı dik, onurlu, emeğe ve emekçiye değer veren, eşitlikçi, dayanışmacı, paylaşımcı, aklı dinsel dogma ve cinsiyetçi kalıplardan kurtulmuş, doğaya sahip çıkan, bireyci çıkarlara dönük eylemleri yeren, insanlığın ortak çıkarlarına yönelik eylemlere değer veren, vicdanlı, merhametli, yaratıcı, geniş ufuklu, soru soran, bilime, sanata, spora, düşünsel çalışmalara önem veren vb. insanlar olmalarını istiyoruz.

Çocuk kitaplarında hiçbir alanı ve yaş grubunu peşinen dışlamıyoruz. Her yaş grubuna uygun yayınlar yapmayı hedefliyoruz.

Pedagog ve eğitimcilerden oluşan danışmanlarla çalışağız. Çocukların yaş gruplarını göz önünde tutan, ilgi alanlarına, psikolojilerine ve algı düzeylerine uygun yayınlar yapacağız.

Çocuk kitaplarının bir amacının da, çocuğa anadilini doğru olarak öğretmeye çalışmak olması gerektiğini düşünüyoruz. Çocuk, anadiliyle düzgün olarak düşünebilmeli ve konuşabilmelidir.

Çocuk kitapları üzerinde uzmanlaşmış bir redaktörle çalışacağız. Kitaplarda, cümlelerin yapısı ve kullanılacak kelimeler açısından, çocuğun yaş grubuna göre algılabileyeceği düzeye uygun bir dil kullanacağız. Cümlelerin kısa, basit olmasına, kullanılan Türkçenin sade, duru ve konuşma diline yakın olmasına dikkat edeceğiz. İlkemiz, kitaplarımızda yabancı sözcüklere yer vermemektir. Ancak Türkçe karşılığı olmayan ve dilimize yerleşmiş yabancı sözcükleri kullanacağız.

NELERİ YAPMAYACAĞIZ?

Çocuğun anadilini temel düzeyde öğrendiği 6-8 yaş grubuna yönelik kitaplarda, yöresel ağız kullanmayacağız. Yöresel ağız, 9-14 yaşlarına yönelik kitaplarda, dilin zenginliğinin öğrenilebilmesi açısından, algılamayı güçleştirmeyecek ve kullanımın yerelliğini fark ettirecek şekilde kullanılacak. *Kaynak Yayınları*'nın çıkardığı çocuk kitaplarında "argo" anlatımlar yer almayacak.

Çocuğa cinselliği anlatmayı amaçlamışsak, çocuğun anlayabileceği açık anlatımlar kullanacağız. Amacımız cinselliği anlatmak değilse, çocuğun cinsel açıdan erken olgunlaşmasına ve arzularının kamçılanmasına neden olacak anlatımlardan kaçınacağız.

Bizim kahramanlarımız, şiddet uygulamaktan zevk almayacak. Şiddeti, ancak zorunluluk dolayısıyla başvurulacak ve haklı bir nedene sahip olunduğunda kullanılacak bir araç olarak sunacağız.

Umran Yayınları'nın boyama kitabı.

Kitaplarımızdaki kahramanlar, "blue jean" giymeyecek, "hamburger" yemeyecek, "coca cola" içmeyecek, "cafe"ye gitmeyecek. Emperyalist kültürü yansıtan bu tür anlatımlardan kaçınacağız.

Kitaplarımızda, emeği ve emekçileri, köylüleri, kadınları, başka halkları, bedensel ve zihinsel özürlü insanları, hayvanları aşağılayan, küçümseyen anlatımlara, bu anlatımların küfürleşmiş şekillerine yer vermeyeceğiz. Gerici ve kaderci kültürün dilimize yansıması olan deyim ve sözcükleri kullanmayacağız.

KATKILARINIZI BEKLİYORUZ

Bunlar bizim düşündüklerimiz. Önümüzdeki Eylül ayında içerik ve biçimsel açıdan kaliteli, çok sayıda kitapla yayıma başlıyoruz.

Sizlerin de düşüncelerinizi bekliyoruz. Önerileriniz ve beklentileriniz bizim için önemli. Yayın faaliyetimize, eğitimcilerimizin ve onlar aracılığıyla ulaşabileceğimiz öğrenci dostlarımızın önemli katkılar yapacaklarını umuyoruz. Yaz ayları boyunca çocuklar ve eğitimcilerle gerçekleştireceğimiz bir dizi etkinlik tasarlıyoruz. Gelin, bu etkinlikleri, daha da fazlası çocuk kitapları yayınını, hep birlikte kotaralım. Telefon ve mektuplarınızı bekliyoruz.

Adresimiz: İstiklal Cad. 184/4 80070 Beyoğlu İstanbul.

Tel: (0212) 252 21 56, 252 21 99, Faks: (0212) 249 28 92

Marifet Yayınları'nın 6-12 yaş grubu için hazırladığı, 12 kitaptan oluşan Milli Eğitim Bakanlığı tavsiyeli, "Biricik Önderimiz Peygamberimiz" başlıklı dizisinden bir kitap kapağı.

(*)Kaynak Yayınları Çocuk Kitapları Yönetmeni

Bir cam şişe, 150 pet şişeye bedel

Sinan VARGI

Dr. **György Kalas**, Macaristan'da çalışmalarını sürdüren Çevre Koruma Derneği'nin başkanıydı. Toplantıya, Macaristan Tüketiciyi Koruma Derneği Başkanı **İstvan Garai** ile birlikte gelmişlerdi.

Toplantı masasının üzerinde bulunan plastik meşrubat şişesinin kapağını açmadan ellerinde çevirip ambalaj üzerindeki işaretlere bakıyorlardı. Biri plastik su şişesini aldı, cebinden kalemi çıkarıp üzerini işaretlemeye başladı. Toplantıyı bırakıp onları izlemeye başladım. Sonra ara verildi, herkes kahveye doğru giderken ben, onların yanına giderek kendimi tanıttım ve ne yaptıklarını sordum. Dr. **Kalas** sakin bir tavırla anlatmaya başladı.

"Macaristan'da faaliyet gösteren iki çokuluslu meşrubat firması 1990'lı yılların başında, yıllardan beri kullanılan cam meşrubat şişelerinin yerine, plastik şişeleri piyasaya sürdüler. Biz çevre ve tüketici koruma dernekleri olarak hemen bu konuya itiraz ettik. Toplumumuzun, kullan ve at şeklinde de açıklayacağımız bir tüketim toplumu olmasını istemiyorduk. Hemen meşrubat firmalarından cevap geldi. Avrupa'da bir cam şişenin 35-40 kez kullanıldığını oysa Macaristan'da bir cam şişenin ancak 8-10 kez kullanılabildiğini, bunun ise ekonomik olmadığını açıkladılar. Biz de bunun üzerine oturup düşündük ve kendi üyelerimize ve halka bir çağrı yaparak, piyasadaki en eski tarihte üretilmiş cam şişeleri bulup bize getirdikleri takdirde ufak bir ödül kazanacaklarını belirttik. Macaristan'daki meşrubat için kullanılan cam şişelerin altında üretim tarihleri de yazıyordu. İlk üç ay içinde bize 1.100 tüketici başvurdu. Bazılarının ellerinde 1968-69 yıllarında yapılmış şişeler vardı. Bu yıllar çokuluslu meşrubat firmalarının Macaristan'da faaliyete geçtiği yıllardı. Hemen bir basın toplantısı yaptık ve bu şişelerin yılda altı kez doldurulabildiğini ve bugüne kadar yaklaşık olarak 150 kez kullanılabildiğini açıkladık. Yani bir cam şişenin ancak 8-10 kez kullanılabildiğini ifade ettikleri beyanları, gerçeği yansıtmıyordu. Bu kez de büyük bir reklam kampanyası ile alüminyum kutuları para atılıp alınan makinelerle birlikte ortaya çıkardılar. 1993-1994 yıllarına geldiğimizde halkta bu kullan at şeklindeki tüketim ekonomisine karşı bir duyarlılık baş gösterdi. Hükümet de bunun sonucunda üretici firmalardan çevreye karşı olan yükümlülüklerini artırmalarını isteyerek bir depozito bedeli uygulamasına başladı."

Kahve molası bitmişti. İnsanlar sandalyelerine geri dönüyorlardı. Toplantı sonrası bu iki dostu tekrar yakalayıp sordum. "Peki neden elinizdeki plastik su şişesini inceliyorsunuz?" **İstvan** su şişesini elime tutuşturdu. "Bak, etiketine bak. Şu işarete bak ne görüyorsun?" dedi. Birbirini dairesel bir şekilde takip eden üç tane ok ve ortasında çizgiden bir şişe resmi vardı. "Sence bu ne olabilir?" diye sordu. Bu işareti cam şişelerin ve geriye kazanılmış kağıtların üzerinde görmüştüm. "Herhalde" dedim, "yeniden şişe olarak üretilebilecek bir malzemeden yapılmış". "Hayır, bak bir tüketici uzmanı olarak sen de yanıldın işte, pet şişenin yeniden eritilerek yine aynı amaç için, yani yeni bir su şişesi yapmak için kullanılması sağlık açısından zararlıdır. Bu yüzden suni elyaf, plastik boru gibi malların yapımında kullanılır. Kağıt yeniden kazanılabilir, kağıt hamuru olarak kullanılabilir. Cam ise, binlerce kez eritilip yeniden kullanılabilir. Üstelik bu hem enerji tasarrufu hem de doğal kaynakların korunmasını sağlar. Ama bunlar öyle değil. Pet şişenin üzerindeki bu işaret, kağıt ve camda da kullanıldığı için tüketiciyi yanıltıyor ve onun çevresel tercihlerini serbestçe ortaya koymasını engelliyor. Tüketiciler, pet şişenin de tekrar eritilerek şişe olabileceğini düşünerek bu ürünü satın alıyorlar".

"Avrupa Birliği filan ne diyor" diyecek oldum. **İstvan**, "sıkıntının kaynağı da bu zaten. Yeniden kazanılabilir ambalaj adı altında bunu yaygınlaştırıyorlar. Yapılan plastik şişe, sonuçta naylon torba olarak bize geri geliyor. Marketlerden evlere, oradan da çöplüklere taşınıyorlar. Plastiğin yaşam döngüsü çöplükte bitiyor. Ancak, Avrupa Birliği düzeyinde genel bir işaretleme için çalışmalar yapılıyor".

TOPRAĞA GÖMÜLEN PLASTİKLER SAĞLIĞI TEHDİT EDİYOR

İstvan, Hong Kong'dan çarpıcı bir örnek vererek sözlerini sürdürdü.

"Hong Kong'u bilirsin. Güneydoğu Asya'nın bu alışveriş merkezinde günde tam 15 milyon adet plastik poşet çöplere karışıyor. 15 milyon adet plastik alışveriş poşeti kentin toplam çöp yükünün yüzde 8'ini oluşturuyor. Hong Kong yönetimi ise yılda tam 9 milyon dolar para harcayarak bu poşetleri toprağa gömüyor. Hani nerede kaldı geri kazanım. Hong Kong Tüketici Konseyi, 1994 yılında yayımladığı bir mesajda, plastik poşetlerin çöp gömme alanlarının büyük bir bölümünü kapladığını, zaten Hong Kong'un küçük bir bölge olması nedeniyle yakında çöpleri gömecek yer kalmayacağını açıklamıştı. Plastik poşetlerin yakılması ile ortaya çıkan hava kirliliği insan sağlığını tehdit etmekteydi. Toprağa gömmek de çözüm değildi, plastik torbaların yapımında kullanılan ve çoğu kanserojen olan bazı kimyasal maddeler toprağa ve yeraltı sularına karışarak insan yaşamını tehdit ediyordu".

"Peki ne oldu sonra, bu kötü gidişi durdurabildiler mi?" diye bir soru daha sordum. **İstvan** yeniden anlatmaya başladı.

"Hong Kong Tüketici Konseyi toplanarak tüketicilerin de geniş çapta katılımlarıyla geniş çaplı bir kampanya başlattı. Süpermarketlerin, geniş çaplı alışveriş yapılan merkezlerde görevli tezgahtarları eğitimden geçirdiler. Kentin pop yıldızları radyo ve televizyonlarda düzenledikleri proramlarla halkı daha az plastik poşet kullanmaya çağırdılar. İnsanların alışverişlerine kendi torbaları ile çıkmalarını öğütlediler. Kampanyanın başlıca hedeflerinden birisi her yıl kullanılan plastik poşet miktarını yüzde on oranında azaltmaktı. Şu anda kampanya yürütülüyor, ancak bana kalırsa yine poşetler çöpe oradan da toprağın altına gidiyor, yani değişen çok az şey var. Hani geri kazanım nerede, sonuçta plastik ambalaj malzemeleri çöplüğe oradan da toprağın altına gitmiyor mu? Toprağın altından bize ulaşıp sağlığımızı bozmuyor mu?"

Dr. Kalas, "peki ülkenizde durum nedir?" diye sordu. Bildiğim kadar anlatmaya çalıştım. Petlerin bizde de sorun olduğu, çöplüklerden önce çöplerin içinde bulunan geriye kazanılabilir maddeleri alıp satarak geçinen insanlar tarafından bunların ayıklandığını belirttim. Ülkemizde de plastik ambalaj malzemelerinin her yıl artan oranda geri toplandığını, bizde de üretilen ambalajlar üzerinde bu geri kazanım işaretinin bulunduğunu söyledim. Bana dönerek "Bak sizin ülkenizde de durum aynı. Yani belli bir oranda geri toplanabiliyor. Bu, şu konuya çok benzer; sen yüzde yüz oranında doğru söyleyen bir insana inanabilirsin. Ancak, yüzde elli oranında doğru söylediğini söyleyen bir kişiye inanabilecek misin? Acaba hangi sözü doğru, hangisi yalan. Sen bu konuyu kendi ülkende biraz araştır bakalım, altından neler çıkacak bir gör" dedi. Vedalaştık ve yazışma sözü vererek ayrıldık.

14. 3.1991 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği" başta çok iyi ve çevreyi koruyan bir yönetmelik olarak yürürlüğe girmişti. Yönetmeliğin amaç maddesinde; "her türlü atık ve artığın çevreye zarar verecek şekilde, doğrudan ve dolaylı bir biçimde alıcı ortama verilmesi, depolanması, taşınması, uzaklaştırılması ve benzeri faaliyetlerin yasaklaması, çevreyi olumsuz yönde etkileyebilecek olan tüketim maddelerinin idaresini belli bir disiplin altına alarak, havada, suda ve toprakta kalıcı etki gösteren kirleticilerin hayvan ve bitki nesillerini, doğal zenginlikleri ve ekolojik dengeyi bozmasının önlenmesi ile buna yönelik prensip, politika ve programların uygulanması ve geliştirilmesidir" şeklinde gayet iyi niyetli açıklamalar yer almaktaydı. Yönetmeliğin ek-II maddesi de pet ve pvc kapların üreticileri tarafından geri toplanmasında yıllar itibarıyla ulaşılacak olan oranları şu şekilde belirlemişti:

1991 yılı üretiminde (gönüllü hedef olmak üzere)		yüzde 15
1992 "	"	yüzde 25
1993 "	"	yüzde 35
1994 "	"	yüzde 45
1995 "	"	yüzde 65
1996 "	"	yüzde 70

Yönetmeliğin bu hali pekçok çevreci kuruluşu aslında memnun etmemişti. Bazıları hiç yoktan iyidir, artık bizim de bu konuda mevzuatımız var diyerek

avutuldular. Ancak plastik şişe üreticileri de bu sonuçtan pek memnun olmadılar. Çünkü henüz böyle bir geri kazanım için gerekli olan tesisler faaliyete geçmemişti. *Ağaçkakan* dergisinde yayımlanan bir yazıda; fotoğrafla birlikte "pvc şişelerin çöplüklerden toplandıktan sonra güneş ışığı altında binlercesinin depolandığını ve pvc'nin güneş ışığına maruz kalması ile vasfının kaybolduğu ve geri döndürülemeyeceği" belirtiliyordu.

1994 yılında ise politik baskılar sonucu yönetmelikteki geri toplama oranlarının tümü azaltıldı. 1997 yılı için en azından yüzde 75 olması gereken geri toplama oranı, yönetmelikte yapılan bir değişiklikle yüzde 30'a düşürüldü. Yönetmeliğin ilk yayımlandığı şekline göre 1996 yılında yüzde 60 olarak belirlenen, 1997 yılında da mantıken en azından yüzde 75 olması gereken metal ve alüminyum kaplar için geri toplama oranı 1994 yılında yapılan değişiklikle, 1997 yılı için yüzde 25 olarak geriye çekildi.

Sonuçta özellikle turizmin yoğun olduğu bölgelerde özellikle yaz aylarında tüketimi artan plastik ve alüminyum ambalaj malzemesi kirliliği gündeme geldi. Karayolu kenarlarında yürüyüşe çıkan insanlar yol kenarlarında biriken ambalaj malzemelerinin çokluğu karşısında hayrete düştüler. Her arkadaş sohbetinde konu çevreden açıldığında plastik poşetler ve petlerden söz edilmesine rağmen, tüketici, market sepetlerine bu malzemeleri doldurmaya satın almış olduklarını da poşetlere koymaya devam etti. Çünkü kendisine alternatif bir ambalaj malzemesi sunulmamıştı.

Geriye kazanılabilir kap imajı, bugün de tüketiciyi tam olarak bilgilendirmeden bazı gerçekleri saklayarak aldatmaya devam ediyor. Üretilen malzemeden ancak bir miktarı geriye kazanılabiliyor. SASA tarafından kurulan pet şişe geri kazanım tesisi, yılda 12 bin ton ambalajı işleyebiliyor. Yeşil Plastik tesisi ise yılda 5 bin ton plastiği eritiyor. Ecomelt adlı tesis ise 20 bin ton alüminyumu tekrar eriterek ingot haline getiriyor ve alüminyum mamul üretiminde kullanılıyor. Cam-kırık cam işleme tesisleri ise yılda 80 bin ton camı tekrar ekonomiye kazandırıyor.

Dr. György'nin sözleri halen aklımda. "Sana yüzde elli oranında doğru söyleyeceğini belirten bir insana inanabilir misin?" demişti. Sonra radyasyonlu çayları nasıl içtiğimizi anımsadım. Hükümetin bakanı, basın mensuplarının önünde çayları içerek kameralara poz vermiş ve "bakın çayda radyasyon filan yok, ben de içiyorum" demişti. Aynı bakan, birkaç yıl önce gazetelere verdiği demeçte, "halkımızdan özür diliyorum, çaylar radyasyonluydu, o dönemde böyle bir açıklama yapmak zorunda kaldım" dememiş miydi? Avrupa Birliği'ne girmek uğruna, Karadeniz'e bırakılan ve Avrupa ülkelerinin radyasyonlu atıklarını taşıyan varilleri çıplak elle zabıtalara toplattırıp Sinop'a gömmemiş miydik?

Geri toplama oranları politik baskılar sonucunda yüzde otuzlara düşen benzeri bir durum şimdi pet şişelerde yaşanıyor. Halka yüzde otuz oranında doğru söyleyen bir işarete ve bu şekilde süren çevre politikalarına siz inanır mısınız?

KAYNAKLAR

1) Ağaçkakan: 92- 4. Yaşar Öztürk, "Kirletmeye Zaman Yok".
2) Consumers International: Consumers and the Environment. World Consumers Rights Day,15 March 1997.

4. Ütopyalar Toplantısı yapıldı

Bu kez İzmir-Karaburun'da gerçekleştirilen geleneksel ütopyalar toplantısında bilim ve teknoloji tartışıldı.

60 civarında katılımcının olduğu toplantı, Karaburun'un henüz tahrip olmamış doğası içinde ve kendine özgü toplantı biçimiyle gerçekleşti.

İlk gün, iki ütopya kitabı bulunan Doç.Dr. **Alaeddin Şenel,** ütopyanın tanımı, oluşumu ve yazınsal gelişimi bakımından toplumların tarihsel gelişimini aktardı. "Ütopyalar kurulu düzene seçenek oluşturan düşüncelerdir. Bu bakımdan ütopyayı tarihsel gelişimi içinde ele almak gerekir" diyen **Şenel,** sınıfların ütopyalarını ve ona karşı gelişen ütopyaları aktardı.

Din üzerine tartışmalar da yaşandıktan sonra, Fethiye'den katılan **Şafak Ahmet Deniz,** bir gazete tarafından ödül almış olan "Ekrandaki Ütopya" adlı denemesini aktardı. **Deniz,** *ütopya denemesinde, ütopya yazmayı deneyen bir bilgisayar mantığıyla, üç farklı ütopya anlattı. Ancak, hakim* olan doğal olmayan insan anlayışı, özellikle de yeni katılımcılar tarafından oldukça tartışıldı.

Ardından, tıpta teknolojinin evrimini anlatan ve bugün geldiği aşamayı toplumcu bir sağlıkçı gözüyle eleştiren Dr. **Nesrin Çobanoğlu,** "toplum için sağlık" biçimindeki sağlıkçı ütopyasının çıkış noktalarını sundu. **Çobanoğlu,** kâr mekanizması içinde sağlığın toplumsallaşması konusunda umutsuz olduğunu vurguladı.

İkinci gün oturum **Erdem Türközü**'nün feminist ütopyalara ilişkin genel değerlendirmesiyle başladı. Her zaman olduğu gibi en çok tartışılan konulardan biri olan feminizmin içine ütopya, o ütopyaya da teknoloji girince, toplantı oldukça renklendi. Dergimiz yazarlarından Prof.Dr. **Gediz Akdeniz**'in bilim üzerine tartışmaları ve fizik ile kimya bilimini "bitti" şeklindeki değerlendirmesi, toplantı boyunca sürecek olan tartışmaların odağı haline geldi. Kürselleşme ve yerelleşme üzerine görüşlerini açıklayan **Akdeniz**'den sonra, ertesi gün "bilim ve teknoloji" alanına yoğun bir giriş yapıldı.

Biyo-teknolojinin tarihsel sürecini anlatan **Aleaddin Şenel**'le birlikte yoğunlaşan teknoloji ve bilim konusunda saatler süren renkli tartışmalar yaşandı.

Seneye yapılacak olan toplantı için bir öneri oluştu: "Eğitim ütopyaları". Daha öncekilerden farklı olarak bu kez, sonbaharda başlayacak olan bölgesel grup toplantıları ile, daha hazırlıklı ve toplu gelme önerisi benimsendi.

4. Ütopyalar toplantısından iki görüntü.

Tehlikeli katkı maddeleri

Geçen sayıda tehlikeli katkı maddelerinin listesini vereceğimizi duyurmuştuk. Çocuklarımızın her gün yediği şekerlemelerden, meyve sularına; konservelerden, salam-sosislere; bisküvilerden, hazır soslara kadar her yerde rahatça kullanılan katkı maddelerinin tuzağına düşmemek için, okurlarımızın elinde bu listeyle gezmelerini öneririz.

Gıda tüketim maddelerini alırken ambalajlarındaki bilgileri, aşağıdaki liste ile karşılaştırarak alışveriş yapabilirsiniz. Her ne kadar bu listenin yaygınlaşması ile Gıda Sanayicileri karşı kampanya başlatıp, "az miktarda katkı maddesi zararlı değil, tersine faydalıdır" biçiminde basın açıklamaları yapıyorlarsa da, söz konusu olanların özellikle çocuklar olduğunu unutmayınız.

1) ÇOK TEHLİKELİ OLANLAR:
E123,110
(Bu maddeler ABD'de ve Rusya'da yasaklanmıştır. Bizde ise renkli draje çukulatalar, kaymaklı bisküviler, puding ve jölelerde kullanılmaktadır.)

2) KANSEROJEN KATKILAR :
E102, 124, 110, 123, 131, 142, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217

3) TEHLİKELİ KATKILAR:
E 11, 102, 120, 330
E 311, 312 (nörolojik hastalıklara yol açtığı bildiriliyor)

4) ŞÜPHELİ KATKI MADDELERİ:
E 125, 141, 150, 153, 171, 172, 173, 240, 241, 477, 605.
E 22, 221, 222, 223, 224, 338, 339, 340, 341, 407, 460, 461, 466 (mide ve barsak rahatsızlıklarına yol açtığı bildiriliyor)
E 230, 231, 233 (cilt hastalıklarına yol açtığı bildiriliyor)
E 200 (vitamin B12'yi yok ediyor)
E 250, 251, 320, 321 (kalp ve damar hastalıklarına yol açıyor)

Yeni bir yaşam anlayışı ve felsefesi üzerine

*Doç. Dr. **Çetin Göksu** ile "Güneş bilinci: Yeni Bir İnsan, Yeni Bir Düşünce" başlıklı kitabı üzerine konuştuk. **Çetin Göksu**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyesi. Doç.Dr. Göksu'nun "Güneş Yeniden Doğuyor", "Güneş ve Kent" ve "Güneş Bilinci" başlıklı üç kitabı bulunmakta. Son kitabı yeni bir yaşam anlayışı ve yeni bir yaşam felsefesi üzerine popüler düşünce geliştirmeye yönelik bir çalışma. **Çetin Göksu** ile söyleşiyi arkadaşımız **Çağatay Keskinok** yaptı.*

***Bilim ve Ütopya**: Sayın **Göksu**, neden yeni bir yaşam anlayışı ve yaşam felsefesi?*

Çetin Göksu: Şimdi, bu konuya cevap verebilmek için sanıyorum dünyanın içinde bulunduğu bugünkü sisteme bir göz atmamız gerekiyor. Ben şuna inanıyorum, birçok toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunlar var ve insanlık, kanıma göre önemli bir krizin başlangıcını yaşıyor. Bu sorunların içerisinde elbetteki insansal ve toplumsal sorunlar ön planda. Fakat çağımızın en büyük sorunu olarak gördüğüm sorun daha çok çevre sorunları üzerine odaklanıyor. Bugün gerek bilim adamlarının gerek çevreci hareketlerin içinden algıladığımız kadarıyla dünyanın dengelerinin bozulduğu ve gitgide de bu bozulmanın devam ettiği bir sürece girmiş bulunuyoruz. Dolayısıyla insanlığın bugünkü ortamda yapması gereken şey kendini ve uygarlığını belki yeniden sorgulamasıdır. Bu konuda da çok yaygın kanaatler var, çalışmalar var. Yani insanlık gerçekten yeni bir arayış içine girmiş görünüyor... Bu çevresel bozulmanın ve çevresel kirlenmenin getirdiği sonuçlar bir çok insanı ve toplumu derinden etkilemekte ve onları yeni arayışlara doğru itmektedir. Fakat bütün bu çözüm arayışları içinde yeralanlar genelde işe nereden ve nasıl başlanacağını bilmiyorlar. Özellikle Amerika ve Avrupa'da olmak üzere daha çok Batı kaynaklı olan bu arayışlar henüz bir sonuca ulaşabilmiş değil; aksine zaman ilerledikçe olay daha karmaşık hale geliyor. Burada, sorunun ele alınışından kaynaklanan bir yanlışlık olduğunu düşünüyorum. Yani biz insanlık olarak, doğanın içinde yaşayan ve var olan bir sistem olarak, doğayla ilişkilerimizi bu uygarlık içerisinde acaba doğru temellere oturtabilmiş miyiz? Benim bu konuda tereddütlerim var. Dolayısıyla, önce sahip olduğumuz bu uygarlığı sorgulamak gerekir diye düşünüyorum. Bugün dünyaya hakim olan Batı Uygarlığı (ki bu bir kapitalist sistemin sonucudur) doğayı gözardı eden, doğadaki değerlerin farkında olmayan bir uygarlık adeta. Yani, insanlar kendi çıkarları için doğayı istedikleri gibi sömürebilecekleri, istedikleri gibi doğadaki sistemleri değiştirebilecekleri ve ürettikleri teknolojilerle de istedikleri gibi üretim yapabilecekleri düşüncesindeler. Bugünkü kirlenmeyi ve dünyadaki ekolojik dengelerdeki bozulmayı, böyle bir uygarlığın sonuçları olarak görüyorum. Başka bir

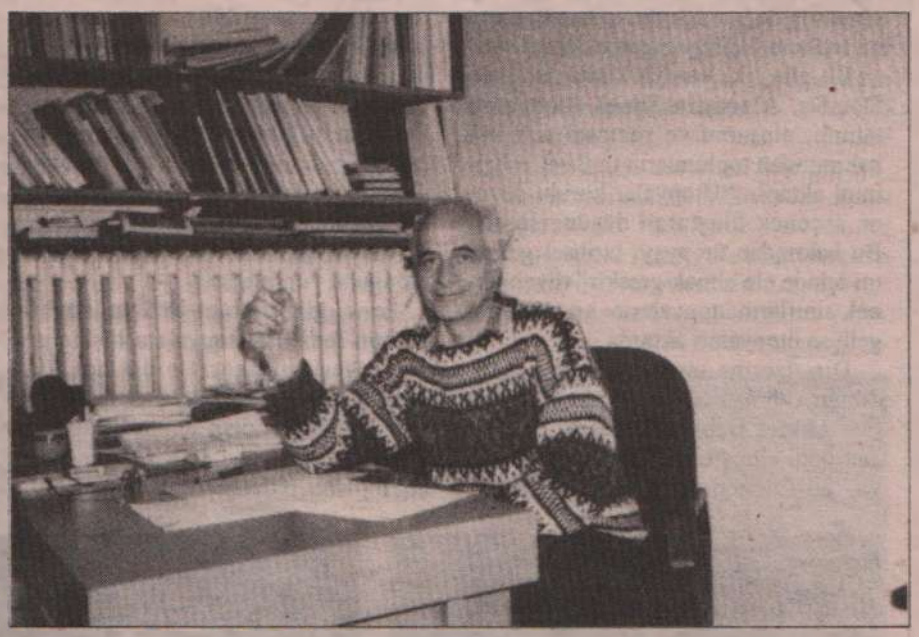

Çetin Göksu.

deyişle bir uygarlık sorunuyla karşı karşıyayız. Kirleten insanlar mıdır, toplumlar mıdır, diye sorarsanız, ben şunu söyleyeceğim: Kirleten hem bunlardır hem de, daha derinden bakarsak içinde yaşadığımız topyekün uygarlık sistemidir. O zaman şunu düşünmemiz lazım: Biz eğer yeni bir düşünce sistemi geliştiremezsek, yeni uygarlık alternatifleri, yeni ütopyalar oluşturamazsak bu sistem doğadaki ekolojik dengeyi bozmakla kalmayacak gitgide daha fazla yok etmeye doğru sürükleyecek. Yok oluşun sonunda, yok olan sadece çevremizdeki doğa olmayacaktır. O doğaya göbek bağıyla bağlı olan "insanlık ailesi" de aynı yaşamsal tehlikeyle karşı karşıyadır. O zaman insanlığın oturup düşünmesi; yeni alternatifler üretirken de, sadece bir enerji sorunu mudur, bir teknoloji sorunu mudur ya da bir toplumsal üretim sorunu mudur gibi konulara girmeden önce, acaba biz temelde hangi yanlışlıkları yapıyoruz, dünyaya bakış açımızda hangi yanlışlıklarımız var bunların irdelemesi gerekir. Bunları irdelemeden yapacağımız çalışmalar aynen çevre konularında olduğu gibi yanlış sonuçları verecektir. Çevre teknolojileri geliştirildi, biliyorsunuz. Çevre teknolojilerinin geliştirilmesi belki çevre konularında lokal olarak bazı iyileştirmeler getirdi; ama dünyanın gerek iklimsel gerek ekolojik dengelerinin bozulmasını önleyecek herhangi bir katkı getirmedi. Aksine bu bozulmalar daha da arttı. Artmasının nedeni şu: Bir sorunu hem yaratıyorsunuz hem de çözmek için yeni teknolojiler üretiyorsunuz ve ürettiğiniz bu yeni teknolojilerle doğayı daha fazla sömürüyorsunuz. Dolayısıyla burada bir ikilem var. Yani olayları temelinden ele almamanın getirdiği sorunlar var. Bu nedenle ben sorunu çözebilmek için yeni bir dünya görüşüne ihtiyacımız olduğunu düşündüm ve bunun için de *Güneş Bilinci* kitabını yazdım. Bu kitapta çok temel konular ele alınıyor. İdeolojiler, insanın varoluş sistemleri, insanın doğayla olan ilişkileri ele alınıyor ve bunlara bakarak, bu temelden hareket ederek yeni bir düşünce biçimine nasıl ulaşabileceğimiz konusu tartışmaya açılıyor.

BUGÜNKÜ UYGARLIK KİRLETİR

***Bilim ve Ütopya**: Her ne kadar bugünden tümüyle kestirmek olanaklı gözükmese de, bu yeni yaşam biçiminin, yaşam felsefesinin dayanması gereken temel ölçütler neler olabilir?*

Göksu: Şimdi, her şeyden önce insanın doğaya yabancılaşması, topluma yabancılaşması ve giderek kendine yabancılaşması sürecini başlatan bu uygarlık sisteminin buradaki en büyük sorunu doğadan kopmasıdır. Doğayı yanlış şekilde yorumlamasıdır. Dolayısıyla bizim tekrar doğru bir bakış açısına ulaşabilmemiz için geçmişte üretilen ideolojilerin, tanımların ya da sistemlerin etkisinde kalmadan doğayla nasıl kucaklaşabileceğimizin, bütünleşebileceğimizin düşünsel yapısını kurgulamamız gerekiyor. Doğayla bütünleşme ise insanın hem kendisiyle hem de diğer insanlarla olan çelişkilerini ortadan kaldırmak anlamına gelir. Çünkü doğaya yabancılaşma ve sırtını dönme, doğanın bir parçası olan insan için bir bireysel krizin, bir bilinç krizinin temelini oluşturuyor. Dolayısıyla, bizim burada yapmamız gereken en önemli şeylerin başında, gerçek anlamda "yaşam değerlerimizin" kökenlerine inerek bu değerlerimizin mevcut ideolojiler içerisinde nasıl algılandığını, nasıl yorumlandığını ve bizi nasıl etkilediğini görmemiz gerekir. Benim bu kitapta insanlığın düşünce odaklarına yönelmemin temelinde, yaşamla ilişkili bugünkü yorumların yanlış olabileceği kaygıları yatıyor. Şimdi, dikkatle ele alırsak Batı Uygarlığı dediğimiz bugünkü kirletici uygarlık, söylediğimiz gibi hem doğayı hem de toplumları ve insanları sömüren bir sistemdir. Herşeyden önce bu sömürü düzeninden vazgeçilmesi gerekiyor. Ama bu sömürü düzeninden vazgeçilebilmesi için yeni bir anlayışa ve bakış açısına ihtiyaç var. Yani, "bundan vazgeçelim çünkü bu gereklidir" demekle olmaz.

Bilincimizin temellerinde, değerler sisteminde bunun oluşması gerekiyor. Bu kirletici uygarlığın, yani Batı Uygarlığı'nın iki tane çok temel düşünce kaynağına dayandığını söyleyebiliriz: Birincisi, Ortadoğu kökenli olan Hıristiyan dininin getirdiği düşünce sistemi. Hıristiyanlık uzun yıllar etkili olmuş ve Avrupa insanının beynini, düşünce sistemini bir nevi kontrol altına almış bir düşünce kaynağıdır. İkinci kaynak ise Hıristiyanlığın getirdiği olumsuzluklar ve toplumda yarattığı sorunlardan kurtulabilmek için geliştirilen düşüncelerdir. Çünkü Hıristiyanlık çok güçlü bir düşünceydi ve asırlar boyu Avrupalıyı kontrol altında tutmaktaydı. Sonuç olarak insanlar maddesel değerlere yöneldiler. Maddeye sarılarak, maddedeki somutluğa dayanarak bu metafizik değerlerden kurtulma şansını yakaladı Avrupa. Ama bir düşmandan kurtulurken başka bir yanlışlığa da düştü bu arada. Maddenin soğuk dünyasını bu sefer kendine rehber seçti. Yani bugünkü uygarlığı biz bir madde uygarlığı; maddeyi tanıyan, maddeyi değiştiren, maddeyi üreten, maddeyi toplumsal olarak kullanmaya başlayan bir uygarlık olarak düşünebiliriz. Maddeyi bütün değerler sisteminin odağına oturtan bu sisteme materyalizm adını veriyoruz. "Tanrı" odaklı metafizik düşüncelerden "madde" odaklı bir düşünce sistemine geçilmiştir. Her iki sistemin büyük eksikliği doğayı ve "yaşamı" düşünce sisteminin odağında değerlendirmemesidir. Bu çok önemli konu unutuldu. Yani, canlılık dünyası ve canlılık sistemi unutuldu. Canlılık sisteminin unutulmasında bu iki temel düşünce kaynağının çok önemli etkileri var. Bunları Batı düşünceleriyle açıklarsak, idealist felsefeler ve materyalist felsefelerin dayandığı temellerin canlılık sistemiyle ilişkili olmadığı ya da olsa bile bunu yeterince dikkate almadığını görüyoruz. Dolayısıyla, bizim yapmamız gereken şey, bu canlılık sisteminin bu saydığım ideolojiler ya da düşünce biçimleri karşısındaki durumunu saptamaktır. Yani benim çalışmam bu noktaya odaklandı. Canlılık sistemini acaba yeni bir ideoloji, yeni bir düşünce sistemi, yeni bir bakış açısı olarak ortaya çıkarabilir miyiz? Bu canlılık sisteminin arkasında yatan temel değerler nelerdir? Benim asıl araştırdığım konu budur.

***Bilim ve Ütopya**: Ancak, insanın asıl değerlerinin doğada yattığı ya da doğada aranması gerektiği düşüncesinden hareket ederken, bir anlamda doğanın diyalektiğini esas alan bir materyalizm izlemiyor musunuz? Yani benim sizin düşüncelerinizden anladığım, daha çok kapitalizmin yarattığı maddi çıkarlar peşinde koşma düşüncesine karşı bir tepki sizin materyalizm eleştiriniz. Ben bu eleştiriden, kapitalizmin üretim ve tüketim kalıplarının tümüyle değişmesi gerektiği sonucunu çıkartıyorum.*

Göksu: Sorunuza iki açıdan yanıt verebilirim. Birincisi çalışmamızın doğanın diyalektiğini esas alan materyalizmle ilgisi nedir? Güneş bilinci kapsamında geliştirdiğimiz düşüncelerin doğanın

diyalektiği ile ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilişki, doğadaki dinamikleri ele almakla ilgili. Ama, **Engels** *Doğanın Diyalektiği*'ni yazarken henüz bilinmeyen konular vardı. Bu nedenle o da, diğer birçokları gibi doğadaki dinamizmin güneşle olan ilgisini kuramadı. Halbuki, bugün çok iyi biliyoruz ki, doğadaki bütün canlılar güneş enerjisi kullanarak varoldular ve canlılık eylemlerinin tümü güneş enerjisinin canlılardaki kullanım biçimleriyle ilgili. Bu açıklama ikinci önemli farka götürüyor bizi. Canlılar sadece maddesel varlıklar değildir, daha çok ve daha etkin olarak enerjiyle oluşmuş varlıklardır. Bu tanım bizi, güneş bilincini materyalizmden ayıran en önemli farka götürüyor. Canlılar, maddesel olarak pasif, enerjetik olarak aktif varlıklardır. Başka bir deyişle, materyalizmde herşey "maddesel" bir temele dayanırken, güneş bilincinde öncelik enerjidir. Bu nedenle güneş bilincinin felsefi dayanağını materyalizm yerine "enerjitizm"de bulur. "Enerjitizm" doğanın diyalektiğini yadsımaz, onu bir adım daha ileri götürür. Sözedilen; oluşum, süreklilik, karşılıklı etki ve tepkiler, tez, antitez, sentez kavramlarının dayandığı güç kaynaklarını açıklar, daha anlaşılır hale getirir.

Sorunuzu ikinci bölümü, güneş bilincinin "kapitalizme bir tepki mi?" olduğu konusudur. Bu sorunun yanıtı çok açık olarak "evet"tir. Bu çalışmayı yaparken, dünyadaki çevre hareketlerinden esinlendiğimi söylemeliyim. Ben de herkes gibi "temiz bir dünya" istiyorum. *Güneş Bilinci* kitabının asıl amacı da, temiz bir dünya yaratılması için neler yapmalıyız, neler düşünmeliyiz, konuları nasıl ele almalıyız, daha da önemlisi "felsefemiz ne olmalı" sorularını içeriyor. Bu nedenle de, hareket noktamız, bugün doğayı kirleten sosyal ve ekonomik sistemlerdir. Doğanın bu tahribatının kökeninde, çok açık biçimde "kapitalist sistemin" yattığını görüyoruz. Onun sınırsız tüketme mantığı tahribatın asıl nedenidir. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki konu sadece, üretim, tüketim ve paylaşım konularıyla sınırlı değil. Her iki ekonomik sistemde de (ki bunlar sosyalist ve kapitalist sistemlerdir) eksik olan bir yön var. Elbette ki asıl sorun kapitalizmden kaynaklanıyor. Ama sosyalizm de getirdiği uygarlık biçimiyle, çok farklı bir noktaya gelemedi. Yani söylemek istediğim şu: Bir canlılık dünyasını ön plana çıkaran, o canlılık sistemi içinde var olmayı dikkate alan bir uygarlık anlayışına yönelmedi. Teknolojiler, üretilen maddeler, enerjiler, herşey aynı. Biz bu nitelikler nedeniyle sosyalizmin ayrı bir uygarlık biçimi olduğunu söyleyemeyiz. Ama üretimin ve üretim araçlarının paylaşımı konularında insanlığı çok daha ileri noktalara getirdi.

Bence, ekonomik, toplumsal sistemleri tartışmanın ötesine geçerek insanlığın fikir kaynaklarına bir göz atmamız gerekiyor. İnsan bir tanrısal varlık mıdır? Yani metafizik bir varlık mıdır, bir maddesel varlık mıdır, yoksa başka bir şey midir? Ben, bu ikisinin dışında bir tanım olabileceğini düşünüyorum. Yani, kendimizi tanımlanmayan ya da çok fazla tanımlanan ya da çok fazla materyalize olmuş sistemlere bağlı olmanın ötesinde yaşama yeni bir bakış açısı getirmemiz gerekiyor. Bu, çevreci hareketin de, dünyadaki yeni çevreci hareketin de ulaşmaya çalıştığı ama bir türlü beceremediği bir konudur. Konu nedir, diye sorarsanız, bir defa insanın hem iç değerlerinin hem de dış değerlerinin maddeyle ilişkili olup olmadığı sorusunu sormamızı sağlıyor. Benim incelemem ve benim kitabımda ulaştığım nokta şudur: İnsan bir madde değildir, maddeyi kullanan bir enerji sistemidir. Bu bakış, bizim bildiğimiz ideolojilerden ya da bakış açılarından tamamen farklı bir konuma getiriyor bizi. Neden getiriyor? Çünkü kendimizi madde olarak görmekten kurtuluyoruz. Bir enerji, bir dinamik sistem olduğumuzu fark ediyoruz ve bu enerji sisteminin doğayla ilişkili olabileceğini fark ediyoruz. Bu enerji sisteminin aslında güneşle de ilişkili olabileceğini düşünüyoruz. Gerçekten de dünyaya baktığımız zaman, dünya maddelerden oluşan bir sistemdir. Ama buradaki canlının ortaya çıkışı sistemleşmesi ve bugünkü yaşam biçimi olarak bakarsak, Dünyadaki yaşam tamamen güneşten gelen enerjinin sürüklediği yeni bir aşamadır. Yani, maddeler dünyasını aşan, bir canlılık sistemidir ve de bunun yapısının temelinde enerji yatıyor. Dolayısıyla, insan dediğimiz olay sadece bir madde kompozisyonu olmaktan çıkıyor, bir enerji sistemini getiriyor. Bunu biraz açıklamam gerekir aslında. Şimdi bu enerji sisteminin bize getirdiği çok önemli bir nokta var. Biz kendimizi, dinamik bir sistem olarak, bir defa maddelerden sonra, yeni bir aşama olarak görme şansına sahip oluyoruz. Maddeler de gereklidir, maddeleri kullanması gereklidir enerjinin böyle bir sistemin gelişmesi için ve bunun sonucu olarak da insanların ya da canlıların varoluş değerleri ya da varlık değerleri maddesel değerlerin ötesinde değerler sistemine ulaşıyor. Bunların da kökeni tamamen, dediğim gibi, bir enerjetik değerler sistemidir. Bir örnek vermek gerekirse, düşünce dediğimiz şey, ruh dediğimiz şey, duygular dediğimiz şey enerji boyutunda algılanabilen, çözümlenebilen fenomenlerdir. Ama madde boyutunda bunları anlamak mümkün değildir. İnsan maddesel değerlerin ötesinde olan bu dinamik değerlerini henüz anlayabilmiş ve kavrayabilmiş değildir. Bu nedenle, bizim kendi varoluş değerlerimizi bu enerjetik değerler açısından yorumlamamız ve bunlara dayanarak yeni bir bilince, yeni bir dünya görüşüne ulaşmamız mümkün gibi görünüyor. Biz bu temelden hareket edebilirsek maddesel düşüncenin sınırlarını aşabilmek, o değerleri de belki yanımıza alarak, daha ileri bir aşamaya geçebilmek açısından da önemli bir gelişme olacaktır.

SOSYALİST SİSTEM EKOLOJİK TEMELE DAYANMALI

***Bilim ve Ütopya**: Bir anlamda sosyalist bir gelişme projesinin çevre bilinciyle bütünleştirilmesi, yeni bir yaşam bilinciyle bütünleştirilmesi gibi bir öneriniz var. Kapitalizmin üretim ve tüketim kalıpları içinde bunları çözmek olanaklı görünmüyor. Diğer yandan, kapitalizmin genel üretim ve tüketim kalıplarını aşmaya yönelmeyen bir sosyalizmin, yani yalnızca eşitlikçi çabaların bu kurtuluş projesine yetmeyeceği sonucunu çıkartıyorum söylediklerinizden.*

Göksu: Çok doğru söylüyorsunuz. İşin, aslında son yıllardaki bütün gelişmeleri dikkate alırsak, bir defa çok yönlülüğü sözkonusu. Yani, dediğiniz gibi, eğer bir sosyalist sistem olacaksa bunun bir ekolojik temele oturması ve sadece maddeyle sınırlanmaması, insanın duygusal, coşkusal, sevgisel değerlerini de içine katan bir dünya görüşüyle desteklenmesi gerekir. Daha da önemlisi, bu unuttuğumuz insan değerlerinin, yaşam değerlerinin ortaya çıkarılmasıyla ortaya çıkacak yeni anlayış aslında bütün insanları ve bütün canlıları kavrayan bir sistem olacaktır. Çünkü, dünyadaki olaya bir enerji sistemi olarak bakarsak, bizim geçmişte, belki Anadolu kültürlerinde çok yakından gördüğümüz bir "Anadolu Hümanizması"na ulaşma şansımız var. "Anadolu Hümanizması" Batılılar tarafından gözardı edilmiştir. "Anadolu Hümanizması"nın dayandığı on bin yıllık gelişme içerisinde en önemli değer bütün insanlığı ve bütün doğayı kucaklayan bir dünya görüşü ve yaşam biçimidir. "Anadolu Hümanizması" Batı'nın hümanistik değerlerinden çok farklıdır. Bu sadece insanlar arasındaki bir ilişki değildir, Anadolu'daki hümanizma, diğer canlıları örneğin, doğayı, hayvanları, bitkileri de kendinden sayan bir değerler sistemidir. Avrupalılar bu hümanizma düşüncesini Anadolu'dan aldılar. Ancak, önce doğadan soyutladılar, sonra da geliştirdikleri o "bireyci" ve "ben merkezci" insanlık düşüncesi içerisinde insanları da unuttular. Yani, bugün "Anadolu Hümanizması" maalesef yok edilmiş durumdadır. Belki bunu Anadolu insanı içinde taşıyor, geçmiş birikimlerinde taşıyor, ama bugün artık yok edilmiştir.

Humanizma ile enerji düşüncesi arasında paralellik vardır. Çünkü, doğadaki enerji akışları, varlıkları birbirlerine bağımlı hale getirmiştir. Bu enerjetik bağımlılık, duygusal bir bağımlılığa ve sonuç olarak, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya götürür. Biz bu dünya görüşüne "humanizma" adını veriyoruz. Doğadaki bu "enerji paylaşımı" olayını şöyle açıklıyorum: Güneş'ten gelen enerjiyi bitkiler yakalıyor, fotosentez yoluyla dönüştürüyor, bir taraftan da bunları diğer canlılara aktarıyor. Yani dünyadaki canlılık bir enerji sistemiyle ilgilidir ve bu bütün canlılar arasında paylaşılan bir enerjidir. Canlıların bazıları tarafından yakalanıp bize aktarılan bir enerji sistemidir. Biz ancak başka canlıları yiyerek bu enerjiyi yakalayabiliriz. Dolayısıyla bu paylaşım ve diğer canlıları kendi içinde değerlendiren sistemler aslında Anadolu felsefelerinin temelinde yatan düşüncelerdir. Belki de o yüzden Anadolu'da, başka ülkelerden çok farklı olarak, on beş tane uygarlık gelişmiştir. Yani, bu "Anadolu Hümanizması", Anadolu'daki ilk medeniyetten bugüne kadar ulaşan bir düşünce sistemidir. Burada asıl düşünce insanların doğayı kendi içlerinde hissetmeleridir. Doğaya saygılı olan, doğayla birlikte yaşamaktan mutluluk duyan bir düşünce sistemidir ve bugün ulaşmamız gereken nokta da, insanlığın ulaşması gereken nokta da budur. Yani doğaya yabancılaşmış bir uygarlıktan doğayla beraber yaşamayı hem bilimsel fikirler düzeyinde hem de kendi kafasında oluşturduğu değerler sistemi açısından bu aşamaya ulaşması gerekiyor ki doğaya yabancı olmayan, doğayı tahrip etmeyen, doğayı kendi kadar önemli sayan bir düşünce sistemine ulaşabilelim. Bu da ancak bilimsel çalışmalardan hareket ederek, enerjetik bir sistem içerisinde, yani enerjinin doğadaki dönüşümleri, paylaşımları ve insana kattığı değerler açısından ele alınırsa böyle bir bilince ulaşmak mümkün olabilir. Biz bu düşünce sisteminin, doğadaki en temel gerçeği dikkate alırsak, "güneş bilinci" olacağına inanıyoruz.

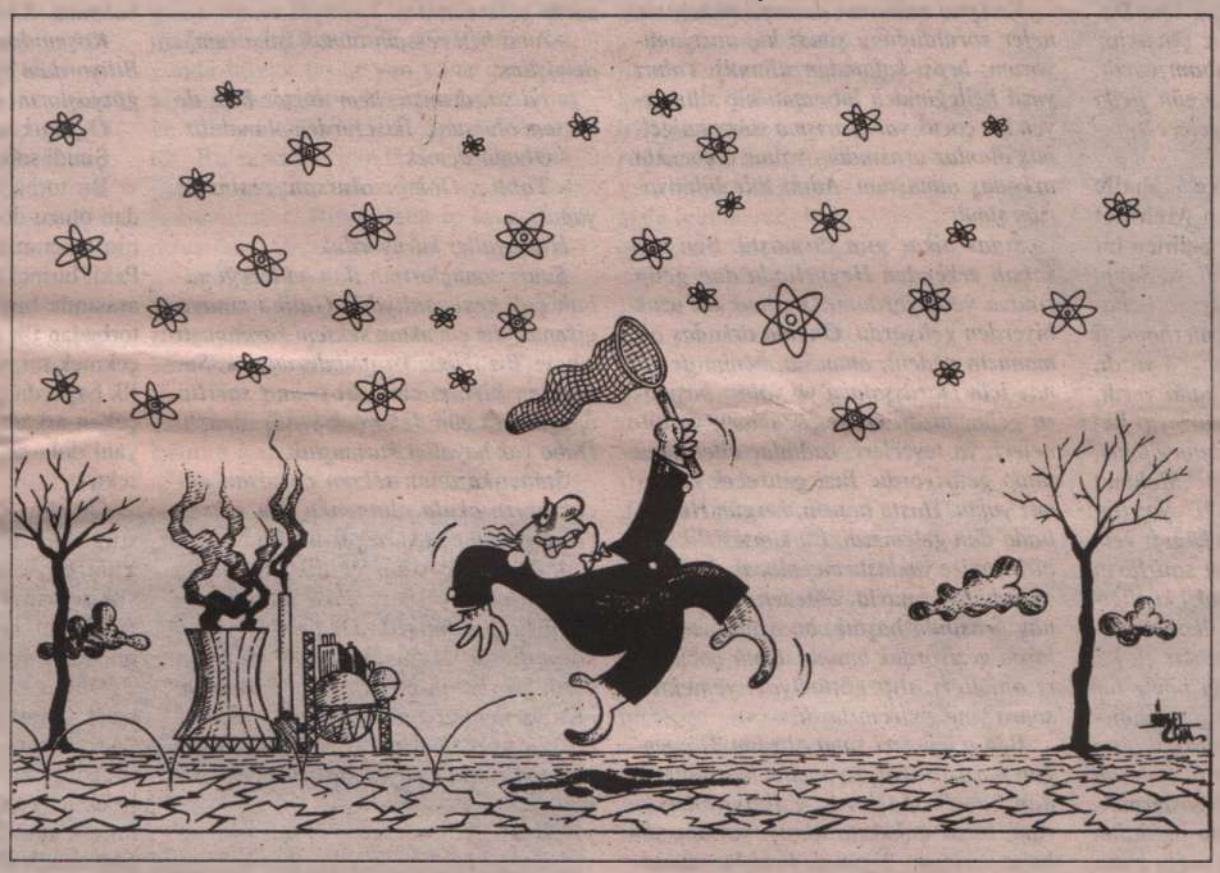

Ödüllü Matematik Bulmacası

Aziz Nesin'in Darüşşafaka'ya girişi

Ali NESIN

Yazıma **Aziz Nesin**'in özyaşam öyküsü *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*'den bir alıntıyla başlayacağım (İtalik yazılar **Aziz Nesin**'dendir.) Ailesi Heybeliada'ya taşınmıştır. Yıl 1926. *Babamın nerde olduğunu bilmiyorduk, ondan hiç haber alamıyorduk.* Baba define peşindedir... Anne de veremli. *Annemin en büyük üzüntüsü benim nasıl okuyacağımdı. Dördüncü sınıfa geçmiştim. Ama annemin beni Ada'daki ilkokula gönderecek gücü yoktu. [...] Beni parasız yatılı bir okula vermeyi düşündüler. Ama ilkokulu bitirmeyen öğrenciler için böyle bir okul yoktu. Yalnız Darüşşafaka vardı. Darüşşafaka, dördüncü sınıfa yarışma sınavıyla parasız yatılı öğrenci alıyordu. [...] Ama Darüşşafaka'ya yalnız babasız çocuklar alınıyordu. Oysa benim babam vardı. Vardı ama, nerdeydi? Belki o gün, belki bikaç ay sonra babam çıkıp gelecekti biyerlerden...*

Heybeliada'nın imamı ve mahalle muhtarı **Şevket Efendi**'den **Mehmet Nusret**'in babasız olduğunu belirten bir belge rica edilir. *Şevket Efendi, ya Salim Bey'in çok iyiliklerini görmüş, ya babamı çok seven biri, ya da çok merhametli bir insan olacak ki, o ilmühaber'i yazdı, altını mühürledi, imzaladı, bana verdi. İmam Şevket Efendi'nin mühürleyip bana verdiği ilmühaberde, babam ölmüş, diye yazılı değildi, yalnızca "Mehmet Nusret'in babası bulunmadığı" yazılıydı. [...] Şevket Efendi [...] o kâğıdı vermemiş olsaydı, ben şimdi bu satırların yazarı olamayacaktım, bugünkü kişiliğimi kazanamayacak, dahası ilkokulu bitirmek olanağım bile olmayacaktı. [...]*

[...] Elime, pullu, mühürlü böyle bir ilmühaberi verdiği zaman hiç sevinmedim, üstelik yüksündüm, yadırgadım da... Babasız olmak, yaşayan babamı bulunmuyor, bir anlama ölü göstermek, bana çok dokunmuştu. Bunda ne Salim Bey'i ne de Şevket Efendi'yi suçlu buluyordum; kendimi suçlu göstermekteydim. Çocuk yaşımda bana bu, işlediğim bir cinayet gibi geldi; yatılı okula girebilmek çıkarım uğruna sanki babamı öldürmüştüm, öylesine çok sevdiğim babamı...

Şevket Efendi ilmühaberi bana verip evinin kapısını kapadığı zaman, kendimi tutamayıp ağlamaya başladım, hemen yukarda çamlığa koştum. Ağlamak için en iyi yer, kimsenin göremeyeceği çamlıktır, sık çamların arası... [...]

Bu suçluluk duygusu beni uzun zaman etkiledi; o duygudan kurtulabilmek için çok uğraştım.

Vesikalık resimler, nüfus kâğıdım, ilmühaber, dilekçe, pul... Darüşşafaka'ya giriş belgelerim tamamlandı.

[...]

O günü, kalın buzlu cam arkasından görüyorum şimdi, pek sisli, puslu anılar... Belgelerimi verdik, sıra numarası aldık. Bu numarayla yarışma sınavına katılacağım.

Yarışma sınavının da nasıl olduğunu, neler sorulduğunu şimdi hiç ansıyamıyorum; hepsi kafamdan silinmiş. Yalnız yüzü belleğimden hiç, ama hiç silinmeyen bir çocuk var. Yarışma sınavına gelmiş olanlar arasından, yalnız o çocukla arkadaş olmuştum. Adını bile bilmiyorum şimdi.

Sınav bikaç gün sürmüştü. Ben her sabah erkenden Heybeliada'dan gelip sınava yetişiyordum. O çocuk da uzak biyerden geliyordu. Onunla arkadaş olmamızın nedeni, onun da, benim de sınav için Darüşşafaka'ya yalnız başımıza gelmemizdi. Öbür çocukları, ya anneleri, ya teyzeleri, kadınlar ellerinden tutup getiriyordu. Bizi getirecek kimsemiz yoktu. Hasta annem, hergün Heybeliada'dan gelemezdi. Bu kimsesizlik bizi birbirimize yaklaştırmış olacak. [...]

Sabahki sınavla, öğleden sonraki sınav arasında boştuk, bu arada, sokaklarda geziyorduk onunla. Öbür çocukları anneleri alıp götürüyor, yemekten sonra yine getiriyorlardı.

Ben o öğleleri simit alırdım. O çocuğun parası vardı, kendisine her aldığından bana ısmarlardı. Çok iyi ansıyorum, biraz çukulata almış, yarısını da bana vermişti. Bigün de beni bir muhallebeciye götürmüş, kendisine de, bana da aşure ısmarlamıştı. Tuzlu fıstık, leblebi, kabak çekirdeği de aldığını ansıyorum. Ne alsa benimle yarı yarıya bölüşürdü. Ben de yemiş almak, ona da vermek isterdim. Oncasına yetecek param da vardı. Ama alamazdım bitürlü, alışmamıştım para harcamaya. Korkardım parasız kalıp da Ada'ya dönemeyeceğim diye...

Her sınavdan sonra sınavının iyi geçtiğini söylerdi.

Bir konuşmamızı hiç unutamıyorum.

- Büyüyünce ne olacaksın? diye sormuştu.

- Eskiden doktor olmayı istiyordum ama, demiştim, şimdi artık ressam olmak istiyorum.

- Ne tuhaf... demişti, ben de doktor olacağım büyüyünce... İyi işte, ikimizde doktor oluruz.

Sanki birbirimizden hiç ayrılmayacakmışız gibiydik; bütün yaşamımız boyunca birlikte olacaktık. Arkadaşlığımız sürüp gidecekti...

- Ama ben ressam olmak istiyorum... demiştim.

- İyi ya, demişti, hem doktor hem de ressam olursun... İkisi birden olunabilir.

- Olunur demek?

- Tabii... Doktor olursan, resim de yaparsın...

Ne hayaller kuruyorduk...

Sınav sonuçlarının ilan edileceği sabah çok heyecanlıydık. Galiba sınava giren üçyüz çocuktan sekseni kazanmıştı sınavı. Biz ikimiz kazananlardandık. Sevinçten birbirimizin boynuna sarılıp öpüştük. O gün daha çok yemiş almıştı. Daha çok hayaller kurmuştuk.

Sınavı kazanan seksen çocuktan ancak otuzu okula alınacaktı. Bu seksen çocuk arasından kura çekilecekti.

Kura günü okula geldik. Bahçede, soldaki mermer basamaklı merdivenin altına toplanmıştık. Oraya bir masa koymuşlardı. Masanın üstünde iki torba vardı. Torbanın birinden bir öğretmen, bize verilen sıra numaralarını çekiyordu. Numarası çekilen çocuk, gidip öbür torbadan kendi eliyle kurasını çekiyordu.

- Boş...

- Boş...

- Boş...

Boş çeken çocuklar ya başları önünde ya ağlayarak dönüp gidiyorlardı.

Ben gülüyordum, sevinçliydim. Şaşılası bişey, boş çekeceğim hiç aklıma gelmiyor, şansıma güveniyordum; kesinlikle dolu çekecektim, böyle geliyordu bana...

Arka arkaya ya onyedi, ya ondokuz çocuk boş çekti. Sonra benim numaram okundu. Büyük bir güvenle torbaya elimi daldırdım...

- Dolu...

O kurada ilk kazanan bendim.

Arkadaşım yanımdaydı, boynuma sarıldı.

Sonlara doğru sıra ona geldi. Kurayı çekti torbadan:

- Boş...

Hemen dönüp yürüdü, hiç durmadı orada...

Seslendim, dönüp bakmadı.

Arkasından koştum. O da hızlandı. Yüksek sesle adını bağırdım, yine dönüp bakmadı. Köşeyi dönmüştü.

Koşmadım artık, seslenemedim de... Biliyordum ağladığını. Bakmadan, onun gözyaşlarını görüyordum.

O çocuk ne oldu, okuyabildi mi?

Şimdi sorumu sorayım.

Bir torbada seksen kâğıt var. Bunlardan otuzu dolu, ellisi boş. Birinci çekenin kazanma olasılığı 30/80'dir elbet. Peki, birinci çekmekle, sonuncu çekmek arasında bir fark var mıdır? Böyle bir torbadan ilk çekmek mi iyidir, ortalarda çekmek mi, yoksa sonlarda çekmek mi? İlk başlarda çeken babam, sonlara doğru çeken arkadaşından daha mı şanslıydı, yani dolu çekme olasılığı daha mı yüksekti?

Örneğin, ikinci çekenin kazanma olasılığı kaçtır? (Birinci daha çekmemiş) Yani, böyle bir kurada birinci olmak mı, yoksa ikinci olmak mı yeğlenmelidir? Sorum bu. Daha genel soruyu yanıtlayabilirseniz de sevinirim.

Doğru yanıtı verenler arasında çekilecek kurada kazanan 5 kişiye 4 ciltlik "Aziz Nesin-Ali Nesin Mektuplaşmaları" adlı kitaplarımdan biri armağan edilecektir. Yanıtlar 20 Temmuz 1997 tarihine kadar "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Bulmacası, Büyükdere Cad. No:79 Bor Ap. Kat 5 Daire10 Mecidiyeköy/İstanbul" adresine ulaşmalıdır. Yanıtlar ve kazananlar Bilim ve Ütopya'nın Ağustos 1997 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

Sayılar biri sever!

Ali NESİN

Pozitif bir tamsayı 1'den 9'a kadar olan bir rakamla başlar, ya 1'le ya 2'yle ya 3'le .... ya da 9'la...

Bundan böyle, bu yazıda, "sayı" sözcüğü, 1, 2, 3... gibi "pozitif tamsayı" anlamına gelecek.

Rasgele bir sayının 5'le başlama olasılığıyla 6'yla başlama olasılığı aynıdır. Her ikisi de 1/9'dur.

Elbet, rasgele bir sayının 1'le başlama olasılığı da 1/9'dur.

Bakalım gerçek böyle mi?

Elimin altındaki gazeteyi açtım. 5 Mart 1997 borsasının kapanış fiyatlarına baktım. Bu sayılar aşağı yukarı rasgele olmalı. Üşenmeden kaç tane sayının 1'le, 2'yle, ..., 9'la başladığını hesapladım. İşte hesabımın sonucu:

1'le 76 sayı başlamış
2'yle 29 sayı başlamış
3'le 36 sayı başlamış
4'le 17 sayı başlamış
5'le 17 sayı başlamış
6'yla 18 sayı başlamış
7'yle 10 sayı başlamış
8'le 10 sayı başlamış
9'la 12 sayı başlamış.

Tuhaf... 1'le başlayan sayılar çoğunlukta. Oysa bir sayının 1'le daha çok başlaması için bir neden yoktur.

Sonra aynı günün borsasının işlem hacimlerine (ne demekse!) baktım:

1'le 66 sayı başlamış
2'yle 33 sayı başlamış
3'le 32 sayı başlamış
4'le 21 sayı başlamış
5'le 13 sayı başlamış
6'yla 20 sayı başlamış
7'yle 17 sayı başlamış
8'le 9 sayı başlamış
9'la 10 sayı başlamış.

Nedense gene 1'le daha çok sayı başlamış. Bir raslantı mı acaba?

Kitaplığımda 1951 basımlı bir Amerikan atlası var. Atlasta ülkelerin, belli başlı şehir ve adaların ve Amerikan eyaletlerinin yüzölçümleri (metre kare olarak değil mil kare olarak) ve nüfusları verilmiş. Bu sayılar da rasgele değilse, artık ne rasgeledir bilemiyorum. Önce yüzölçümlere baktım:

1'le 88 sayı başlamış
2'yle 52 sayı başlamış
3'le 45 sayı başlamış
4'le 41 sayı başlamış
5'le 36 sayı başlamış
6'yla 24 sayı başlamış
7'yle 21 sayı başlamış
8'le 23 sayı başlamış
9'la 25 sayı başlamış.

Sonra nüfuslara baktım (bu arada sayıları bana "sen deli misin" diyerek

güle güle okuyan anneme teşekkür ederim):

1'le 101 sayı başlamış
2'yle 67 sayı başlamış
3'le 45 sayı başlamış
4'le 42 sayı başlamış
5'le 31 sayı başlamış
6'yla 24 sayı başlamış
7'yle 20 sayı başlamış
8'le 20 sayı başlamış
9'la 8 sayı başlamış.

Nedense sayılar 1'le başlamayı yeğliyorlar. 2'yi de seviyorlar ama en çok 1'i seviyorlar.

Sonra, aynı atlasta Amerikan eyaletlerinin en yüksek noktasının yüksekliğine baktım (feet olarak).

1'le 19 sayı başlamış
2'yle 5 sayı başlamış
3'le 6 sayı başlamış
4'le 8 sayı başlamış
5'le 5 sayı başlamış
6'yla 3 sayı başlamış
7'yle 1 sayı başlamış
8'le 3 sayı başlamış
9'la 0 sayı başlamış.

İnanılır gibi değil! Birin nesi var?

Ne yazık ki ırmak uzunluklarını içeren bir dizelge bulamadım. Bulursanız sonuçları bana bildirin.

Galiba uygulamada rasgele bir sayının 1'le başlama olasılığı 1/9 değil, 1/9'dan daha büyük...

Bu yargım doğru mu ve doğruysa neden doğru?

İki ay önce bu soruyu sormuştum.

Yanıt oldukça basit, ama şaşırtıcı.

Yukardaki sayılar aslında rasgele sayılar değil. Biz, insanlar, gerçekten rasgele bir sayı seçemeyiz. Ayrıca, doğadan da gerçekten rasgele bir sayı seçilmez. Çünkü, ne bizim sayılarımız ne de doğanın sayıları sonsuzdur. Örneğin, bir insanın başındaki saç sayısı, 0'dan (atıyorum) 2 milyara kadar değişebilir ancak. Bir insanda daha fazla saç olamaz. Öyle olunca, bir insanın saç sayısı rasgele bir sayı olarak kabul edilemez.

Rasgele seçilmiş 2 milyardan küçük bir sayının 1'le başlama olasılığı yüzde elliye çok yakındır! Rasgele seçilmiş 5 milyardan küçük bir sayının 1'le başlama olasılığı 1/5'e yakındır. Bu olasılıklar da 1/9'dan büyük!

İşte bu yüzden yukardaki sayılar daha çok 1'le başlıyorlar. Bir ırmağın uzunluğu, olsun olsun da 20 bin km olsun. Bir dağın yüksekliği en fazla, ne bileyim ben, 8000 km olabilir...

Bu soruda belki pek matematik yoktu ama, bana ilginç geldi. Okurlarımla paylaşmak istedim.

YANITLAR

Bu soruya 13 yanıt geldi. Her yanıt benim yanıtıma benzemiyor, amabenimkine benzemeyen yanıtların yanlış olduklarını söyleyemem. Ne deolsa bu soru biraz yorum gerektiriyor. Çok felsefi bulduğum **HY**'nin yanıtı dışında her yanıtı doğru kabul edeceğim.

En çok **Volkan Dilber**'in, **Volkan Derinbay**'ın, **Gökçe Özyurt**'un, **Burak Güçlü**'nün, **Yüksel Bodur**'un, **Hüseyin Baki Karakuş**'un yanıtlarını sevdim.

Öbür yanıt verenler: **Veli Öner Sümbül, Murat Aygen** (yanıtınızı pek iyi anladığımı söyleyemem, ama doğru gibi!), **Volkan Yücel, Erkan Aktaş, Yalçın Ocaktan, Nurcan Yayla.**

Uğurlu ellerimle çektiğim kurada kazananlar: **Veli Öner Sümbül, Yalçın Ocaktan, Nurcan Bircan Yayla, Volkan Derinbay** ve **Gökçe Öztürk**. Mektuplarında bana güzel sözler yazan okurlarıma teşekkür ederim. Bir işe yaradığını bilmek ne güzel bir duygu!

Noktalar ve Kutular

Şafak ALPAY

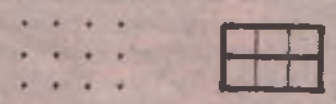

(a) Nokta-Kutu Tahtası — (b)Tamamlanmış Oyun

Yukarıda m =3, n= 4 için örneği görülen m x n tane nokta içeren bir (oyun tahtası) alan düşünelim. Bu oyun tahtası üzerinde *A* ve *B* oyuncuları arasında her seferinde birbirini izleyen 2 noktayı yatay veya düşey çizgiler çizmek suretiyle birleştirilerek oynanan bir oyun düşleyelim. Herhangi bir oyuncunun çizdiği son çizgi ile küçük bir kutu tamanlanınca, çizgi ile kutuyu tamamlayan oyuncu, tamamladığı kutu içine kendi işaretini koyarak yeni bir çizgi çizip sırasını diğer oyuncuya verir. Olası tüm 2 mn-m-n çizgiler çizildiğinde elde edilebilecek (m-1)x (n-1) kutudan en fazlasını yapan oyuncu, oyunu kazanır. Oyunlar kuramının bir teoremine göre en iyi yöntemle oynayacak oyuncu, diğeri ne yaparsa yapsın, oyunu kazanacaktır. Keyfi m ve n için kazananın nasıl belirleneceğinin bilindiğini sanmıyorum. Bu basit oyunu değiştirerek başka oyunlar elde edebiliriz. Yapılacak iş önceki nokta-kutu oyununda kutuyu tamamlayan çizgiyi çizen oyuncunun, yukarıdaki gibi kazanan değil, kaybeden olarak tanımlanmasıdır. Kuşkusuz bu durumda daha az kutu yapan oyuncu kazanacaktır. **Harary** ve **Weisbach**'ın (1) da gözlediği gibi bu oyunun eğlendirici yanı, kutu tamamlamamak için oynayan oyunculardan ilk kutuyu tamamlamak zorunda kalan oyuncunun, geri kalan tüm kutuları da tamamlamak zorunda oluşu ve oyunu mn-m-n+1'e karşı sıfır sonucu ile kaybetmesidir. Kazananın olmayabileceği bu oyunun tamamı ile çözülüp çözülmediğini bilmiyorum.

Nokta-kutu oyunun bir diğer değişik hali ise ilk kutuyu tamamlayan oyuncunun kazandığı halidir. Her zaman kazananın olacağı bu oyunun çözümü yukarıdakilere göre daha kolaydır sanıyorum. Yukarıda örnekleri görüldüğü gibi kazanmanın tanımı değiştirilerek yeni oyunlar yaratabiliriz. Örneğin, yukarıdaki oyunun tersi olarak betimlenebilecek ve ilk kutuyu tamamlayan oyuncunun kaybettiği oyun böylesi bir oyun olacaktır.

Nokta-kutu oyununa benzer bir oyunda **Viggiano** (2) tarafından çalışılan ve aşağıda görülen nokta-üçgen oyunudur.

a — b

Oyun, her kenarında n nokta bulunan üçgensel şekil içindeki olası [3 (n-2) (n+1)]/2 çizgileri çizip şekil içindeki noktaları birleştirerek en fazla sayıda [toplam (n-1)^2] üçgen üretmeyi amaçlamaktadır. Bu oyundan yukarıdaki biçimde yeni oyunları (kazananın tanımını değiştirerek) yaratabiliriz. Yine (2)'de ele alınan diğer bir oyun ise noktalardan bunlar arasındaki çizgiler çizilerek düzgün altıgenler (hexagon) elde etmek amacı ile oynanan oyundur. Bu oyunda da, ilk oyundaki gibi kazanan düzgün altıgenlerden en fazlasını elde eden oyuncu olacaktır. Kuşkusuz bu ve önceki oyunlardan kazananı yeniden tamamlayarak değişik 12 farklı oyun bulabiliriz.

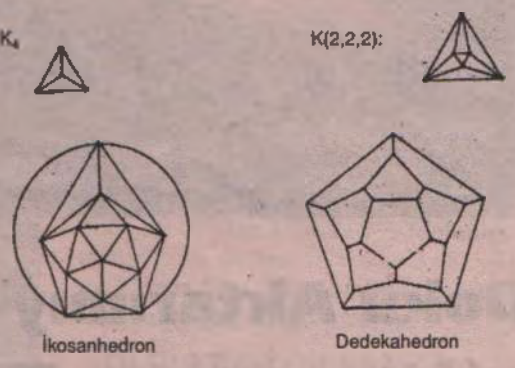

ÇİZGE KURAM

Biraz daha zor oyunlar elde etmek için çizge kurama girmemiz gerekiyor.

Tanım: Bir çizge sonlu tane nokta ve bu noktaları;

a) Noktaları kendi kendine götüren çizgilerin olmadığı,

b) İki noktayı birleştiren sadece bir çizginin olduğu,çizgiler oluşur. Düzlemsel çizgeler çizgilerin birbirini kesmediği çizgelerdir.

Aşağıdaki düzlemsel olmayan çizgilerin örnekleri gösterilmektedir:

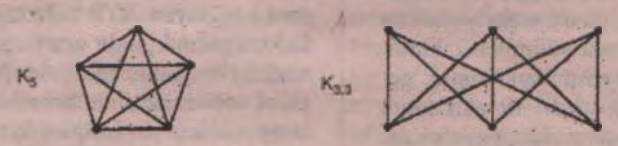

Bir çizgenin çizgileriyle belirlenen sonlu alanlara çizgenin bölgeleri deniyor.

Şimdi nokta ve kutu oyunlarını çizgelerde oynayabiliriz. Düzlemsel bir çizge *M* verilsin. Bu çizgenin kenarları (çizgileri) açık çizilmiş olsun. Nokta ve kutu oyunundaki gibi iki oyuncu arasında oynanan oyunda birinci oyuncu, *A* olsun. *A*, *M* çizgesinin istediği bir kenarını çizsin sonra sıranın geçtiği ikinci oyuncu *B*, bir çizgi çizsin. Bu şekilde devam edilirse *M*'nin bölgeleri belirecektir. Bir bölgeyi betimleyen en son çizgiyi çizen oyuncu o bölgeye sahip olsun. *M* çizgesinin en fazla bölgesine sahip olan oyuncu oyunu kazanacaktır. Çizgenin bölge sayısı olan r'nin çift olması durumunda beraberlik olabilir. Oynama tahtası olarak kullanabilecek en iyi tahtalar (çizgeler) düzgün katılardır. Bunlardan ilki aşağıda gösterilen tetrahedron K_4, K(2, 2, 2) başka bir deyişle oktahedron ve aşağıda görebileceğiniz ikosahedron ve dedekhedron'dur.

Bütün bu katılarda oynanabilecek nokta-kutu oyunları henüz çözülmemiştir. Bütün bu oyunlar ise sonlu matematiğin ilginç öğelerindendir. Sonlu matematik, sevgili **Ali Nesin**'in yazılarında örneklerini sık sık gördüğünüz, öğeleri sonlu olan kümelerin matematiğidir.

Algoritmalar, sayma, kombinatorik, kodlama ve çizge kuramı kadar sonlu öğelerden oluşan sonlu gruplar, sonlu halkalar ve sonlu cisimler gibi cebirsel yapılarda sonlu matematik içinde düşünülebilirler. Yazımızı sonlu gruplarda oynanabilecek bir nokta-kutu oyunu ile bitiriyoruz.

G-sonlu bir grup olsun. *A* ve *B* oyuncuları G'den sırası ile x_1, x_2, ... x_k, öğelerini seçecekler. Eğer S_k= $\{x_1,\ldots,x_k\}$ kümesini içeren en küçük grup G'nin kendisi ise S_k, G grubunu doğuruyor denir. Bu yukarıdaki seçim işlemi S_k'nın G'yi doğuran x_k öğelerini seçmek için oynanacaktır. S_k'nın en son öğesi x_k 'da k tek sayı ise *A* kazanacaktır. Benzer şekilde G'yi doğuran kümenin en son öğesi x_k'yı seçmek zorunda kalan oyuncunun kaybettiği oyun ise yukarıda örneklerini gördüğümüz oyunlardan biridir. G'nin değişmeli grup olduğu tahtalarda oynanan oyunlar (3) de tamamı ile betimlenmiştir.

DİPNOTLAR

1) I. Harray, M. Weisbach: Dots Avoidance J. Recreationel Math, 1981, (177-180).
2) Viggiano, Dots and Triangles J. Recreationel Math. 1971, (157-163).
3) M. Anderson. F. Harary: Achievement and Avoidance Games for Abelian Groups, Amer. Math. Montly.

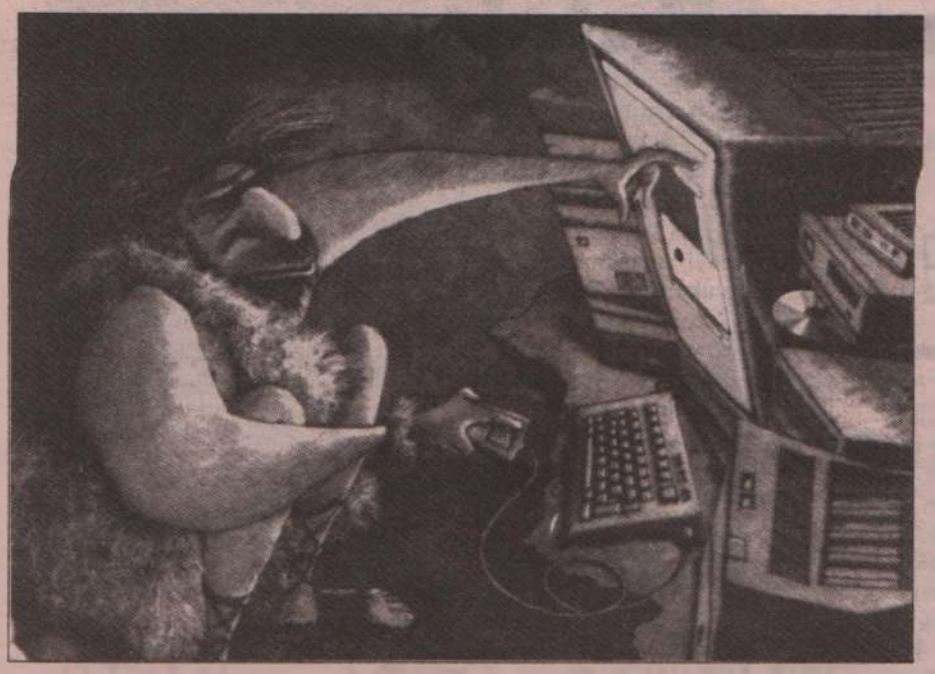

Satılık: İnsan tarihinden bir parça

İnternet'in bilime yararları tartışılmaz, ama geçen hafta İnternet'i tarayan paleoantropologlar tatsız bir sürpizle karşılaştılar. *Fossilnet adında bir yer 20.000* yıllık insan kafatasları ve daha da eski çene parçaları satışa çıkarmıştı. Bilginler, bu gibi satışlarla değerli örneklerin koleksiyonlara gideceğinden korkuyorlar.

Paleoantropologlar çoğu fosil satışlarından haberdarlar, ama ilk defa eski insan kemik örneklerinin satışı bu denli açıkça duyuruluyor. Örneğin 28.000 dolara 11 dişi üzerinde bir Cro- Magnon kafatası almak mümkün; bir Neanderthal altçenesi şimdiden 5700 dolara satılmış. Ünlü paleoantropologlardan **Erik Trinkaus**, bu parçaların bilimsel materyal olduğunu ve **Picasso** tabloları gibi ona buna satılmayacağını, parçaların tanınmış kurumların koleksiyonlarında bilime açık tutulması gerektiğini söylüyor.

İnternet satışını yapan kişi, sözkonusu parçaları *Avrupalı bir satıcıdan yasal* olarak aldığını belirtiyor. Parçalar 1920'ler ve 30'larda İtalya'nın Balzi Rossi bölgesindeki kazılardan elde edilmiş ve o dönemde henüz kazı sonuçlarının yurt dışına çıkarılmasına ilişkin yasalar bulunmadığından kolayca yabancılara satılmış. Eski eser kaçakçılığını önlemek için çıkarılmış yürürlükteki yasalar da fosil örneklerine uygulanamıyor. Bazı kemiklerin sahte olup olmadığı kesinlikle bilinmese de, insanın evrimsel tarihi hakkındaki bilgilerimize katkı yapabilecek bu örneklerin bu şekilde satılacak olmaları, araştırmacıların uykularını kaçırıyor.

Science, 23 Mayıs 1997.

Doku Aktarımıyla Oluşturulan Davranış Değişikliği

San Diego Neuroscience Institute'de çalışan nörolog **Evan Balaban,** bıldırcın embriyosundan tavuk embriyosuna sinir dokusu transplantasyonu yaparak, bıldırcın ötüşüne ait ses ve davranışları civcive aktarmayı başardı. Farklı türler arasında yapılan bu tür beyin transplantasyonları, sinir sisteminin farklı bölümlerinin biraraya gelerek karmaşık davranış biçimleri oluşturmaları konusuna ışık tutuyor.

Kuş şarkıları her zaman nörobiyologların ilgisini çekmiştir. Çünkü kuşların ötüşü, bir çok başka karmaşık iş gibi, hem öğrenilmiş hem de içgüdüsel davranışları birarada barındırıyor. Ayrıca hemen bütün türlerin ortak bir özelliği olması nedeniyle, beyin evriminin araştırılmasına olanak sağlıyor.

Balaban özellikle, şarkının farklılaşabilmesi için beyinde ne ölçüde ve ne şekilde değişiklikler olması gerektiğini öğrenmek istiyordu. Bu amaçla, bıldırcın ve tavukları birbirlerinden ayıran milyonlarca yıllık evrimin getirdiği farklılıkları cerahi yöntemlerle ortadan kaldırmayı denedi. Kuş embriyolarındaki nöral tüpün hangi parçasının gelişerek beynin hangi bölümünü oluşturacağı zaten biliniyordu. **Balaban**, döllenmeden 40 saat sonra, tavuk embriyolarının nöral tüplerinden bazı bölümleri çıkartarak bıldırcın embriyosundan karşılık gelen bölümlerle değiştirdi. 19 gün sonra yumurtadan çıkan civcivlere kuş şarkılarına benzeyen flüt melodileri çalarak ötmeye özendirdi; video kameraları ve mikrofonlar kullanarak davranışlarını kaydetti.

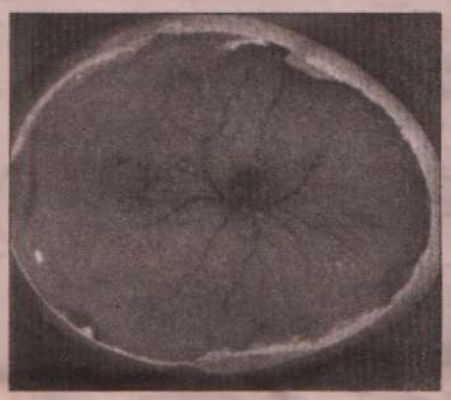

TAVUK VE BILDIRCINLARIN FARKI

Tavukların ve bıldırcınların ötüşleri arasında iki temel farklılık vardır. Tavuklar kafalarını fazla oynatmadan tek bir nota çıkartıyorlar. Bıldırcınlar ise üç notayla ötüp, saniyede yaklaşık 20 defa kafalarını oynatıyorlar. Farklı cerahi aktarmalar yapılan altı tavuğun ötüşünde herhangi bir farklılık görülmedi. Örneğin, gözler ve önbeynin tümünü kapsayan transplantasyonunun bir etkisi olmadı. Ancak, orta beyinden küçük bir kısmın değiştirildiği iki embriyodan gelişen her iki civciv de bıldırcınlar gibi üç notayla öttüler.

Beyin sapından bir bölümün değiştirildiği 13 tavuğun tümü, bıldırcınlar gibi kafalarını oynatmalarına karşın tavuk gibi ötmeyi sürdürler.

Değiştirilen tavuklar, bıldırcın davranışı yalnızca öterken gösterdiler. Örneğin esnedikleri zaman kafalarını yavaş oynatıyorlardı. Ayrıca tavuktan tavuğa yapılan transplantasyonların hiç bir değişikliğe neden olmaması, değişimin ameliyattan değil aktarılan dokudan kaynaklandığını ortaya koydu.

Balaban'ın bundan sonraki amacı, transplantasyonun çevresindeki dokuyu incelemek. Bu inceleme sonucunda, aktarılan dokunun etkisini nasıl gösterdiğini anlamayı umuyor. Yeni davranış ve şarkılar aktarılan dokuda kodlanmış olabilir. Ya da yeni doku beynin diğer bölgelerinin gelişimin etkilemek yoluyla davranış değişimine yolaçabilir.

New Scientist, 15 Mart 1994

Neden uyukluyoruz?

Uyanık ve uyuyan kedilerin beyin etkinliklerini inceleyen bilginler, uzun süre uyanık kaldıktan sonra görülen uyuklama haline yol açan bir kimyasal madde buldular.

Uyumanın gerekliliği açık olsa da, insanın üstüne çöken uykulu ağırlığa beyindeki hangi değişikliklerin sebep olduğu bilinmiyordu. Ancak, hücreler enerji sağlayan ATP (adenozin trifosfat) parçalandığında ortaya çıkan adenozinin bu yönde etkili olduğu, adenozinin kolinerjik sinir hücrelerine bağlanıp onların etkinliğini kısıtlayarak uykululuk hali yarattığı sanılmaktaydı.

Harvard Tıp Okulu'ndan **McCarley** ve ekibi, önce kedilerin beyin sıvılarından örnekler alarak uyku-uyanıklık döngüsünde adenozin değerlerini ölçtüler. Kedilerin uyanık oldukları süre boyunca adenozin değeri sürekli yükseliyor, kestirdikleri ya da derin uykuda oldukları zaman da düşüyordu. Oyuncak bir kertenkele ile oynaması sağlanarak 6 saat gibi (bir kedi için) uzun bir süre uyanık bırakılan kediler de ise adenozin yoğunluğu en yüksek değerlerine ulaştı.

Ekip daha sonra yapay olarak yükseltilen adenozin yoğunluğunun etkilerini inceledi. Beynin kolinerjik sinir hücrelerinin olduğu bölgesinde, etki beklendiği gibi kedilerde uykululuk hali oldu. Bu sinir hücrelerinin bulunmadığı talamus bölgesinde ise belirgin bir etki görülmedi. Bu çalışma, hayvanlarda uyku gereksiniminin fizyolojik bir temeli olduğunu ilk defa ortaya koyuyor. Bu buluş sayesinde adenozinin etkisini taklit eden uyku ilaçları geliştirme yolu da açılıyor.

Science, 23 Mayıs 1997.

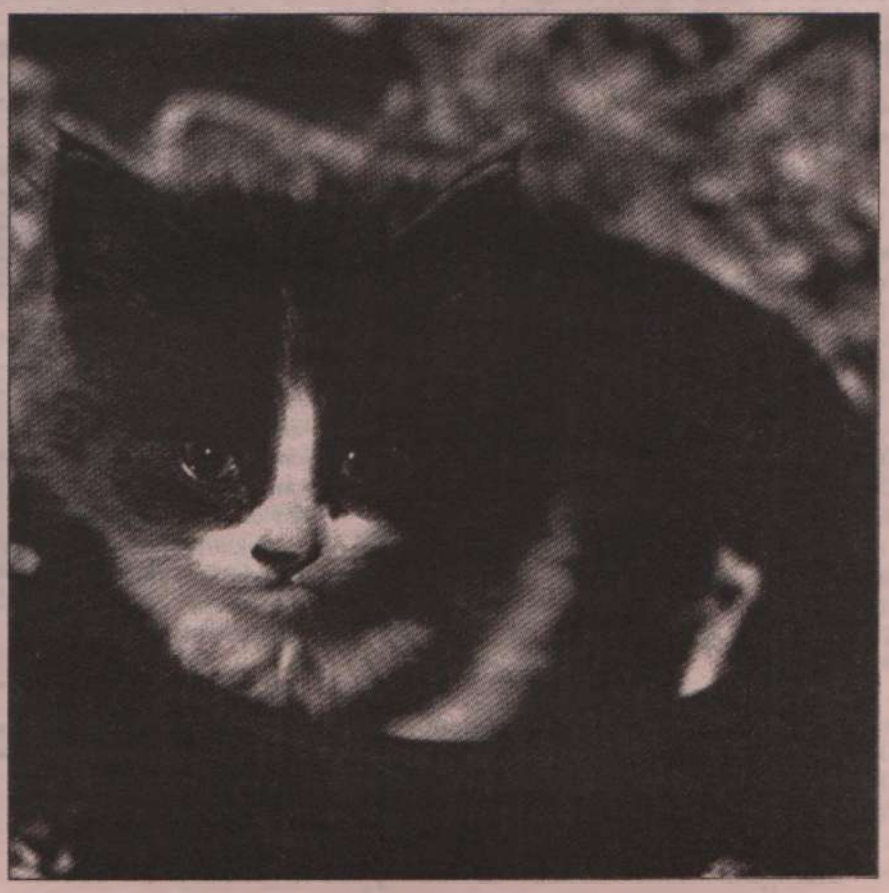

Sağduyu-solduyu

*Karadeniz'den bir okurumuz "Sağduyu nedir" diye soruyor. Okurumuzun sorusunu psikiyatrist Doç. Dr. **Ali Nahit Babaoğlu** yanıtladı.*

Eskiden 'Akl-ı selim' denirdi. Yani daha sağlıklı olan akıl. Sonra bu sağlıklı sözü kısaltılıp sağ dendi. Ve akıl yerine de nedense duyu sözcüğü kondu. Böylece oldu 'sağduyu' . Şimdilerde de telefonları havalarda uçuruyor, **Yıldız Kenter**'e güller sunuyor, bizim meslektaşlarımızı bayıltıyor (laf aramızda o da pek tatsız bir meslektaştı; bayıldığına gizli gizli sevinmediğim söylenemez). Nasıl bir şeydir peki bu?

Genellikle insan aklının bir normalinin bulunduğu, yani bütün sağlam akılların aynı sorunların çözümü için yaklaşık aynı biçimde düşüneceği, hiç değilse aynı çözüm yolunu izleyeceği sanılır öteden beri. Böylece gene bizim eskiler 'Ukûl için tarik tektir' diye bir laf da ederlerdi. Yani akıllar için yol tektir. Bu herkesin ortaklaşa kabul edebileceği yol ve yöntemlere de, ortak düşünce ve çözüm süreçlerine de sağlıklı bir aklın varlığını ispat ettikleri kanısıyla akl-ı selim ya da sağduyu denilmiştir.

Elbette aynı verilerle aynı sorun karşısında yaklaşık aynı çözüm yolu izlenir ve varılan sonuçta üç aşağı beş yukarı aynı olur. Ne varki kişilerin kullanabilecekleri veriler her zaman kendi kültürel ve sosyo-ekonomik pozisyonlarına göre doğrudur. Bu yüzden de toplumun geniş kesimleri için genel geçerli olabilecek bir ortak akıl söz konusu olamaz. Ama toplumun gidiş yönünü belirlemek isteyenlerde, hep bu yöne gitmesi istenen geniş toplum kesimlerinin, aynı akıl yollarını kullanmasını istemek gibi bir hastalık belirir. Onun için böyle bir sağduyudan fazlaca söz edilmeye başlandığı durumlarda, söz edenlerin arka beyinlerinde istedikleri genellikle gerçekten sağlıklı bir duyu değil 'sağ' tarafta duran bir duyu olur. Demokrasilerde ise, en azından kuramsal olarak, yurttaşların çoğunun sağduyularının ortaklaşa anlaşabilecekleri ortak noktalardan olan bir 'ortak çıkar' söz konusu olmalıdır. Buna da rahmetli 8. Cumhurbaşkanımız 'Consensus' demeye itina gösterirdi. Yani bir demokratik katılımcı düzende herkesin kendi 'sağ' duyusunun öbür 'sağ' duyularla meşveret ederek, karşılıklı ödünler vererek, hepsinin kabul edebileceği ortaklaşa bir çizgide birleşmelerini hedeflemek gerekir. Kural olarak bu ortak çizgi bütün katılanların kendileri için istediklerinden daha 'az' bir şeyi ifade etmelidir. Çünkü bir konsensus her katılanın eşit miktarda ödün vermesiyle oluşur. Eğer böyle bir toplumsal uzlaşma birinin ya da bir grubun sağduyusuna daha uygun, öbürlerinin kendi sağduyularına daha uzak noktalardan oluşursa bir taraf ketenpereye geliyor demektir. Öyle bir durumde ise 'sağ' duyuların değil 'sol' duyuların tarihin yazgısıyla daha haklı çıktıkları görülür.

Bilimin saptayabileceği kadarıyla insanoğlunun bir Norm'u yoktur ve bu yüzden normal bir çizgi de insanlar için saptanamaz. O yüzden insanın kendi zeka ve muhakemesiyle kendi ve sorumlu olduğu toplum için en uygun olan yolu bulmak için çabalaması gerekir. Biz bu düzeyi bireyler için istenen olgunluk düzeyi olarak düşünüyoruz. Görebildiği bütün çevreye karşı sorumluluklarını bilen ve yerine getirmeye çalışan kişi ister sağ-duyulu, ister sol-duyulu olsun muteber ve olgun kişidir.

Dalgaların periyodu nasıl oluşuyor?

*İstanbul'dan **Hüseyin Karakuş** adlı okurumuzun "Doğadaki dalgalar neden periyodik muntazam biçimde ilerler?" sorusunu yanıtlıyoruz:*

Doğadaki tüm dalgalar iki sınıfta irdelenir: İlerleyen dalgalar ve duran dalgalar. Bir ilerleyen dalga, madde yayılması olmaksızın enerji yayılması olarak tanımlanabilir. Öte yandan, bir duran dalga belirli sınırları olan bir uzay bölgesinde bulunur. Örneğin, bir gitar telin titreştirdiğinizde, telin sabitlenmiş iki ucu arasında duran dalgalar oluşturursunuz. Duran bir dalgadaki enerji, sınırlar tarafından belirlenmiş bölgede kalır.

Ses dalgaları, iplerdeki ve sicimlerideki dalgalar ve su dalgaları mekanik dalga örneklerindir. Mekanik dalgalar bir ortam içinde varolabilirler ve Newton yasalarıyla betimlenirler. Deniz, göl gibi geniş su yüzeylelrinde, rüzgar, deprem vb. etmenlerin oluşturduğu dalga oluşum mekanizması son derece karmaşıktır. Kuramsal olarak rüzgarın hızı saate 15-20 km'yi geçmedikçe, havayla sürtüşmenin suyu etkilememesi gerekir gerçekteyse, rüzgarın saatte 6 km hızla esmesi, suyun etkilenmesine yeterlidir. Rüzgarın girdaplı akımının su yüzeyinde yarattığı basınç değişiklikleri, çukurlar oluşturur ve dalga hareketine yol açar. Dalgaların davranışının ortamın şu iki özelliğiyle belirlendiğini göreceğiz: geri getirici kuvvet ve eylemsizlik kütlesi. Örneğin, bir su dalgasında, yerçekimi kuvveti suyu denge konumuna geri götürme eğilimindedir. Yani, yerçekimi kuvveti dalga tepelerini aşağıya çekerek dalga çukurlarını doldurur. Bir eylemsizlik kütlesi olan su, denge konumunu geçerken duramaz ve böylece hareket devam edip dalga yayılır. Dalgaları sınıflamanın bir yolu da ortamdaki parçacıkların yer değiştirme doğrultularını, dalgaların ilerleme doğrultusuna göre belirlemektir. Bir enine dalga, ortamdaki parçacıkların, dalganın ilerleme doğrultusunda dik yönde titreştikleri dalgadır. Boyuna dalga ise parçacıkların ilerleme doğrultusunda paralel olarak titreştikleri bir dalgadır. Işık dalgaları enine dalgalara bir örnektir. Bir su dalgasında su elemanları eliptik bir yol izlerler ve elemanların yer değiştirmeleri dalga hızına paralel ve dik bileşenlerine ayrılabilir. Dalgalar, belli bir maddeyi (enerjiyi) veya bilgiyi kaybetmeksizin taşıyabilmesi onların belli bir alanda tutulması, hapis olması ile belli bir periyodik hareketlerle sağlanır. Bu özelliklerini yitirmeden oluşan tekrarlamalar o dalganın periyodunu belirler.

Flor dişler için sağlıklı mıdır?

Hüseyin Karakuş'un merak ettiği diğer bir konu da florun diş üzerindeki etkisi. Okurumuz, florun diş ve insan sağlığı açısından etkisini ve dişleri sarartıp sararmadığını sormuş. Bu soruya yanıtı diş hekimi Tülay Tezcan'dan aldık:

Flor, dişlerin minesininin dayanıklılığı için kullanılan bir malzemedir. Dişin dış kabuğu olan mineyi daha kalınlaştırarak, dış ortamdan gelen tahribatı engeller. Dış ortamdan gelen nedenlerle oluşan diş çürümeleri ancak minenin delinmesiyle gerçekleşir. Bu durumda minenin sağlıklı ve kalın olması bu sorunu engeller. Bu nedenle flor diş için yani minenin kalınlaşarak dayanıklığını arttırdığı için faydalıdır. Bugün çocuk hekimleri, 7 yaşına kadar olan çocuklara flor tabletleri veriyorlar. Florun dişleri sarartma konusunu ise şöyle açıklayabiliriz: Flor, normal dozlarda kullanıldığı taktirde, dişleri sarartması mümkün değil ama doz artımı olduğunda diş minelerini sarartabiliyor. Kısacası normal flor kullanımı yapan bir kişi için dişlerinin sararması söz konusu değil.

Karadeniz'in ölü olan dibi, yakıt kaynağı olabilir mi?

Ankara'dan **Aslı Timur** isimli okurumuz, Karadeniz'in dibindeki çözülmüş hidrojen sülfürün yakıt olarak kullanılabilmesine ilişkin çıkan haberlerin doğruluğunu sordu. Bizde bu sorunun yanıtını İstanbul Su Ürünleri Fakültesi'nden Yrd. Doç. Dr. **Dilek Topçu**'dan aldık. **Dilek Topçu**, "*Hidrojen sülfür yakmak demek ona oksijen vermek demek. H2S osijen sülfirik asit oluşur. H2S yandığı zaman sülfürük asit oluşacağı için yanması söz konusu değil*" diyerek, denizin dibinde zaten oksijen olmaması nedeniyle, yanmanın ve dolayısıyla enerji kaynağı olarak kullanmanın mümkün olamayacağını belirtti.

Gıdıklanma nedir?

*İstanbul'dan bir okurumuz; gıdıklanma nedir ve psikolojik etmenlerin gıdıklanmadaki rolü ve vücudun hangi bölgelerinde oluştuğu sorularını bizlere yöneltti. Psikiyatr Dr. **Serdar Serdaroğlu**'nun yanıtı şöyle:*

Uyaranını olduğu durumda gıdıklanma fizyolojik bir olay, bir reflekstir Herhangi bir uyaran olmadan yalnızca gıdıklama hareketi sonucu gıdıklanan kişilerde psikiyatrik bozukluk var demektir. Bu durum beyindeki seratonin maddesinin düzensizliğinden kaynaklanır. Vücudun en çok dış bölgelerinde, yani yan taraflarlarımızda oluşur.

Dünya Kültürü

Turgay Nar

Kabalcı Yayınevi, *Dünya Kültürü* adındaki "kitap- dergi" nin ilkini yayımladı. *Dünya Kültürü*, yayınevinin Kültür Tarihi dizisinin "bağımsız bir altdizisi" olarak hazırlanmış. Bu "kitap-dergi"; felsefe, sanat, edebiyat ve kültür tarihi üzerine yazılmış inceleme ve araştırmalardan bir seçki halinde oluşturulmuş. Bu kitap- dergi ile, bilimsel çalışmaların, edebiyat incelemelerinin ve düşünce yazılarının kendi başlarına kitaplaşma olanağının zorluğu nedeniyle okura ulaşması amaçlanmış. Birinci kitabı yayımlanan *Dünya Kültürü*'nün diğer sayıları da aynı doğrultuda ve gene bilim, sanat ve kültür alanlarına ilişkin çalışmaları kapsayacak biçimde yayımlanacak.

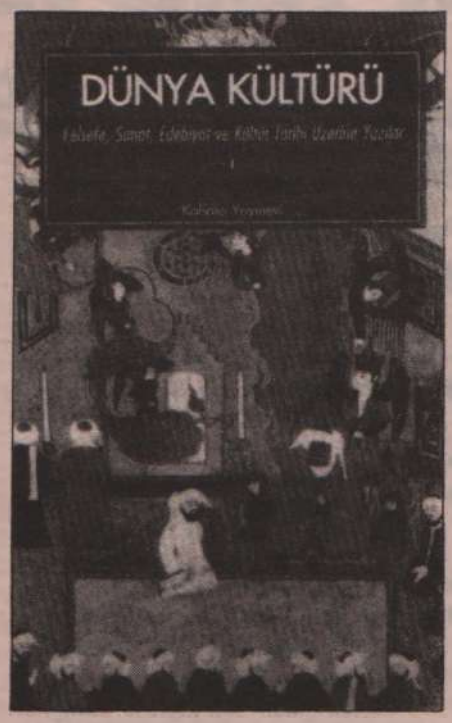

Dünya Kültürü-I'de 12 yazı yer alıyor. Ayrıca yazıların göndermelerde bulunduğu 62 resim bulunuyor. **Vedat Çorlu**'nun titiz çalışmasıyla yayıma hazırlanan kitap- dergide özellikle Ortaçağ felsefesi alanında önemli çalışmalar yapmış olan Prof. Dr. **Betül Çotuksöken**'in *Yol-Kültür- Avrupa Üzerine* adlı yazısı; Kültürlerarası felsefe üzerine çalışmalar yapan ve Roterdam Erasmus Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan **Heinz Kimmerle**'ın *Kültürlerin Çoklu Evreni;* Fenomenoloji, estetik, etik, dil ve kültür felsefesi alanında çalışmalar yapan **Ömer Naci Soykan**'ın *Yaşam Söylemleri*; Uzun süreden beri Almanya'da çalışmalarını sürdüren şair, denemeci ve öykücü **Zafer Şenocak**'ın *Modern'de Savaş ve Barış*; Arkeoloji ve Sanat Tarihi alanlarında Çalışan İst. Ünv. Edebiyat Fak., Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Genel Sanat Tarihi ABD Yrd. Doç. **Zühre İndirkaş**'ın *Türkler'de "Bağdaş" Geleneği Üstüne Bir Deneme*; İ.Ü. Edb. Fak. Genel Sanat Tarihi ABD'nda doçent olan **Uşun Tükel**'in, *"Staalmeesters' ya da Ne Çok Yakın Ne Çok Uzak* ve ayrıca *Anadolu'daki Yoksulluk ve İç Sıkıntısı*; adlı yazılarının yanı sıra, özellikle Bizans Sanatı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan **Engin Akyürek**'in *Bizanslılarda Ölüm Kültürü ve Mezar İkonografisine Yansıması* ve *Ondördüncü Yüzyılda Yaşamış Bir Hemşerimiz: Theodos Metokhites* adlı yazıları bulunmaktadır. Bu yazıların dışında, Türk ve Batı resmi araştırmalarıyla tanınan **Ahmet Kamil Gören**'in *Yunanistan'ın Larissa Şehrindeki Ambelakia Köyü;* Berkley California Üniverisitesi'nde sanat tarihi profesörü **Svetlana Alpers**'in *Betimsiz Yorumlama ya da Las Meninas'a Bakış*; **Evren Erem**'in *Bir Elegia Ustası: Propertius* adlı çalışmaları da kitabın önemli yazıları arasında yer almaktadır.

Özellikle, **Zühre İndirkaş**'ın *Türkler'de Bağdaş Geleneği Üstüne Bir Deneme* adlı yazısı oldukça ilginç. **İndirkaş**, Orta Asya ve Yakındoğu kültürlerinde sıkça rastlanan bağdaş kurup oturan insan figürleri üzerinde durmakta ve kökenlerine inmektedir. Bu oturuş biçiminin Türklerin Şamanist, Budist, Maniheist inanış dönemlerine uzandığını, İslam inanışına geçtikten sonra da sürdüğünü, ve bunun Orta Asya göçer yaşamına ait bir figür olduğu bulgulamaktadır. Türklerde "bağdaş" geleneği, sanat yapıtlarına yansıma biçimlerinden yola çıkılarak ikonografik açıdan ele alınıyor.

Kabalcı Yayınevinin İ.Kitabını yayımladığı *Dünya Kültürü*'nü önemli bir kaynak kitap olması nedeniyle okumanızı öneririm.

Kıyısız

Paris'te felesefe bölümünde doktora tezi hazırlayan ve 1968 doğumlu olan **Türker Armaner**, çeşitli öykü ve denemelerinin ardından ilk kitabı olan *Kıyısız*'ı yazmış. Paris metrosundan Kuzey Kutup Dairesi'nin üstüne kadar yayılan bir alanda, ama hemen hepsi bizim "Kuzeyimizde" geçen "*Kıyısız*", 9 öyküden oluşuyor. **Armaner**'in insanlarının çoğu bizim tanımadığımız, alfabesine bile yabancı olduğumuz dillerde konuşuyor. Çoğu mekanımıza ve zamanımıza yabancı. Travesti bir kuzey Tanrısından Bizans kapılarında ekmek arayan bir İskandinav kaptana, Paris'te sonu olmayan bir metro yolculuğuna çıkan "oralılar"dan, kıyısı olmayan bir adada biraraya gelmiş "uluslararası" bir aykırılar kalabalığına kadar tüm kişiler de bize yabancı; ama bir o kadar da tanıdık: çoğumuzun iyi bildiği, yaşam boyu kurtulamadığımız bir arayışın parçaları..."Yeniden başlangıç durumuna; insanların, sözlerin, tortuların olmadığı o başlangıç durumuna dönme" arayışının, "bir olma" arayışının...

Türker Armaner, Kıyısız, Metis Yay., 1997-İst., s.122

Öte Yer

Sadık Yemni'nin Türkçedeki üçüncü romanı, Metis Yayınları tarafından yayımlandı. *Öte Yer*, **Yemni**'nin daha önce yayımlanan *Muska* romanının evreninde geçiyor. Kahramanı da *Muska*'nın çocuk kahramanı Sarp Sapmaz. Ancak bu kez Sarp bir delikanlı; bu yüzden onun aşk maceraları da romanın önemli bir alt temasını oluşturuyor. Yemni'nin gizemkar dehşet tirildemelerinin" ikincisi, okuyucusunu titiz bir gerçeklikle irdelenmiş bir "1960'lar İzmir'i" dünyasıyla, her şeyin, hayaletlerin, paralel evrenlerin, yıldızlararası yolculuğun mümkün olduğu bir fantazi dünyası arasında bir sarkaç gibi salınmaya davet ediyor.

Sadık Yemni, Öte Yer, Metis Yay. İst-1997, s.315

Türkiye'nin Önemli Kuş Alanları

DHKD'nin, ülkemizde kuşlar açısından önemli 97 alanı tanıttığı *Türkiye'nin Önemli Kuş Alanları* adlı kitabı yayımlandı. Bir kaynak ve başvuru kitabı niteliğinde olan bu kitabı hazırlayanlar, **Murat Yarar** ve **Gernant Magnin.** Çok sayıda kuş türü barındıran ülkemizin önemli sulak alanlarınına ilişkin bir envanter oluşturan bu kitap oldukça titizlikle hazırlanmış. Sulak alanlar renkli haritalarla gösterilmiş ve alanlara ilişkin bilgiler verilmiş.

1950'lerden bu yana artan tarımsal etkinlikler, kirlilik, yapılaşma gibi nedenlerle çok önemli alanların tahrip olduğu bildirilen bu alanların hepsinin koruma altına alınması gerektiğini bildiren DHKD, aynı zamanda bu konuda kampanya da yürütüyor.

Dinlerin Kökeni ve İslam'da Reform

Yasak Tümceler romanıyla yargılanan ve yapıtlarının sayısı 80'ni bulan **Abdullah Rıza Ergüven**'in *Dinlerin Kökeni ve İslam'da Reform* adlı yapıtı, Berfin Yayınlarınca yayımlandı.

Abdullah Rıza Ergüven, Dinlerin Kökeni ve İslam'da Reform, Berfin Yay, İst.1997, s. 553

Dinlerin kökeninden başlayan **Ergüven**, tarihsel süreci içinde dini gelişmeyi ve özelikle de tartışma konusu olan pek çok konuyu aydınlatmış. **Muhammed**'in peygamberliğinden, nasıl Müslüman olduğumuza kadar tartışmalı bölümleri irdeleyen **Ergüven**, İslam'da reforma ilişkin şöyle diyor : "Din sözcüleri doğa yıkımlarını, ölümü kendi çıkarlarına yontarak Ötedünya düşlemleriyle gerçek yaşamı yadsıyıp Cennet- Cehennem, Huri- Gılman isterileriyle yazıklı insanları 1400 yıldan beri oyalamaya aldatmaya çalıştılar. Herşeyi, insanı onun değerlerini kötüleyip Ötedünya denilen kör kuyulara aktardılar. Din sözcüleri ve yandaşları imge tanrıları kana boyayıp egemenliklerini yoksul insanlar üstüne kurarak dini işkence makinesine dönüştürdüler... Dinde, Kuran'da reform yapmamız için soyunu sopunu bilmemiz gerek din olgusunun. Bu nedenle dinlerin kökenini inceledik *Dinlerin Kökeni* bölümünde. Yetersiz insan, umutsuz, korkulu insan, dine sarıldığı gibi büyüye de sarılıyor! Büyüyle gerçekleştiremediğini dinle doyurmak istiyor."

21. yüzyıla doğru İnsan Merkezli Eğitim

Prof. Dr. **Nur Serter**, eğitim üzerine yazdığı bu kitapla bir boşluğu dolduruyor. Sarmal Yayınevi tarafından yayımlanan kitap, 3 bölümde ele alınmış.

İlk bölümün başlığı "Dünyada Eğitim Hedeflerindeki Gelişmeler". Bu bölümde, ilkçağ eğitiminden başlayan **Serter**, reform hareketleriyle birlikte eğitimin geçirdiği evrimi sergiliyor. "İnsan ve Eğitim" başlıklı ikinci bölümde ise insanın kaçınılmaz yanı olan "eğitim"le ilişkisini yine tarihsel süreç içinde ele almış. Türk Eğitim Sistemi ile biten son bölümde ülkenin demografik özelliklerine ve kimi istatistiklere de yer verilmiş. Ayrıca kitapta eğitimin, gençlikle, ideoloji ile bağlantıları ve dünya eğitimi ile karşılaştırmalarını da okuyabilirsiniz.

Prof. Dr. Nur Serter, 21. Yüzyıla doğru İnsan Merkezli Eğitim, Sarmal Yayınları, İst. 1997, s. 224.

Üçüncü Dünya'da bilgisayar programları: modeller ve gerçekler

İlhami TÜRKDOĞAN

"Computerization in developing countries: model and reality" (1) adlı kitap **Per Lind** isimli İsveç'li bir yazarın. **Per Lind**; uzun yıllar bilgisayar sektöründe akademik ve ticari görevler almış. **Lind**'in uzmanlık alanı; üçüncü dünya ülkelerinde endüstriyel ekonomi ve yönetim, bilgisayar uygulamaları, bilgisi, stratejisi ve yöneticilerin eğitimi. **Lind**, önsözde kitaptaki düşüncelerinin **Wittgenstein**'in (2) *Tractatus Logico-Philosophicus*'daki düşüncelerinin yorumuna dayandığını belirtiyor.

Kitap, Batı'da geliştirilen ve oradaki egemen düşünceye, anlayışa göre kurulan modellere dayanan yazılımların üçüncü dünya ülkelerinde uygulanmasının zorlukları, sonuçları üzerinde odaklanıyor. **Lind**'e göre donanım ve yazılım alanında yapılan yatırımlardaki büyük artışa rağmen gelişmekte olan ülkelerde bilgisayar kullanımı ve elde edilen verim düşüktür. Sorunların kaynağı teknolojik olduğu kadar kültüreldir. Bilgisayar çözümüne gerçekliğin işleyiş biçimi yansıtılmak zorundadır ve bir yerde başarıyla kullanılan bir bilgisayar çözümü, farklı değerler sisteminin geçerli olduğu bir başka yerde aynı başarıyla uygulanamayabilir. Bu nedenle sorunların kaynağını saptamak kadar, şu soruyu yanıtlamak da gerekir: Bu başarısızlığın nedeni nereye kadar yazılımın dayandığı model ile yazılımın kullanıldığı gerçeklik arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanıyor?

Kitap üç ana bölümden oluşuyor. Yazar birinci bölümde, büyük ölçüde kavramsal çerçeveyi çiziyor. Önce gelişmekte olan ülkelerdeki bilgisayarlaşma sürecini inceliyor. Model ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi yorumluyor. Modelden bilgisayar programlarına geçişi anlatıyor. Bölümün sonunda Batı'daki endüstriyel üretimi örnek model olarak inceliyor.

İkinci bölümde, Batı'da kurulan bir modele dayanılarak üretilen yazılımın kullanıldığı bir üçüncü dünya ülkesinin, Mısır'ın gerçekliği, oradaki bir şirket dolayımıyla ele alınıyor. Şirketin çalışma alanını anlamak ve üretim sistemini etkileyen önemli parametreleri tanımlamak, böylece bilgisayarlaşmanın koşullarını saptamak için ayrıntılı bir çözümleme yapılıyor.

Son bölümde incelenen gerçeklik ve model karşılaştırılıyor, model ve bilgisayar programlarının uygulanabilirliği tartışılıyor.

Lind'e göre gelişmekte olan ülkelerde, bilgisayarlar hızla yaygınlaşırken iki önemli şey gözleniyor. Birincisi; çok sayıda politikacının, bu ülkelerdeki gelişme ve büyümeye bilgisayarların büyük katkısı olacağına güvenleri var. Beklentileri ve umutları da azımsanmayacak gibi. Onlar bilgisayarları pandoranın kutusu gibi görüyorlar.

İkincisi ise, Batı'da geliştirilen bilgisayar modellerinin gelişmekte olan ülkelerde uygulanıp uygulanamayacağı ya da ne ölçüde uygulanabileceğine dair tartışmaların hemen hemen hiç olmaması.

Lind ardından 1950 ve 60'lı yıllarda Batı'nın gelişme ideolojisini açıklıyor. Bu yaklaşıma göre, yoksul ülkeler zengin ülkeleri taklit etmeliydiler. Batı'nın teknolojisi olduğu gibi alınıp uygulanabilirdi. **Lind**'e göre bu yaklaşım, 1970'li yıllarda sorgulanıp terkedilmesine rağmen, hala çok sayıda gelişmekte olan ülkede bilgisayar stratejilerini belirliyor, bilgisayarlaşma sürecini yönlendiriyor. Böyle olunca da bu yaklaşım, bilgisayar alanında, yalnız teknolojinin taklit edilmesi ile sınırlı kalamıyor. Modellerin de bir toplumdan diğerine aktarılması, değerlerin ve kavramların taklit edilmesi anlamına geliyor. **Lind**, buradan devamla şu soruyu soruyor: Bir toplumdaki problem nedir, iyi çözümün hangisi olduğuna dair geçerli olan modeller nelerdir, bu modeller nereye kadar diğer toplumlarda da geçerli olur?

Lind sorgulamalarına devam edebilmek için bilgisayarlaşma sürecini açıklamak, irdelemek gerekliliğini duyuyor. Bunun için büyüme, aktörler, uygulamalar ve kullanıcılar kavramlarını zihinsel araçlar olarak seçiyor.

Lind'e göre gelişmekte olan ülkelerde, başlangıçta, bilgisayarlaşma oranı oldukça düşük. Ancak 1970 ve 80'lerde büyük bir artış var. Bu artış 1980'lerin ortalarına doğru düşmeye başlıyor. Düşüşün nedenlerinden biri, bu ülkelerdeki bilgisayar teknolojisinin orta ve küçük ölçekli şirketler için uygun olmaması. **Lind**, aynı ülkelerde, bilgisayarların kullanımında elde edilen verimin düşüklüğü konusunda çok sayıda rapor olduğunu söylüyor. Ayrıca bilgisayarlaşma sürecini değerlendirmek için ölçütleri saptamanın zorluğunu vurguluyor.

Per Lind; yazılım ve donanımı sağlayan firmaları, danışmanları, akademisyenleri ve politika üretenleri aktörler başlığı altında ele alıyor. Kullanıcıları ayrıca inceliyor. **Lind** aktörler konusunda şu saptamaları yapıyor. Aktörlerin nitelikleri, yerel gereksinimler ve pratiklerle yakınlıkları, doğru ve yeterli çözümler için çok önemlidir. Oysa pek çok gelişmekte olan ülkede, yaratıcı düşünce ve yeni yaklaşımlar kullanmak yerine genellikle Batı'da üretilmiş hazır çözümler taklit edilmektedir. Bunun nedenlerinden biri gelişmekte olan ülkelerde, yerel gereksinimleri anlamayı sağlayacak, örneğin alternatif örgüt modelleri geliştirmek için kullanılabilecek, akademik araştırmaların sayısının çok az olmasıdır. Böylece gelişmekte olan ülkelerin aktörleri kendi ülkelerinden daha çok Batı'daki bilgisayar uygulamalarının faydalarını bilirler. Bunun bir başka nedeni, üreticilerin yazılımları yerel gereksinimlere uyarlamayı genellikle ihmal etmeleri. Örneğin IBM, bir donanım ya da yazılımın uyarlanıp uyarlanmayacağına karar vermek için oldukça katı ve biçimsel yönergeler kullanıyor. Gelişmekte olan ülkelerdeki müşteri potansiyelinin düşüklüğü şirketleri, masraf yapmaktan alıkoyuyor. Böylece gelişmiş ülkelerdeki üretici ile kullanıcı arasında çok önemli görülen iletişimin yerini, gelişmekte olan ülkelerde, satıcı ve kullanıcı arasındaki zorunluluk içeren satın alma- almama ilişkisi alıyor.

Lind, öncelikle Batı'da bilgisayarların biçimselleştirilmiş yönergelerin varolduğu bir ortamda kullanılmaya başladığını vurguladıktan sonra, gelişmekte olan ülkelerde, bilgisayar uygulamalarının nerelerde kullanıldığını anlatıyor.

Lind, son olarak kullanıcılar üzerinde duruyor. Ona göre gelişmekte olan ülkelerde bilgisayarlaşmanın belirleyicilerinden biri, düşük kullanım ise, diğeri de kullanıcılara faydasının düşüklüğüdür. **Lind** daha sonra bu düşüklüğün nedenlerini sıralıyor.

Lind'e göre, bilgisayar programları modellere dayanır. Her model kendi gerçekliğinin bir yorumudur. Gerçeklik olgulardan oluşur. Modelleyebilmek için olguların yapısı hakkında önceden bilgi edinmiş olmak gerekir. Gerçeklik aynı değer ve kavramları paylaşan ve ortak bir dile sahip olan ülkelerde, dil ile modele taşınır. Bundan dolayı, farklı değer ve kavramlara sahip toplumlarda model aynı anlama gelmeyebilir. **Lind** varsayımı açıklamak için şu örneği kullanıyor. Bir fabrikanın üretim çevresi şu iki olguyla belirlenmiş olsun. Fabrika, 25 yıllık makinelerle donanmıştır ve üretimi planlamak çok güçtür. Bu olgusal yapıyı "25 yıllık makineler planlamayı güçleştirir (çünkü artık güvenilir olmadığı ima ediliyor)" olarak modellemiş olalım. Bu modele dayanarak, örneğin, makinelerin yaşını izleyen bir program yazabiliriz. 25 yıllık makinelerin güvenilir olmadığına dair bilgisi olmayan birine bu model anlamsız gelebilir ve makinelerin yaşını izleyen bir program yazmayı düşünemeyebilir.

Lind bu düşüncelerini açmak, kanıtlamak için gerçek bir uygulamayı seçiyor. Seçilen yazılım IBM'in geliştirdiği COPICS adlı bir üretim kontrol sistemi. Yazılımın uyulandığı yer gelişmekte olan bir ülke, Mısır'ın NASCO adlı fabrikası.

Yazar, endüstriyel üretimi seçmesinin nedeni olarak şunları gösteriyor: Birincisi, endüstriyel üretim gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde aynı örgütsel modeli izliyor. İkincisi endüstriyel uygulamalar için hazırlanan yazılımların, her yerde uygulanabilir olduğu varsayılıyor. Son olarak, endüstüriyel üretimin çevre tarafından etkilendiği biliniyor ve bu da yazılımların farklı bağlamlarda uygulanabilirliğine dair sorular akla getiriyor.

Lind, Batı'da endüstriyel üretim alanındaki kuramları inceliyor. COPICS'ın dayandığı modelin hangi kuramın penceresinden, gerçeklik hakkındaki hangi ortak değer ve kavramlar üzerinde üretildiğini açıklamaya çalıştıktan sonra, gelişmekte olan ülkelerdeki endüstriyel üretimi ardından da Mısır ve Nasco'yı inceliyor. Olguların yapısını açığa çıkarmaya çalışıyor. Son olarak COPICS'ın modelinin NASCO için ne anlama geldiğini irdeliyor. Örneğin sermayenin maksimum kullanımını hedefleyen bir modelin, korumanın olduğu bir ülkede anlamlı olup olmadığını tartışıyor.

Lind kitap boyunca şunu anlatmaya çalışıyor: Böyle bakmadan yaşayabiliriz. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki düşük performansı, modeller ve onların uygulanabilirliğini göz önüne almadan anlayamayız.

DİPNOTLAR

1) Per Lind, Computerization in developing countries: model and reality, Routledge, 1991.
2) Pears'a göre Wittgenstein'in öğretileri iki döneme ayrılıyor. Önceki ve sonraki dönem öğretileri arasında değişiklik var. O, gerçekliğin yapısının dilin yapısını belirlediği yolundaki düşüncesini bırakarak, bu ilişkinin tam ters yönde olduğunu öne sürmeye başlıyor. (Wittgenstein, David Pears, Afa Çağdaş Ustalar Dizisi: 3,1985, s. 13).

Eskiçağda Lykia Bölgesi

G. E. **Bean**'in Bergama'dan Alanya'ya kadar Türkiye'nin kıyılarını içeren dört ciltlik dizisinin sonuncusu olan; "*Lycian Turkey*", "*Eskiçağda Lykia Bölgesi*" başlığıyla, Arion Yayınevi tarafından yayımlandı.

George E. Bean, Eskiçağda Lykia Bölgesi, Arion Yayınevi, 1997,İstanbul, s. 231

Çevirisini Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. **Hande Kökten**'in yaptığı kitap, **Bean**'in yirmi beş yıllık Türkiye gezilerini içeriyor.

Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan **Bean**, Batı ve Güney Anadolu'nun hemen hemen bütün köylerini araştırmacı gözle gezerek pek çok yeni buluntuya imza atmış. Uzun yıllar içinde biriktirdiği bilgilerini dört ciltte toplayan **Bean**'in eserleri yabancı konukların el kitabı olarak bir anlamda klasikleşmiş. 18 bölümde ele alınan Lykia, Anadolu Uygarlıkları içinde önemli bir yere sahip olmasına karşın, çok uzun yıllar araştırma yapılamamış. Araştırmalar ise ancak yirmibeş yıl önce **Bean**'inin ziyaretleri ile başlamış. Bugün bu kültürel miras, turizm nedeniyle tehdit içinde bulunuyor çünkü betonlaşma burayı da kapsıyor.

Bean'in gözde yeri olan Antalya ile Muğla il sınırları için bulunan Teke Yarımadası'ndaki Lykia'ya ilişkin sadece arkeolojik bilgiler değil, sosyal antropoloji, mitoloji ve filolojiye ilişkin bilgiler de edinmek mümkün. Bölgeye ilişkin harita ve fotoğrafların da yer aldığı kitap, öykü tadında yazılmış.

Diyaloglar

1548'de İtalya'da doğan şair filozof **Giordano Bruno**'nun yapıtı olan ve hayatı ile mücadelesini anlatan *Diyaloglar*, Berfin yayınları tarafından yayımlandı. **Sedat Umran**'ın çevirisini yaptığı kitap, ateşle oynamayı bırakmayanların, **Bruno**'nun yaşadığı gibi ateşe dönerek yüzyıllar boyunca yaktıkları meşaleyi gözler önüne seriyor.

Giordano Bruno, Diyaloglar, Çev.Sedat Umran, Berfin Yay., İst., 1997, s.183

Sevgili Bilimciler;

Artık yaz geldi. Uzun süre yüzünü gizleyen Güneş artık bizimle birlikte. Bu birliktelikten yararlanarak, bu sayıda sizlere Güneş enerjisi ile ilgili deneyler hazırladık.

Güneş, Dünyanın enerji kaynağının büyük bir çoğunluğunu oluşturur. Yeryüzündeki sıcak su kaynaklarını oluşturan Dünyamızın iç ısısı, Güneş enerjisinden farklı bir kaynaktır. Nükleer enerji ve dalga hareketlerini sağlayan yerçekimi de öyle. Ancak, yine de enerji kaynaklarımızın çoğu, doğrudan ya da dolaylı olarak Güneş kaynaklıdır. Fosil yakıtları olan kömür, doğal gaz ve petrolün üreticisi güneş enerjisidir. Bitkiler dünyamızın var olduğu milyarlarca yıl önceden beri ürediler, geliştiler, öldüler ve pek çok toprak katmanı arasında sıkışıp kaldılar. Uzun yıllar sonra kömür, doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynaklarına dönüştüler. Bu döngü halen sürüp gidiyor. Bugün yol boyunca keyifle izlediğiniz kır bitkileri de bir gün ölüp toprakta sıkışıp, yüzyıllar sonra enerji kaynağına dönüşmüş olacak. Günümüzde kaynağının tükeneceğinden korkulan bu enerji kaynakları aslında sürekli oluşuyor ama insanoğlunun ömrü bu oluşumu görmeye yetecek kadar uzun değil. Öte yandan büyük bir hızla ve çok miktarlarda tüketiliyor. Tüketilen enerji kaynağının yerine yenisinin oluşması ise yüzyıllar gerektiriyor. Bu nedenle de bilim insanları alternatif enerji kaynağı arayışları içinde.

Alternetif enerji kaynağı arayışlarında da dostumuz Güneşin bize büyük yardımları oluyor. Güneşin atmosferi ısıtması ile oluşan hava hareketi yel değirmenlerinin dönüşünü sağlıyor. Bu ısınma ile birlikte yeryüzünün suyla kaplı alanlarının yüzeylerinde buharlaşma meydana geliyor. Bu da yağışları oluşturuyor. Yağışlarla toplanan bu suların belirli bir yükseklikten jeneratör mekanizmalarına düşmesinin sağlanmasıyla hidroelektrik enerji elde edilmesi mümkün olabiliyor. Güneş ısısını kayalar ya da sıvılarda depolayarak sonradan kullanmak da mümkün. Fotovoltaik hücreler ile Güneş enerjisini elektrik enerjisine dönüştürmek mümkün. Bunlarla ilgili 3 deneyimiz var. Deneylerimizin hepsi için büyüklerimizin yardımına gereksinmememiz olacak. Evdeki büyüklerimizden birine bize yardım etmesini rica edelim.

Haydi kolay gelsin sevgili bilimciler.

Deney: İyi ayna kötü ayna

Deneyimizin amacı: Güneşin kesintisiz bir enerji kaynağı olması özelliğinden yararlanırken bu yararı en verimli şekilde değerlendirmek de önem taşıyor. Rengin etkili olduğunu ilk deneyimizde görmüştük. Malzemelerin yansıtma özellikleri güneşin ısısının taşınabilmesi ve kullanılabilmesi için etkili oluyor. Özellikle yazlık yerlerde çatılarda gördüğümüz su ısıtma sistemlerinde bu iki özellik bir arada kullanılıyor.

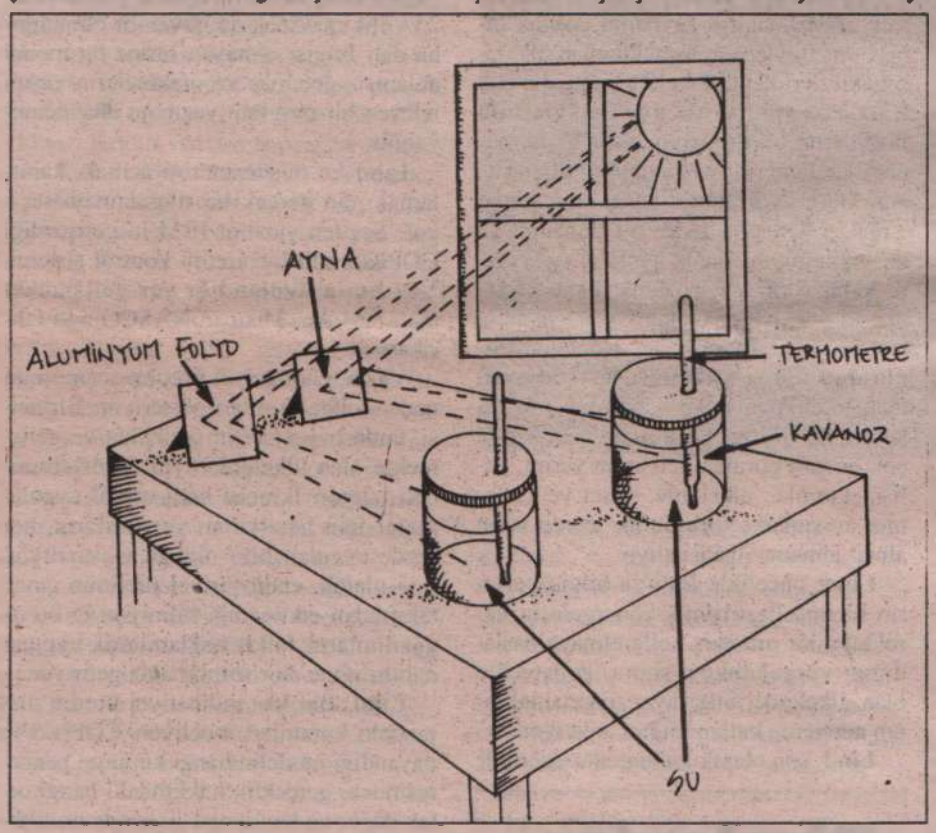

Bu deneyimizde yansıtmanın verimini araştıracağız.

Kullanılacak malzemeler: 2 resim çerçevesi, 2 termometre, 2 temiz kavanoz, güneş alan bir pencere önü, alüminyum folyo, su, ayna, yapıştırıcı bant

Deneyin yapılışı: Resim çerçevelerinin birinin üzerine alüminyum folyo, diğerine de aynayı yapıştırın.

Kavanozlarınızı su ile doldurun. Ağızlarını sıkıca kapatın. Kapakların üzerini termometrenin geçebileceği kadar deleceksiniz ancak delici ve kesici aletlerle siz, asla uğraşmayın. Bunun için büyüklerinizden mutlaka yardım isteyin.

Termometreleri kavanozların dibine kadar soktuktan sonra kapakta boşluk kalmışsa bu boşlukları oyun çamuru ile iyice sıvayın ki kavanozların içi hava almasın.

Resimde görüldüğü şekilde resim çerçevelerini güneş alan pencerenin önüne güneş ışığını tam görecek şekilde yerleştirin. Kavanozları da çerçevelerin karşısına koyun. Kavonozların güneş görmemesine, gölgede kalmasına dikkat edin.

Ayna ve alüminyum folyo üzerinde yansıyan güneş ışınlarına asla doğrudan bakmayın ya da oyun olsun diye bunları arkadaşlarınızın gözüne tutmayın. Çok tehlikelidir.

Ayna ve folyo üzerinden yansıyan ışınlar kavanozlardaki suların ısınmasına neden olacaktır. Isının aynı zaman dilimindeki farklılığı yansıtıcıların farklılığını ve verimini gösterecektir. Sizce hangi kavanoz daha çok ısınacak? Aynalı çerçevenin mi yoksa alüminyum folyolu çerçevenin kavanozu mu?

Aşağıdaki tabloya 1 saat boyunca her 5 dakikada bir ölçtüğümüz sıcaklıkları kaydedin.

Bu işlemi yaparken 1 saat boyunca güneşin hareket ettiğini ve yer değiştirdiğini unutmayın.

Siz de yansıtıcılarımızın konumunu her zaman güneş ışınlarını şekildeki gibi tam alabilecek şekilde hareket ettirip değiştirin.

DÜŞÜNELİM

1 saatin sonunda hangi kavanoz daha çok ısınmış? Siz ne tahmin etmiştiniz?

Kavanozları başka renklere boyasaydık ne olurdu? Örneğin beyaz? Ya da siyah?

Kıyı kentlerinde evlerin çatılarında kullanılan güneş toplaçlarının içinde nasıl bir sistem olabilir sizce?

dakika	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60
Aynalı Çerceve												
Alü folyo çerçeve												

Deney: Çabuk mu yoksa ucuz mu?

Deneyimizin amacı: Çamaşırlarınızı yıkadıktan sonra kuruturken hangi yöntemleri kullanıyoruz?

İpe asıyoruz, kurutma makinesine atıyoruz ya da belki ütü ile kurutuyoruz. Kurutma makinesi ve ütü elektrik enerjisi kullanıyor, bunun da bir bedeli var. Acaba daha ucuz bir yol olabilir mi?

Kullanacağımız malzemeler: 3 adet eşit büyüklükte yüz havlusu, içi su dolu bir leğen, kurutma makinesi, ütü, saç kurutma makinesi, çamaşır ipi, evimizin içinde güneş alan bir yer, evimizin içinde güneş almayan bir yer, saat, elektrik faturası.

Deneyimizin yapılışı: 3 havlumuzun üçünü de içi su dolu leğende iyice ıslatalım. Sıkıp çıkartalım.

- Havlunun birini evimizin içinde güneş alan bir yere, birini evimizin içinde güneş almayan bir yere çamaşır ipi ile asalım.
- İçüncü havlumuzu ise kurutma makinesine atalım. Kurutma makinemiz yoksa saç kurutucu ya da ütü de kullanabiliriz. Bu aletleri asla kendimiz çalıştırmayalım. Mutlaka annemizin yardımını isteyelim.
- Her bir havluyu kurutmaya başladığımız saati kaydedelim.
- Her bir havlu tam kuruduğunda da saati kaydedelim.

	Başlangıç Zamanı	Bitiş Zamanı	Kuruma süresi
Gölgeli Alan			
Güneşli Alan			
Kurutma Makinası			
Ütü			
Saç kurutucu			

Geçen ayın elektrik faturasından 1 kilowatt elektriğin bedelini hesaplayalım. Bu hesaplama konusunda da yine büyüklerimizden yardım isteyelim.

$$\text{1 kilowatt elektriğin bedeli} = \frac{\text{fatura tutarı}}{\text{kullanılan toplam kilowatt}}$$

olarak hesaplanabilir.

Kurutma makinemizin, saç kurutucunun ya da ütünün kullanım kitapçığında elektrik tüketimi ile ilgili bilgiler bulunur. Bu bilgilerden yararlanarak makinemizin havluyu kurutmak için harcadığı elektrik enerjisinin bedelini hesaplayabiliriz.

Bu da: bedel= makinemizin harcadığı watt x .001 (kilowatta çevirmek için) x 1 kilowatt elektriğin bedeli x kurutma için gereken süre.

DÜŞÜNELİM

Hangi havlu daha kısa sürede kurudu? Hangi havlunun kuruması için hiçbir bedel ödemedik? Bizim için önemli olan nedir? Çabukluk mu? Tasarruf mu?

İçeriye astığımız havluları dışarıya asıp rüzgar enerjisinden de yararlansak sonuç ne olurdu?

Peki ama, dışarıya astığımız çamaşırlar göze hoş görünüyor mu? Tekrar tozlanıyor mu?

Deney: Güneşi en iyi hangisi saklıyor?

Deneyimizin amacı: Güneş enerjisinin kesintisiz olduğunu biliyoruz. Hem de bedava!

Güneş ısısını kayalar ya da sıvılarda depolayarak sonradan kullanmanın da mümkün olduğunu okuduk. O halde evimizi doğadaki yöntemleri kullanarak ısıtabilir miyiz? Gün boyunca güneş ısısını depolasak, havanın soğuduğu gece saatlerinde de saklanan bu ısıyı kullanarak evimizi ısıtsak fena mı olurdu?

İşte size bu işlemi yapabilmenizi ve bu projeyi geliştirebilmenize yardımcı olacak bir deney:

Kullanacağımız malzemeler: 4 adet 3 lt hacminde pet şişe, 4 uzun termometre, mat siyah plastik boya ve boya fırçası, güneş alan bir, pencere önü, toprak, orta boy çakıl taşları, su, pet şişelerin ağzını sıkıca kapatmak için mantar kapak ya da sıkıca kapanabilen kendi kapakları, kalın eldivenler ve oyun çamuru.

Deneyin yapılışı: 4 pet şişenin hepsini siyaha boyayın. Renk, ısının depolanmasında önemli bir etkendir. Şişelerin hepsinin aynı renkte olmasını sağlayarak deneyimizin bilimselliğini güçlendirmiş oluyoruz.

- Boyalar kuruyunca şişenin birini toprakla, birini orta boy çakıl taşları ile, birini su ile doldurun. Dördüncüsü ise yalnızca hava ile dolu olsun.

- Eldivenlerinizi giyerek, herbir termometreyi bir şişenin kapağından içeriye dikkatlice sokun. Eldivenlerinizi giymenizin sebebi termometrenin her an kırılıp, cam kırıklarının elinize zarar vermemesi içindir. Termometreyi şişenin ortasına kadar soktuktan sonra kapakta boşluk kalmışsa bu boşlukları oyun çamuru ile iyice sıvayın ki şişelerin içi hava almasın.

- Sabah, şişelerin tümünü güneş alan pencerenizin önüne koyun ve hemen ilk sıcaklıklarını termometrelerden okuyup kaydedin.

- Hangi şişenin daha çok ısınacağı konusunda tahminde bulunup bu tahminlerinizi de kaydedin.

- Günbatımında tekrar sıcaklıklarını termometrelerden okuyup kaydedin.

- Hangi şişenin daha çabuk soğuyacağı konusunda tahminde bulunup bu tahminlerinizi de kaydedin.

- Günbatımından sonra her saat başı şişelerin sıcaklıklarını termometrelerden okuyup kaydedin.

DÜŞÜNELİM:

Şimdi kayıt ettiğiniz bilgiler ile tahminlerinizi karşılaştırın. Ne buldunuz? Bu sonuçlara göre sizce hangi malzeme evinizin ısıtılması konusunda daha verimli ?

Bu deneyi malzemeleri karıştırarak daha da çeşitlendirebilirsiniz. Örneğin toprak ve su, çakıl taşları ve toprak, ya da su ve çakıl taşları birarada aynı şişede yer aldığında tek başlarına olduğundan farklı mı? Nedeni sizce ne olabilir?

Doğa Güncesi

Ne sihirdir ne keramet: bitkiler

Karahindibalar baharı ilk karşılayanlardan. Kırlarda, yol kenarlarında, şehirlerin çevre düzenlemesi için yapılan çimenlerinde yeryüzünü sarıya boyuyorlar. Bitkinin tek bir sarı çiçeği olduğunu sanmayın. Her bir çiçek kafası yüzlerce çiçekcik taşıyor. Bilimsel adı Taraxacum officinale olan bu yaban bitkisinin en ilginç özelliği tohumlarını yaymak üzere izlediği yol: arılar başta olmak üzere çeşit çeşit böceğin işbirliği ile gerçekleşen tozlaşmadan sonra döllenmiş çiçekcikler her biri tohum vermek üzere kapanırlar ve solarlar. Tohum geliştikçe bitkinin kafasında pamuksu bir yapı oluşur. Olgunlaşan tohumların kuruması ve gevşemesi ile bu yapı beyaz tüylerden bir küreye dönüşür. Rüzgarla her biri paraşüt şeklinde uzaklara taşınır. Toprağa konan tohum gelecek bahar yaşamı kucaklamak üzere uyur.

Estetik ve biyolojik varlığı yanında karahindibanın ekolojik açıdan insanla etkileşimi ilaç ve besin şeklindedir. Yaprak, çiçek sapı ve köklerinde bulunan sütsü sıvı siğilleri tedavi etmek için kullanılır. Taze yaprakları salataları renklendirir. Hatta çiçeklerinden şarap yapılabilir.

BİTKİLERİN DİLİ

Bitkiler insan davranışını sihir ve inanca dayalı adetler şeklinde etkilemiştir. Sihir pek çok dünyevi olay için doğa üstü açıklamalar getiren bir inanıştır. Afrika'da hastalık ve ölümleri bir kişiye karşı düşünülen bazı kötü niyetli aktivitelerin yönettiğine inanılır. Meksikalılar ve Kızılderililer peyote (meskalin) dedikleri kaktüsün (ve başka bitkilerin) sihrine inanırlar. Aldous Huxley'e göre bu bitki "algının kapıları"nı açmaktadır. Günümüzde sihrin bilimsel açıklamaları vardır. Örneğin sihir ve dini ayinlerde yer alan tekrarlardan oluşan sözler, bağırıp çağırmalar vücuttaki bazı kimyasal olayları harekete geçirir, kan ve akciğerde karbondioksit yoğunluğu artar ve beyin hayal görmeye başlar.

İnanca dayalı adetler ilk olarak mitoloji ile başlamış; çiçek dili, hikayeler ve gelenekler şeklinde günümüze ulaşmıştır. Güzellikleri nedeniyle Yunanlılar ve Romalılar çeşitli bitkilere tapmışlardır. Pers kralı Xerxes (M.Ö. 480) ilk defa bir çınar ağacı gördüğünde bu ağaca öyle hayran olur ki, ordusunu saatlerce bekletir. Ağacı, mücevher, cariye ve değerli subayları ile süsleyerek tanrıça ilan eder.

O dönemde bitkiler, tanrılara adanır, sunaklar süslenir, çiçeklerden rahiplere taçlar yapılır ve şölenlerin olduğu önemli günlerde çelenkler hazırlanır. Bu tür uygulamalar, zamanla sevdiklerimize çiçek verme, açılış, anma, evlilik ve ölüm törenlerinde çelenk gönderme gibi adetlere dönüşmüştür. Evlilik törenleri bitkiler ile ebedileşmiştir. Müslüman göçebe kabilelerden Serakenler gelin ve damadın üzerine doğurganlığın sembolü olarak ağaçların turuncu renkli çiçeklerini serperler. Romalılarda, damadın tahıl ambarları her zaman dolu olsun dileğiyle evli çifte buğday başakları atılır. 18. yüzyıla kadar devam eden gelinin elinde buğday başakları taşı-

ması adeti bir buket çiçeğe dönüşür. Yine nasıl günümüzde beyaz gelinlik giymek önemliyse, eskiden de biberiye bitkisi taşımak evliliğin anlamını simgeler. Biberiye'nin çiçek dilinde anlamı aşkta sadakat ve bağlılıktır.

Tarih boyunca insanların çiçekleri simgeleştirmesiyle çiçek dili oluşmuştur. Aşk tanrıçası Venüs'e ait gül, menekşe, çuha çiçeği, zengin mor meyveleriyle üzüm aşkın çiçekleridir. Çayır üçgülü doğurganlığın ve eve bağlılığın simgesidir; kadına iyi şans hediyesi olarak verilir. Dört yapraklı yoncanın şans getirdiğine inanılır. Çiğ tutan fesci tarağı 'sana susadım' anlamına gelir. Çiçek dili sadece iyi niyetleri belirtmez. Baldıran hainliğin, ölümün, kötü şansın sembolüdür. Turnagagası delilik, aptallık, erkek için kötü şans anlamına gelir.

ŞİFALI BİTKİLER

Bitkiler şifalı etkileriyle de insanın ekolojik yaşamında yer almıştır. M.Ö.4000 yıllarında Sümerler'den kalma yazıtlar haşhaş bitkisinin üretilip, afyon elde edildiğini yazar. Çin imparatoru Chin-Nong zamanında (M.Ö. 2700) bitkilerden ilaçlar yapılıyordu. İlk şifalı bitkiler Materia Medical kitabını MS 100 yılında Lokman Hekim (Dioscorides) yazar. Lokman Hekim 600 kadar şifalı bitkiden söz eder. Örneğin kasık otunun (Agrimonia eupatoria) göz iltihabı, dölyatağı ağrıları, zehirli ısırıklar, çarpıntılar ve siğiller gibi pek çok hastalık için kullanıldığını söyler. Onun takipçilerinden günümüzün şifacısı Maurice Messegue bağırsak, boğaz, deri, kalp, karaciğer, mide, sinir hastalıklarına kırlangıç otu, ıhlamur, akdiken, yer sarmaşığı, ebegümeci, dulavrat otu, vb. Bitkilerden yaptığı karışımlarla, hastalarına el ve ayak banyoları uygulayarak tedavi etmektedir. Ona göre 'hastalıklar değil, hastalar vardır'.

Geleneksel kültürle günümüze ulaşmış şifalı bitkiler hala talep görmektedir: Soğuk algınlığı için nane, kekik ve limon ya da kuşburnu, zayıflamak için biberiye, şişmanlamak için çiçek tozu, yüksek tansiyon için sarımsak, kansızlık için bol bol maydanoz ve domates. Araştırmalar dünyada 3.5 - 4 milyar insanın ilaç olarak bitkisel kaynakları kullandığını işaret etmektedir. Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) da gelişmekte olan ülkelerde, insanların yüzde 80'inin temel hastalıklar için geleneksel tıbba başvurduğunu ve geleneksel tıbbın yaklaşık yüzde 85'inin bitkisel ilaçları kullandığını bildirmiştir. Modern tıpta kullanılan 119 saf kimyasal maddenin yüksek bitkilerden elde edildiği gerçeği, bitkilerin de yer aldığı yaşam ve kaynaklarının hızla tüketildiği yüzyılımızda biyolojik çeşitliliği ve çevreyi korumanın önemini vurgulamaktadır.

Fiziksel, kimyasal ve biyolojik temelleri olan yaşamın bir sihri var elbette; belki bir şiir:

Güneşin tohumları
Ve suyun
Ve havanın
Besleniyor kendinden
Toprakta sabırla
Bir yaprak, dal ve çiçek çiziliyor
Ve bir böcek
Bir kuş
Kaplumbağa eşleniyor
İlk yaz bir şölense
İçkisi nektar
Süsleri liken
Armağanı doğa
Dağı, ovayı örtüyor
Çeşitliliği sonsuz evriliyor yaşam
Bir kurbağanın yumurtasında
Olağanüstü ve gizsiz

KAYNAKLAR:

1) Wild Flowers of Britain and Europe, D. and R. Aichele, H. W. and A. Schwegher, Hamlyn, Publishing Group Limited, 1992
2) Plants in the Development of Modern Medicine, Tony Swash, Harward University Press, 1972.
3) Algı Kapıları, Aldous Huxley, İmge Kitapevi, 1995
4) Plants, People, Environment, Peter B. Kaufman, J, Donald La Caroix, MacMillin Publishing Co., Inc., 1979
5) İnsanlar ve Bitkiler, Maurice Messegue, E Yayınları, 1996.

"Çocuk ve Bilim" sayfası, BİLİMCE A.Ş.'nin katkılarıyla hazırlanmaktadır.

Bilimce Bilimsel Etkinlikler A.Ş. Kıbrıs Sok. 28/1 A. Ayrancı/ Ankara
Tel: (0312) 468 83 04 - 468 83 05 Fax: (0312) 468 83 06

'Sas duruuşş! Dikkaaat! Selaaam, Dur!

Son askeri selam biçimi insanlığın ilk selamı

Burçay ANGER

Bilim ve Ütopya'nın günlük Aydınlık gazetesinin haftasonu ekiyken içerdiği yazılardan yaptığımız seçmelerden oluşan "Ana Karnındayken" bölümüne devam ediyoruz. Bu ay, 16 mayıs 1993 tarihli 3. sayıdan Sayın ***Burçay Anger****'in makalesini sunuyoruz.*

Selam verip geçiniz ama, selam deyip geçmeyiniz. Bilir misiniz ki selam verme adeti insanlık kadar eskidir. Düşünen (Neanderthal) insanlık selamla başlar. İnsan davranışlarının en eski ve en yaygın biçimidir selam. Gerçekte, ırk, din, dil ve cins farkı gözetmeksizin yaptığımız ilk tavır, kendimizi ilk ve en eski sunuşumuzdur. Sanat, din ve avcılık kadar eskidir türümüz macerasında...

Selam vermek "birey"in, başka insan veya insanlara kendisini ilk ifadesidir. Bakalım ne işlevler yüklenmiş tarih boyunca:

1- Sözsüz, kolayca ve hemen yapılabilen bir iletişim, yani tanışmadır. Farklı kültürlerden iki insan karşılaşıyorlar -örneğin bir seyyah yeni bir kıtada, bir elçi başka bir ülkede- hemen kendi tarzlarında birtakım el kol hareketleri yapıyorlar, sonra bir kez de birbirlerini taklit ediyorlar. İşte oldu, tanıştılar, kolay ve insanca... Eski Tibetliler dillerini çıkararak, Yeni Zelanda'da Maoriler birbirlerine burun değdirerek selamlaşırlarmış.

Marko Polo'nun çağdaşı -ve ona özenen- bir Avrupalı seyyah, Rus steplerinde vahşi bir kabileyle karşılaşır. Kabile şefinin ilk işi, seyyahın suratına şak diye tükürmek. Birden morali fenna halde bozulan seyyah tabanları yağlar ama Moğol rehber yetişip durumu açıklar; bu bir "selam"mış. Seyyah döner, eli ayağı zangır zangır, bir tükürük de o atar, dost olurlar...

2- Bireyin toplumsal önemini bildirmesi ve algılamasıdır. Selam biçimine göre kimin kral, kimin teba, kimin ast,

Uzun zamandır biz de bütün köklü ordular gibi klasik asker selamı veriyoruz. Karara bağlanan bu son selam şekli, insanın ilk selam şeklidir.

M.Ö. 3000'lere ait Girit-Minos kültürü tunç heykelciklere bir örnek.

kimin üst olduğu hemen anlaşılıverir. Toplumsal basamakların vazgeçilmez gereğidir.

MÖ 2400'lerde Eski Mısır'da, 5. Sülale zamanında, bir vezir-filozof gençlere şöyle (taş yazıtta) öğütlüyor: "Amirin seni selamladığı zaman başını önüne eğ (sen de onu selamla), o seni selamlamadan sakın konuşma, o gülerse sen de gül..."

3- Gelenek eğitimidir, gencin atasına, büyüğüne saygısını sunmaktır. Hemen bütün Doğu toplumlarında, yaşlıların girdiği yerde gençlerin ayağa kalkması, el öpmesi en bilinen biçim. Avustralya yerlilerinden bazı klanlarda ise, diz çökerek yaşlıların tenasül uzvunu öpme adeti varmış.

EGEMENLERİN İHTİŞAM GÖSTERİSİ

4- Egemenlere ait, bir ihtişam bir heybet gösterisidir. Eski Mısır kralların ve Japon imparatorlarını çok değerli kişiler dahi, başı yere değecek kadar eğilerek, sıradan kişiler de resmen secdeye kapanarak selamlar. Osmanlılarda ise yerli yabancı herkes diz çökerek padişahın eteğini öpmek zorundaydı. 1389'dan sonra yabancı elçiler için özel bir usül uygulanmıştır. **Murat Hüdavendigar**'ın, Kosova'da bir Sırp -yaralı olarak yanına sokulan- tarafından hançerlenmesi üzerine, huzura çıkan bir yabancı, kolları önde çarpazlama, iki elinden, iki yanında iki kapıcı Yeniçeri tarafından tutulmuş olarak ilerleyip etek öperdi (Bu durumda başka bir şansı da yok zaten biçarenin). Bakın gördünüz mü, bugün bizdeki, bir felaket geldikten sonra "Bütün tedbirler alınmıştır" sinir bozuculuğu, ta nerelere dayanıyor.

Böyle bir selamlamaya, bir kez ben de tanık oldum. 70'lerin sonuydu. Bitlis yolunda ihtiyaç molası vermiştik. Baktım karşı tepeler insan kaynıyor, çoluk çocuk kalabalık. Sordum "Şıhımız" geçecek, dediler. Az sonra gösterişsiz bir özel arabayla göründü. Kürt köylüler hemen koro halinde mırıldanarak diz çöktüler, secdeye kapananlar bile çoktu. Önümden geçerken dikkatlice baktım. **Kâmuran İnan**'dı, sakin, umursamaz, gözlerini yola dikmiş, gelip geçti...

5- Ve "selam"ın ilk ve en önemli işlevi, bir inanç ve din üyeliği bildirgesi olması. Tek Tanrılı dinlere geçtikten sonra, İslamiyet'te "Esselamün Aleyküm" -Allah'ın selamı üzerine olsun- gibi. Hıristiyanlık'ta haç çıkarmak gibi. Eski Arap inancına göre bu, Meryem Ana selamıdır. Haç çıkarmak dediğimiz el işaretleri, onun nasıl hamile kaldığını çevresine açıklarken kullandığı jestlerdir. El, önce başa "Allah biliyor...", sonra karına "...karnımdaki çocuğu" ve bir omuza "... sağımdaki", sonra diğer omuza "... ve solumdaki meleklerden peydahladım" anlamında.

Günümüzde de birbirimize, belli anlatımlar içeren, dünyanın her yerinde bilinen belli birtakım el işaretleri yaparız. Selam niyetine olsun olmasın (belden aşağı anlamda, argo mimleri hariç elbet) bunların pek çoğu on bin yıl önce toplumsallaşan insanın, kutsal, ilk törenlerden kalma, dini (tapınma) hareketleridir. Örneğin, başparmak dik, yumruk sıkılı "her şey yolunda" ya da "otostop" işaretimiz, bütün Mezopotamya ve Ön Asya kutsal sahne tasvirlerinin ve Tanrı figürlerinin tapınma işaretidir. Asur-Babil-Hitit-Urartu ortostadlarında (kabartmalı taş blok), protomlarında (yarı heykel taş yontu) ve mühürlerinde açıkça görülebilirler.

Kitle iletişim teknolojisiyle bir "dünya köyü"ne dönüşen küremizde artık, ortak, evrensel jestler (el-kol-baş) hareketleri benimsenmiştir. Anglo-Sakson'ların şapka çıkartmaları, Orta Avrupa reveransları, eller yapışık göğüste ikide bir eğilip doğrulmalı Uzakdoğu selamları, diktatörlerin "şimdi kafana vurucam bir tane!" der gibi 45'lik açıyla kol uzatmaları filan. **Marlin Monroe**'nun öpücükleriyle, cam siler gibi el sallamalar arasında kaynadı gitti. İnsanlık "el sıkışmada" anlaştı. Ama en önemlisi, demokrasinin gelişmesiyle selam biçimleri de dinsel, sivil ve askeri olmak üzere kesin olarak ayrıldı. Ve artık günümüzde "selam" deyince -daha disiplinel bir mekanizma olduğu için, formundan ödün vermeyen- asker selamı akla geliyor.

SELAMÜN ALEYKÜMDEN MERHABA ASKERE

Bizde; bizim selam biçimlerimiz asker kökenlidir. Eski Türk ordusunda "Yüreğim, canım sana feda olsun anlamında" el sol göğüs üstünde konulurdu. Türkmen dervişleri Asya'dan hep bu selam ile gelerek bu biçimi pekiştirdiler. Önce yürek iken giderek "Başımının üstünde yerim var" anlamına başa da el konuldu ve "Temenna" tarzını aldı. Osmanlı ordusunda, yalnız yeniçeriler, özel bir tarikat selamı olarak ellerini çaprazlama omuzları üstüne koyarlardı. Bizim, şimdiki uluslararası asker selamını resmen **III. Selim** zamanında, yeniçerilerin kaldırılıp Nizami Cedit (Yeni Düzen) ordusunun kurulmasıyla Batılılardan aldığımız bellidir. Ancak, çok uzun zaman ordu içinde de sözel olarak "Selamün Aleyküm" devam etmiştir. Yeni bir düzen için canından olan **III. Selim** ve daha nice reformcu, ordu içinden Allah'ın selamını çıkaramamıştır. Bunun için tam yüz yıl geçmesi gerekiyordu. Şöyle ki: Abdülhamit dönemi, 1909 Meclisi Mebusan'a karşı şeriatçı isyanı bastırmak üzere Rumeli'den gelen ünlü Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanı Kol Ağası **Mustafa Kemal**'dir. Yeşilköy'de ilk teftişi sırasında, kır atının üzerinden iniyor ve karşısında dimdik duran askere, orduda ilk kez "Merhaba Asker" diye selam veriyor. Bir daha da hep öyle oluyor. (Şimdilerde Mezarcı'lar muzurcular filan tartışıyorlar orda burada. Esasında hilafet kaldırılmış mı? Yoksa kaldırılmamış da sonradan mı şey olmuş? Hey gidi hey, o ki daha gencecik bir subayken bir selamünaleyküme bile tahammül edememiş, bir de sana hilafet mi bırakacaktı?)

ŞİMDİKİ SELAM NERDEN GELİYOR

Evet çok uzun zamandır biz de bütün köklü ordular gibi klasik asker selamı veriyoruz (esas duruşuyla birlikte). Yalnız topuk çarpması, yani "çakılma" bize özgü, çok şık bir ayrıntı olarak duruyor. Peki bu selamın anlamı nedir? Evet, Kraliçe Büyük **Victoria** da bu soruyu sormuş işte, bu biçimi ilk kez resmiyetle uygulayan İngiliz ordusunu denetlendiği bir gün. Cevap da hoş bir İngiliz yakıştırması: "Üzerinde hiç güneş batmayan imparatorluğumuzun güneşi olan siz kraliçemize bakarken gözlerimiz kamaşıyor da ondan." Evet, -Kürde kart kurt yürüdüğünden dolayı Kürt diyen- benim albayıma selam olsun, bu buluş Corc ya da Vilyam adında, kırpık bıyıklı, pembe yanaklı, kısa pantolonlu bir albaya aittir herhalde. Ama gerçekle ilgisi yok.

İşte, MÖ 3. binlere ait Girit-Minos kültürü tunç heykelcikler. Tam da ordunun iç hizmetler talimatnamesinde belirtildiği gibi selam vermekteler. Bacaklar gergin, topuklar birleşik, göğüs ilerde, vücut dik, sol el -çeşmeden su içer gibi, illa öyle vücuda yapışık, tam esas duruş ve selam. Bu beş bin yıl önce bir rahibin ya da kralın tanrılara tapınma hareketidir. Karmaşık kökenli çeşitlemeler sonunda insanlığın en uygun ve düzgün bularak, bir karara bağladığı son selam şekli, insanın selam şeklidir. Dou you understand my Colonel?

Tanrılar bizi asker tanrılardan korusun, amin. Tören bitti, yüzbaşılar bölüklerini rahata geçirebilirler.

Hazırlayan: Serdar ÇELİK

Kasparov, Deep Blue ve IBM

Rövanş niteliğindeki ikinci **Kasparov** - Deep Blue karşılaşması makinanın kazanması, (6 oyun üzerinden 3,5-2,5) satranç kamuoyunda şaşkınlıkla, kamuoyu dışındakiler için ise hayranlıkla karşılandı. satranç toplumunda hiç kimse, **Kasparov** gibi bir oyuncunun makinaya yenileceğine ihtimal vermiyordu. Gerçi Deep Blue geçen yıla göre daha mükemmel bir hale getirilmişti; ancak yine de üst düzey oyuncuları alt edecek bir olgunluğa ulaşamadığı otoriteler tarafından öne sürülüyordu. Kasparov'un neden kaybettiği sorusuna açıklık getirmeden önce bazı konularda kendi kişisel düşüncelerimi söylemek istiyorum.

Yapay zeka ile insan zekasının karşılaştırılması olan bu tür şov niteliğindeki makina-insan arasındaki satranç maçlarının, FİDE çerçevesinde ele alınıp bazı düzenlemelerle (ve hatta kısıtlamalarla) organize edilmesi gerekmektedir. Çünkü sonuçta olay bir prestij sorununa indirgenebiliyor. Çevremden biliyorum, satranç dışından insanlar için makinanın insanı yenmesi, insan zekasının makina karşısındaki umarsızlığının işaretidir; onlara göre satranç oyununun gizemliliği ve çekiciliği artık kalmamıştır.

Bu kanı, satranç adına oldukça olumsuz bir propangandanın ilk işaretidir. Bazı çevrelerin, ne olursa olsun bu tür karşılaşmaların, medya aracılığıyla satrançın adını duyurduğu ve onu diğer spor dalları gibi popülerize ettiği savının aksine, bir anti-satranç propagandası taşıma özelliğini içerdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bana göre bu olay, makina ile insan arasındaki farkın (veya karşılaştırılmasının) gerçekten bilimsel olarak ölçülmesi kaygısını taşımamaktadır. Çünkü öyle olsaydı aralarındaki oyun sayısının 6 değil, örneğin en az 24 oyun olarak düzenlenmesi gerekirdi. İnsanlar arasında bu böyle yapılıyor. **Kasparov-Karpov** arasındaki dünya birincilikleri en az 24 oyun olarak düzenlenmiştir. Çünkü ancak o zaman, bu iki oyuncu arasındaki fark ortaya çıkabilmeketdir.

Aslında bu maç, IBM'in reklam çıkarları doğrultusunda organize edilmiştir. Maçın galibi Deep Blue'yu çok yönlü olarak (özellikle ticari ve sanayi uygulamalar için) tasarımlandıran IBM, RS/6000 SP sistemi ile (yani Deep Blue) büyük bir pazar yakalamış ve bu reklam sayesinde dünyaya pek çok Deep Blue satmıştır. Ülkemizde de bunun etkisi görülmüş ve Lever firması, Deep Blue satın alan ilk Türk kuruluşu olmuştur.

Maçın kısa tutulması düşüncesinin ardında da **Kasparov**'un çok oyunlu bir maçta makinayı tanıyacağı ve ona göre bir strateji izleyeceği kaygısı yatmaktadır.

Oyunlara gelince; birinci oyunu, alışılmadık şekilde pasif bir stratejiyle sürdüren **Kasparov**, deyim yerindeyse makinanın kafasını karıştırdı ve sakin manevralarla oyunu almasını bildi. İkinci oyunda, yine stiline uymayan bir açılış ve savunma sonunda kayıp duruma düşmesine rağmen, makinanın yaptığı kötü hamleler sonunda tam oyunu kurtaracakken anlaşılmaz bir şekilde oyunu terk ettiğini bildirdi. 4. oyunda kazanç bir oyun sonu elde etti; ancak zayıf hamleler yapınca Deep Blue oyunu berabere yapmayı başardı. Altıncı ve son oyunda daha önce oynamadığı bir savunma seçti ve açılış teorisinin hatalı dediği hamleler dizisinde, yaşamının en kısa oyununu oynadı ve çok kötü kaybetti.

Sonuç olarak görülüyor ki, **Kasparov** psikolojik olarak böyle bir maça hazır değildi. Çünkü, normal olarak insanlara karşı oynadığı şekilde oynamama inadını başka türlü açıklamak olası değil. Yoksa (inanmak istemiyoruz ama!) **Kasparov** para uğruna kendini kapitalizmin o, acımasız çarklarına mı terk etti? Söylenecek çok şey var. Ama en önemlisi, pek çok satranççı bu kuşku dolu oyunlar için **Kasparov**'u asla affetmeyecektir.

(Diyagram)

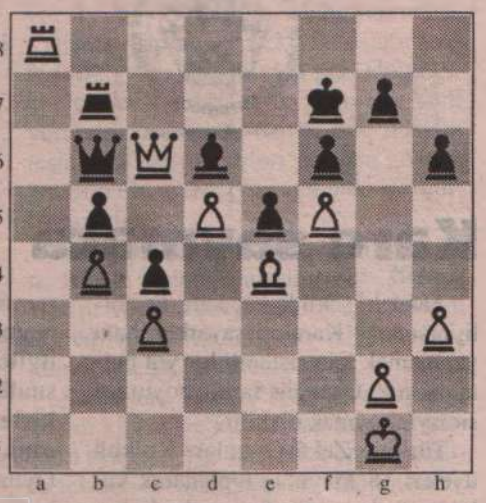

İkinci oyunda diyagramdaki konuma ulaşıldı. Beyaz taşlarla oynayan Deep Blue burada **44. Şf1??** oynadı. Aslında genel ilkelere uygun görünen bu hamle gerçekte oldukça kötü. Beyazın amacı, oyun sonu stratejisi gereği Şah'ını merkezileştirmek. Ancak vezirler oyunda olduğundan sürekli kış tehdidi her an ortaya çıkabilir. Sağduyulu bir oyuncu otomatikman 44. Şh1 oynardı. İnsan için kolay olan bu tür konumsal düşüncelerin makina için oldukça zor olması, insanın lehine bir durum. **44... Kb8 45 Ka6?** Yine kötü hamle. Beyazın Vezirleri kırışması ve sonra Şe2-e3 ve Ff3-h5 ile baskıyı devam ettirmesi gerekiyordu. Şimdi **Kasparov**, tam oyunu kurtaracakken terkediyor (??). Oysa 45... Ve3 46. Vxd6 Ke8! ile oyunu berabere yapabilirdi. Çok garip bir terk!

6. Oyun Deep Blue - Kasparov (Caro - Konn savunması)

1. e4 c6 2. d4 d5 3. Ac3 dxe4 4. Axe4 Ad7 5. Ag5 (ironik. Deep Blue, **Kasparov**'un **Karpov**'a karşı oynadığı sistemi, **Kasparov**'a uyguluyor) 5... Agf6 6. Fd3 e6 7. A1f3 h6 ? (ancak **Karpov** hiçbir zaman böyle oynamadı. Burada normal hamle 7... Fd6'dir. Oynanan hamle, oyunu belirsiz yine de Beyazın daha şanslı olduğu durumlara götüren, bir At fedasına zorluyor). 8. Axe6 Ve7? (teorinin de söylediği gibi bu hamle kötüdür ve oyunu kayıba götürüyor. Oysa 8... fxe6 9. Fg6+ Şe7 10. 0-0 Vc7 11. Ke1 Şd8 oynanmalıydı). 9. 0-0 fxe6 10. Fg6+ Şd8 11. Ff4 b5 (yeni bir hamle, ama bu da oyunu kurtarmaya yetmiyor). 12. a4 Fb7 13. Ke1 Ad5 14. Fg3 Kc8 15. axb5 cxb5 16. Vd3 Fc6 17. Ff5 exf5 18. Kxe7 Fxe7 19. c4 1-0.

Ödüllü soru

Grünfeld- Tarrasch (Baden-Baden, 1925) oyununda oluşan diyagramdaki durumda hamle sırası beyazdadır. Beyaz Vezir tehdit altında; ancak siz elbette bu tehditden korkacaklardan değilsiniz. Bu yüzden, ilk hamle olarak Vezir'inizi feda etmekten çekinmiyor ve rakibinizi şaşırtan bir hamle ile başlıyorsunuz. Beyazın kazanç hamleler dizisini bulanlar arasında çekilecek kurada kazanan 3 okuyucumuza **Ferit İlsever**'in *Kaynak Yayınları*'ndan çıkan *Cumhuriyet Devrimi Kanunları* isimli kitabı armağan edilecektir. Yanıtlar 20 Haziran tarihine kadar Bilim ve Ütopya Ödüllü Satranç Sorusu Büyükdere Cad. No: 79 Bor Ap. Kat 5 D.10 Mecidiyeköy/İst. adresine ulaştırılmalıdır.

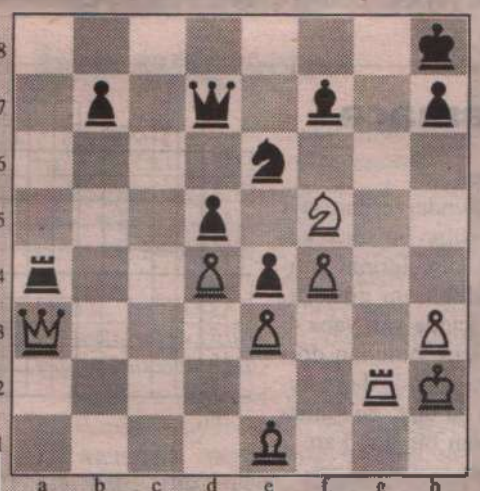

GEÇEN AYIN YANITI

1. e6 !! Fxe6 2. Kxc5! bxc5 3. Kxc5 şeklinde olacaktır.

Doğru çözenler:

Hüseyin Baki Karakuş (İstanbul), **Halil Bilgiç** (Niğde Cezaevi), **Hüseyin Zeybek** (Antalya), Volkan Dilber (Söke), **Uğur Öztürk** (Ankara), **Mikdat Sağlam** (Malatya), **Mehmetcik Pamuk** (Ankara), **Evrensel Bilgin** (Fethiye), **Bahri Kaderoğlu** (İzmir). Çekilen kura sonunda **Halil Bilgiç, Uğur Öztürk ve Bahri Kaderoğlu, Muazzez İlmiye Çığ**'ın *Sumerli Ludingirra* isimli kitabını kazandılar.

Kombinezon

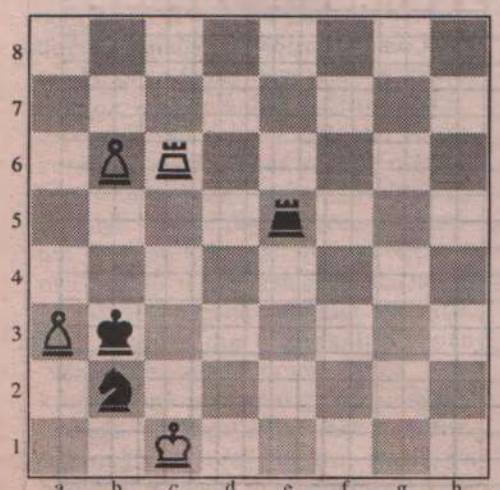

Siyah oynar kazanır

Etüd

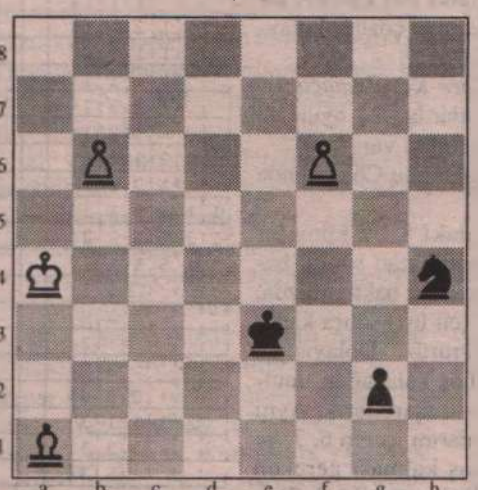

Berabere

Problem

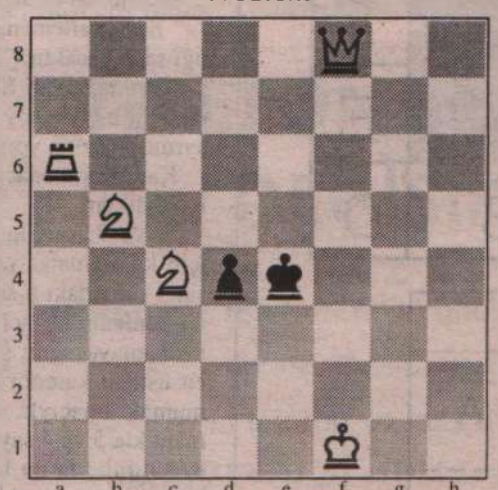

İki hamlede mat

Geçen sayının çözümleri

Kombinezon

1... h3+ 2. Şf1 Kf7! veya önce 1... Kf7+ sonra 2... h3+! (**Cabral-Eliskases**, 1949).

Etüd

1. Şb8 a4 2. Kxa7 a3 3. Kxa3 Şb2 4. Ka7! c1(V) 5. Kb7+ Şa3 6. Ka7+ berabere (**L. Prokeş**, 1939).

Problem

1. Vc4 (tehdit 2. Vc6 mat)
1... Şd6 2. e8 (V) mat veya
1... Şe8 2. Fc6 mat
(**M. Maranduk**, 1976).

Oynatan: Nevzat Erkmen

INTERNATIONAL PUZZLE FEDERATION

ULUSLARARASI ZEKÂ OYUNLARI FEDERASYONU ÇALIŞMALARI TÜRKİYE KOLU

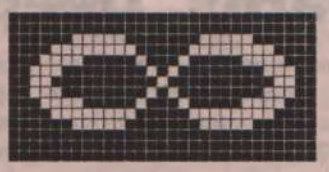

Kare saymaca

Yandaki şekilde kaç kare sayabiliyorsunuz? Kareleri sayarken hata yapmamak için sistemli bir yol bulmalısınız. Örneğin farklı boyutları sırasıyla saymak olabilir.

Türkiye Zekâ Oyunları Kulübü üyeleri 18 Mayıs'ta toplanarak kulübümüzün ne tür faaliyetlerde bulunabileceğini tartıştı. Bu toplantıda ortaya atılan ve herkesce en çok beğenilen fikir her ayın ilk pazar günü küçük bir sınav yapılmasıydı. Evet bundan böyle her ay üye olmayanların da katılabileceği bir sınav yapacağız.

Bu sınavın tek amacı, zamana karşı ne yapabildiğinizi görebilmenizi sağlamak (tabii ki felsefi açıdan değil). Bu sınavlarda tecrübe kazanarak Türk Beyin Takımı'nın bir elemanı da olabilirsiniz. Yarışmalarda başarılı olanlara çeşitli hediyeler ya da parasal ödüller verilecektir. Yarışmaların yeri, saati ya da içeriği hakkında kulübümüzden bilgi alabilirsiniz (0212) 293 10 40 ya da 244 02 26.

Ayrıca bu sayfalardan ulaşabildiğimiz herkesten zekâ oyunu kavramından ne anladığını öğrenmek istiyoruz? Biraz daha ilgilenenler zekâ oyunlarını sınıflandırma konusundaki fikirlerini de belirtseler iyi olur. Zira bu, Dünya Zekâ Oyunları Şampiyonaları'yla birlikte yürütülen kongrelerin de en önemli konularından biri.

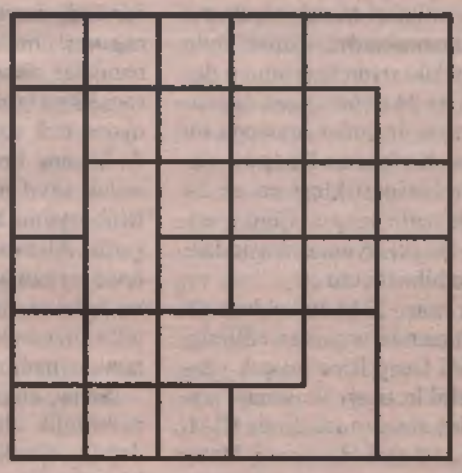

Bu arada acele edin. Eleme sınavına son başvuru tarihi 15 Haziran 1997 Pazar. Takımda yer almanız gerektiğini düşünüyorsanız, bekleriz. Ya da sadece kendimi denemek istiyorum diyorsanız yine bekleriz. Sonuç olarak herkesi bekleriz ama takım sadece dört kişilik Ama takıma girememiş alsanız da, Hırvatistan'a gelerek uluslararası yarışmayı görmek, hatta Birleşmiş Milletler takımında yarışmaya katılmak istiyorsanız **Nevzat Erkmen**'i arayın.

Bu aydan itibaren ödüllü soru değil sorular olacak. Doğru çözdüğünüz her sorudan belirtilen puanları alacaksınız. En yüksek puanı alan (eşitlik halinde çekilişle belirlenecek) 5 kişiye birer kitap verilecektir. Yanıtların 15 Temmuz 1997 tarihine kadar adınız, soyadınız, adresiniz, varsa telefon ve faks numaranızla birlikte "Nevzat Erkmen-Türk Beyin Takımı Kaptanı, P.K.7 Levent, 80622-İstanbul" adresine ulaşması gerekiyor. (İsterseniz, (0212) 293 10 40 ya da 244 02 26 numaralı telefonlardan birine de fakslayabilirsiniz.) *Zekâ Oyunları* sayfasında yer alan tüm soruların yanıtları ve ödül kazananlar, *Bilim ve Ütopya*'nın Ağustos 1997 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

Dikkat: Yavrutürk Beyin Takımı'na girmek için son başvuru tarihi: **31 Temmuz 1997 Perşembe.**

Eleme Sınavları hazır!. Hemen isteyin! Türkiye Zekâ Oyunları Kulübü'ne üye olun, indirimlerden yararlanın! İsterseniz, Türk Beyin Takımı Kaptanı Nevzat Erkmen'in yönettiği hazırlık çalışmalarına da katılabilirsiniz.

Bilgi için: 0212-293 10 40

BEYİN OLİMPİYATLARI FİNAL SINAVINA HAZIRLIK OYUNLARI

Coca-Cola'nın değerli sponsorluğuyla geçen yıl yeniden seçilen Türk Beyin Takımı, 15-20 Ekim 1996 tarihlerinde Hollanda'nın Utrecht kentinde yapılan Dünya V. Zekâ Oyunları Şampiyonası ve Kongresi'nde dünya 3.sü oldu. Biz şu anda, 1997'da Hırvatistan'ın Koprivnica kentinde yapılması planlanan Dünya IV. Zeka Oyunları Şampiyanası ve Kongresi'ne gidecek olan 1997 Türk Beyin Takımı'nı seçme hazırlıklarına başladık bile. Kadın-erkek herkes aday olabilecek.

Nasıl mı?

Söz Yayın © Oyunajans'ın Beyin Olimpiyaları Dizisi'nin kitaplarındaki oyunları çözerek kendinizi Eleme ve Final sınavlarına hazırlayın. Kitapları edinebilmek için, kitapçınızdan isteyin, ya da H. Nevzat Erkmen'in "**20 64 90** numaralı posta çeki hesabına" *Kare Karalamaca (1.000.000 TL), Mantık ve Matematik Oyunları* (1.100.000 TL), *Renkkli Kare Karalamaca* (1.500.000 TL), *Kare Karalamaca 2* (1.200.000 TL), *1992 New York (ABD) Dünya I. Zeka Oyunları Şampiyona ve Kongresi -Sorular ve Çözümleri* (1.150.000 TL) ve *Mumyalar Müzesi* (875.000 TL) yatırın ve Posta Çeki alındısını (0212) 293 10 40 ya da (0212) 244 02 26 numaraya fakslayın. Lütfen, Posta Çeki Alındısı'nın arkasına, istediğiniz kitapların adlarını yazmayı unutmayın.

Amblem

Kulüp amblemimiz size neleri çağrıştırıyor. Bu çağrışımlardan birbirleriyle en alakasız olan beş tanesini bize yazın. Örneğin maske ve gözlük aynı türden sayılmaktadır. (10 puan)

Kareyi kaydırmak

Aşağıdaki şekildeki A karesini ikinci şekilde gösterilen konuma ulaştırın. Sorunun çok hamle gerektiren bir çözümü olduğu için bize göndereceğiniz çözümde tüm hamleleri göstermeniz gerekmemektedir. (15 puan)

1

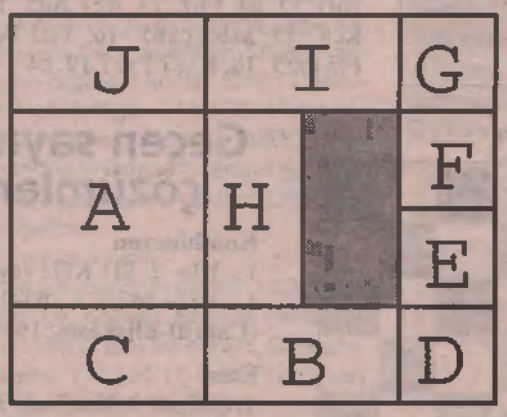

2

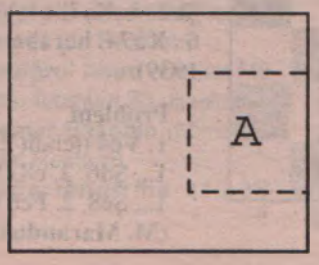

Kare karalamaca

Nasıl Oynayacaksınız?

Her satırda ve her sütunda verilen sayı ya da sayılar, o satır ve sütun boyunca karalanması gereken kare kümelerinin sırasıyla kaçar birimlik olduklarını gösterir. Örneğin, 4 5 9 2, bize, içinde yan yana 4, 5, 9 ve 2 siyah birim kare bulunan dört küme olacağını gösterir. Bu sayıların ayrı ayrı verilmiş olmaları da bize, bu kümelerin arasında en azından bir boş kare olduğunu belirtir. (Elbet sıra ve sütunların baş ve sonlarında da boş kareler bulunabilir.)

Marifet, siyah karelerin arasına kaç boş kare gelmesi gerektiğinin hesaplanmasındadır.

Belirlemiş olduğunuz boş kareleri bir "x" ile işaretlemeniz size çözüm kolaylığı sağlayacaktır.

(Oyunajans'ın *Kare Karalamaca* kitabında büyük boyutlarda 123 oyun ile ayrıntılı çözüm yöntemleri var.)

Kare Karalamaca Oyunu Çözümünde Kolaylıklar:

6. ve 7. satırlardaki 8'lik kümeler için karalamalar yapıldıktan sonra, beşinci sütundaki 6 sayısına baktığımızda, bu kümenin birinci (en üst) satıra kadar uzanamayacağını görürüz. Dolayısıyla en üstteki karenin boş kalacağını unutmamak amacıyla onu işaretleriz. Aynı mantıkla 5 ve 4 sayılarını içeren 6. 7. ve 8. sütunlarda da boş kalması gereken kareleri işaretleyebiliriz. (Şekil 1 & 2)

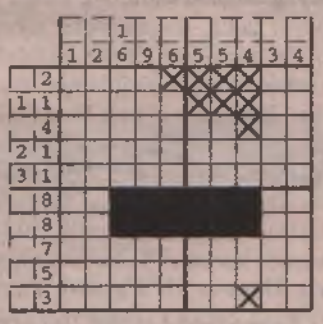

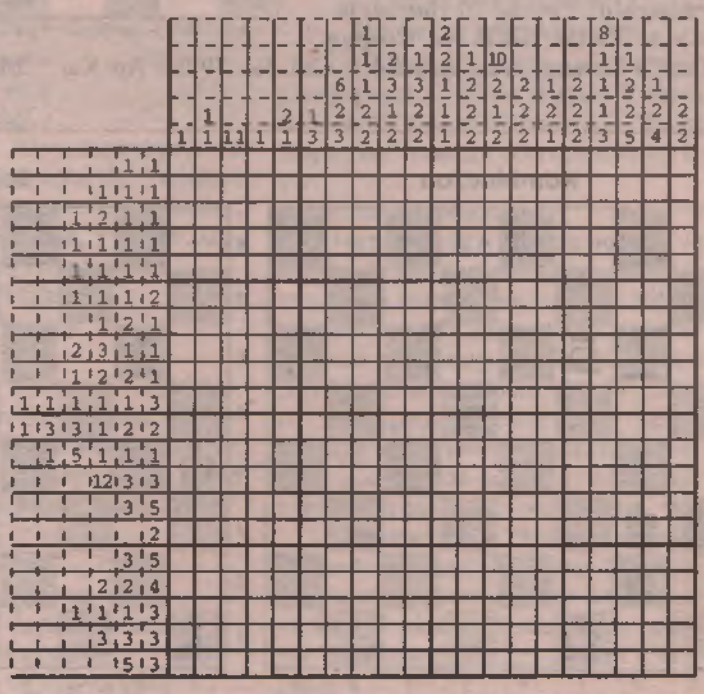

Labirent

Planı verilmiş eve girip her odadan birer kez geçtikten sonra çıkın (giriş ve çıkış oklarla gösterilen kapılardandır).(5 puan)

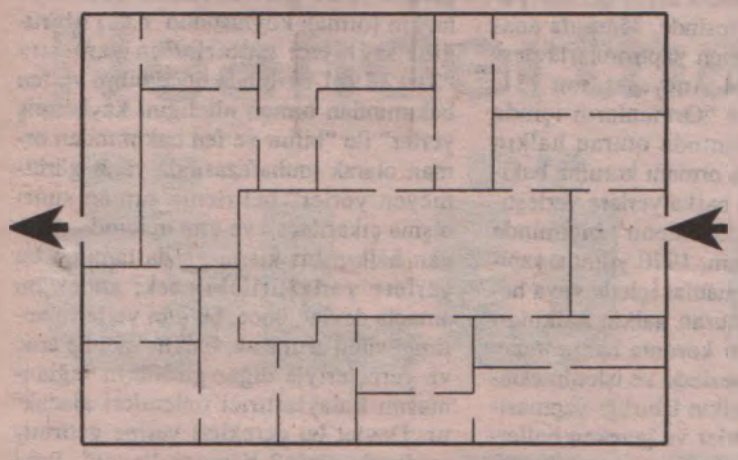

Köpeğinize nasıl idman yaptırırsınız?

Haydi çocuklar, geleceğin bilim insanları hayal gücünüzü kullanın ve köpeğinizi forma sokmak ya da formda tutmak ya da sadece idman yapmasını sağlamak için sizin varlığınıza ihtiyaç duymayan bir sistem ya da makine tasarlayın. Çizimini ve çalışma şeklini açıklayan yazıyı muhakkak bize gönderin. Bu projeleriniz elimize ulaştığı andan itibaren yayınlanacaktır. Hepinize şimdiden başarılar dileriz.

Geçen ayın yanıtları

Ödüllü Soru

	Hamle	Puan
1	d6-d8	2
2	b4-d6	5
3	d6-f8	6
4	f8-h6	5
5	b2-b4	6
6	e5-g7	4
7	h6-f6	5
8	g7-e5	7
9	e5-c5	3
10	c5-a3	7

Yandaki çözüm Volkan Dilber'in 50 puan toplayan çözümüdür. Diğer kitap kazananlar Nami Yıldırım (50 puan), Özkan Ağralı (46 puan), Abdullah Kılıç (33 puan).

Kitap kazananların kitapları adreslerine postalanacaktır.

Şekil yerleştirmece

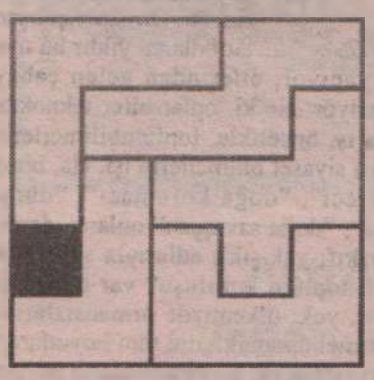

Çiftçinin mirası

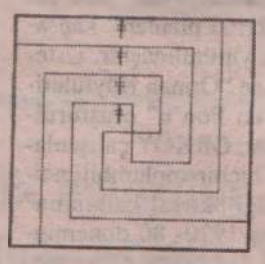

Kare karalamaca

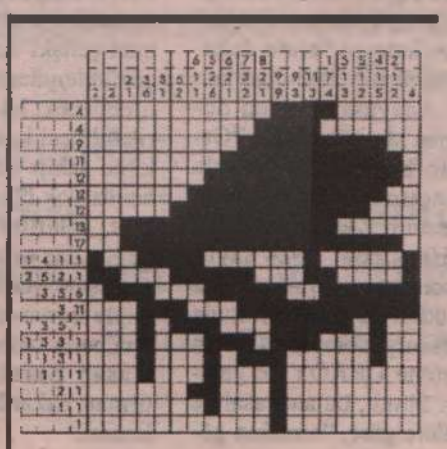

Biraz da geometri

Üçüncü şekil alan olarak en büyük olanıdır.

Dr. Veysel YILDIZ — *Briç*

Teknik esas: matematiksel çözümleme

Güney'den 7 trefl oynanıyor. En yüksek olasılıkla oyun çizgisini ve bu olasılığın yüzde kaç olduğunu sormuştuk. Batı'nın V trefl atağını yerden almış ve Doğu uymuştu:

Bu elde Güney'i öncelikle ilgilendiren üç nokta: 1- rakiplerdeki trefl dağılımı, 2- rakiplerdeki kör dağılımı, 3- karo D'ının konumu.

9 kart trefl var. Batı atak yapmadan önce rakiplerde bulunan 4 treflin dağılımı, 3-1: yüzde 49.74, 2-2: yüzde 40.70 ve 4-0: yüzde 9.56'dır. Mevcut durumda Batı trefl V'yi atak etmiş ve Doğu da uymuştur. Dışardaki 2 treflin 1-1 ve 2-0 dağılımları, sırası ile, yaklaşık olarak yüzde 52 ve yüzde 48'dir (Kesin hesabı matematikçilere havale ediyorum!).

Kör rengine gelince, 6 kart kör vardır ve geriye kalan 7 kart körün rakiplerdeki dağılımları:

4 - 3... yüzde 62,17
5 - 2... yüzde 30.52
6 - 1... yüzde 6.78
7 - 0... yüzde 0.53'dir.

Şimdi oyuna geliyoruz. Güney, R trefl ile kazandıktan sonra kör çakarak ele gelir, trefl D ile yere iner. İkinci trefle her iki taraf da uyarsa A ve R körü çeker. Şimdi körler 6-1 dağılmamış ise Güney 13 el alır; 6-1 dağılmış ise karo empası yapar.

D trefle bir taraf uymazsa Güney pik A'ı ile ele gelir, yere bir pik çaktırır ve tekrar kör çakarak ele gelir. Şimdi eğer körler 4-3 dağılmış ise sorun yoktur. Ancak körlerin kötü dağılmış olma olasılığına karşı Güney, elden çektiği treflere yerdeki 3 kart karoyu koruyarak kart atar; çünkü D karonun Batı veya Doğu'da ikili olma olasılığı yüzde 16 civarında olup azımsanmayacak kertedir.

Bu oyun çizgisiyle, dışardaki kozlar 2-2 dağılmış ise, körlerin 4-3 (yüzde 62.17) ve 5-2 (yüzde 30.52) dağılımına kesin olarak, 6-1 dağılımına karo empasıyla ve 7-0 dağılımına şikan kör Batı'da olmamak koşulu ile yine karo empasıyla kontratı gerçekleştirebiliyoruz.

2-2 trefl dağılımı durumunda kontratı gerçekleştirebilme olasılığımız, 62.17 +30.52 +(0.5x6.78) + (0.25x0.52) = yüzde 96.21'dir. Treflerin 3-1 dağılımı durumunda ise: 62.17+ [(1/3)x48.45] + [(1/6)x14.53] = 80.74'tür. Karo D'ının ikilideki düşme olasılığı (1/3)x48.45, tek karo D'ı olasılığı ise (1/6)x14.53'dür. Bütün bunlara göre Güney bu oyun çizgisiyle: (0.52x96.21) + (0.48x80.74) = yüzde 88.78 olasılıkla kontratı gerçekleştirir.

Bu, diğer oyun çizgileri (okuyucular bulsun!) arasında olasılığı en yüksek olan oyun çizgisidir.

Kuşkusuz bir oyuncunun masa başında bütün bu hesapları bu kesinlikle yapmasına olanak yoktur. Ancak iyi bir oyuncu, bricin teknik dayanağı olan olasılık hesabını ana çizgileriyle bilip uygulama yetisine sahip olmalıdır.

MANTIK MI ESTETİK Mİ?

Mayıs başında bir bölümü Samsun'da oynanan Dörtlü Takımlar Şampiyonası, Türkiye ön eleme maçlarından biri. Biz İstanbul Karadeniz Takımı olarak Çorlu Takımı'na karşı oynuyoruz.

	♠ 7 ♥ AR9863 ♦ RV5 ♣ RD4	
	K	
B		D
	G	
♠ A94 ♥ - ♦ A762 ♣ A87653		

	♠ RD ♥ D64 ♦ 853 ♣ DV1095	
	K	
♠ 987642 ♥ - ♦ 764 ♣ R843	B D	♠ V105 ♥ 108732 ♦ R10 ♣ 762
	G	
	♠ A3 ♥ ARV95 ♦ ADV92 ♣ A	

Batı	Kuzey	Doğu	Güney
Ayhan	Göksu	Orhangazili	Yıldız
-	Pas	Pas	2 Trefl
Pas	3 Trefl	Pas	3 Kör
Pas	4 Kör	Pas	6 Kör

Partnerde kör D'ı, karo R'sı ve iki siyah R'dan biri varsa 7 yapabilecektim; ancak **Hakan** oyun açmamış 2 trefl açışına pozitif 3 trefl doğal cevabını vermiş ve "cue-bid" yapmamıştı. Karo R'sının olmadığına hükmederek 6 ile yetindim.

Batı trefl 4'lüyü atak etti, Doğu küçük verdi ve elden A'la aldım. Kör A'ı oynadığımda Batı küçük pik verdi ve **Hakan** elini yere açtığında içimden geçen "rakipler ister misin 7 oynamış olsun" düşüncesine içten içe güldüm. Kozun bu dağılımında, trefl atağından sonra 6 Körün olma olasılığı yüzde 50'nin bile altındaydı: Karo R'sı tek olmamak koşulu ile sağda olmalıydı. D kör ile yere indim. Karo empası yapacakken aklıma alternatif bir oyun geldi. Kör 10'lusuna empas yaptım ve bütün körleri çektim. Şimdi pik ile yere inip yerden D trefli oynadım. Doğu küçük verince elden pik A'ı attım. O sırada yer şöyle kalmıştı:

♠ R / ♥ - / ♦ 8 / ♣ V109

Şimdi Batı siyah bir kart oynarsa yer sağdı, karo oynarsa AD'a gelecekti. Batı karo oynamak zorunda kaldı ve kontratı gerçekleştirdim.

Bu oyun çizgisi, empas içinde ve dışındaki R ikililere kazanıyor fakat buna karşılık empas içindeki R üçlü, dörtlü ve beşlilere kaybediyordu: yüzde 44.4'e yüzde 27.12. Ancak pratikte Batı'nın oynadığı karoya Doğu'nun R üçlüden de R'yı girme olasılığı vardı. Empas dışındaki R ikiliye rağmen oyunu gerçekleştirebilme o anda bana daha cazip geldi. Öte yandan karo 10'lusu eğer yerde olsaydı bu oyun çizgisi tek doğru çizgi olacaktı.

BEY Mİ YAMAN, EL Mİ YAMAN?

Güney'den 4 kör oynanıyor ve Batı pik R atak ediyor. Güney'in doğru ve savunmanın doğru hamlelerinden sonra oyunun akibeti ne olur?

	♠ V63 ♥ 1063 ♦ 4 ♣ DV10986	
	K	
♠ RD982 ♥ A72 ♦ V3 ♣ R74	B D	♠ 1075 ♥ 985 ♦ 10975 ♣ A32
	G	
	♠ A4 ♥ RDV4 ♦ ARD862 ♣ 5	

Orada bir köy var, ormanda

Yücel ÇAĞLAR

Mayıs ayında havalar birazcık ısınınca orman yangınları da başladı ve ilk haber Kefken'den geldi. Habere göre, bir köylünün tarla açmak amacıyla çıkardığı yangın, bin dönüm ormanın yanmasına yol açmış. Hemen yakalamışlar garibanı ve tutuklamışlar. Ne söylenebilir; hem Anayasa'da, hem de ilgili yasalarda yer verilen yaptırımlara göre orman yangını çıkarmak yasak. Ancak, köylü yatıp kalkıp Tanrı'sına dua etmeli. Yetkililer onun yangını "tarla açmak için" çıkardığına karar vermiş. Eğer, yangını siyasal amaçlarla çıkardığına karar vermiş olsaydılar, işte o zaman kendisi de, benzetmek gibi olmasın, kızılçam ormanı gibi yanmıştı. İdam çünkü siyasal amaçlarla orman yakmanın cezası. Bu cezanın ne denli etkili (!) olduğunu geçtiğimiz yıl gördük ve ne yazık ki, çok büyük bir olasılıkla bu yıl da göreceğiz. Bu acı gerçeklik bir yana; kimdi peki Kefken'de ormanı yakan köylü acaba; hiç düşündünüz mü? Adını sanını değil, toplumsal kimliğini soruyorum. Herhalde, bir "orman köylüsü"dür. Peki, "orman köylüsü" kimdir; nerede, nasıl yaşar ve geçinir; nedir çevresindeki ormanla alıp veremediği? Öteden beri, ülkemizdeki hızlı ormansızlaşmanın "günah keçisi" olarak görülen ve- veya gösterilen bu yurttaşlarımız gerçekten de birer orman düşmanı mı? Ben bu soruya ne "Evet!", ne de "Hayır!" yanıtını verebiliyorum; bu tıpkı "orman köylüsü ilericidir" demek gibi "toptancılık" ya da kolaycılık, yahut da bir bakıma "yargısız infaz" olur çünkü. Ormanı bilerek, üç kuruşluk çıkarı için yakabilen- ve- veya kesebilen "orman köylüsü" de var; ormanı yangından, kaçakçıdan kurtarmak için canını veren de. Sorunu bu yaklaşımla tartışmak yanlış. Doğru olan, en azından bence, "orman köylüsü" sayılan yurttaşlarımızın toplumsal kimliklerini ve içinde bulundukları yaşama koşulları ile yaşama biçimlerini sorgulamaktır. *Yeşilleme* dizisinde bu türden bir tartışma açmanın anlamı var mı? Demeyin sakın; var. On milyonu aşkın insan, milyonlarca büyük ve küçükbaş hayvanıyla ormanların içinde ve bitişiğinde yaşıyor; yakacak odun elde etmek için milyonlarca ağaç kesiyor; "icabında" tarım yapmak için tarla açıyor ve siz bu kesim ile çevrelerindeki ormanların yönetim biçimi arasında barışçı bir ilişki kurmazsanız, kuramazsanız ormanları da koruyamazsınız çünkü.

Ne yapar; nasıl yapar; Kim biliyor ki...

KÖYLÜLER, NEDEN ORMAN ALANINA YERLEŞMİŞ DERSİNİZ?

Yeşil tutkusu, ağaç ve orman sevgisi, doğa özlemi değil, bilesiniz: Yüzlerce yıldır süregelen dinsel ve siyasal toplu kıyımlardan kaçıp kurtulabilmeleri için tek sığınak ormanlar olmuş kaçgunlara. Daha yakın zamanlarda ise, çeşitli nedenlerle topraksızlaşanlar, göçerlikten vazgeçenler en kolay ormanların içine yerleşebilmiş. Kimse karşı çıkmamış, dahası, Osmanlının son zamanlarında yitirilen topraklardan göç edenler de ormanlara yerleştirilmiş. Ovalardaki verimli arazilere yerleştirilmeleri ya da ovadaki büyük toprakların yeniden paylaşılması egemenlerin işine gelmemiş. Ormanların içine ve- veya bitişiğine yerleşenler ise uzunca bir süre yazgılarıyla baş başa bırakılmış. Bu da egemenlerin işine gelmiş: Gerçi götürülen hizmetlerin birim maliyeti çok yüksek olmuş. Ancak, siyasal bir maliyet getirmemiş egemenlere, dahası, siyasal olarak istedikleri gibi yönlendirebilecekleri on milyonluk bir taban yaratmış böylesi bir yerleşme ve yaşama biçimi. Öte yandan nüfus artmış; arttıkça da yeni yerleşmeler ve yerleşmelerle birlikte yeni tarlalar açılmış ormanlarda. Sonuç ortada: "orman köyü" sayılan 12 bin yerleşme ve siyasal iktidarların toplumsal güvencesiz, örgütsüz, dolayısıyla da ucuz emek ve "oy potansiyeli" olarak değerlendirdikleri yaklaşık on milyon nüfus; delik deşik olmuş, verimsizleşmiş ve yana yakıla hızla tükenen ormanlar.

İŞLEVSİZ YASAL VE KURUMSAL DÜZENLEMELER

Ne var ki, ormancılık bürokrasisi, zamanla, ormanların korunabilmesi ve verimli olarak işletilebilmesi için "orman köylülerinin" orman ürünü gereksinmelerinin denetim altında karşılanmasına ve giderek de ekonomik koşullarının iyileştirilmesine yönelik çeşitli çabalara girmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündeme gelen bu çabalar, önce 1956 yılında çıkarılan 6831 sayılı Orman Yasası'nın 13. Maddesinde, sonra da anayasalarda yer verilen yapırımlarla desteklenmiştir; 1961 Anayasası'nın 131. maddesinde önce "Ormanların içinde veya hemen yakınında oturan halkın kalkındırılması ve ormanı koruma bakımından gerekirse başka yerlere yerleştirilmesi kanunla düzenlenir" biçiminde yer verilen yaptırım, 1970 yılında yapılan değişikle "Ormanlar içinde veya hemen yakınında oturan halkın kalkındırılması ve ormanı koruma bakımından ormanın gözetilmesinde ve işletilmesinde Devletle bu halkın işbirliği yapmasını sağlayıcı tedbirler ve gereken hallerde başka yere yerleştirme kanunla düzenlenir" biçiminde düzenlenmiştir. Bu doğrultudaki çalışmalar, Orman Bakanlığı'na bağlı olarak örgütlenen Orman-Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü (ORKÖY) tarafından hazırlanan "ilçe orman köyü kalkındırma planları" kapsamındaki projelerle yürütülmüştür. Üstelik, bu amaçla bir de "Orman Köylülerinin Kalkındırılması Fon'u" oluşturulmuştur. Sağolsunlar, ORKÖY çalışanları, hemen hemen hiçbir toplumbilimcimizin ilgilenmediği "kırsal kalkınma" çalışmaları yapmış 1970- 80 döneminde. Ama 12 Eylül darbesi bu çalışmaların da canına okumuş: Orman Bakanlığı kapatılmış ve ORKÖY'ün etkinlikleri de, benzetmem yerindeyse "ulufe dağıtma"ya dönüştürülmüştür. İlginçtir, tam da bu dönemde Anayasa yeniden düzenlenirken "orman köylüleri" için "Orman Köylüsünün Korunması" adıyla yeni bir başlık açılmış; 1983 yılında "Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi Hakkında" 2924 sayılı yasa yürürlüğe konulmuş; Orman Yasası'nın ikinci maddesi de bu doğrultuda yeniden düzenlenmiş; sonunda Orman Bakanlığı ile birlikte ORKÖY de yeniden kurulmuştur. Şimdi, bu anayasal ve yasal düzenlemelere göre, "ormanın gözetilmesi ve işletilmesinde devlet bu halkın (orman köylüsünün Y.Ç.) işbirliğini sağlayıcı tedbirler"in yanı sıra "31.12.1981 tarihinde önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini kaybetmiş yerler" ile "bilim ve fen bakımından orman olarak muhafazasında yarar görülmeyen yerler" belirlenip orman sınırı dışına çıkarılacak ve orman içinde yaşayan halkın bir kısmı ya da tamamı bu yerlere yerleştirilebilecek; ancak bu amaçla devlet, önce, bu gibi yerlerin verimgücünü artıracak, halkın işletme araç ve gereçleriyle diğer girdilerin sağlanmasını kolaylaştırıcı önlemleri alacaktır. Devlet bu gerekleri yerine getirmiş midir dersiniz? Kısmen "evet". Peki hangi kısmını yerine getirmiştir sizce; evet, bildiniz; "orman olarak muhafazasında yarar görmediği yerleri orman sınırları dışına çıkarma"yı. Şimdi size son bir soru; orman sınırları dışına çıkardığı orman arazilerini ne yapmıştır; verimgücünü artırıp orman içinde yaşayan köylere tahsis mi etmiştir? Hayır: "Orman köylüsü" sayılanlara satmaya, evet evet satmaya kalkışmıştır. Bir süredir bu doğrultuda hazırlık yapıyor.

ZOR, AMA, BAŞARILMASI GEREK

Şarlatanlarının başının söylediği gibi "kanlı mı kansız mı olacak" bilemiyorum, ama, ormanlarımızın kurtarılabilmesi için kesinlikle çözümlenmesi gereken, üç temel sorun var. "Orman köylüsü", devlet- orman çelişkisi bu üç temel sorundan birisi: Kim, ne zaman, nasıl çözecek? Öncelikle yanıtlanması gereken sorunlardan birisi bu. Ormancı çalışanlar onlarca yıldır bu uyarıyı yapıyor; ellerinden gelen çabayı gösteriyor. Ne ki, onlar birer teknokrat. Oysa iş, öncelikle, toplumbilimcilerin, dahası siyaset bilimcilerin işi. Ha, bir de "çevreci", "doğa korumacı", "dünya dostu", "doğa savaşçısı" onlarca demek ve vakıf; yakışıklı adlarıyla söylersem "sivil toplum kuruluşu" var değil mi? Hayır, yok: ülkemizde ormansızlaşmanın temel dinamiklerini tüm boyutlarıyla kavrayabilecek, bu dinamiklerin başlıcalarından birisi olan "köylü- devlet- orman çelişki"sinin olumlu bir doğrultuda çözümlenmesine yönelik öneriler geliştirebilecek; bu önerilerinin yaşama geçirilebilmesi için çaba gösterebilecek birikime sahip bir "sivil toplum kuruluşu" henüz yok ülkemizde, ne yazık ki. Kimbilir, belki bir gün olur. Ama oluncaya değin de; ormanlar yakılır, tarlaya ve yerleşme yerlerine dönüştürülür; devlet eliyle ormancılık düzeni dışına çıkarılıp ona buna satılır ve her zaman, sözgelimi **Hasan Ekinci** ya da **Halit Dağlı** gibi orman bakanları bulunur. Benden söylemesi.